

The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı

Editorial Board

Kürşat Çapraz
Dilek Sema

InTraders Academic Platform

www.intraders.org

Publisher

Kürşat ÇAPRAZ

İstanbul, Türkiye, 24-28 October 2022

e-ISBN: 978-605-72229-0-9

Editorial Board

Kürşat ÇAPRAZ, Türkiye

Dilek Sema, Türkiye

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı

The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book

e-ISBN: 978-605-72229-0-9

Edition: First Edition, 20 December 2022, Sakarya, Türkiye

Basım: İlk Yayın, 20 Aralık 2022 Sakarya, Türkiye

Language/Dil: English, Türkçe

© All rights reserved. The copyright of this book belongs to Kürşat ÇAPRAZ, who published the book according to the provisions of Turkish Law No. 5846—not sold with money. It cannot be reproduced or copied by any electronic or mechanical recording system or photocopy without the publisher's permission. However, a short citation can be done by showing the source. University Libraries and similar public institutions may add books to databases provided they are open and free to access without permission.

Yazarlar, Yayıncının bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile yayınlamasına izin verirler. Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

Yazar(lar) Sahiptir; Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işverenin telif dâhil patent hakları, fikri mülkiyet hakları saklıdır.

InTraders, Budapeşte Açık Erişim Girişimi'nde (BOAI: Budapest Open Access Initiative) açıklanmış Açık Erişim İlkelerini kabul eder ve bu doğrultuda InTraders bilimsel yayınların araştırmacılara ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracak ilkesini benimseyerek, içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır. InTraders, Budapeşte Açık Erişim Girişimi'ni kabul etmiş ve InTraders'da yer alan yazıların okuyucular tarafından okunmasına, indirilmesine, kopyalanmasına, dağıtılmasına, yazdırılmasına ve herhangi bir yasal amaçla kullanılmasına izin verir.

Publisher

Kürşat ÇAPRAZ

InTraders Academic Platform

Sakarya University Faculty of Political Sciences. Serdivan Sakarya, Turkey

Regulatory Board

Kürşat ÇAPRAZ	Sakarya University	Turkey
PhD.Faculty Member Liza Alili Sulejmani	International Balkan University	N. Macedonia
Prof.Dr. ADRIANA SCHIOPOIU BURLEA	University of Craiova	Romania
Dr. Laurentiu Stelian MIHAI	University of Craiova	Romania
Ph.D. Faculty Member Catalin Aurelian Rosculete	University of Craiova	Romania
Lect. Sobia Hassan	Lahore College for Women University	Pakistan
PhD.Faculty Member Yurdagül Meral	İstanbul Medipol University	Turkey
Assoc. Prof. Dr. Omar Khalid Bhatti	İstanbul Medipol University	Turkey
PhD. İnanç Kabasakal	Ege University	Turkey
PhD.Faculty Member Cihat Köksal	İstanbul Commerce University	Turkey
Ph.D. Faculty Member Dilşad TÜRKMENOĞLU KÖSE	Sakarya University	Turkey
Ph.D. Faculty Member Natalija SHIKOVA	International Balkan University	Macedonia
Ph.D. Faculty Member Joanna HERNIK	West Pomeranian University of Technology	Poland
Res. Asst. Hilal ALPDOĞAN	Sakarya University	Turkey
Assoc.Prof. Phd. Vatuiu TEODORA	Titu Maiorescu University	Romania
Lect. Hina Zahoor	İstanbul Gelişim University	Turkey

Advisory Board

Prof. PhD.	ADEM UĞUR	Sakarya University, Turkey
Prof. PhD.	AHMET VECDİ CAN	Sakarya University, Turkey
Prof. PhD.	ERMAN COŞKUN	Sakarya University, Turkey
Prof. PhD.	MAHMUT BİLEN	Sakarya University, Turkey
Assoc.Prof. PhD.	NEVRAN KARACA	Sakarya University, Turkey
PhD. Faculty Member	MUSTAFA YILMAZ	Sakarya University of Applied Sciences, Turkey
PhD. Faculty Member	ASENA BOZTAŞ	Sakarya University of Applied Sciences, Turkey
Prof. PhD.	MAGDALENA MIHAI	University of Craiova, Romania
Prof. PhD.	ADRIANA SCHIOPOIU BURLEA	University of Craiova, Romania
Prof. PhD.	CRISTIAN OVIDIU DRAGAN	University of Craiova, Romania
PhD. Faculty Member	TAHİR BENLİ	Kastamonu University, Turkey
Assoc.Prof. PhD.	TEODORA VATUIU	Titu Maiorescu University Bucharest, Romania
Lect. PhD.	DINUCA ELENA CLAUDIA	Titu Maiorescu University Bucharest, Romania
Asst. Prof. PhD.	NATALIJA SHIKOVA	International Balkan University, Macedonia
PhD. Faculty Member	SHENER BILALLI	International Balkan University, Macedonia
Assoc.Prof. PhD.	ALEKSANDRA PORJAZOSKA KUJUNDZISKI	International Balkan University, Macedonia
PhD. Faculty Member	ARKADIUSZ MALKOWSKI	West Pomeranian University of Technology, Poland
PhD. Faculty Member	DAWID DAWIDOWICZ	West Pomeranian University of Technology, Poland
PhD. Faculty Member	ELŻEBIETA JAWORSKA	West Pomeranian University of Technology, Poland
PhD. Faculty Member	JOANNA HERNIK	West Pomeranian University of Technology, Poland
Prof. Ast. PhD.	SHAIP BYTYÇI	AAB College (University), Kosova

Conference Secretariat

Kürşat ÇAPRAZ	Sakarya University	Turkey
Assoc.Prof. Phd. Vatuiu TEODORA	Universitatea Titu Maiorescu	Romania
Ph.D. Faculty Member Asena Boztaş	Sakarya University	Turkey
Res. Asst. Özge Alev Sönmez Çalış	Sakarya University	Turkey
Res. Asst. Elif Alp	Sakarya University	Turkey
Zuura ASHIMOVA	Manas University	Kyrgyzstan
Fani MATESKA	Ss. Cyril and Methodius University in Skopje	Macedonia
Lect. Taleh HALILOV	Nakhchivan State University	Azerbaijan
PhD. Irina Raluca BADEA	University of Craiova	Romania
Celal ALPDOĞAN	Sakarya University	Turkey

Scientific Board of InTraders Academic Platform

Prof.Dr.	Abdullah Soysal	Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Prof.Dr.	Adem Uğur	Sakarya University
Prof.Dr.	Ahmet Ağca	Kütahya Dumlupınar University
Prof.Dr.	Belkıs Özkara	Afyon Kocatepe University
Prof.Dr.	Burcu Demirel	Akdeniz University
Prof.Dr.	Canan Madran	Dokuz Eylül University
Prof.Dr.	Daniel Lacalle	IE Business School, Instituto de Empresa, UK
Prof.Dr.	Deniz Elber Börü	Marmara University
Prof.Dr.	Erdoğan Gavcar	Muğla Sıtkı Koçman University
Prof.Dr.	Ergin Uzgören	Kütahya Dumlupınar University
Prof.Dr.	Fehim Bakırcı	Atatürk University
Prof.Dr.	Fikret Çankaya	Karadeniz Teknik University
Prof. Dr.	Georgeta Soava	University Of Craiova, Romania
Prof. Dr.	Hakan Çetintaş	Kırgızistan-Türkiye Manas University
Prof. Dr.	Hakan Er	Akdeniz University
Prof. Dr.	Hasan Tutar	Sakarya University
Prof. Dr.	Hatem El-Gohary	Birmingham City University, UK
Prof. Dr.	Hatice Doğukanlı	Çukurova University
Prof. Dr.	Himmet Karadal	Aksaray University
Prof. Dr.	Hüsniye Örs	Gazi University
Prof. Dr.	Ionel Barbu	Aurel Vlaicu University, Romania
Prof. Dr.	İrfan Kalaycı	İnönü University
Prof. Dr.	İzzet Kılınç	Düzce University
Prof. Dr.	Levent Gökdemir	İnönü University
Prof. Dr.	Lidija Pulevska Ivanovska	Ss. Cyril And Methodius University in Skopje, Macedonia
Prof. Dr.	Lutfiye Ödemir	İnönü University
Prof. Dr.	Mahmut Bilen	Sakarya University

Prof. Dr.	Mahmut Masca	Afyon Kocatepe University
Prof. Dr.	Mahmut Yardımcıoğlu	Iğdır University
Prof. Dr.	Mehmet Emin Karaaslan	Işık University
Prof. Dr.	Mehmet Erkan	İstanbul University
Prof. Dr.	Mehmet Marangoz	Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr.	Mehmet Sadık Öncül	Cumhuriyet University
Prof. Dr.	Meltem Nurtanış Velioğlu	Bolu Abant İzzet Baysal University
Prof. Dr.	Meltem Onay	Celal Bayar University
Prof. Dr.	Muhsin Halis	Kocaeli University
Prof. Dr.	Murat Çetin	Namık Kemal University
Prof. Dr.	Murat Erdoğan	Kastamonu University
Prof. Dr.	Müslüme Narin	Gazi University
Prof. Dr.	Ömür Neczan T. Özmen	Dokuz Eylül University
Prof. Dr.	Pece Nedanovski	Ss. Cyril And Methodius University in Skopje, Macedonia
Prof. Dr.	Rahmi Yamak	Karadeniz Teknik University
Prof. Dr.	Rasim Yılmaz	Namık Kemal University
Prof. Dr.	Recep Gunes	İnönü University
Prof. Dr.	Remzi Altunışık	Sakarya University
Prof. Dr.	Ruziye Cop	Bolu Abant İzzet Baysal University
Prof. Dr.	Sabri Erdem	Dokuz Eylül University

Prof. Dr.	Selçuk Akçay	Afyon Kocatepe University
Prof. Dr.	Selçuk Perçin	Karadeniz Teknik University
Prof. Dr.	Seyit Köse	Bolu Abant İzzet Baysal University
Prof. Dr.	Sima Nart	Sakarya University
Prof. Dr.	Songül Kakilli Acaravcı	Mustafa Kemal University
Prof. Dr.	Ünal Halit Özden	İstanbul Ticaret University
Prof. Dr.	V. J. Byra Reddy	University of Petroleum and Energy Studies, India
Prof. Dr.	A.Varadaraj	Meası Institute Of Management, Hindistan
Assoc.Prof.Dr.	Abidin Öncel	Sakarya University
Assoc.Prof.Dr.	Adem Göleç	Erciyes University
Assoc.Prof.Dr.	Ali Rıza Sandalcılar	Recep Tayyip Erdoğan University
Assoc.Prof.Dr.	Ali Şahin Örnek	Çanakkale Onsekiz Mart University
Assoc.Prof.Dr.	Arsena Gjipali	University Of Tirana, Albania
Assoc.Prof.Dr.	Aytekin Fırat	Muğla Sıtkı Koçman University
Assoc.Prof.Dr.	Bayram Topal	Sakarya University
Assoc.Prof.Dr.	Bernard/Dosti	University Of Tirana, Albania
Assoc.Prof.Dr.	Burhanettin Zengin	Sakarya Üniversitesi
Assoc.Prof.Dr.	Cavadxan Qasımov	Azərbaycan Milli Elmlər Akademisi Naxçıvan Bölməsi
Assoc.Prof.Dr.	Celile Özçiçek Dölekoğlu	Adana Bilim ve Teknoloji University
Assoc.Prof.Dr.	Clipa Otilia	Stefan Cel Mare From Suceava, Romania
Assoc.Prof.Dr.	Doriana Dervishi	University Of Tirana, Albania
Assoc.Prof.Dr.	Duygu Kızıldağ	Afyon Kocatepe University
Assoc.Prof.Dr.	Erdoğan Öztürk	Karabük University
Assoc.Prof.Dr.	Fahri Erenel	İstinye University
Assoc.Prof.Dr.	Fatih Konur	Bolu Abant İzzet Baysal University
Assoc.Prof.Dr.	Fikret Birdişli	Kahramanmaraş Sütçü İmam University

Assoc.Prof.Dr.	Fusun Çelebi Boz	Bayburt University
Assoc.Prof.Dr.	Gadaf Rexhepi	South East European University, Macedonia
Assoc.Prof.Dr.	Güzin Özdağolu	Dokuz Eylül University
Assoc.Prof.Dr.	Halim Tatlı	Bingöl University
Assoc.Prof.Dr.	Harun Yakışık	Çankırı Karatekin University
Assoc.Prof.Dr.	Hasan Ayyıldız	Karadeniz Teknik University
Assoc.Prof.Dr.	Ivana Dražić Lutilsky	University Of Zagreb, Croatia
Assoc.Prof.Dr.	Jeton Mazllami	South East European University, Macedonia
Assoc.Prof.Dr.	Joanna Hernik	West Pomeranian University Of Technology in Szczecin, Poland
Assoc.Prof.Dr.	Kahraman Kalyoncu	Aksaray University
Assoc.Prof.Dr.	Kıvanç Halil Arıç	Cumhuriyet University
Assoc.Prof.Dr.	Lidiia Pashchuk	Taras Shevchenko National University Of Kyiv, Ukrania
Assoc.Prof.Dr.	Ljubisa Stefanoski	International Balkan University, Macedonia
Assoc.Prof.Dr.	Ljupco Eftimov	Ss. Cyril And Methodius University, Macedonia
Assoc.Prof.Dr.	Mahmut Akbolat	Sakarya University
Assoc.Prof.Dr.	Mehmet Mustafa	İnönü University
Assoc.Prof.Dr.	Mehmet Çolak	Mugla Sıtkı Koçman University
Assoc.Prof.Dr.	Mehmet Nurullah Kurutkan	Düzce University
Assoc.Prof.Dr.	Mücahit Çelik	Adıyaman Üniversitesi
Assoc.Prof.Dr.	Naiana Tarca	University of Oradea, Romania
Assoc.Prof.Dr.	Necati Çiftçi	Bilecik Şeyh Edebali University
Assoc.Prof.Dr.	Nevzat Tetik	İnönü University
Assoc.Prof.Dr.	Niyazi Kurnaz	Kütahya Dumlupınar University
Assoc.Prof.Dr.	Oğuz Yıldırım	Alanya Alaaddin Keykubat University
Assoc.Prof.Dr.	Oğuz Türkay	Sakarya University
Assoc.Prof.Dr.	Öznur Bozkurt	Düzce University

Assoc.Prof.Dr.	Rifat Yılmaz	Bilecik Şeyh Edebali University
Assoc.Prof.Dr.	Savo Ashtalkoski	University Fon – R. Macedonia
Assoc.Prof.Dr.	Serkan Dilek	Kastamonu University
Assoc.Prof.Dr.	Seyfettin Artan	Karadeniz Teknik University
Assoc.Prof.Dr.	Sibel Mehter Aykın	Akdeniz University
Assoc.Prof.Dr.	Stefan Toma	University of Pitesti, Romania
Assoc.Prof.Dr.	Süleyman Emre Özcan	Manisa Celal Bayer University
Assoc.Prof.Dr.	Tadeja Jere Jakulin	University Of Primorska
Assoc.Prof.Dr.	Teodora Vatuiu	Titu Maiorescu University Bucharest, Romania
Assoc.Prof.Dr.	Tuğba Gürçaylılar Yenidoğan	Akdeniz University
Assoc.Prof.Dr.	Tuncay Yılmaz	Sakarya University
Assoc.Prof.Dr.	Tülay İlhan Nas	Karadeniz Teknik University
Assoc.Prof.Dr.	Umut Sanem Çitçi	İzmir Bakırçay University
Assoc.Prof.Dr.	Veli Sırım	Namık Kemal University
Assoc.Prof.Dr.	Yusuf Karaca	Afyon Kocatepe University
PhD.Faculty Member	A. Cansu Gök Kısa	Hitit University
PhD.Faculty Member	Abdul/Waheed	University Of Central Punjab, Pakistan
PhD.Faculty Member	Abdulkadir Atar	Karabük University
PhD.Faculty Member	Abdullah Naci Doğrul	Kütahya Dumlupınar University
PhD.Faculty Member	Abid Rashid	The Islamia University Of Bahawalpur, Pakistan
PhD.Faculty Member	Adem Akbıyık	Sakarya University
PhD.Faculty Member	Ahmet Yanık	Recep Tayyip Erdoğan University
PhD.Faculty Member	Ali Antepli	Bayburt University
PhD.Faculty Member	Alp Polat	Bilecik Şeyh Edebali University
PhD.Faculty Member	Alper Bozkurt	Adana Bilim ve Teknoloji University
PhD.Faculty Member	Arif Güngör	Düzce University

PhD.Faculty Member	Asena Boztaş	Sakarya University
PhD.Faculty Member	Atıl Taşer	Bilecik Şeyh Edebali University
PhD.Faculty Member	Ayhan Nuri Yılmaz	Düzce University
PhD.Faculty Member	Aykut Şarkgüneşi	Bülent Ecevit University
PhD.Faculty Member	Aytaç Gökmen	Çankaya University
PhD.Faculty Member	Ayten Yılmaz Yalçınar	Sakarya University
PhD.Faculty Member	Bahar Aşcı	University of Turkish Aeronautical Association
PhD.Faculty Member	Baran Arslan	Harran University
PhD.Faculty Member	Berat Çiçek	Muş Alparslan University
PhD.Faculty Member	Berfu İlter	Afyon Kocatepe University
PhD.Faculty Member	Beşir Koç	Bingöl University
PhD.Faculty Member	Beyza Sümer	Dokuz Eylül University
PhD.Faculty Member	Bilal Bağış	Bingöl Üniv. / İstanbul 29 Mayıs Üniv.
PhD.Faculty Member	Bilge Aksay	Adana Bilim ve Teknoloji University
PhD.Faculty Member	Bilgehan Tekin	Çankırı Karatekin University
PhD.Faculty Member	Burcu Oralhan	Nuh Naci Yazgan University
PhD.Faculty Member	Bülent Altay	Afyon Kocatepe University
PhD.Faculty Member	Büşra Tosunoğlu	Gümüşhane Üniversitesi
PhD.Faculty Member	Can Köse	Çanakkale Onsekiz Mart University
PhD.Faculty Member	Cumhur Şahin	Bilecik Şeyh Edebali University
PhD.Faculty Member	Çağatay Karaköy	Cumhuriyet University
PhD.Faculty Member	Darko Lazarov	University Goce Delchev, Macedonia
PhD.Faculty Member	Dawid Dawidowicz	West Pomeranian University Of Technology in Szczecin, Poland
PhD.Faculty Member	Dejan Zdraveski	University “St. Kliment Ohridski”- Bitola,Macedonia
PhD.Faculty Member	Deniz Akgül	Ahi Evran University
PhD.Faculty Member	Dilşad Türkmenoğlu Köse	Sakarya University

PhD.Faculty Member	Ebru Kanyılmaz Polat	Çanakkale Onsekiz Mart University
PhD.Faculty Member	Ebru Onurlubaş	Trakya University
PhD.Faculty Member	Edgardo Sica	University Of Foggia, İtalya
PhD.Faculty Member	Elif Tuba Beydilli	Kütahya Dumlupınar University
PhD.Faculty Member	Emine Şener	Ahi Evran University
PhD.Faculty Member	Emrah Tokgöz	Çanakkale Onsekiz Mart University
PhD.Faculty Member	Ercan Yaşar	Kütahya Dumlupınar University
PhD.Faculty Member	Erdoğan Kotil	Bolu Abant İzzet Baysal University
PhD.Faculty Member	Esin Benhür Aktürk	İstanbul Aydın University
PhD.Faculty Member	Eymen Gürel	Muğla Sıtkı Koçman University
PhD.Faculty Member	Faisal Rana	Effat University, Jeddah, Saudi Arabia
PhD.Faculty Member	Fatih Ayhan	On Yedi Eylül University
PhD.Faculty Member	Fatma Temelli	Ağrı İbrahim Çeçen University
PhD.Faculty Member	Feriyal Aslam	Pakistan Institute Of Development Economics,Pakistan
PhD.Faculty Member	Fikret Yaman	Afyon Kocatepe University
PhD.Faculty Member	Gizem Yıldız	Gümüşhane University
PhD.Faculty Member	Gökhan Baral	Sakarya University
PhD.Faculty Member	Gökhan Karhan	Batman University
PhD.Faculty Member	Gökmen Kılıçoğlu	Düzce University
PhD.Faculty Member	H.Özlem Yalaz	Akdeniz University
PhD.Faculty Member	Hale Kırmızıoğlu	Ahi Evran University
PhD.Faculty Member	Hatice Sarıaltın	Sakarya University
PhD.Faculty Member	Hasan Bilgehan Yavuz	Adana Bilim ve Teknoloji University
PhD.Faculty Member	Huriye Gonca Çınar	Afyon Kocatepe University
PhD.Faculty Member	Hülya Çınar	Kütahya Dumlupınar University
PhD.Faculty Member	Hülya Öcal	Afyon Kocatepe University
PhD.Faculty Member	Irena Ashtalkoska	Fon University Skopje, Macedonia

PhD.Faculty Member	Irina Badea Raluca	University of Craiova, Romania
PhD.Faculty Member	Irmak Erdoğan	Altınbaş University
PhD.Faculty Member	İbrahim Alkara	Bilecik Şeyh Edebali University
PhD.Faculty Member	İbrahim Çütçü	Hasan Kalyoncu University
PhD.Faculty Member	İbrahim Taha Dursun	Sakarya University
PhD.Faculty Member	İrem Tore	Adana Bilim ve Teknoloji University
PhD.Faculty Member	İsmail Elagöz	Çanakkale Onsekiz Mart University
PhD.Faculty Member	İsmail Seki	Çanakkale Onsekiz Mart University
PhD.Faculty Member	İstemi Çömlekçi	Düzce University
PhD.Faculty Member	Kenan Göçer	Sakarya University
PhD.Faculty Member	Kumru Uyar	Nuh Naci Yazgan University
PhD. Faculty	Laurentiu Stelian MIHAI	University of Craiova
Ph.D.Faculty Member	Catalin Aurelian Rosculete	University of Craiova
Ph.D.Faculty Member	Rosculete Elena	University of Craiova
PhD.Faculty Member	Levent Şahin	Çankırı Karatekin University
PhD.Faculty Member	Leyla İçerli	Aksaray University
PhD.Faculty Member	Liza Alili Sulejmani	International Balkan University, Macedonia
PhD.Faculty Member	Ljubisa Stefanoski	International Balkan University, Macedonia
PhD.Faculty Member	Mehmet Nuri Salur	Necmettin Erbakan University
PhD.Faculty Member	Mehmet Sedat Uğur	Çankırı Karatekin University
PhD.Faculty Member	Mehmet Zeki Ak	Sakarya University
PhD.Faculty Member	Mihriban Cindiloğlu	Hitit University
PhD.Faculty Member	Monika Angeloska-Dichovska	University St. Kliment Ohridski Bitola, Macedonia
PhD.Faculty Member	Mustafa Koçancı	Akdeniz University
PhD.Faculty Member	Mustafa Yılmaz	Sakarya University
PhD.Faculty Member	Mübeyyen TepeKüçüköğlu	Trakya University

PhD.Faculty Member	Müslüm Polat	Bingöl University
PhD.Faculty Member	Nadeem Talib	National University Of Modern Languages Islamabad, Pakistan
PhD.Faculty Member	Natalija Shikova	International Balkan University, Macedonia
PhD.Faculty Member	Nilay Köleoğlu	Çanakkale Onsekiz Mart University
PhD.Faculty Member	Noyan Aydın	Kütahya Dumlupınar University
PhD.Faculty Member	Nurcan Süklüm	Hitit University
PhD.Faculty Member	Nürettin Akçakale	Bolu Abant İzzet Baysal University
PhD.Faculty Member	Oğuz Kara	Düzce University
PhD.Faculty Member	Oktay Kızılkaya	Ahi Evran University
PhD.Faculty Member	Omar Khalid Bhatti	Iqra University, Pakistan
PhD.Faculty Member	Onur Şaylan	Çanakkale Onsekiz Mart University
PhD.Faculty Member	Özer Özçelik	Kütahya Dumlupınar University
PhD.Faculty Member	Özgür Topkaya	Çanakkale Onsekiz Mart University
PhD.Faculty Member	Özlem Balaban	Sakarya University
PhD.Faculty Member	Resül Yazıcı	Bilecik Şeyh Edebali University
PhD.Faculty Member	Rüya Ataklı Yavuz	Çanakkale Onsekiz Mart University
PhD.Faculty Member	Salman Iqbal	University Of Central Punjab, Pakistan
PhD.Faculty Member	Satyanarayan Kothe	University Of Mumbai, Hindistan
PhD.Faculty Member	Seçil Öztürk	Çanakkale Onsekiz Mart University
PhD.Faculty Member	Sedat Durmuşkaya	Sakarya University
PhD.Faculty Member	Selim Gündüz	Adana Bilim ve Teknoloji University
PhD.Faculty Member	Serdar Orhan	Sakarya University
PhD.Faculty Member	Serdar Orhan	Sakarya University
PhD.Faculty Member	Sevim Akgül	Bayburt University
PhD.Faculty Member	Sonyel Oflazoğlu	Mustafa Kemal University
PhD.Faculty Member	Suhail/Ghouse	Dhofar University
PhD.Faculty Member	Sultan Salur	Sinop Üniversitesi
PhD.Faculty Member	Süreyya Karsu	Bolu Abant İzzet Baysal University

PhD.Faculty Member	Şaduman Yıldız	Bayburt University
PhD.Faculty Member	Şerife Önder	Kütahya Dumlupınar University
PhD.Faculty Member	Şükrü Cicioğlu	Sakarya University
PhD.Faculty Member	Şükrü İnan	İnönü University
PhD.Faculty Member	Tahir Benli	Kastamonu University
PhD.Faculty Member	Tarık Semiz	Bilecik Şeyh Edebali University
PhD.Faculty Member	Umar Hayat	University Of Swat
PhD.Faculty Member	Unzule Kurt	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
PhD.Faculty Member	Vesna Stanković Pejnović	Institute for Political Studies, Belgrade, Serbia
PhD.Faculty Member	Volkan Işık	Aksaray University
PhD.Faculty Member	Yıldırım Turan	Sakarya University
PhD.Faculty Member	Yıldırım Yıldırım	Düzce University
PhD.Faculty Member	Yunus Emre Birol	Cumhuriyet University
PhD.Faculty Member	Yurdagül Meral	İstanbul Medipol University
PhD.Faculty Member	Yusuf Gör	Çankırı Karatekin University
PhD.Faculty Member	Zehra Doğan Çalışkan	Bolu Abant İzzet Baysal University
PhD.Faculty Member	Türkay Henkoğlu	Adnan Menderes University
PhD. Lect.	Abdullah Kıray	Çanakkale Onsekiz Mart University
PhD. Lect.	Aktolkin Abubakirova	Ahmet Yesevi Üniversitesi
PhD. Lect.	Ali Çağrı Buran	Kütahya Dumlupınar University
PhD. Lect.	Biljana Chavkoska	International Balkan University, Macedonia
PhD. Lect.	Denisa Mamillo	European University Of Tirana, Albania
PhD. Lect.	Dinuca Elena Claudia	Titu Maiorescu University Bucharest, Romania
PhD. Lect.	Donat Rexha	AAB College, Kosova
PhD. Lect.	Emine Balci	Sakarya University
PhD. Lect.	Ertilla Druga	European University Of Tirana, Albania

PhD. Lect.	Fatma Uzunes	Bilecik Şeyh Edebali University
PhD. Lect.	Ferit Karahan	Kütahya Dumlupınar University
PhD. Lect.	Gökhan Kerse	Aksaray University
PhD. Lect.	Güngör Hacıoğlu	Çanakkale Onsekiz Mart University
PhD. Lect.	Kadir Tutkavul	Kütahya Dumlupınar University
PhD. Lect.	Madalina-Teodora Andrei	Spiru Haret University, Bucharest, Romania
PhD. Lect.	Muhammet Yunus Şişman	Kütahya Dumlupınar University
PhD. Lect.	Mükerrem Oral	Akdeniz University
PhD. Lect.	Rukiye Sönmez	Çanakkale Onsekiz Mart University
PhD. Lect.	Safiye Süreyya Bengül	Kütahya Dumlupınar University
PhD. Lect.	Vildan Saba Aktop	Afyon Kocatepe University
Dr.Resch.Asst.	Cevat Söylemez	Kütahya Dumlupınar University
Dr.Resch.Asst.	İnanç Kabasakal	Ege University
Dr.Resch.Asst.	Nilay Bıçakcıoğlu	Dokuz Eylül University

Statement of Responsibility

The legal and scientific responsibility of the manuscripts belongs to the authors.

The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education provides Republic of Turkey, Council of Higher Education "International Conference" criteria. The 7th InTraders International Conference on Social Sciences and Education was held on 24-28 October 2022, at Hotel Sultania, İstanbul, Türkiye.

Declaration

InTraders hereby would like to declare that from all participants coming from Palestine, North Macedonia, Romania, USA, Algeria, Oman, Pakistan, Uzbekistan, India, Russia, Kuwait, Spain, Kazakhstan, Uganda, Nigeria, Sri Lanka, Hungary, Zambia, Kosovo and Türkiye, more than half of the studies belong to countries different than Türkiye.

The 61 % (35/57 Studies) of studies is presented by foreign authors out of Türkiye.

Appreciation

I am gratified to have the honor to put forward the vote of thanks to all the Congressional Coordinators, Congressional Committees, and Authors who provided intensive work performance for the Conference.

Special thanks to whom joined the opening ceremony and keynote speech participants.

OPENING CEREMONY

Kürşat Çapraz, InTraders Academic Platform, Sakarya University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Liza Alili Sulejmani, International Balkan University, North Macedonia
Prof. Dr. Afrim Alili, Kolegji Biznesi, Kosovo

KEYNOTE SPEAKERS

Oya Özer Cecil Allen

The Congress is scheduled for two days using Zoom Live Sessions and in person.

We aim to contribute international trade field through our [International Spring Conferences](#), [International Winter Conferences](#), [International Autumn Conferences](#), [Academic Journal](#), and [Conference Alerts News](#).

InTraders conference is international and targets participants from all over the world and shapes the organization in this direction.

The Congress aims to have papers from academicians and private sector managers. The written and presentation language is English.

[Conference main topics](#); social sciences and education topics.

Thank you for your great work, dear friends. Last but not least, my little motivators, Emre and Yunus ÇAPRAZ, are great....

In the upcoming Winter 9th Conference, The 9th InTraders International Conference On Social Sciences and Education, 6-10 February 2023, Casablanca, Morocco. Topics; Social Sciences Titles: Sociology, Psychology, Communication Studies, Journalism, Public Relations, Advertising, Social Work, Philosophy, Economics, Business Administration, Labor Economics, Human Resources, International, Finance, Econometrics, Political Science and Public Administration, Law, Islamic Economics and Finance, Management Informatics Systems, Health Management, International Trade, Logistics, Distance Education, Higher Education, Teaching and Learning, E-learning, Lifelong Learning

A beautiful congress with more than international congress criteria is waiting for all of you.

I wish to meet you all at these new international conferences...

Kürşat ÇAPRAZ

Director of InTraders Academic Platform

www.intraders.org <https://intraders.sakarya.edu.tr/en>

The 8th InTraders Conference Program

Registration (Coffee Break)	08:45-09:25
Opening Ceremony-Keynote Speeches	09:30-10:00

24 October 2022, 10:20-11:20 In-Person Session	
Abstract No	1-27-61-57-42

Coffee Break

24 October 2022, 11:30-12:30 In-Person Session	
Abstract No	39-63-64-11

24 October 2022, 14:00-15:00 In-Person Session	
Abstract No	6-40-45-21-33

Coffee Break

24 October 2022, 15:20-16:30 In-Person Session	
Abstract No	47-14-10-55-56

24 October 2022, 16:45-17:45 In-Person Session	
Abstract No	69-68-77

24 October 2022, 10:00-11:30 Online Session	
Abstract No	23-12-20-18-24-48

24 October 2022, 12:00-13:30 Online Session	
Abstract No	15-17-34-51-53-65-28

24 October 2022, 13:45-15:30 Online Session	
Abstract No	37-54-22-36-60-66-67-19

24 October 2022, 16:00-18:00 Online Session	
Abstract No	50-5-3-46-49-58-59-62

25 October 2022, 13:00-14:30 Online Session	
Abstract No	76-5-25-71-74-75-78

25 October 2022, 15:00-16:30 Online Session	
Abstract No	43-70-41-72-73-76-16

Registered List-The 8th InTraders International Conference On Social Sciences and Education 24-28 October 2022 İstanbul Türkiye www.intraders.org				
Abstract No	Author	Title	University	Country
1	Prof. Dr. Shahrokh Dalpour	Employee Sustainability	University of Maine-Farmington	USA
3	Doç. Dr. Asena Boztaş	TERRORISM FACTOR IN EU-TURKEY RELATIONS AFFECT NATO MEMBERSHIP OF FINLAND AND SWEDEN	Sakarya University of Applied Sciences, Faculty of Applied Sciences,	Turkey
5	Doç. Dr. Hakan EYGÜ	Enerji ve Ekonomik Büyüme Arasında NARDL Model Uygulaması	Atatürk University	Turkey
6	PhD. Marinică Tiberiu Schiopu	From Necessity to Greed: An Environmental and Emotional Approach to Trade	University of Craiova	Romania
10	Seyhan Murtezan İbrahimi Dr. Öğr. Üyesi, Sezen İsmail Dr. Öğr. Üyesi	Luan Starova'nın Romanlarında Kadın Kimlikleri	International Balkan University	N. Macedonia
11	Selma İPEK	WOMEN LEADERSHIP IN POLITICS: MARGARET THATCHER AND BENAZER BUTTO	İnönü University	Turkey
12	Doç. Dr. Hasan Bilgehan YAVUZ Bertan AŞŞIK	E-Ticaret'te Yeni Trendler: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama	Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi	Turkey
14	Dilek Sema	Afetin Psikososyal Etkileri	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	Turkey
15	Doç. Dr. Asena Boztaş	EU-TURKEY RELATIONS: WHY DOES THE EU DON'T WANT TURKEY INSIDE?	Sakarya University of Applied Sciences, Faculty of Applied Sciences,	Turkey
16	Hamid AL-SHARGİ	ARAP BAHARININ EKONOMİK VE SİYASİ SONUÇLARI VE TÜRK EKONOMİSİNE ETKİLERİ	Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	Turkey
17	Asist. Prof. Dr. Elena Parnardzieva Stanoevska	THE IMPACT OF COVID 19 ON THE CREDIT RISK AND CAPITAL ADEQUACY IN THE MACEDONIAN BANKING SECTOR	International Balkan University	Republic of North Macedonia
18	Dr. Faruk Dursun	Mobil Bilgi Teknolojilerinin Yeşil Ulaşım Entegre Edilmesi: İBB Cep Trafik Mobil Uygulaması Örneği	Sakarya Üniversitesi	Turkey
19	Prof. Dr. Roberto Acevedo, Sissi. B. Acevedo, Andrés Soto-Bubert	Towards Effective Teaching in the Post-Pandemic Stage. College and	Universidad San Sebastián	Chile

		University Education. Chile a case of Study		
20	Arş. Gör. Tayfun Yıldırım	Devlet- Sermaye Düalizminin Aşılması: İlişkisel Devlet Teorisi, İç Burjuvazi ve Uluslararası İktidar Bloku	Ankara Üniversitesi,	Turkey
21	Arroyo Fernández, M ^a Jesús ; Fernández Sánchez, Pedro ; García-Centeno, María-Carmen ; Hurtado Ocaña, Inmaculada	Has the Great Recession and the pandemic been one of the triggers for the rise in unemployment? A comparative analysis: Türkiye & EU27	CEU Universities, Madrid	Spain
22	Fatime Zİberi, MA Katerina Mitevka Petrusheva, PhD	Psychological well-being of students and possibilities for its improvement	International Balkan University	N. Macedonia
23	Dr. Öğretim Üyesi Serkan GÖKSU	İhracat Odaklı Büyüme Hipotezinin Türkiye İçin Sınanması	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Turkey
24	Dr. Öğrencisi Gamze İme	Kuzey Azerbaycan'ın Modernleşme Sürecinde Hasan Melikzade Zerdabi'nin Katkıları	Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	Turkey
25	Dr. Öğr. Üyesi Burcu İnci	Covid-19 Pandemi Döneminde Başarılı Kriz Yönetimi: Arçelik, DHL ve Zoom Örnekleri	İstanbul Aydın Üniversitesi	Turkey
27	Dr. İyad A.Khanfar	The effect of Integrated Marketing Communication Elements on consumers purchasing decision of health insurance services (A case study on the clients of Nat Health Company in Amman city- Jordan)	Zarqa University	Jordan
28	Stefaniia Kharitonova, Svetlana Rastvortseva	Trends in Specialisation and Concentration of Innovative activity in countries of the European Union	National Research University Higher School of Economics, Moscow	Russia
33	Anar AlRuwaie	Teachers' Perspectives on Stealth Assessment Implementation for Intermediate School Students in Kuwait	The Public Authority for Applied Education and Training	Kuwait
34	Ekaterina Panina	The innovation development of the European Union: regional clustering	National Research University Higher School of Economics	Russia
36	Assit. Prof. Dr.Noor Jehan	Education is Free, but Schooling isn't Reality Check in Northern Pakistan	Abdul Wali Khan University Mardan, Khyber Pakhtunkhwa	Pakistan

37	Dr. İzzettin AYDOĞAN	DİJİTAL YETKİNLİK, DİJİTAL ÖĞRENME ve MATEMATİK PERFORMANSI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ	Milli Eğitim Bakanlığı, Van İl Milli Eğitim Müdürlüğü	Turkey
38	Assist. Prof. Dr. Gülçin İpek Emeksiz	The Connection Among Low Health Literacy, Searching for Information Online and Misinformation	Anadolu University	Turkey
39	Prof. Dr. Abdelghani Benayoune	The Impact of Digital Technologies on Jobs and Workforce: A Case Study	National University of Science and Technology, IMCO campus	Oman
40	Prof. Dr. Berna BALCI İZGİ	How effective is digital nudge in determining consumer behavior?	Gaziantep Üniversitesi	Turkey
41	Prof. Dr. Burhan DOĞAN, Ar. Gör. Ezgi DOĞAN	Çapraz Kurdaki Değişikliklerin Türkiye Ekonomisine Etkisi	Anadolu Üniversitesi, Yüksek İhtisas Üniversitesi	Turkey
42	Assoc. Prof. Dr. Aziza Abdumanapovna Sharipova	Denotations, Connotations and Indications of the Synonymic Words in the Dictionaries and their Usage in Corpus Linguistics.	Tashkent University of Information Sciences	Uzbekistan
43	Rahali Amina Souad	The promotion of entrepreneurship in higher education institutions in Algeria	ESM Tlemcen(Algérie)	Algeria
45	Prof. Dr. Mohammed Dawabsheh	The conflict between East and West In the poetry of Mehmet Akif Ersoy	Arab American University, Palestine	Palestine
46	Soniya Shams, Sonia Shagufta	Prevalence and Risk factors for Anxiety and Depression among Pregnant women in Peshawar, Khyber Pakhtunkhwa	Shaheed Benazir Bhutto Women University	Pakistan
47	Kismet Gül Albayrak	Görsel İletişim Tasarımında Tasarım Aktivizminin Kullanılma Biçimleri	İstanbul Gedik Üniversitesi	Turkey
48	Eyyüp Ensari ŞAHİN Ceyda AKTAN İbrahim EKE	Price Estimation of European Energy Indices Through Machine Learning	Hitit University, University of Turkish Aeronautical Association, Hitit University	Turkey
49	OLANIYAN Ademola Olatide, FAKUADE Olubusayo Victor	AN INVESTIGATION OF COMPETENCY IN THE USE OF ICT AMONGST UNIVERSITY STUDENTS IN THE POST COVID ERA	Kampala International University	Uganda
50	Dr Faiza HADDAM – BOUABDALLAH, Dr Daoudi Frid	Creativity & Innovation in Language classroom Design: Today and Tomorrow	Tlemcen University – Department of English	Algeria

51	Ass. Prof. Dr. Mustafë Kadriaj & Assoc. Prof. Dr. Vehbi Ramaj	Non-monetary stimulation factor of authority and responsibility in staff, a case study of businesses in Kosovo	College of Business, Pristina & University "Haxhi Zeka", Peje	Republic of Kosovo
53	Assoc. Prof. Dr. Luljeta SADIKU & Assoc. Prof. Dr. Nimete BERISHA & Murat SADIKU	DOES THE SHADOW ECONOMY HARM THE ECONOMIC GROWTH? EVIDENCE FROM CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES	International Balkan University & University of Prishtina "Hasan Prishtina" & South East European University	N. Macedonia, Republic of Kosovo, N. Macedonia
54	Dr. İbrahim BENEK, Prof. Dr. Behiye AKÇAY	Needs Analysis of Teachers for STEM Education (Example of Van Province)	Van Edremit BİLSEM, Istanbul University-Cerrahpaşa	Turkey
55	Prof. Dr. Sibel MEHTER AYKIN, Öğr. Gör. Emel KAHRAMAN	YÜKSEKÖĞRETİM KALİTE KURULU (YÖKAK) TARAFINDAN TAM AKREDİTASYON SAĞLANAN ÜNİVERSİTELERİN ULUSLARARASI İLAŞMA MODELİ: Karşılaştırmalı Bir Analiz	Akdeniz Üniversitesi	Turkey
56	PhD Faculty Member Emel Birol	Türkiye'deki Görsel İletişim Tasarımı bölümlerinin eğitim içeriklerinde tasarım etiği derslerinin önemi	İstanbul Gedik Üniversitesi	Turkey
57	PhD, Associate Professor Zarina Kakenova	Security Issues and COVID - 19: expert assessment analysis	L.N. Gumilyov Eurasian National University Nur-Sultan	Kazakhstan
58	Maha Hasan Sultan	Using p-splin regression model to forecast the number people injuries of COVID -19	Al-Bayan University / Baghdad	Iraq
59	Emmanuel O. Oladeinde, Ssentongo Yakubu	THE IMPACT OF COVID-19 ON TOURISM IN UGANDA: DESIGNING A RESILIENCE STRATEGY	Kampala International University	Uganda
60	Dr. Isa Ado Abubakar, Raveenthiran Vivekanantharasa	COUNSELLING AND EDUCATIONAL ASSESSMENT AND EVALUATION IN SCHOOL SETTINGS: MATTERS ARISING	Bayero University, Kano, Nigeria, The Open University of Sri Lanka	Nigeria, Sri Lanka
61	Asst. Prof. Dr Fjolla Kaprolli Ismaili	MEDIATION IN SOLVING COMMERCIAL DISPUTES IN REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA	South East European University	N. Macedonia
62	ROSEMARY KANOEL, TAJUDEEN SANI	CLIMATE CHANGE AND THE PROTECTION OF RIVER BANKS AND LAKE SHORES IN UGANDA	School of Law, Kampala International University, Kampala	Uganda

63	Merve AÇIKGÖZ UĞUR, Doç. Dr. Esra ÇIKMAZ	KAMU KURUMLARINDA GÖREV YAPAN YÖNETİCİLERİN LİDERLİK DAVRANIŞ TARZLARI İLE İŞ PERFORMANSI ARASINDAKİ İLİŞKİ: GAZİANTEP İLİNDE BİR UYGULAMA	Gaziantep Üniversitesi	Turkey
64	Dr. Öğretim Üyesi Halil Arslan, Temur Kayhan	BİRLEŞME VE SATIN ALMALARDA HİSSE DEVRİ İLE FON KATILIM PAYI DEVRİ ARASINDAKİ TEMEL FARKLAR	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İnfö Yatırım	Turkey
65	Assoc. Prof. Dr. Burim Morina, Assoc. Prof. Dr. Ylber Krasniqi, Assoc. Prof. Dr. Mustafë Kadriaj	Orientation to production as a preventive against import and inflation in Kosovo	Business College Prishtina	Kosova
66	Henrietta NAGY , Eszer MARCZELL-SZILÁGYI , Tímea MAGYAR	New challenges for the education sector in the global labour market environment of the beginning of the 21st century	Kodolányi János University, Budapest Metropolitan University, Budapest Metropolitan University	Hungary
67	Szegediné Takács Emese	The Future Perspectives of Corporate Learning in Hungary after Covid 19	Kodolányi János University	Hungary
68	Liza Alili Sulejmani Snezana Bilic	Impacts of the CO2 emissions on the economic growth: evidence from developing countries	International Balkan University	N.Macedo nia
69	ZUKHRA OTAKUZIEVA, SURAYYO OTAKUZIEVA	IT EDUCATION AS THE KEY FEATURE OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN DIGITAL ECONOMY	Tashkent university of information technologies named after Muhammad Al- Khwarizmi , Tashkent state university of economics	Uzbekistan
70	Ma. Kabashi Abetare, Ma.Atdhe Kabashi, Prof.Dr.Nexhmije Kabashi, Prof.Dr.Shyqeri Kabashi	BUSINESS DEVELOPMENT IN KOSOVO DURING THE PANDEMIC	Biznesi College	Republic of Kosovo
71	Dr. D.AMUTHA	N ANALYSIS OF PROGRESS OF SHG- BANK LINKAGE PROGRAM IN INDIA	St.Mary's College (Autonomous), Thoothukudi Affiliated to Manonmaniam Sundaranar University	India

72	Dr.B.Jeyaprabha, Professor, Dr.J.Sridevi, Assistant Professor	A STUDY ON FACTORS INFLUENCING PURCHASING OF ORGANIC FOODS	Vel Tech Rangarajan Dr.Sagunthala R&D Institute of Science and Technology	India
73	Dr.G.Manoj Assistant Professor	A study on Entrepreneurship essential to the country's future growth	Vel Tech Rangarajan Dr.Sagunthala R&D Institute of Science and Technology	India
74	Subaniya Sarah, Assistant Professor	A Study on HR practice in Banking Sector	Madras Christian College, Tambaram, Chennai	India
75	Dr.Leena Jenefa Associate Professor, Dr. Ignatius A.Herman,Dr. Ignatius A.Herman,	An Insights of the Factors Influencing Consumers' Attitudes Toward Social Media Marketing	Vel Tech Rangarajan Dr.Sagunthala R&D Institute of Science and Technology, Avadi Chennai, DMI- ST.Eugene University, Vel Tech Rangarajan Dr.Sagunthala R&D Institute of Science and Technology, Avadi Chennai-	India, Zambia, India
76	Ercan YILMAZ	TÜRKİYE VE KOMŞU ÜLKELERİNİN YAŞADIĞI POLİTİK-EKONOMİK KRİZLERİN DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	Sakarya Üniversitesi	Türkiye
77	Albana JEMINAJ	The right to tourism, the case of Albania	Infinite Academy	Kosovo
78	Muhamet Racaj, Senat Saliu, Vlera Fejzulluhu	THE ROLE OF THE SECURITY SYSTEM OF THE REPUBLIC OF KOSOVO IN THE FIGHT AGAINST TERRORISM	College "BIZNESI", Republic of Kosovo	Kosovo

Contents / İçindekiler

Terrorism Factor In EU-Turkey Relations Affect NATO Membership Of Finland And Sweden	1
Asena BOZTAŞ	
Enerji ve Ekonomik Büyüme Arasında NARDL Model Uygulaması	9
Hakan EYGÜ	
From Necessity to Greed: An Environmental and Emotional Approach to Trade	19
Marinică Tiberiu Şchiopu	
E-Ticaret'te Yeni Trendler: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama	30
Bertan AŞŞIK, Hasan Bilgehan Yavuz	
EU-Turkey Relations: Why Does The EU Don't Want Turkey Inside?	52
Asena BOZTAŞ	
İhracat Odaklı Büyüme Hipotezinin Türkiye İçin Sınanması	66
Serkan GÖKSU	
Covid-19 Pandemi Döneminde Başarılı Kriz Yönetimi: Arçelik, DHL ve Zoom Örnekleri	85
Burcu İNCİ	
The effect of Integrated Marketing Communication Elements on consumers purchasing decision of health insurance services (A case study on the clients of Nat Health Company in Amman city–Jordan) .	100
Iyad A.Khanfar,Iyad Dalbah	
Trends in Specialisation and Concentration of Innovative activity in countries of the European Union	110
Stefaniia Kharitonova, Svetlana Rastvortseva	
Denotations, Connotations and Indications of the Synonymic Words in the Dictionaries and their Usage in Corpus Linguistics.	130
Aziza Abdumanapovna Sharipova	
The conflict between East and West In the poetry of Mehmet Akif Ersoy	139
Mohammed Dawabsheh	
Needs Analysis of Teachers for STEM Education (Example of Van Province)	155
İbrahim BENEK, Behiye AKÇAY	

YÜKSEKÖĞRETİM KALİTE KURULU (YÖKAK) TARAFINDAN TAM AKREDİTASYON SAĞLANAN ÜNİVERSİTELERİN ULUSLARARASI LAŞMA MODELİ: Karşılaştırmalı Bir Analiz	167
Sibel MEHTER AYKIN, Emel KAHRAMAN	
Using p-splin regression model to forecast the number people injuries of COVID -19	197
Maha Hasan Sultan	
Mediation In Solving Commercial Disputes In Republic Of North Macedonia	210
Fjolla Kaprolli Ismaili	
Orientation to production as a preventive against import and inflation in Kosovo	223
Burim MORINA, Ylber KRASNIQI, Mustafë KADRIAJ	
IT Education As The Key Feature Of Human Capital Development In Dıgital Economy	233
ZUKHRA OTAKUZIEVA, SURAYYO OTAKUZIEVA	
Business development in Kosovo during the pandemic	242
Abetare KABASHI, Atdhe KABASHI	
Nexhmije KABASHI, Shyqeri KABASHI	
Türkiye Ve Komşu Ülkelerinin Yaşadığı Politik-Ekonomik Krizlerin Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi	257
Ercan YILMAZ	
How Effective is Digital Nudge in Determining Consumer Behavior?	285
Berna BALCI İZGİ	
THE ROLE OF THE SECURITY SYSTEM OF THE REPUBLIC OF KOSOVO IN THE FIGHT AGAINST TERRORISM	288
Muhamet Racaj, Senat Saliu, Vlera Fejzulluhu	

TERRORISM FACTOR IN EU-TURKEY RELATIONS AFFECTS NATO MEMBERSHIP OF FINLAND AND SWEDEN

Asena BOZTAŞ*

Abstract

Turkey made a will to become a full member of the Union in 1959, right after the European Union (EU) was founded in 1957. After the application, Turkey's relations with the EU have been shaped by different developments until today. During Turkey's long journey with the Union, many criteria have been put forward for full membership. In this context, despite the many events and ideas that took place against Turkey within the EU, mutual relations have mostly matured as the EU is the requested party and Turkey is the demanding party.

Recently, with the demand of Sweden and Finland to become North Atlantic Treaty Organization (NATO) members, a different dimension has emerged in the relations of Turkey, which is an important and strategically important member of NATO, with the EU. Turkey played an important role in the NATO membership of Sweden and Finland. In this context, it was stated that they would support the membership of these two countries in NATO after the demands of the Turkish Government "Finland and Sweden to end their support to FETO, PYD/PKK, and all terrorist activities against which Turkey is fighting". After the four-way summit between Turkey, Sweden, Finland, and NATO on 28 June 2022, Turkey's demands were met and a joint statement on the fight against terrorism was signed.

In this context, the study examines the strategic importance of Turkey, which is the "demanding country" for EU membership, and that Finland and Sweden have become "demanding countries" for NATO membership. In this context, qualitative research techniques will be used while conducting historical process analysis and literature analysis.

Keywords: European Union (EU)- Turkey Relations, terrorism, NATO, Finland, Sweden.

JEL Codes: F530, F550, F500.

* Assoc. Prof. Dr., Sakarya University of Applied Sciences, Faculty of Applied Sciences, aboztas@subu.edu.tr
Orcid: 0000-0002-3216-3010.

1. The Importance of Turkey in the NATO Membership Process of Sweden and Finland: Historical Background

The application process of Sweden and Finland to NATO is of great importance for Turkey. This process includes the membership of Finland and Sweden to NATO, which did not take the right decisions regarding Turkey's security, and did not keep their promises partially or at all. In this context, Sweden and Finland made their first official applications to the alliance on May 18, 2022, which can be considered as a touchstone. The accession protocols of these two countries were signed in Brussels on July 5, after the NATO leaders' summit convened in Madrid on June 30, and the accession process officially started (BBC News, 2022a).

As of October 1, 2022, 28 of the 30 NATO member countries have approved the accession of Sweden and Finland in their parliaments. However, in order to complete the process, Turkey and Hungary must also complete parliamentary approval. At this point, the importance of Turkey emerges. Because Finland and Sweden, T.C. According to President Erdoğan, it "hosts terrorist organizations, particularly the PKK". Therefore, it is clearly stated that they will support the NATO membership of these two countries upon the demands of the Turkish Government that "Finland and Sweden stop supporting FETO, PYD/PKK and all terrorist activities Turkey is fighting" (Dougall & Palfi, 2022).

In this context, Turkey's strategic importance is in the position of a "demanding (preferred)" country for EU membership; When it comes to the NATO membership of Finland and Sweden, it has transformed into a "demanded country". Finland and Sweden have become "claiming countries". Thus, Turkey should be able to use the NATO card correctly, especially against these two states within the EU, in order to protect its national security on the international platform.

2. Turkey's Expectations and Developments from Finland and Sweden: The Road to the Tripartite Protocol

Turkey's active role in the NATO membership of Finland and Sweden supports Turkey's strengthening of its hand towards these two countries that pose an obstacle to its security. In this context, Turkey has always been an important country that constantly expresses and implements the emphasis on national and international security in the international arena.

The expectations of Turkey, which wants to ensure its national security, from Finland and Sweden are concrete and transparent. Turkey's demand is that "these two countries stop supporting FETO, PYD/YPG, and all terrorist activities Turkey is fighting". In this context, with the initiatives of NATO Secretary General Jens Stoltenberg, a tripartite protocol was signed between Turkey, Sweden, and Finland on 29 June in Madrid. But on the other hand, this step also paved the way for the two countries to be invited to an alliance. According to the tripartite protocol, Sweden and Finland promised that they would not allow terrorist movements against Turkey, that terrorist groups would not operate on their territory, and that they would cooperate more closely with Ankara in the fight against terrorism in general. At the same time, they confirmed in this protocol that "they will remove the restrictions on the extradition of terrorist suspects to Turkey and arms sales" (Euronews, 2022).

In light of all this, it can be stated that Turkey, especially in the fight against terrorism, responded to the demands of the Turkish government by adopting a more moderate policy than Sweden in Finland, while Sweden did not act with the same policy. In this context, Turkey prefers to evaluate Sweden and Finland separately due to their different performances and political lines in the fight against terrorism, although the membership of these two countries to NATO is considered a package.

Because, from the perspective of Turkey, it is foreseen that Finland is more concrete and open to cooperation against "terrorism", while Sweden was openly warned by Erdogan on July 18 to Sweden, which supports terrorism. Another main reason for this is that despite Sweden's promise to extrude 73 terrorist suspects", only one ordinary criminal convicted of fraud was extradited. In this context, T.C. Minister of Justice Bekir Bozdag said, *"We did not receive a single decision regarding the extradition of the names that we wanted to be extradited to Turkey from FETO members, PKK members and other terrorist organization members due to terrorist crimes. There was no negative answer. So far, there has been no negative response from official channels. We are waiting for a response from them"*, revealing the unclear stances of Sweden and Finland regarding their NATO membership (BBC News, 2022b).

From this perspective, Erdogan's statement to the deputies at the opening of the parliament in Ankara on October 1 that if Finland and Sweden do not fulfill their promises to Turkey on security and terrorism, he will block the membership step is an important emphasis on Turkey's national security.

On the other hand, along with Turkey, Hungary also prefers to wait on the NATO membership of Sweden and Finland. Although Hungary tosses the ball to parliament on the reason for the delay, it may face a cut in EU funding.

Another dimension of Turkey's security card is the acceleration of the delivery of F16 warplanes that it wants to buy from the USA and to create a pressure factor in this regard. According to Toni Alaranta, a Turkey expert at the Finnish Institute of International Relations, *"Turkey's strategic interests are increasingly diverging from the rest of the alliance (NATO)."* However, Alaranta said, *"At a time when Turkey is resolutely trying to maintain its policy of balance between the West and Russia, it is difficult to escape the conclusion that the foreign policy elites are highly skeptical about whether it is ultimately in Turkey's interest to support NATO enlargement."* used the phrase. In addition, Alaranta commented that it is possible that Turkey sees the membership of more Northern countries in NATO as a potential destructive factor that will "stretch West-Russia relations even more". Indicating that Turkey will eventually approve the membership of Finland and Sweden, however, Alaranta said, *"This is just a matter of time and pressure."* He summarized Turkey's foreign policy by saying (Dougall & Palfi, 2022).

Another approach is the statement "Erdogan emotionality is the main determinant" from Paul Levin, Director of Stockholm University Turkish Studies Institute. According to Levin, *"It is officially up to the Turkish Parliament to decide on Sweden's NATO application, but it is Erdogan who will ultimately decide. Erdogan has an emotional personality and can choose to punish his interlocutor if he feels offended."* (Samar, 2022; Dougall & Palfi, 2022). According to this inference, it was stated that the decision was direct with President Erdoğan.

Conclusion and Evaluation

Turkey, whose fight against terrorism has been going on for more than 40 years, has been reproaching and warning the Scandinavian countries for a long time for the opportunities and support they offer to the PKK terrorist organization in the areas of politicization, financing, and communication. For example, the diplomatic and political struggle for the cancellation of the licenses of the Danish-based PKK terrorist organization's television channels ROJ TV, NUÇE TV, and MMC only able to end in 2013. Likewise, Sweden and Finland, which are two Scandinavian countries that directly or indirectly support the PKK, and other terrorist

organizations, like Denmark, have also been countries where Turkey has a political and diplomatic dilemma (Yeşiltaş, 2022).

Struggling hard on the international platform for its national security, Turkey has taken an important position in 2022 with Sweden and Finland's request for NATO membership. The "requesting country" position in the process of EU membership has changed to "requested country" this time.

However, the fact that the Russia-Ukraine War revealed the fragility of Europe's security and defense architecture led NATO to seek both to strengthen the self-defense capabilities and capabilities of Sweden and Finland and to expand the Alliance territorially by incorporating these two countries. In this context, both the opportunities and opportunities offered by Turkey's geopolitical and geostrategic position and the approval of Sweden and Finland for admission to NATO were required. The aforementioned negotiation process came to an end with the tripartite agreement declared by Turkish President Recep Tayyip Erdogan, Finnish President Sauli Niinistö and Swedish Prime Minister Magdalena Andersson, accompanied by Secretary General Jens Stoltenberg.

Undoubtedly, the assurance given to Turkey in the fight against terrorism that what it demands from Sweden and Finland will be met, and the NATO guarantee, is a clear and concrete manifestation of "Ankara's diplomatic victory". But here, to arrive at a quick and hasty affirmation and inference; It can be misleading not only for Turkey but also for NATO in general and Sweden and Finland in particular. The point that should be noted first is that Turkey's removal of the veto of Sweden and Finland on the membership negotiation process within the scope of the tripartite agreement does not mean that these two countries will automatically become members of NATO at the end of the day. For this reason, it is extremely important to fulfill the commitments given in the agreement text. At this point, there is a process in front of us that needs to be carried out carefully. It can be mentioned that there are four scenarios in this process, which can result in success or failure (Yeşiltaş, 2022).

In the most optimistic and fastest scenario, it is possible for Sweden and Finland to fully fulfill Turkey's demands in the agreement and complete their membership processes within one year and become members of NATO. In this regard, it is important to look at the details of the agreement reached in the text of the agreement. In particular, the condition of "to cut off the support given to PKK, YPG/PYD and FETO, which Turkey defines as terrorist organizations," in Article 4 requires that Sweden and Finland cut their support to these organizations and that

the people and structures affiliated with these terrorist organizations. means to hinder its activities. In fact, when Articles 4 and 5 are considered together with an optimistic scenario, there is a prevailing expectation that the two countries will collapse and liquidate the PKK's organization in Sweden within the next year.

On the other hand, as of July 1 (Sweden) the changes that Sweden and Finland should make in their penal codes in the context of combating terrorism, as stated in Article 6 of the memorandum, have taken effect as of July 1 (Sweden), but how does this affect the PKK and FETÖ and the groups Turkey defines as terrorist organizations? application remains ambiguous. In addition, as President Erdogan repeated in his press conference in Madrid, the issue of 73 people whose extradition is demanded by Turkey will also be decisive. As a matter of fact, in a scenario where arms embargoes against Turkey are lifted, terrorists are extradited, and Sweden and Finland begin to be more strict with the activities of PKK and FETO in their own countries, there will be no problem with membership.

The second is the cautious and optimistic scenario. In the event that some of the above-mentioned issues are met and some are not fulfilled, Turkey may prolong the membership process and insist on fulfilling its demands. At this point, the things that make us optimistic are that Sweden has changed the anti-terror law, made strong arguments that it will lift the arms embargo, and announced that it will cut its support to the PYD. In addition, this process will be managed by a permanent joint mechanism to be established. Therefore, there may be fluctuations in the process management and this process may be shaped according to the internal political developments of Sweden and Finland. In short, in this scenario, to the extent that Turkey's demands can be met over time, Ankara's green light for membership may be delayed. Another reason for being cautious and optimistic here is that NATO membership has become urgent for both countries. Because the prolongation of the Russia-Ukraine War reinforces this situation and creates an environment that will enable the fulfillment of Turkey's demands at the end of the day.

The third scenario is pessimistic, as it is based on the possibility that Turkey will not eventually carry its membership approval to the Turkish Grand National Assembly (TBMM), even if Sweden and Finland complete the negotiation process. If the consensus reached in the memorandum is reflected in the legal texts by Sweden and Finland as a delaying tactic, on the other hand, not taking action or applying it in an extremely limited and narrow area will deepen the sense of insecurity that the policy in Ankara, especially the security and defense

bureaucracy, has been experiencing for a long time. In such a case, two scenarios are possible. First, the membership applications of Sweden and Finland were not submitted to the Assembly; The second is that the Assembly decided to reject the memberships of Sweden and Finland, taking into account the political, military, and security concerns and reservations. At this point, the extradition of the persons requested to be handed over to Turkey after the completion of the legal processes stands out as an extremely critical issue. If there is no progress in the extradition of these people, it is highly likely that Turkey will continue to use its veto card and say no to the membership of both countries.

The last scenario is the possibility that only one of Sweden and Finland will fulfill Turkey's demands. Sweden's situation seems more fragile and fragile when compared to Finland. At this point, Turkey can answer yes to those who fulfill the demands and no to those who do not.

As a result, the NATO membership of Sweden and Finland will only be clarified when the points in the agreement are fulfilled. What kind of innovations and forms of the struggle this membership will reveal in terms of competition between NATO and Russia remains a separate question mark.

References

- BBC News (2022a). “İsveç ve Finlandiya, NATO’ya katılım için Türkiye’yi ikna edebilecek mi?”, 1 October, <https://www.bbc.com/turkce/articles/crgxy0rejw3o> (10.10.2022).
8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı
The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book
24-28 October 2022 <https://www.intraders.org/october> e-ISBN: 978-605-72229-0-9

- BBC News (2022b). “İsveç ve Finlandiya’nın NATO üyeliği için kritik toplantı Helsinki’de yapılacak”, 26 August, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c1vgdp2y94ko> (09.10.2022).
- Dougall, D. M. & Palfi, R. (2022). “Finlandiya ve İsveç’in NATO üyeliğinin önünde iki engel kaldı: Macaristan ve Türkiye”, *Euronews*, 7 October, <https://tr.euronews.com/2022/10/06/finlandiya-ve-isvecin-nato-uyeliginin-onunde-iki-engel-kaldi-macaristan-ve-turkiye> (10.10.2022).
- Euronews (2022). “NATO Genel Sekreteri Finlandiya’da: Türkiye’nin terörle ilgili endişeleri meşru”, 13 June, <https://tr.euronews.com/2022/06/13/nato-genel-sekreteri-finlandiya-da-turkiye-nin-terorle-ilgili-endiseleri-mesru#> (10.10.2022).
- Samar, K. (2022). “Türkiye, NATO’ya üye olmak isteyen Finlandiya ve İsveç’ten ne istiyor?”, *Euronews*, 17 May, <https://tr.euronews.com/2022/05/17/turkiye-nato-ya-uye-olmak-isteyen-finlandiya-ve-isvec-ten-ne-istiyor> (09.10.2022).
- Yeşiltaş, M. S. (2022). “İsveç ve Finlandiya NATO’ya ne zaman üye olabilir?”, *Anadolu Agency*, 11 July, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/isvec-ve-finlandiya-nato-ya-ne-zaman-uye-olabilir/2634610> (11.10.2022).

Enerji ve Ekonomik Büyüme Arasında NARDL Model Uygulaması

Hakan EYGÜ¹

Özet

Bu çalışmada 1995–2020 dönemine ait kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla ile sermaye, işgücü ve yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik tüketimi değişkeni arasındaki ilişki NARDL modeli ile incelenmiştir. Ayrıca daha önce ARDL yöntemi ile yapılan çalışmalar da değişkenler arasında ilişki bulunması aynı değişkenlerin kullanılarak farklı bir yöntemle ile sınanması sağlanmıştır. Bu model yardımıyla uzun dönem pozitif ve negatif katsayıların elde edilmesi ayrıca uzun ve kısa dönem asimetri gibi çıktılar mevcut duruma politika önerisi getirmesi bakımından önem arz etmektedir. Ekonometrik analizde önce ADF, PP birim kök testleri serilerin durağan olduğu belirlenmiştir. Daha sonra bazı tanısal testler yardımıyla modelin bazı varsayımları incelenmiştir. Son olarak NARDL sınır testi ile eşbütünleşme ilişkisinin varlığı test edilmiş ve değişkenlerin uzun dönem ve kısa dönem dinamikleri incelenmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda değişkenlerin birinci farkta durağan olduğu belirlenmiştir. Daha sonra değişkenlerin normal dağıldığı ve otokorelasyon olmadığı da belirlenmiştir. Son olarak yapılan NARDL testi sonucunda ise kısa dönemde ve uzun dönemde sabit sermaye, toplam işgücü ve enerji tüketimi, ekonomik büyümeyi etkilemediği bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik büyüme, Elektrik tüketimi, Birim kök testi, NARDL yaklaşımı

JEL Kodu: O40, Q40, Q20

¹ Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, hakaneygu@atauni.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4104-2368

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı
The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book
24-28 October 2022 <https://www.intraders.org/october> e-ISBN: 978-605-72229-0-9

The Relationship between Energy and Economic Growth NARDL Model Application

Abstract

The aim of this study is to analyze the effects of fixed capital, total workforce and energy consumption on economic growth between years 1995 and 2020 in Turkey was examined with the NARDL model. In addition, previous studies with the ARDL method ensured that there was a relationship between the variables and that the same variables were tested with a different method. Obtaining long-term positive and negative coefficients with the help of this model and outputs such as long- and short-term asymmetries are important in terms of bringing a policy proposal to the current situation. In the econometric analysis, it was determined that the series of ADF and PP unit root tests were stationary. Then, some assumptions of the model were examined with the help of some diagnostic tests. Finally, the existence of the cointegration relationship was tested with the NARDL bounds test and the long-term and short-term dynamics of the variables were examined. It was also determined that the variables were normally distributed and there was no autocorrelation. As a result, as a result of the NARDL test, it was found that fixed capital, total labor and energy consumption did not affect economic growth in the short and long term.

Keywords: Economic growth, Electricity consumption, Unit root test, NARDL approach

JEL Code: O40, Q40, Q20

1. Giriş

Enerji, yaşamın her alanında temel ihtiyaçlardan biri olduğu söylenebilir. Bu alanlar özellikle endüstri, turizm, sağlık, ulaşım, işyeri, konut vb. gibi birçok alanda ihtiyaç duyulmakta, tüketim sürecinde önemli bir yer tutmaktadır. Bundan dolayı enerji, ekonomik büyüme üzerinde önemli etken olduğu söylenebilir. Günümüzde ülkeler, dünya nüfusunun artması ve teknolojinin etkisiyle elektrik temini sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu bağlamda nüfus artışı ve teknolojik gelişme ile artan elektrik talebi fosil enerji kaynaklarının hızla tükenmesine neden olmaktadır. Bu kaynaklara alternatif olarak yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelim enerji üretimi ve tüketimi hususunda yararları olacaktır. Bu nedenle ihtiyaçlar doğrultusunda temin edilecek enerjinin sürdürülebilir ekonomik büyüme için son derece önemlidir. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye, sürdürülebilir kalkınma

için enerji önem arz etmektedir. Bu doğrultuda Türkiye birincil enerji kaynaklarından ağırlıklı olarak fosil yakıtlara dayalıdır (Boran, Boran, Menlik, et al., 2012).

Bu çalışmada, Türkiye’de ekonomik büyüme ile yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretimi arasındaki ilişki ele alınmıştır. Bu kapsamda daha önce yapılan çalışmalarda kullanılan modelden farklı olarak benzer değişkenler kullanılarak nonlineer bir modelle araştırılmıştır. Bu çalışma uygulanan model ile bir pilot çalışma olarak düşünülebilir. Elde edilecek sonuçların anlamlılığı hususunda ileri de yapılacak çalışmalar için bir öneri sunacaktır.

2. Literatür

Literatür incelendiğinde ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji üretimi ile ilgili çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalar farklı ülke, ülke gruplarına ve farklı yaklaşımlarla ele alınarak önerilerde bulunulmuştur. Büyüme ve elektrik üretimi arasındaki ilişkiyi araştıran çok sayıdaki çalışmadan ekonometrik yöntemleri kullanarak inceleme yapan bir kısım çalışmalar derlenmiş ve bu çalışmalarda kullanılan yöntem, değişkenler ve elde edilen sonuçların belirtildiği özet bulgular Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar (Yıl)	Ülke (Grup&Dönemi)	Yöntem	Sonuçlar
Murry ve Nan (1996)	15 Ülke (1970-1990)	Granger Nedensellik - VAR Analizi	Elektrik tüketiminin büyümeyi etkilediği belirlenmiştir.
Erdal & vd., (2008)	Türkiye (1970-2006)	Granger Nedensellik, Birim kök testi, Johansen eşbütünleşme	Enerjinin Türkiye'de ekonomik büyümeyi sınırlayıcı bir faktör olduğu ve dolayısıyla enerji arzına yönelik şokların ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi olacağı sonucuna ulaşılmıştır.
Yapraklı ve Sağlam (2010)	Türkiye (1980-2008)	Granger Nedensellik, VECM	Uzun dönemde ekonomik büyüme ile fiziki sermaye, işgücü, beşeri sermaye ve bilgi arasında pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir.
Atmaca ve Basar (2012)	Türkiye	Analytic Network Process (ANP)	Türkiye'de ve dünyada enerji sektöründe enerji ile ilgili verilere ulaşmak oldukça zordur. Bu çalışma, Türkiye'de enerji alanında çalışan kişilere ve ilgili karar vericilere önemli bir destek sağlayacaktır.
Barro (2013)	100 Ülke	Regresyon Analizi	Enflasyonda görülen yıllık ortalama %10'luk bir artış, kişi başına düşen reel GSYH büyüme oranında %0,2-0,3 oranında bir azalmaya neden olmaktadır. Ayrıca enflasyonun büyüme üzerindeki olumsuz etkisi küçük görünse de yaşam standartları üzerindeki uzun vadeli olumsuz etkileri büyüktür.
Isiks & vd., (2017)	Türkiye (2010-2016)	ARDL Sınır Testi	Temel makro göstergeler, Türkiye ekonomisinin küresel bir düzeyde büyüdüğünü ve turizm sektörünün yabancı yatırımcılar için olumlu olduğu belirtilmiştir.
Apaydın & vd., (2019)	Türkiye (1965-2017)	NARDL Modeli	Yenilenebilir enerji tüketiminde meydana gelen pozitif ve negatif şoklar, büyüme üzerinde asimetrik etkiler olduğu belirlenmiştir.
Topcu & vd. (2019)	Türkiye	Monte Carlo Simülasyon, Duyarlılık Analizi	Türkiye'nin elektrik talebini karşılamak için yenilenebilir bir enerji karışımına, yani güneş PV-rüzgar-hidro-biyokütleyle güvenmek zorunda olduğunu göstermektedir.
Destek (2021)	Türkiye (1970-2017)	NARDL Modeli	Sanayisizleşmenin karbon emisyonlarını azalttığını, ancak ekolojik ayak izi üzerinde önemli bir etkisi olmadığını gösteriyor.
Kartal (2022)	Türkiye (1980-2018)	NARDL	Sonuçlar %1'lik bir artışenerji güvenliği risk seviyesi ekonomik büyümeyi yaklaşık %0,60 azaltırken, enerji güvenliği risk seviyesinde %1 azalmaekonomik büyümeyi yaklaşık %1,72 oranında artırmaktadır.
Turna ve Ceylan (2022)	Türkiye (1965-2014)	NARDL Yöntemi	Uzun dönemde meydana gelen artış ve azalışlar her durumda GSYİH'in artmasına neden olmaktadır.

3. Yöntem

3.1. Model ve veri seti

Çalışmanın uygulama bölümünde 1995–2020 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır. Ekonomik büyüme ile yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik tüketim değişkeni (Relc) arasındaki ilişki incelenmiştir. Yenilenebilir enerji kaynakları; jeotermal, rüzgâr, biokütle, güneş, biyogaz, hidroelektrik ve atık kaynakların tümü olarak belirlenmiştir. Ekonomik büyüme değişkeni olarak Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasılanın (GSYH) 2015 baz yılı ABD Doları cinsinden veriler kullanılmıştır.

NARDL modeli ARDL modelinde olduğu gibi değişkenlerin $I(0)$ ve $I(1)$ de durağan olmalarına izin vermektedir. Çalışmada serilerin durağan olup olmadıklarını belirlemek için öncelikle Genişletilmiş Dickey-fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) birim kök testleri incelenmiştir. Sonrasında değişkenler arasındaki eşbütünleşmenin varlığı NARDL model yaklaşımıyla incelenmiştir ve kurulacak model aşağıda verilmiştir.

$$GSYH = f(K, L, RELC)$$

3.2. Bulgular

Çalışmalarda yer alan serilerin durağan olup olmadıkları birim kök testleri ile tespit edilir. ADF ve PP birim kök testleri kullanılarak serinin durağan olup olmadığı belirlenmiştir. Tablo 2’de ADF ve PP birim kök test sonuçları verilmiştir. ADF ve PP birim kök testleriyle serinin durağan olup olmadığını göstermek için hipotezler,

H_0 : Seri durağan değildir (Birim kök içermez)

H_1 : Seri durağandır (Birim kök içerir)

şeklinde kurulmaktadır.

Tablo 2’de ADF ve PP test sonuçlarına göre değişkenlerin durağan olmadıkları ancak birinci farklarda durağan oldukları ($p < 0.05$) yani tüm değişkenlerin $I(1)$ oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 2. Birim Kök Analizi Sonuçları

Model		ADF		PP	
		Düzeyde	I. Farkta	Düzeyde	I. Farkta
lnGSYH	C	-0.211 (0.924)	-4.407 (0.002 ^{***})	-0.224 (0.923)	-4.407 (0.002 ^{***})
	CT	-3.942 (0.027 ^{**})	-4.323 (0.011 ^{**})	-2.240 (0.448)	-4.323 (0.011 ^{**})
	NCT	5.130 (0.998)	-2.739 (0.008 ^{***})	5.130 (0.998)	-2.613 (0.011 ^{**})
lnK	C	-0.928 (0.761)	-4.973 (0.000 ^{***})	-0.921 (0.764)	-4.973 (0.000 ^{***})
	CT	-3.452 (0.070)	-4.858 (0.003 ^{***})	-2.303(0.417)	-4.858 (0.003 ^{***})
	NCT	-0.344 (0.549)	-8.154 (0.000 ^{***})	-0.319 (0.559)	-7.289 (0.000 ^{***})
lnL	C	-2.101 (0.245)	-2.829 (0.059 [*])	-1.662 (0.437)	-2.821 (0.070)
	CT	-2.008 (0.567)	-3.551(0.226)	-1.535 (0.789)	-2.751 (0.226)
	NCT	-1.001 (0.275)	-2.717 (0.008 ^{***})	-0.929 (0.304)	-2.694 (0.009 ^{***})
lnRELC	C	1.278 (0.997)	-3.991 (0.005 ^{***})	0.925 (0.994)	-4.022 (0.005 ^{***})
	CT	-2.238 (0.449)	-4.302 (0.012 ^{**})	-2.161 (0.473)	-4.368 (0.011 ^{**})
	NCT	-0.509 (0.484)	-1.304 (0.171)	0.379 (0.786)	-2.929 (0.005 ^{***})

C: Sabit model, CT: Sabit ve trendli model, NCT: Trendsiz ve sabitsiz model, ADF testinde maksimum gecikme sayısı 5 olarak alınmış ve optimum gecikme sayısı Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir. ^{***}, ^{**} ve ^{*} sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Kurulan modelden elde edilen analiz sonuçlarının güvenilir olup olmadığını anlamanın yolu bazı varsayımların sağlanıp sağlanmadığının da incelenmesi gerekir. Varsayımları sağlanması sonuçların güvenilir olması anlamına gelmektedir. Bu bölümde kurulan NARDL modeli için maksimum p=2 ve q=2 uygun değerler olduğu belirlenmiştir. Test edilen varsayım sonuçlarına Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 3: Model Tahmin Sonuçları

Egzogen Değişken	Uzun dönem pozitif etkiler			Kısa dönem negatif etkiler		
	Katsayı	F istatistiği	p-değeri	Katsayı	F istatistiği	p-değeri
K (sabit sermaye)	0.336	0.614	0.514	-0.582	2.213	0.275
L (toplam işgücü)	1.183	0.097	0.784	2.050	1.355	0.365
RELC (tüketim)	0.039	0.035	0.867	-0.229	0.803	0.465
	Uzun dönem asimetrikler			Kısa dönem asimetrikler		
K (sabit sermaye)		0.221	0.684		0.138	0.746
L (toplam işgücü)		0.464	0.566		1.908	0.301
RELC (tüketim)		0.201	0.697		0.041	0.857
Portmanteau Testi 9. Gecikmeye kadar	8.475 (0.487)			Breusch-Pagan Heteroskedasticity Testi		0.340 (0.997)
Jargue-Bera Testi	0.983 (0.611)			Ramsey Reset Testi		0.315 (0.586)

*Tanısal test sonuçlarında parantez içindeki değerler p-değ. göstermektedir.

Tablo 3’de görüldüğü üzere tanısal test sonuçlarından “Portmanteau test up to lag 9 (chi2)” ile otokorelasyon için 9. gecikmeye kadar gidildiği görülmektedir. Bu test ile “otokorelasyon yoktur” şeklinde kurulan H_0 hipotezinin kabul edilmesi ($p > 0.05$) yani otokorelasyon olmaması varsayımının sağlandığı anlamına gelmektedir. Sabit varyans varsayımı için yapılan Breusch-Pagan-Godfrey testi ile “değişen varyans yoktur” şeklinde

kurulan H_0 hipotezinin reddedilememesi ($p > 0.05$) model sabit varyans varsayımını sağlamaktadır. Jargue-Bera Testi ile modelin normal dağılım gösterdiği ($p > 0.05$) belirlenmiştir. Modelin matematiksel kalıbını doğru seçilip seçilmediği Ramsey Reset testi ile belirlenmiştir. Test sonuçlarında “modelin matematiksel kalıbı doğru seçilmiştir” şeklinde kurulan H_0 hipotezinin kabul edilmesi ($p > 0.05$) daha açık bir ifadeyle sıfır hipotezinin reddedilememesi modelin fonksiyonel kalıbında hata yoktur şeklinde ifade edilebilir.

Tablo 3 incelendiğinde bağımsız (açıklayıcı) değişkenlere ilişkin uzun ve kısa dönem istatistik değerlerinin anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda Türkiye’de ekonomik büyüme ile sabit sermaye, toplam işgücü ve yenilenebilir enerji tüketimi arasında incelenen dönemde uzun ve kısa dönem simetri ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Benzer şekilde ekonomik büyüme ile sabit sermaye, toplam işgücü ve yenilenebilir enerji tüketimi arasında incelenen dönemde yine değişkenlerin birbiri üzerinde asimetric etkilerinin de olmadığı görülmektedir.

Tablo 4. NARDL Sonuçları

Gözlemsayısı:23 F(20 ,2): 16.11 p- değeri: 0.06 Pseudo R ² :0.993 Adj R ² : 0.932				
dy	β	Std. Hata	t istatistiği	p-değeri
_y				
L1	-0.499	0.436	-1.14	0.371
_x1p				
L1	0.183	0.168	1.08	0.392
_x1n				
L1	0.290	0.201	1.45	0.285
_x2p				
L1	0.591	1.650	0.36	0.754
_x2n				
L1	-1.024	1.277	-0.80	0.507
_x3p				
L1	0.019	0.116	0.17	0.883
_dyL1	-0.446	0.488	-0.92	
dx1p				
--	0.186	0.299	0.62	0.598
L1	0.010	0.193	0.05	0.961
_dx1n				
--	0.345	0.192	1.79	0.215
L1	0.104	0.235	0.44	0.702
_dx2p				
--	0.890	0.821	1.08	0.391
L1	0.403	0.805	0.50	0.666
_dx2n				
--	-0.726	0.674	-1.08	0.394
L1	-0.346	0.909	-0.38	0.740
_dx3p				
--	-0.019	0.051	0.38	0.741
L1	-0.031	0.095	-0.33	0.770
_dx3n				
--	0.024	0.093	0.26	0.818
L1	-0.039	0.060	-0.66	0.579
sabit terim	13.346	11.660	1.14	0.371

Tablo 4 incelendiğinde y bağımlı değişkeni (GSYH) gösterirken x1, x2 ve x3 ise sırasıyla sabit sermaye (K), toplam işgücü (L) ve yenilenebilir enerji tüketimi (RELC) değişkenlerinin göstermektedir. Diğer taraftan _dy bağımlı değişkenin farkını gösterirken,

Δx_{1p} ve Δx_{1n} değişkenleri ise x_1 değişkenlerinin pozitif ve negatif farklarını göstermektedir. Burada orijinal değişkenlerin katsayıları uzun dönem katsayıları, farkların katsayıları ise kısa dönem katsayıları olarak ifade edilmektedir. Burada kısa dönem ve uzun dönem katsayıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Yani kısa dönemde ve uzun dönemde sabit sermaye, toplam işgücü ve yenilenebilir enerji tüketimi, ekonomik büyümeyi etkilemediği belirlenmiştir.

SONUÇ

Dünya da olduğu gibi Türkiye’de de elektrik üretimi ve tüketimi önemli bir yere sahiptir. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye kaynakları bakımından dışa bağımlı olup bu bağımlılığı azaltmak için son yıllarda yenilenebilir enerji kaynaklarına önem vermektedir. Türkiye’de elektrik üretimini çoğunlukla yenilenemeyen enerji kaynaklarında elde edebilir hale gelmiştir. Bu doğrultu da yenilenebilir enerji kaynaklarından yerli teknolojilerle yararlanmak amacıyla çeşitli politikalar geliştirmiştir. Bu çalışmada yenilenebilir enerji tüketiminin büyüme üzerinde etkisini araştırmak için ekonometrik bir yöntem ile analiz edilmiştir. Bu veriler kullanılarak lineer fonksiyon formunda ARDL modeli ile incelenmiş (Eygü, 2022), ancak değişkenler nonlinear fonksiyon formunda farklı bir model yaklaşımı olan NARDL modeli ile tekrar incelenmesi sağlanmıştır. Modeller arasındaki ilişki karşılaştırıldığında NARDL modelinde kısa dönem ve uzun dönem katsayıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Seçilen değişkenlerin ekonomik büyümeyi etkilemediği belirlenmiştir.

Kaynakça

- Apaydın, Ş., Güngör, A., & Taşdoğan, C. (2019). “Türkiye’de yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki asimetrik etkileri”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(1), 117-134.
- Atmaca, E., & Basar, H. B. (2012). Evaluation of power plants in Turkey using Analytic Network Process (ANP). *Energy*, 44(1), 555-563.
- Boran, F., Boran, K., & Menlik, T. (2012). “The evaluation of renewable energy technologies for electricity generation in Turkey using intuitionistic fuzzy TOPSIS”, *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 7(1), 81-90.
- Destek, M. A. (2021). “Deindustrialization, reindustrialization and environmental degradation: Evidence from ecological footprint of Turkey”, *Journal of Cleaner Production*, 296, 126612.
- Erdal, G., Erdal, H. ve Esengün, K. (2008). “The causality between energy consumption and economic growth in Turkey”, *Energy Policy*, 36(10), 3838-3842.
- Eygü, H. (2022). “Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ve ekonomik büyüme ilişkisi: 1995–2020 Türkiye örneği”, *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(2), 387-397.
- Kartal, G. (2022). “Are the effects of energy security on economic growth symmetric or asymmetric in Turkey? An application of non-linear ARDL”, *Ege Academic Review*, 22(4), 487-502.
- Murray, D. and Nan, G. (1996), “A definition of the gross domestic product–electrification interrelationship”, *Energy Development*, Volume 19, pp. 275–283.
- Topcu, I., Ülengin, F., Kabak, Ö., Isik, M., Unver, B., & Ekici, S. O. (2019). The evaluation of electricity generation resources: The case of Turkey. *Energy*, 167, 417-427.
- Turna, Y., & Ceylan, R. (2022). “Türkiye’de ekonomik büyüme ile fiziki sermaye, beşeri sermaye ve enerji tüketimi arasındaki ilişki: NARDL yaklaşımı”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(1), 223-242.
- Yapraklı, S. ve Sağlam, T. (2010). “Information and communications technology and economic growth in Turkey: An econometric analysis (1980-2008)”, *Ege Academic Review*, 10(2), 575-596.

From Necessity to Greed: An Environmental and Emotional Approach to Trade

Marinică Tiberiu Şchiopu¹

Abstract

The present paper aims to explore the intricate and subtle relationship between commercial activities, human emotions, and environmental issues. This approach to trade originates from the current state of the ecosphere, climate change and overpopulation, and it is oriented towards the ways and means that could be used to tackle the negative impact of economic and trade activities on the environment. The starting point of this study is its main research question: “Could the implementation of emotional management in commercial activities alleviate climate change?”. A key point of the current research is the twofold option of humanity: to follow a self-destructive path which leads to the apocalyptic scenario of the Post-Anthropocene or to increase environmental awareness and take action to establish the Symbiocene. An interdisciplinary methodology is indispensable to carry out this research: historicism, cultural and environmental analysis, interculturality, and multiple modalities in the study of emotions.

Keywords: awareness, climate change, emotions, environmental humanities, trade.

1. Introduction: *Post-Anthropocene* or *Symbiocene*?

All the changes that our planet has been facing since the last century determined researchers and scholars from different fields to refer to the current era using a plethora of terms: *Post-Anthropocene*, *Plutocene*, *Ecocene*, *Capitalocene* etc. All these names are linked to the negative recent evolution of the ecosphere due to human activity. Glenn Albrecht proposed a shift of paradigm which consisted of the attempt to slow down and, eventually, stop climate change by adopting a new attitude toward nature, and a better understanding of its mechanisms. Albrecht's name for this new era is *Symbiocene* (Albrecht & Van Horn). The Australian researcher and

¹ PhD, University of Craiova, Romania. E-mail: marinica.schiopu@gmail.com ORCID ID: 0000-0003-1194-9177.

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı
The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book
24-28 October 2022 <https://www.intraders.org/october> e-ISBN: 978-605-72229-0-9

philosopher has also studied the relations between human emotions and environmental changes identifying a new emotion generated by the continuous destruction of nature – *solastalgia* (from *solace* – *alleviation* or *relief of distress* – and the Greek suffix *algia* – *pain*):

“I define *solastalgia* as the pain or distress caused by the ongoing loss of solace and the sense of desolation connected to the present state of one’s home and territory. It is the existential and lived experience of negative environmental change, manifest as an attack on one’s sense of place” (Albrecht 2019: 38).

By using positive emotions (compassion, loving-kindness, hope etc.) in order to increase environmental awareness and fight solastalgia, humanity can enter the *Symbiocene*. The name of this possible future era is related to *symbiosis* (the mutually profitable relationship between two entities) and it relies on the re-establishment of better relations between human beings and the rest of the ecosphere:

“The Symbiocene, as a period in the history of humanity on this Earth, will be characterized by human intelligence and praxis that replicate the symbiotic and mutually reinforcing life-reproducing forms and processes found in living systems. This period of human existence will be a positive affirmation of life, and it offers the possibility of the complete reintegration of the human body, psyche, and culture with the rest of life. The path to avoiding yet more solastalgia, and other negative psychoterratic Earth emotions that damage the psyche, must take us into the Symbiocene” (*ibidem*: 102).

On the other hand, the perspective of a post-anthropocentric world involves a high and fast rise in the global temperature due to the high levels of CO₂ generated by human activity. This situation will lead to severe climate changes that will cause mass extinctions among animals

because of their incapacity to adapt so fast to rapid environmental changes. The scenarios designed by environmentalists and climate researchers depict parched landscapes or landscapes dominated by grass and inferior organisms:

“Likely post-Anthropocene habitats would be dominated by grasses. Much of the forest would burn or be flooded. The grasses would be populated by arthropods. Other survivors would include some polar species, other heat and radiation tolerant species, and abyssal volcanic vent habitats of crustaceans and extremophile bacteria. In so far as some bird species – descendants of the fated dinosaurs may eclipse the mammals with their limited heat tolerance, the circle would be complete” (Yoram Glikson 2017: 28)

Thus, there are two main options for humans: either to change their mentality, lifestyle and activities in order to slow down and stop the environmental and climate crisis (and enter the Symbiocene) or to carry on their lives and activities in the same way and open a Post-Anthropocentric era.

2. Trade and Consumerism as Sources of Solastalgia

Nowadays, trade and consumerism are intertwined as the demand for goods and services is higher and higher. There is a double-way cause-and-effect relationship between these two concepts/realities: on the one hand, trade sustains and generates consumerism, on the other, consumerism causes trade as people ask for more and more products.

Trade **Consumerism**

Fig. 1 The relation between *trade* and *consumerism*

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı
The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book
24-28 October 2022 <https://www.intraders.org/october> e-ISBN: 978-605-72229-0-9

There is a delimitation between consumption and consumerism: consumption consists of the selection, purchase and maintenance of products and services, having a practical significance, consumerism has a sociological dimension, at some point touching a pathological level: “[...] while consumption is an act, consumerism is a way of life. From this point of view, consumerism is the cultural expression and manifestation of the apparently ubiquitous act of consumption” (Miles 1998: 4). Currently, there is a debate regarding the positive or the negative character of consumerism, some scholars consider the consumer culture as normal, while others refer to it as a source of “spiritual impoverishment for which people sought comfort in material goods, a surrogate for traditional forms of satisfaction, self-realization and identification through work and political participation” (Sassatelli 2007: 118).

Whether moral or immoral, consumerism has a negative effect on the ecosphere by causing an increase in the production of goods and services that many times people do not really need, a process which generates pollution and uses natural resources. Trade, as a cause and effect of consumerism, has a negative impact on the biosphere by generating environmental and climate changes. Therefore, both trade and consumer culture contribute to the increase in solastalgia, the distress related to the environmental issues that humanity is facing nowadays.

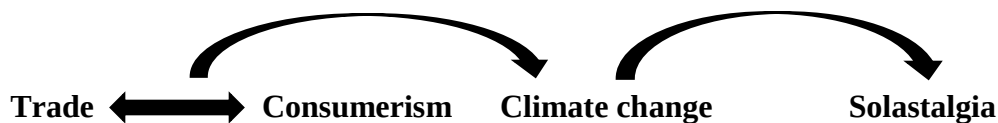

Fig. 2 The relation of *trade* and *solastalgia*

Trade and consumerism will gradually increase as the global population is growing continuously. A bigger global population will generate an increase in consumption, which will lead to more intense exploitation of natural resources and higher levels of pollution; all these variables will cause an intensification of climate change. Thus, some demographic solutions must be found to slow down the demographic boom in some countries such as India or China, and to

reduce the negative consequences of anthropic activity on nature. On the other hand, even those countries dealing with a decrease in population have to reduce consumerism and their carbon footprint:

“Overpopulation is not a problem of raw numbers of people, as if the worry is about finding some plot of land for each person to stand on. Rather, the number of people on Earth is a problem when and because they are using resources at an unsustainable rate. Likely one of the best indications that the planet is overpopulated is climate change, as humans are emitting more greenhouse gases than the atmosphere can absorb without violently disrupting the climate. But as Dr. Zimmerman shows, the average American has a much larger carbon footprint than the average citizen from poorer countries. From a resource perspective, the number of wealthy people is a much bigger problem than the number of poor people, even if the fertility rate of wealthy populations is lower” (Rieder 2022)

Whether limiting population growth is ethical or not represents a debate nowadays, but people and researchers should pay more attention to the living conditions of the coming generations and ask themselves whether it is moral or not to give birth to children who inevitably will have to face a lot of problems, taking into consideration the current state of our planet. The faster the global population is growing, the quicker humanity is approaching the depletion of natural resources, and this is inextricably linked to climate change and solastalgia. Nowadays, a rise in environmental awareness is vital, scientists, spiritual leaders and writers are warning people worldwide that time to protect Earth has come.

In order to tackle some of the problems that our planet is going through, traders must pay more attention to nature and all nations have to collaborate to promote a greener and greener trade, and efforts must be made to design and teach consumption mindfulness, especially among younger generations: “[...] all countries will have to resist pressures to build protectionist fences and

instead promote cooperation on green spaces. As neighbours in a globalized world economy, trade and environment cannot afford not to get along” (Cameron 2007: 14).

3. Emotional Hygiene and Trade

The paramount importance of emotions for humans is obvious because they rule all of our actions, decisions and experiences. Consequently, a larger number of researchers have focused on the role of emotions in different domains of human activity, even in economics and trade. For instance, Avinash Kapoor proposed a definition of the market and marketing from the perspective of emotions:

“market should be defined as timely management of the relevant and key emotions and experiences. Accordingly, marketing should be defined as the process of first identifying all key and relevant desires, needs, and wants along with the emotions and experiences, and then creating, pricing, communicating, and delivering the desired and valued offerings and image so as to facilitate the transaction and exchange between two partners not parties in order to create and provide satisfaction in a win-win manner to both the company and consumer” (Kapoor 2015: 112).

But researchers have mainly explored the emotional experiences of consumers in order to improve the marketing process, to increase trade, and only recently they have started to analyse the inner world of consumers aiming to reduce consumerism and improve people’s lives through emotional management. This could be a meaningful way to achieve a greater goal: a gradual decrease in climate change and solastalgia.

Anne Fremaux connected emotions, politics, economy and environmentalism when she advocated for green republicanism as a solution to many of the problems that humanity encountered. She proposed a shift from a materialistic lifestyle to inner values and well-being:

“In place of a system that promises material abundance (but not necessarily well-being) for its individual successful members (‘winners’) and social and psychological misery for the others (‘losers’) and promotes social atomism, rivalry and individualism as a general model of social interactions, green republicanism firmly secures the common good and grants economic, social, and ecological security to all citizens without unnecessarily compromising the ecological and resource conditions for non-human flourishing” (Fremaux 2019: 267).

As the Dalai Lama asserted in *Our Only Home*: “The future is what we make of it today. The most effective way to predict the future is to shape it” (Dalai Lama & Alt 2020: 170), thus, every single individual in human society has the responsibility to contribute to a better future by taking immediate and firm measures to tackle climate change, the main problem of the entire humanity nowadays. The way for which the Tibetan leader advocates is the one also proposed by Glenn Albrecht, the option to enter the Symbiocene instead of beginning a Post-Anthropocentric scenario.

Nowadays, there is a critical need to work on our thinking and strengthen the world’s perspective as a unitary super-system ruled by interconnectedness and impermanence. This is a basic requirement for the shift of paradigm that Glenn Albrecht suggested and it was described in terms of Buddhist environmentalism by Richard Payne, the editor of *How Much is Enough: Buddhism, Consumerism and the Human Environment*:

“It may seem obvious that environmental concerns require us to have a global perspective. But while we may think about the environment globally—climate change,

for example— we also need to have a global perspective on our thinking about the environment. In other words, while we may be thinking about a global environment, our thinking may not be global, it may remain constrained by our own societal location” (Payne 2010: 3).

Thus, people all over the world should focus not only on their immediate issues and the surrounding region but to expand their concerns to the entire planet and searching for long-run solutions to solve the problems the entire ecosphere is currently facing.

The responsibility to nurture the sense of harmony between humans and nature pertains to some social institutions at some level, besides family religion has played an important role in this process, but environmental education must be fully provided by schools and universities as part of their core curriculum. E. N. Anderson noticed the importance of collaboration, tolerance and emotions in the process of improving environmental awareness:

“Social institutions must not only motivate people to be responsible about environmental use. They must also make them love nature or at least care deeply and emotionally about plant and animal resources, and make them solidary in every sense. People must be able to work together with full tolerance. An institution that allows (let alone encourages) current levels of passivity is hopeless. This means that the social institution must be highly positive, emotional, empowering, and motivating, as well as successful at making people think of the long-term consequences of their acts” (Anderson 2014: 18).

The measures that people can take to contribute to the alleviation of the damaged situation on Earth must be based on a logical approach, as well as on emotional management. Why are logic and emotional management crucial in fighting consumerism, climate change and solastalgia? The answer is that logic offers a reliable methodology to investigate reality and emotional management

helps people to choose and implement the right measures to counteract the current environmental and climate problems. For instance, commercial advertisements exploit some human negative emotions such as greed, and they are effective because people let themselves be carried away by these intense impulses instead of cultivating mindfulness and reflecting on the real necessity of all the advertised products. Many of the purchased goods and services are not vital or really necessary.

A good emotional education, or emotional hygiene in Dalai Lama's words, could balance the demand (and production, in consequence) for goods and services, as a crucial stage in the long and complicated process of fighting consumerism. Therefore, emotional management can be an effective tool in reducing consumerism and controlling trade in order to reestablish a healthy ecosphere and reduce the intensity of climate change.

Conclusions

This synthesis assesses the two scenarios through which humanity can deal with the environment and climate, and ultimately with their own future: the Post-Anthropocene or the Symbiocene. The Post-Anthropocentric path involves a continuation of the current human behaviour, neglecting the rest of the biosphere and exploiting the natural resources carelessly as a consequence of their negative emotions, leading to an increase in solastalgia. On the other hand, entering the Symbiocene involves a friendly approach to the planet and nature, aiming to increase environmental awareness and reduce solastalgia through the alleviation of climate and environmental issues. To achieve this goal, people have to balance their emotional activity (for instance to reduce greed and extreme individualism and cultivate compassion, mindfulness and contentment), and this will be reflected in balanced trade and a decrease in consumerism.

References

- Albrecht, Glenn & Van Horn, Gavin. *Exiting the Anthropocene and Entering the Symbiocene*. <https://humansandnature.org/exiting-the-anthropocene-and-entering-the-symbiocene/> (accessed on 03.09.2022).
- Albrecht, Glenn. 2019. *Earth Emotions: New Words for a New World*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Anderson, E. N. 2014. *Caring for Place. Ecology, Ideology, and Emotion in Traditional Landscape Management*. London & New York: Routledge.
- Cameron, Hugo. 2007. “The Evolution of Trade and Environment Debate at the WTO”, in *Trade and Environment: A Resource Book*, edited by Adil Najam, Mark Halle and Ricardo Melendez Ortiz. IISD, ICTSD, The RING.
- Dalai Lama; Alt, Franz. 2020. *Our Only Home: A Climate Appeal*. London, Oxford, New York, New Delhi, Sydney: Bloomsbury Sigma.
- Fremaux, Anne. 2019. *After the Anthropocene: Green Republicanism in a Post-Capitalist World*. Palgrave Macmillan.
- Kapoor, Avinash. 2015. *Consumer Experiences and Emotion Management*. New York: Business Expert Press.
- Miles, Steven. 1998. *Consumerism as a Way of Life*. London, Thousand Oaks & New Delhi: SAGE Publications.
- Payne, Richard (ed.). 2010. *How Much is Enough? Buddhism, Consumerism and Human Environment*. Somerville: Wisdom Publications.
- Rieder, Travis. 2022. *The Procreative Decisions of the World’s Wealthy are Morally Serious*. <https://magazine.jhsph.edu/2022/population-control-climate-change-solution> (accessed on 05.11.2022).

Sassatelli, Roberta. 2007. *Consumer Culture: History, Theory and Politics*. Los Angeles, London: SAGE Publications.

Yoram Glikson, Andrew. 2017. *Plutocene: Blueprints for a Post-Anthropocene Greenhouse Earth*. Cham: Springer.

E-Ticaret'te Yeni Trendler: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama

Bertan AŞŞIK¹

Hasan Bilgehan YAVUZ²

Özet

Mal ve hizmetlerin elektronik yollarla üretimi, tasarımı, satışı ve dağıtımı olarak tanımlanan E-ticaret, teknolojiadaki gelişme hızına koşut olarak insanların günlük yaşantılarında yeni süreçler ortaya çıkarmıştır. Özellikle gelişmiş ülkelerde, sahip oldukları teknolojik altyapıya bağlı olarak e-ticaret sektörü her geçen gün büyümekte ve ekonomik aktivite içerisinde oldukça büyük hacimlere ulaşmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler açısından bakıldığında ise, mevcut kalkınma çabaları içerisinde e-ticareti geliştirmeleri, e-ticaretin taşıdığı potansiyel dikkate alındığında oldukça önemlidir. Ancak gelişmekte olan ülkelerin bu potansiyeli değerlendirebilmeleri için özellikle teknolojik altyapılara önemli miktarlarda yatırım yapmaları gerekmektedir. E-ticareti etkileyen önemli teknolojik altyapı değişkenleri; bireysel internet kullanım oranı, hücresel veri abonelik sayısı, sabit geniş bant abonelik sayısı ve sabit telefon abonelik sayısıdır. Bu çalışma ile yukarıda sayılan ve e-ticareti etkileyen en önemli değişkenler olan teknolojik altyapı değişkenlerinin 2010-2020 döneminde Gelişmekte Olan ülkelerde izlediği trendler analiz edilerek, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabalarında e-ticaretin sağladığı potansiyelden ne kadar faydalanabileceklerine ilişkin bir analiz yapılmıştır. Trend analizi yöntemi kullanılan çalışmada söz konusu değişkenlere ilişkin veriler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre teknolojik yeniliklerin e-ticaret hacimlerini arttırdığı, en yüksek artışların, en düşük teknolojiye sahip ülkelerde gerçekleştiği, bu nedenle görece daha az gelişmiş ülke veya bölgelerde yapılacak teknoloji yatırımları ile e-ticaretin kalkınma potansiyelinden en fazla faydayı elde etmeleri beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: E-Ticaret, Gelişmekte Olan Ülkeler, Trend Analizi, Kalkınma

JEL Kodu: L81

¹ YL, Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, assikbertan@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-9126-6095

² Doç. Dr., Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, hbyavuz@atu.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-4011-7126

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı
The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book
24-28 October 2022 <https://www.intraders.org/october> e-ISBN: 978-605-72229-0-9

New Trends in E-Commerce: An Application on Developing Countries

Abstract

E-commerce, which is defined as the production, design, sale and distribution of goods and services by electronic means, has created new processes in people's daily lives in parallel with the speed of development in technology. Especially in developed countries, depending on the technological infrastructure they have, the e-commerce sector is constantly growing and reaching huge volumes in economic activity. From the perspective of developing countries, they need to develop e-commerce within their current development efforts, considering the potential of e-commerce. However, for developing countries to benefit from this potential, they need to invest significant amounts especially in technological infrastructure. Important technological infrastructure variables affecting e-commerce are individual internet usage rates, cellular data subscriptions, fixed broadband subscriptions and fixed telephone subscriptions.

In this study, the trends of technological infrastructure variables, which were the most important variables affecting e-commerce in developing countries in the period of 2010-2020 and how these countries can benefit from the potential provided by e-commerce in their development efforts are examined. In the study, in which the trend analysis method was used, the data on aforementioned variables were obtained from the World Bank database.

At the end of the study, it is expected to reach the results that technological innovations increase e-commerce volumes, the highest increase rates occur in countries with the lowest technology and accordingly less developed countries or regions which technology investments are made in get the most benefit from the development potential of e-commerce.

Keywords: E-Commerce, Developing Countries, Trend Analysis, Development

JEL Code: L81

¹ Master, Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Orchid ID: 0000-0002-9126-6095

² Doç. Dr. Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, hbyavuz@atu.edu.tr Orchid ID: 0000-0003-4011-7126

Giriş

Teknolojik gelişme hızı dikkate alındığında, insanların günlük yaşantılarında ve ekonomik aktivitelerinde her gün yeni bir süreç ya da uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle ticari faaliyetler açısından bakıldığında teknolojik gelişmeler e-ticaret denilen yeni iş ve gelir modellerini ortaya çıkarmıştır.

E-Ticaret; iş yapmak için internetin, web'in ve mobil cihazların kullanılmasıdır. Daha formel bir tanımlamayla kuruluşlar ve bireyler arasında dijital olarak etkinleştirilmiş ticari işlemler yapmaktır. Dünya Ticaret Örgütü tarafından yapılan tanımlamaya göre ise e-ticaret; mal ve hizmetlerin elektronik yollarla üretimi, tasarımı, satışı, dağıtımı ve pazarlanmasıdır (WTO, 2022).

1994 yılında bugün bildiğimiz şekliyle e-ticaret yoktu. Ancak 2020 yılına gelindiğinde hücresel ağlar, sosyal ağlar ve mobil platformların öncülüğünde yaklaşık 2,3 milyar tüketici, 5 trilyon dolar harcama ve 27 trilyon dolar yatırım yapılan bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Elbette e-ticaretin bu kadar hızlı gelişmesinin tek sebebi teknolojideki bu gelişmeler değildir. Bunların yanı sıra Covid-19 pandemisi gibi faktörler e-ticaretin bu muazzam gelişimine sebep olmuşlardır (Sheth, 2020). Pandemi döneminde dünyada e-ticaret hacmi büyük bir hızla artmış, e-ticaret sektörü en fazla büyüme gösteren sektörlerden biri haline gelmiştir.

Hücresel ağlar, sosyal ağlar ve mobil platformlar, tüketicilerin on-line satın alımlarını teşvik etmektedir. Statista (2022) çalışmasına göre; dünyada 5 milyar bireysel internet kullanıcısı (dünya nüfusunun %63'ü) bulunmaktadır. Yine 2021 yılında dünyada toplam cep telefonu kullanıcı sayısı 7.1 milyar kişi, Sabit telefon hattı aboneliklerinin ise 884 milyon kişi olduğu ve cep telefonu kullanıcı sayısının 2022 yılında 7.26 milyar kişiye ulaşması beklenirken sabit telefon hattı aboneliklerinin düşüş eğiliminde olduğu belirtilmiştir (Statista, 2022).

Dünya çapında gerçekleşen e-ticaretin büyük oranda ABD, Çin, Birleşik Krallık, Japonya ve Almanya tarafından gerçekleştirildiği (Tusiad, 2019) ancak gelişmekte olan ülkelerin de yaşanan bu teknolojik gelişmelerden dışlanamayacağı, bilginin internet üzerinden yayılımı ve kullanımının maliyetsiz olduğu göz önüne alındığında e-ticarete yaşanan gelişmelerin yakın bir gelecekte bütün dünyaya yayılması kaçınılmazdır. Bu yayılma gelişmekte olan ülkeler açısından önemli fırsatları da içinde barındırmaktadır (Hawk, 2004).

Bu çalışma ile de gelişmiş ülkelerde e-ticaret'in bugün ki haline gelmesinde kilit rol oynayan teknolojik araçların gelişmekte olan ülkeler açısından gelişme trendleri analiz edilerek, e-ticaretin gelecek dönemlerde ülke ekonomilerine yapacağı katkı analiz edilmektedir.

1. Literatür Taraması

E-ticaret bilgisayardan pazarlamaya pek çok disiplini ilgilendiren bir alandır. Bu nedenle yapılan akademik çalışmalarda farklı disiplinlerde ve farklı bölgeler için yapılan çalışmalar mevcuttur.

Bu çalışmalardan Wulansaria ve Parwantob (2020) Asya'da gelişen e-ticaret sektörünün dünya ile entegrasyonu sürecinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin rolünü incelemişlerdir. Çalışmada sabit telefon sayısı, sabit geniş bant ve mobil-hücresel veri abonelikleri verileri kullanılarak panel veri analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre; sabit telefon abonelikleri ve sabit geniş bant aboneliklerinin uluslararası ticaret üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu, bu nedenle e-ticareti geliştirmek isteyen hükümetlerin sabit geniş bant altyapısına yatırım yapmasının önemli olduğu vurgulanmıştır. Benzer şekilde e-ticaret ile teknolojik altyapının incelendiği bir başka çalışmada Augustine, Rasp ve Nyugen (2020); internet kullanım oranının e-ticaretin gelişiminde en önemli araç olduğunu bunun yanında satın alma kararlarına etkisi sebebiyle internet güvenliğinin geliştirilmesinin e-ticaretin hacmini doğrudan etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

BRICS ülkeleri açısından yapılan çalışmada Revinova (2019) bu ilkelere yapılan e-ticaret faaliyetlerinin benzerlikleri ve farklılıklarını araştırmışlardır. Karşılaştırmalı analiz kullanılan çalışmada tüm BRICS ülkelerinde e-ticaret hacminin artış gösterdiği saptanmıştır. Bununla birlikte Çin Halk Cumhuriyeti, e-ticaret marjı en yüksek ülke olarak öne çıkmıştır. Ayrıca; BRICS ülkelerinde e-ticaret hacmi ile sabit geniş bant ve mobil hücrese veri abonelik oranının doğru orantılı olarak artış gösterdiği görülmüştür. Bu durumun e-ticaretin ivmelenmesine katkı sağlayacağı belirtilmiştir. BRICS ülkelerini dikkate alan bir diğer çalışmada Kordic (2014); gelişmekte olan ülkelerde e-ticaret gelişimini araştırmıştır. Karşılaştırmalı analiz yapılan çalışmada BRICS ülkeleri ve Sırbistan'da e-ticaretin durumu incelenmiş, bu ülkelerdeki elektronik iş potansiyelleri değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre; hücrese veri ile internete bağlı olan mobil cihazlar özellikle gelişmekte olan ülkelerde e-ticaret gelişiminde önemli ve pozitif bir rol oynadığı belirtilmiştir.

Xing (2018) çalışmasında 30 OECD (21 gelişmekte olan ve 9 az gelişmiş) ülkesinde internet ve e-ticaretin gelişimini panel veri yöntemi kullanarak araştırmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; yüksek hızlı internet ve güvenli sunucular gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin e-ticaret potansiyelini artırmada kilit bir role sahip olduğu, aynı zamanda geniş bant aboneliklerinin e-ticaret performansını artıran bir etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Geniş bant abonelikleri ile sağlanan yüksek hızlı interneti düşük fiyatlama yoluna gitmenin e-ticaret teknolojilerini ve uygulamalarını teşvik edeceği belirtilmiştir.

Kabala (2018) çalışmasında da Amerika Birleşik Devletleri ve Çin'de e-ticaret yaşanan gelişmeler ve bu gelişmeleri sağlayan faktörler incelenmiş ve bu faktörlerin Fas için uygulanabilirliği araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre; hücresel veri aboneliklerinin e-ticaret açısından özel sektörün genişlemesinde olumlu bir etkisi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca; e-ticareti teşvik etmek adına hükümetlerin siber suçlar ve internet dolandırıcılığı ile mücadelede daha etkin adımlar atmasının gereği üzerinde durulmuştur.

2. Materyal ve Metod

Bu çalışma ile seçilmiş 19 gelişmekte olan ülkede e-ticaretin gelişimini 2010-2020 yılları arasındaki döneme ait bireysel internet kullanımı, sabit geniş bant abonelikleri, hücresel veri abonelikleri ve sabit telefon abonelikleri değişkenleri dikkate alınarak incelenmiştir. Burada bireysel internet kullanımı verisi, bireysel internet kullanım sayısının nüfusa oranlanması ile; sabit geniş bant abonelikleri, hücresel veri abonelikleri ve sabit telefon abonelikleri değişkenlerinin de her 100 kişi için kullanım oranı dikkate alınarak trend analizi yapılmıştır.

Çalışmada kullanılan veriler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir.

2.1 Trend Analizi

Trend analizi, genellikle finansal konularda analiz yapmak için uzun dönemlerde değişkenlerdeki değişiklikleri incelemeye yarayan bir yöntemdir. Bu yöntem analiz yapılan konu hakkında geleceğe yönelik olarak tahminlerde bulunulması imkanı vermektedir. Trend analizinde kriz gibi olağanüstü bir durum yaşanmayan, "normal" kabul edilebilecek bir baz dönem belirlenir ve bu dönemin değeri "100" olarak alınır, sonrasında analiz edilen veriler seçilen yıla oranlanır. Bu oranlama ile verilerdeki artış ve azalışlar incelenir. Yapılan trend analizi sonrasında baz yıla göre oranlanmış veriler 100'den büyükse bu durum artışa, 100'den küçükse azalışa işaret etmektedir (Çömlekçi, 1990).

$(x \cdot 100)/y$ formülü ile ifade edilen trend analizinde;

"y", değişkenin baz yıldaki değerini,

"x" ise değişkenin diğer yıldaki değerini ifade etmektedir.

Çalışmada, 2008 küresel krizi sonrası görece normal bir yıl olduğu varsayımı ile 2010 yılı baz yıl olarak belirlenmiştir. Ayrıca e-ticaretin 2000’li yıllarda ortaya çıktığı düşünülürse 2010 yılının hem yeterli veri sağlaması ve verilere ulaşılabilmesi açısından uygun olduğu düşünülmüştür. Böylece 2010-2020 yılları verilerine dayanılarak gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan e-ticarete ilişkini trendler incelenmektedir.

3. Bulgular

Bu bölümde seçilmiş gelişmekte olan ülkelere ilişkin 2010-2020 yıllarına ait Bireysel internet kullanımı, hücresel veri aboneliği, Sabit Geniş Bant İnternet Aboneliği ve Sabit telefon abonelikleri verileri Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır. Alınan veriler aşağıda tablolar halinde sunulmaktadır.

Bireysel İnternet Kullanımı:

E-ticaretin olmazsa olmaz unsuru bireysel internet kullanımıdır. E-ticarette kullanılan iş modelleri dikkate alındığında en yüksek ticaret hacminin bireysel internet kullanımı ile sosyal ağlar üzerinden yapılan satışlar olduğu dikkati çekmektedir. Bu nedenle ülkelerin bireysel internet kullanım oranları e-ticaretlerinin hacmini belirlemede önemlidir. Aşağıdaki tabloda 19 gelişmekte olan ülkeye ait bireysel internet kullanım oranları verilmiştir.

Tablo 1: Bireysel İnternet Kullanım Oranı (Nüfusa Göre%)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Türkiye	40	43	45	46	51	54	58	65	71	74	78
Rusya	49	58	66	68	71	70	73	76	81	83	85
Arjantin	45	51	56	60	65	68	71	74	78	80	86
Meksika	31	37	40	43	44	57	60	64	66	70	72
Brezilya	41	46	49	51	55	58	61	67	70	74	81
Güney Afrika	24	34	41	47	49	52	54	56	62	68	70
Hindistan	8	10	11	12	14	15	17	18	20	29	43
Kolombiya	37	40	49	52	53	56	58	62	64	65	70
Peru	35	36	38	39	40	41	45	50	55	60	65
Şili	45	52	55	58	61	77	84	82	85	86	88
Azerbaycan	46	50	54	73	75	77	78	79	80	81	85
Uruguay	46	51	54	58	61	64	66	70	81	83	86
Polonya	62	62	62	63	67	68	73	76	78	80	83
Romanya	40	40	46	50	54	56	60	64	71	74	78
Bulgaristan	46	48	52	53	55	57	60	63	65	68	70
Gürcistan	27	32	37	43	44	48	58	60	63	69	73
Ermenistan	25	32	38	42	55	59	64	65	68	67	77
Sırbistan	41	42	48	53	62	65	67	70	73	77	78
Macaristan	65	68	71	73	76	73	79	77	76	80	85

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo 1 incelendiğinde 2010-2020 yılları arasında bireysel internet kullanım oranlarının istisnasız olarak her ülkede sürekli artış gösterdiği görülmektedir. Bu artışların bazıları sabit oranlar halinde seyrederken, Meksika, Brezilya, Güney Afrika, Hindistan, Gürcistan ve Ermenistan gibi ülkelerde %100'ün üzerinde artışlar gerçekleştiği görülmektedir. Bu ülkelerin ortak özellikleri olarak başlangıç yılında oldukça düşük (%20'ler seviyesinde) bireysel internet kullanım oranlarına sahip oldukları görülmektedir. Yine coğrafi yakınlıkları ve AB üyelikleri dikkate alındığında Polonya ve Romanya'nın diğer ülkelerden daha az oranda bireysel internet kullanım oranlarının arttığı görülmektedir.

2020 yılı itibariyle en yüksek bireysel internet kullanım oranlarına sahip ülkeler sırasıyla Şili, Arjantin ve Uruguay gibi Latin Amerika ülkeleri olduğu görülmektedir. En düşük bireysel internet kullanım oranı olan ülke ise Hindistan'dır. Hindistan'ın nüfusu dikkate alındığında oran olarak düşük görülse dahi miktar olarak oldukça fazla sayıda bireysel internet kullanımı olduğu söylenebilir.

Bireysel internet kullanımı değişkeni ile ilgili yapılan trend analizi sonuçları aşağıda Tablo.2'de verilmiştir.

Tablo 2: Bireysel İnternet Kullanım Oranı (Trend Analizi)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Türkiye	100	107.5	112.5	115	127.5	135	145	162.5	177.5	185	195
Rusya	100	118.4	134.7	137.8	144.9	142.8	149	155.1	165.3	163.3	173.5
Arjantin	100	113.3	124.4	133.3	144.4	151.1	157.7	164.4	173.3	177.7	191.1
Meksika	100	119.3	129	138.7	141.9	183.9	193.5	206.4	212.9	225.8	232.2
Brezilya	100	112.1	119.5	124.3	134.1	141.4	148.7	163.4	170.7	180.5	197.5
G.Afrika	100	141.6	170.8	195.8	204.1	216.6	225	233.3	258.3	283.3	291.6
Hindistan	100	125	137.5	150	175	187.5	212.5	225	250	362.5	537.5
Kolombiya	100	108.1	132.4	140.5	143.2	151.3	156.7	167.5	173	175.6	189.1
Peru	100	102.8	108.5	111.4	114.2	117.1	128.5	142.8	157.1	171.4	185.7
Şili	100	115.5	122.2	128.8	135.5	171.1	186.6	182.2	188.8	191.1	195.5
Azerbaycan	100	108.6	117.4	158.6	163	167.3	169.5	171.7	174	176	184.7
Uruguay	100	110.8	117.3	126	132.6	136.1	143.5	152.1	176	180.4	187
Polonya	100	100	100	101.6	108	109.7	117.7	122.6	125.8	129	133.8
Romanya	100	100	115	125	135	140	150	160	177.5	188	195
Bulgaristan	100	104.3	113	115.2	119.5	124	130.4	137	141.3	147.8	152.1
Gürcistan	100	118.5	137	159.2	163	177.7	214.8	222.2	233.3	255.5	270.3
Ermenistan	100	128	152	168	220	236	256	260	272	268	308
Sırbistan	100	102.4	117	129.2	151.2	158.5	163.4	170.7	178	187.8	190.2
Macaristan	100	104.6	109.2	112.3	117	112.3	121.5	118.4	117	123	130.7

Buna göre; incelenen 19 ülke arasında 2020 yılına gelindiğinde nüfusuna göre bireysel internet kullanım oranı en düşük olan Hindistan, bireysel internet kullanım oranı en fazla artış gösteren ülke olmuştur. Bunun yanı sıra Gürcistan ve Ermenistan'da 2010 yılında düşük internet

kullanımı oranlarına sahipken, 2020 yılına gelindiğinde sırasıyla 270 ve 308 trend değerlerine ulaştıkları görülmektedir.

Trend değerleri açısından karşılaştırıldığında en düşük trend değerinin Macaristan'da gerçekleştiği, Türkiye'nin ise 9. Sırada yer aldığı görülmektedir. Bu trendler bize bu ülkelerde bireysel internet kullanımı alanında yapılan yatırımların yoğunluğunu da göstermektedir. Bu trende değerlerinin e-ticaret hacmini de doğrudan etkilemesi beklenmektedir.

Hücrel Veri Aboneliği:

Hücrel veri; kablolu bağlantı imkanı olmayan alanlarda veya cihazlarda internet kullanımını mümkün kılan bir teknolojidir. Doğrudan bireysel internet kullanımını arttıran bir faktördür. Aynı zamanda internetin en fazla kullanım alanı bulunduğu mobil cihazların ve nesnelerin internet kullanımını sağlamaktadır. Mobil cihazların e-ticarette kullanım hacmi dikkate alındığında hücrel veri aboneliği e-ticareti etkileyen önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aşağıdaki Tablo.3 de 2010-2020 yılları arasında, seçilmiş 19 ülkeye ait, her 100 kişi başına hücrel veri aboneliği rakamları verilmektedir.

Tablo 3: Hücresel Veri Aboneliği (100 kişi başına)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Türkiye	85	89	91	92	93	94	94	96	97	97	97
Rusya	166	142	144	151	153	157	158	156	157	164	164
Arjantin	140	147	154	160	144	144	146	141	132	126	121
Meksika	80	82	86	90	87	88	91	92	95	96	95
Brezilya	101	119	125	135	138	126	118	106	100	96	97
Güney Afrika	98	123	129	143	145	159	147	155	160	166	162
Hindistan	61	71	68	69	73	76	85	87	87	84	84
Kolombiya	98	101	106	108	118	121	122	127	130	132	133
Peru	100	111	100	100	106	112	119	124	132	123	133
Şili	116	129	138	135	133	129	128	125	134	132	131
Azerbaycan	101	111	109	108	111	111	105	103	104	107	102
Uruguay	132	141	148	155	162	151	149	148	129	131	131
Polonya	122	132	141	149	149	143	140	133	127	128	130
Romanya	119	115	113	114	114	116	116	114	116	117	117
Bulgaristan	137	142	147	144	131	128	125	120	119	116	114
Gürcistan	97	109	116	123	134	138	138	137	136	135	128
Ermenistan	134	112	115	115	119	118	117	118	121	122	118
Sırbistan	136	141	127	129	131	129	129	123	121	122	120
Macaristan	121	118	117	118	120	101	102	102	103	106	107

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo.3 incelendiğinde Rusya, Arjantin, Brezilya, Bulgaristan, Ermenistan, Sırbistan ve Macaristan’da azalma eğiliminde olduğu, Azerbaycan, Uruguay ve Romanya’da sabit kaldığı, diğer ülkelerde arttığı görülmektedir. Ancak buna rağmen hücresel ağ kullanımının en yüksek olduğu ülke Rusya, en düşük olduğu ülke ise Hindistan’dır. Türkiye’de de hücresel ağ kullanımı 2020 yılı itibariyle en düşük 4 ülke arasında yer almaktadır.

Hücresel ağ kullanımı bizlere bireyler kullandığı mobil cihazlar hakkında fikir vermektedir. E-ticarette mobil cihaz ve sosyal ağların kullanım hacmi dikkate alındığında ülkelerin e-ticaret hacimleri hakkında da bilgi sağlamaktadır.

Hücresel ağ kullanımı ile ilgili 2010 yılı baz kabul edilerek yapılan trend analizinden elde edilen sonuçlar Tablo.4’de verilmektedir.

Tablo 4: Hücresel Veri Aboneliği(Trend Analizi)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Türkiye	100	104.7	107	108.2	109.4	110.5	110.5	113	114.1	114.1	114.1
Rusya	100	85.5	86.7	91	92.1	94.6	95.1	94	94.6	98.6	98.8
Arjantin	100	105	110	114.3	102.8	102.8	104.9	100.7	94.3	90	86.4
Meksika	100	102.5	107.5	112.5	108.7	110	113.7	115	118.7	120	118.7
Brezilya	100	117.8	123.7	133.6	136.6	124.7	116.8	105	99	95	96
Güney Afrika	100	125.5	131.6	146	148	162.2	150	158.1	163.3	169.3	165.3
Hindistan	100	116.3	111.5	113.1	119.6	124.6	139.3	142.6	142.6	137.7	137.7
Kolombiya	100	103	108.1	110.2	120.4	123.4	124.4	129.6	132.6	134.7	135.7
Peru	100	111	100	100	106	112	119	124	132	123	133
Şili	100	111.2	119	113.4	114.6	111.2	110.3	107.7	115.5	113.8	112.9
Azerbaycan	100	110	107.9	107	110	110	103	101	103	105.9	101
Uruguay	100	106.8	112.1	153.4	122.7	114.3	112.8	112.1	97.7	99.2	99.2
Polonya	100	108.2	115.5	122.1	122.1	117.2	114.7	109	104	88.5	106.5
Romanya	100	96.6	94.9	95.7	95.7	97.5	97.5	95.7	97.5	98.3	98.3
Bulgaristan	100	103.6	107.2	105.1	95.6	93.4	91.2	87.6	86.8	84.6	83.2
Gürcistan	100	112.4	119.6	126.8	138.1	142.3	142.3	141.2	140.2	139.1	131.9
Ermenistan	100	83.6	85.8	85.8	88.8	88	87.3	88	90.2	91	88
Sırbistan	100	101.4	93.4	94.8	96.3	94.8	94.8	90.4	89	89.7	88.2
Macaristan	100	97.5	96.7	97.5	99.1	83.5	84.2	84.3	85.1	87.6	88.4

Tablo 4 incelendiğinde; 2010-2020 yılları arasında hücresel veri aboneliğinin Rusya, Arjantin, Brezilya, Uruguay, Romanya, Bulgaristan, Ermenistan, Sırbistan ve Macaristan’da azalma trendinde olduğu, diğer ülkelerde ise artış trendinde olduğu, en yüksek artışın da Güney Afrika’da gerçekleştiği görülmektedir. Bu trendler kablosuz internet kullanımının yaygınlığı ve

hane halkının mobil cihaz sahipliği konusunda fikir vermektedir. Daha yüksek kablosuz internet kullanımı ve daha çok mobil cihaz kullanımının e-ticareti arttırma potansiyeli bulunmaktadır.

Sabit Geniş Bant Aboneliği:

Bant; veri aktarım hızını belirleyen internet altyapı teknolojisidir. Daha geniş bant, daha yüksek veri aktarım hızı sağlayarak internet kullanımını kolaylaştırır. İnternet kullanımı kolaylığı arttıkça, e-ticaretinde artması beklenmektedir. Bu nedenle bant genişliği konusunda yatırım yapan ülkelerin e- ticaret hacimlerinin artması beklenmektedir.

Aşağıda Tablo.5’de 2010-2020 yılları arasında seçilmiş 19 gelişmekte olan ülkeye ait her 100 kişi başına sabit geniş bant internet aboneliği rakamları verilmektedir.

Tablo 5: Sabit Geniş Bant İnternet Aboneliği(100 kişi başına)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Türkiye	9.81	10.34	10.54	11.71	11.48	12.1	13.15	14.7	16.28	17.06	19.84
Rusya	10.94	12.27	14.53	16.45	17.25	18.54	18.95	21.37	22	22.52	23.23
Arjantin	9.85	11.06	12.33	14.81	15.29	15.92	16.67	17.85	19.1	19.64	21.18
Meksika	9.28	10	11.15	10.73	10.83	12.11	12.91	13.62	14.55	15.17	17
Brezilya	7.2	9	9.6	10.63	11.82	12.46	13	13.1	14.9	15.59	17.1
Güney Afrika	1.45	1.74	2.1	3	3.13	2.54	2.05	1.97	1.92	2.14	2.2
Hindistan	0.89	1.07	1.18	1.17	1.22	1.29	1.41	1.33	1.34	1.4	1.66
Kolombiya	5.84	7.33	8.55	9.76	10.71	11.63	12.27	12.94	13.45	13.81	15.26
Peru	3.21	4.14	4.89	5.42	5.87	6.56	6.86	7.35	7.93	8.56	9.23
Şili	10.49	11.67	12.45	13.06	14.02	15.13	15.95	16.58	17.36	18.1	19.7
Azerbaycan	5.26	10.65	14.78	18.24	19.97	19.74	18.53	18.34	19.01	19.34	19.68
Uruguay	11.42	14.04	17.18	21.75	24.71	26.4	26.92	27.74	28.34	29.25	30.62
Polonya	15.28	18.21	18.08	18.43	19	19.1	19.29	20.11	20.7	20.7	22.11
Romanya	14.66	16.14	17.51	18.83	20.05	21.39	22.48	24.19	26.09	27.25	29.55
Bulgaristan	15.15	17.03	18.16	19.5	20.44	22.42	23.74	25.3	27	28.78	30.44
Gürcistan	4.45	6.09	11.39	12.77	14.9	15.8	16.96	19.36	21.42	23.45	24.37
Ermenistan	3.25	5.58	7.35	8.39	9.37	9.79	10.19	10.71	11.77	13.04	14.52
Sırbistan	11.8	13.44	14.81	16.42	16.74	18.66	20.61	21.15	22.29	23.44	25.18
Macaristan	21.75	23.37	24.29	26.41	26.32	27.81	28.86	30.39	31.72	32.94	33.8

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo.5 incelendiğinde; Uruguay, Bulgaristan ve Macaristan'ın en yüksek geniş bant abonelik sayısına sahip olduğu, bu oranın Güney Afrika ve Peru'da oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Geniş bant kullanımının e-ticarete konu olacak mal ve hizmet çeşitliliğini olumlu yönde etkileyeceği dikkate alınırsa, bu oranın düşük olduğu ülkelerde e-ticarete konu olan mal ve hizmet çeşitliliğinin az olduğu sonucuna varılabilir.

Söz konusu değişkene ilişkin yapılan trend analizi sonuçları da Tablo.6 da verilmiştir.

Tablo 6: Sabit Geniş Bant İnternet Aboneliği (Trend Analizi)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Türkiye	100	105.4	107.4	119.4	117	123.3	134	149.8	165.9	173.9	202.2
Rusya	100	112.5	132.8	150.3	157.7	169.5	173.2	195.3	201	205.8	212.3
Arjantin	100	112.3	125.1	150.3	155.2	161.6	169.2	181.2	193.9	199.3	215.5
Meksika	100	107.7	120.1	115.6	116.7	130.5	139.1	146.8	156.8	163.5	183.2
Brezilya	100	125	133.3	147.6	167.4	173	180.5	181.9	206.9	216.5	237.5
G.Afrika	100	120	144.8	206.9	215.9	175.2	141.3	135.9	132.4	147.6	151.7
Hindistan	100	120.2	132.6	131.5	137	144.9	158.4	149.4	150.5	157.3	186.5
Kolombiya	100	125.5	146.4	167.1	183.4	199.1	210.1	221.6	235.4	241.2	261.3
Peru	100	129	152.3	168.8	182.9	204.3	213.7	229	247	266.6	287.5
Şili	100	111.2	118.7	124.5	133.6	144.2	152	158	165.5	172.5	187.8
Azerbaycan	100	202.5	281	346.8	379.6	375.3	352.3	348.6	361.4	375	374.1
Uruguay	100	122.9	150.4	190.4	216.4	231.2	240.4	242.9	248.2	256.1	268.1
Polonya	100	119.2	118.3	120.6	124.3	125	126.2	131.6	135.5	135.5	144.7
Romanya	100	110	119.4	128.4	136.8	145.9	153.3	165	178	185.9	201.5
Bulgaristan	100	112.4	119.9	128.7	134.9	148	156.7	167	178.2	190	200.9
Gürcistan	100	136.8	255.9	287	334.8	355	381.1	435	503.8	527	547.6
Ermenistan	100	171.7	226.1	258.1	288.3	301.2	313.5	329.5	362.1	401.2	446.7
Sırbistan	100	113.9	125.5	139.1	141.9	158.1	174.6	187.7	188.9	198.6	213.4
Macaristan	100	107.4	111.7	121.4	121	127.9	132.7	139.7	145.8	151.4	155.4

Tablo.6 incelendiğinde, 2010 yılından 2020 yılına gelindiğinde, geniş bant aboneliklerinin bütün ülkelerde arttığı, ancak Azerbaycan'da 3 katından fazla, Gürcistan'da 5 katından fazla

ve Ermenistan'da 4 kattan fazla artış gösterdiği, Meksika, Güney Afrika, Hindistan, Şili, Polonya ve Macaristan'da artışların daha sınırlı kaldığı görülmektedir.

Sabit Telefon Abonelikleri:

Sabit telefon aboneliği değişkeni özellikle geniş bant ve hücresel ağların kullanılmadığı, teknolojik altyapısı gelişmemiş bölgelerde internet kullanımı sağlamaktadır. Bu tür internet kullanımı çoğunlukla yaşlı bireylerin belirli internet hizmetlerinden faydalanmak için kullandığı aboneliklerdir. Sabit telefon aboneliğinin sağladığı internet deneyimi, internet ortamında alışveriş yapan tüketicilerin tercihlerini kapsayan mal ve hizmetlere erişimi genellikle sınırlıdır. Bu nedenle e-ticaretteki kullanım hacmi önemli boyutlarda olmasa da, e-ticareti etkileyen bir değişken olma özelliğinden dolayı analize dahil edilmiştir.

Aşağıda tablo 7'de seçilmiş 19 gelişmekte olan ülkeye ait her 100 kişi başına düşen sabit telefon aboneliklerinin 2010-2020 yılları arasındaki sayıları verilmiştir.

Tablo 7: Sabit Telefon Abonelikleri(100 kişi başına)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Türkiye	22	21	19	18	16	15	14	14	14	14	15
Rusya	31	31	29	28	26	25	22	22	21	19	18
Arjantin	24	24	23	23	23	23	23	22	22	17	16
Meksika	17	17	18	16	15	17	17	17	17	18	19
Brezilya	22	22	22	22	22	21	20	19	18	16	14
Güney Afrika	9	9	9	7	7	7	8	8	6	3	4
Hindistan	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	1
Kolombiya	16	16	15	15	15	15	15	14	14	14	14
Peru	11	11	12	11	10	10	10	10	9	8	7
Şili	20	20	19	19	19	19	19	17	16	15	13
Azerbaycan	17	18	19	19	19	19	17	17	17	17	16
Uruguay	29	29	30	21	32	32	33	33	33	34	35
Polonya	20	18	16	22	26	24	21	20	17	16	15
Romanya	22	23	23	23	23	21	21	20	19	17	16
Bulgaristan	29	31	29	27	25	23	21	18	16	14	13
Gürcistan	27	33	31	30	27	24	21	18	15	13	10
Ermenistan	21	20	20	20	20	19	18	17	16	15	14
Sırbistan	43	42	41	42	40	39	38	37	37	37	37
Macaristan	30	30	30	30	31	32	32	32	32	31	31

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo 7 incelendiğinde dönem boyunca Meksika ve Uruguay dışındaki bütün ülkelerde sabit telefon hattı abonelik sayılarının azaldığı görülmektedir. Meksika ve Uruguay'daki artışı ise kırsal bölgelere yapılan yeni yatırımlarla açıklayabiliriz.

Abonelik sayısının azalması negatif bir gelişme gibi görünse de, sabit telefon hattı aboneliklerinin yerini hücresel ağların ve mobil cihazların almış olması varsayımından hareketle e-ticaret hacmini arttıran bir gelişme olarak görebiliriz.

Sabit telefon aboneliği değişkenine ilişkin trend analizi sonuçları aşağıda Tablo.8'de verilmiştir.

Tablo 8: Sabit Telefon Üyelikleri(Trend Analizi)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Türkiye	100	95.4	86.4	81.8	72.7	68.2	63.6	63.6	63.6	63.6	68.2
Rusya	100	100	93.5	90.3	83.9	80.6	71	71	67.7	61.3	58
Arjantin	100	100	95.8	95.8	95.8	95.8	95.8	91.6	91.6	70.8	66.6
Meksika	100	100	105.8	94.1	88.2	100	100	100	100	105.8	117.8
Brezilya	100	100	100	100	100	95.4	90.9	86.4	81.8	72.7	63.6
Güney Afrika	100	100	100	77.7	77.7	77.7	88.8	88.8	66.6	33.3	44.4
Hindistan	100	100	66.6	66.6	66.6	66.6	66.6	66.6	66.6	66.6	33.3
Kolombiya	100	100	93.7	93.7	93.7	93.7	93.7	87.5	87.5	87.5	87.5
Peru	100	100	109	100	90.9	90.9	90.9	90.9	81.8	72.7	63.6
Şili	100	100	95	95	95	95	95	85	80	75	65
Azerbaycan	100	105.8	111.7	111.7	111.7	111.7	100	100	100	100	94.1
Uruguay	100	100	103.4	106.9	110.3	110.3	113.8	113.8	113.8	117.2	120.7
Polonya	100	90	80	110	130	120	105	100	85	80	75
Romanya	100	104.5	104.5	104.5	104.5	95.4	95.4	90.9	86.4	77.3	72.7
Bulgaristan	100	106.9	100	93.1	86.2	79.3	72.4	62	55.2	48.3	44.8
Gürcistan	100	122.2	114.8	111.1	100	88.8	77.7	66.6	55.5	48.1	37
Ermenistan	100	95.2	95.2	95.2	95.2	90.5	85.7	80.9	76.2	71.4	66.6
Sırbistan	100	97.7	95.3	97.7	93	90.7	88.4	86	86	86	86
Macaristan	100	100	100	100	103.3	106.6	106.6	106.6	106.6	103.3	103.3

Buna göre sabit telefon abonelik sayısının 2010-2020 dönemi için artış trendinde olduğu ülkeler Meksika, Uruguay ve Macaristan'dır. Bunun yanında Gürcistan ve Hindistan'da abonelik sayısı en fazla düşüş eğilimi gösteren ülkelerdir.

Yukarıda da değinildiği gibi sabit telefon ile e-ticaret arasında pozitif yönlü bir ilişki olsa da, abonelik sayısının azalması, e-ticaretin azaldığı anlamına gelmeyecektir. Tam aksine abonelik sayısının azalması, diğer teknolojik altyapının daha fazla kullanıldığı ve dolayısıyla e-ticaretin toplamda arttığı sonucu çıkarılabilir.

4. Sonuç

E-ticaret, dünya çağında her geçen gün önemini arttırmakta ve hacmini büyümektedir. Hem satıcılar hem de alıcılar açısından çeşitli avantajlar sunmasının yanı sıra, üretilen mal ve hizmetlerin çeşidini arttırmakta, sağladığı rekabet ortamı sebebiyle kalite ve fiyat konusunda da pozitif katkıları bulunmaktadır.

E-ticaret sayesinde satıcılar internet üzerinden daha az maliyetle ürün satışı yapabilirken, alıcılar konfor alanından çıkmadan ürüne daha kolay ulaşım sağlayabilmektedir. Aynı zamanda ikame ürünlere daha kolay ulaşabildiklerinden, ürünleri karşılaştırma ve kalite ve fiyat açısından en uygun ürünü bulma avantajına da sahip olmaktadır.

Bireysel internet kullanım oranı e-ticaret kullanımı bakımından önemli bir faktördür. Yapılan çalışmada gelişmekte olan ülkelerde bireysel internet kullanım oranının 2010 yılından 2020 yılına kadar sürekli artış gösterdiği saptanmıştır.

Günümüzde insanların mobilitesinin artması, ulaşım imkanlarının çoğalması, insanların trafikte daha fazla vakit geçirmesi ve akıllı mobil cihazlardan satın alım yapabilmeleri ile e-ticarette hücresel veri aboneliği önemli bir faktör haline gelmiştir. Aynı zamanda firmalar tarafından çalışanlara verilen akıllı telefon ve tabletlerdeki mobil verilerin de bu sayıyı etkilediği söylenebilir. Bununla birlikte günümüzde kafelerde, restoranlarda hatta sokaklarda kablosuz internete ulaşım imkanının arttığı, insanların daha çok evden çalıştığı göz önüne alınıncı son 10 yılda büyük bir değişim göstermeyen hücresel veri abonelik sayısının düşüş eğiliminde olduğu söylenebilir. Teknolojik altyapıya yatırım yapan ülkelerde gittikçe yaygınlaşan sabit geniş bant internet abonelikleri, gelişmekte olan ülkelerde de artış göstermektedir. Bu durum daha çok kullanıcının kaliteli bir internet deneyimine ulaşacak

olması sebebi ile önem arz etmektedir. Ucuz ve hızlı bir internet deneyimi kullanıcı sayısını artıracığı gibi e-ticaret hacminin artmasına da katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak; mal ve hizmetlere ulaşım kolaylığı sağlaması, işlem maliyetlerinin düşük olması, tüketicilerin kolay karşılaştırma ve bilgi toplama faaliyetlerinde bulunabilmesi gibi sebeplerle e-ticaretin hacmi ve kapsamı her geçen gün değişmektedir. Bu gelişmelere koşut olarak teknolojiye sağlanan gelişmeler ve hükümetlerin gerek güvenlik gerekse politik kaygılarla yaptığı altyapı yatırımları da e-ticareti geliştiren önemli unsurlardır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından bu yatırımların az gelişmiş bölgelerde yaygınlaştırılması dünya ticaret hacmini ve dolayısıyla refahı arttıracak bir unsur olarak görülmektedir.

Kaynakça

- Augustine Jr, F. K., Rasp, J., & Nguyen, G. P. (2020). INFRASTRUCTURE, INTERNET INCLUSIVENESS AND E-COMMERCE: AN EXPLORATORY STUDY. *Issues in Information Systems*, 21(3).
- Çömlekçi, F.(1990). Finansal Kararlarda Kullanılacak Bilginin Mali Analizle Üretilmesi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 17-35.
- Hawk, S. (2004). A comparison of B2C e-commerce in developing countries. *Electronic commerce research*, 4(3), 181-199.
- Kabala, M. W. (2018). The major factors that contribute to e-commerce growth in the US and China: Analyses and adoption by Morocco.
- Kabango, C. M., & Asa, A. R. (2015). Factors influencing e-commerce development: Implications for the developing countries. *International Journal of Innovation and Economic Development*, 1(1), 64-72.
- Kordiç, N.(2014). The extent of e-commerce presence in developing countries. *Sinteza2014-Impact of the Internet on Business Activities in Serbia and Worldwide*, 313-317.
- Revinova, S. (2019). E-commerce in BRICS: similarities and differences. *International Journal of Economic Policy in Emerging Economies*, 12(4), 377-390.
- Sheth, J. (2020). Impact of Covid-19 on consumer behavior: Will the old habits return or die?. *Journal of business research*, 117, 280-283.
- Xing, Z. (2018). The impacts of Information and Communications Technology (ICT) and E-commerce on bilateral trade flows. *International Economics and Economic Policy*, 15(3), 565-586.
- Wulansaria, I. Y., & Parwantob, N. B. (2020). Asian e-commerce engages global trade openness: The role of information and communications technology, social, and security indicators. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, 11(12), 110-136.
- <https://www.tubisad.org.tr/tr/images/pdf/dd-tusiad-eticaret-raporu-2019.pdf> (Erişim Tarihi: 09/05/2022)
- https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/bey4_e.htm (Erişim Tarihi: 09/05/2022)
- <https://www.statista.com/statistics/273014/number-of-fixed-telephone-lines-worldwide-since-200/> (Erişim Tarihi: 09/05/2022)

<https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/>(Erişim Tarihi: 09/05/2022)

<https://www.statista.com/statistics/218984/number-of-global-mobile-users-since-2010/>
(Erişim Tarihi: 09/05/2022)

<https://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.BBND> (Erişim Tarihi: 05/05/2022)

<https://data.worldbank.org/indicator/IT.MLT.MAIN.P2> (Erişim Tarihi: 05/05/2022)

<https://data.worldbank.org/indicator/IT.CEL.SETS> (Erişim Tarihi: 05/05/2022)

<https://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.ZS> (Erişim Tarihi: 05/05/2022)

EU-TURKEY RELATIONS: WHY DOES THE EU DON'T WANT TURKEY INSIDE?

Asena BOZTAŞ*

Abstract

The European Union (EU) is one of the largest and most important political and economic organizations in the world since its establishment. Even though Europe covers 6% of the world's population, it has an active structure in economic and social life.

Turkey's journey with the EU dates back to the Ankara Agreement signed in 1963. During this 59-year period, EU-Turkey relations have shown a fluctuating structure. However, during this process, Turkey's full membership in the EU remained on hold. Fundamental issues such as political, economic, energy resources, refugee problems, migration, terrorism, covid 19 pandemic process, Brexit, Ukraine war shaped Turkey-EU relations and affected Turkey's membership in the Union. In this study, Turkey's economic, security, refugee crisis, energy, covid 19, and Ukraine war with the EU, by addressing the problems experienced in areas such as "Why does the European Union not include Turkey?" An attempt will be made to find an answer to the question. Literature analysis and more qualitative research methods will be used while seeking an answer to the main research question of the study.

Keywords: European Union (EU)- Turkey Relations, political and socio-economic problems, full membership.

JEL Codes: F530, F550, F500

Introduction

After the Second World War, there was economic and social destruction in Europe. The European Coal and Steel Community was established in order to further revive coal production with the aim of overcoming the economic crisis faster by the European states coming together. The first 6 members of the community were established, and then on 1 July 2013, with the participation of Croatia, it became 28 members. With the departure of the UK on January 31,

* Assoc. Prof. Dr., Sakarya University of Applied Sciences, Faculty of Applied Sciences, aboztas@subu.edu.tr
Orcid: 0000-0002-3216-3010.

2020, the number of members decreased to 27.

The European Union is the most influential supranational structure in the world. It is a powerful institution that has the right to speak on many issues in the international arena. The European Economic Community, which was established in 1957 with 6 member countries, created a three-column European Union structure with the Maastricht Treaty in 1993.

The EU has an integration structure that has expanded and deepened with the policies it has implemented since its establishment. The EU's regional, national and international diplomatic relations are a broad union.

There are many disagreements between the EU and Turkey on fundamental issues such as political, economic, energy, refugee problems, and migration. Our historical rivalry with Europe, which has been going on for centuries, and our cultural and religious differences pose great obstacles to our being a member of the community. The political reasons that the EU is experiencing within itself, for example, Britain's departure from the union with the Brexit process, have caused the disruption of Turkey's process to enter the union. The covid 19 pandemic process, which has affected the whole world, can be said to be among the other reasons why people cannot even leave their homes, the prohibition of crossings between countries, and therefore the disruption of negotiations with the EU. The outbreak of the civil war in Syria caused the people living there to migrate and there was an intense migration of refugees to Turkey, which is the closest. Some of these migrations remained as intermediaries for people who wanted to reach Europe, while others remained in our country. With the last Ukraine war, the EU's aid to Ukraine damaged its ties with Russia and caused natural gas problems. Many problems experienced in this context have caused regressions between the EU and Turkey.

It examines these problems under 3 headings, politically, socially, and economically, and explains the reasons for the problem of why the EU did not include Turkey.

1. Key Factor in Full Membership Process: Copenhagen Criteria

The most important step towards EU membership, which is very important for Turkey, has been the Copenhagen Criteria. These criteria emerged on the inclusion of Central and Eastern European countries in the Union at the summit held in Copenhagen on 21-22 June 1993. The

necessary political and economic conditions for full membership were determined in the Final Declaration of the said summit. At the summit of the Council of Europe held in Copenhagen, it was decided that "the candidate country for membership should have ensured the stability of institutions that guarantee democracy, the rule of law, respect and protection of human and minority rights". Briefly, the criteria set at the summit are (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2022):

Political Criterion: The existence of institutions that guarantee democracy, the rule of law, human rights and minority rights,

Economic Criterion: The existence of a functioning free market economy that can withstand competitive pressures and other free market forces within the Union,

Adoption of Community Legislation: Having the capacity to fulfill the obligations required for membership, while adhering to the goals of political, economic and monetary union, sorted as.

2. Political, Social and Economic Reasons for the European Union's Rejection of Turkey

2.1. Political Reasons for the EU's Rejection of Turkey

Turkey has aimed to participate in the EU since its establishment. In this study, which examines the reasons for Turkey's disintegration into the Union, which showed a determined will in this process, firstly, political reasons are discussed. These; a-Cyprus problem, b-Armenian issue, c-refugees, migration and terrorism, d-military coup, e-Brexit process, f-Ukrainian War, g-Aegean problem between Greece and Turkey, h-Nagorno-Karabakh incident.

A. The Cyprus Problem

Cyprus and the Mediterranean, which have been problems since Greece's EU membership, continue to be a constant argument against Turkey. Another reason why the Mediterranean has become a problem is that Turkey engages in natural gas exploration activities and claims rights in the Mediterranean. The EU's position on this issue is that these activities are illegal.

For this reason, the EU applies official/informal sanctions and financial restrictions against Turkey (Arıkan, 2004: 156-160).

The acceptance of these conditions put forward was definitively rejected by the Republic of Turkey. Although the Greek Cypriot administration of Southern Cyprus became a member of the EU in 2004, the fact that Turkey is still not a full member has created a pessimistic perspective on the Turkish side.

B. Armenian Issue

Describing the 1915 events, which was called the "Armenian issue" in the EU full membership process, as "genocide", the EU's demand for Turkey to recognize this and apologize is very important. Turkey, which never accepts the "so-called genocide" allegations, continues to have problems in the EU membership process (Turkdogan, 2006: 254). Because the issue has the potential to turn into a serious crisis in Turkey-European Union (EU) relations.

C. Refugees, Migration, Terrorism

One of the countries affected by the Arab Spring, which started in Tunisia in 2010 and created a domino effect in Arab countries, was Syria. Syria, too, was influenced by this pro-freedom idea and made peaceful protests for democracy, rights and equality, but compared to other Arab spring-affected countries, it received a bloody and destructive response from the Assad regime. The armed response of the Assad regime drew the reaction of other countries in the world, especially Turkey and the European Union. Turkey and EU countries have criticized this ESAD regime in Syria, sanctions have been imposed, embargoes have been placed and embassies in the country have been closed. They invited the Assad regime to reform and supported the other opposition party in the country. In this process, the current situation started to threaten the security of other countries as the conflicts in Syria grew and turned into a civil war (Öztürk & Boyacı, 2022: 1812-1818).

Especially after the chemical attack carried out by the Assad regime in Eastern Ghouta in 2013, many countries, including EU countries, felt their security was under threat. Terrorism has turned into a regional and global threat with the expansion of the Syrian civil war, the dominance of other actors in the country and the region behind the Assad regime, especially

the presence of the PYD, the Syrian extension of the PKK, and the emergence of DAESH at the end of 2013. Particularly those affected by DAESH have led to many bad consequences for EU member states. For example; The truck attack in Nice and the attacks in Brussels airport and subways are DAESH-based terrorist attacks. In this context, the "ESAD regime must change" mentality until 2014 has now been replaced by security concerns (Atassi, 2020).

In this direction, in order to ensure its own security, the EU wanted to act jointly with Turkey for the "immigrant and refugee problem", which is one of the elements that threaten its security. Because Turkey could be used as a gateway between Europe and Syria. Therefore, the European Union aimed to keep refugees and migrants who threaten its internal security in Turkey with the readmission agreement signed between the EU and Turkey in 2014 and entered into force. While the EU has ensured its security against immigration and threats from Syria with Turkey, Turkey has tried to provide its own security at the border against migration and threats. Due to the Syrian refugees using Turkey as a transit gateway on their route to Europe, the EU has argued that Turkey could not take adequate security measures in this regard as well (Saatçioğlu, 2017: 228-229).

In this context, the "Visa Liberalization Dialogue Memorandum of Understanding and Readmission Agreement" signed on 16 December 2013 was developed and a joint text was agreed upon on 18 March 2016 to find a solution to the crisis between Turkey and the EU. According to this agreement, within the framework of the "one-to-one mechanism", it was envisaged that the refugees who crossed the Aegean Sea to Greece illegally would be taken back by Turkey, and in return, a Syrian refugee in Turkey would be placed in Europe. In response to this, the EU has committed to open new negotiation chapters, revitalize Turkey's EU membership process, bring visa liberalization to Turkish citizens and provide a total of 6 billion euros in financial aid. Following the reconciliation, Turkey increased its border security in the Aegean Sea with the support of the EU, and thus, there was a great decrease in the number of refugees/immigrants trying to reach Europe via Turkey (Yağcıoğlu, 2017: 46-47; GKA, madde: 24/2). As a matter of fact, according to the information shared by Frontex, the EU's border protection agency, the number of refugees reaching Spain, Italy, and Greece in 2015 was 1.8 million. Thanks to the agreement signed with Turkey, there has been a striking 72% decrease in the Eastern Mediterranean route, where the Turkey-Greece line is used. Due to this radical decrease in the number of refugees, the value of Turkey's key position in the refugee crisis facing the EU is much better understood (Frontex, 2017).

D. Military Coup

Relations between the EU and Turkey started with the Ankara Agreement. Turkey and the EEC signed an Association Agreement known as the Ankara Agreement in 1963. The agreement foresees that Turkey will go through three stages for a gradual entry into the EU for a Customs Union to be established: Preparation of the Turkish economy for the customs union is planned as preparation, transition and final stage. The Customs Union Decision was adopted in 1995 and Turkey and the EU abolished the customs duties on industrial goods (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2022).

However, the 27 May coup in 1960, the 12 March memorandum in 1971, the 1980 military coup, and the 27 February processes in 1997 had a negative impact on our transition to the customs union. Because the EU's efforts to regulate the economic, social and political events demanded from us have been constantly interrupted. Due to these political events, the EU signs a customs union agreement in 1995 and according to this agreement, it is planned to implement a common customs union policy against third countries. We have become the only country that signed a customs union agreement without being a member of the EU. Although many summits were held in our later processes, our membership process remained on hold due to the fact that our name was not mentioned in most of them and we could not get definite answers to our membership requests. Finally, the 15 July coup attempt in 2016 had negative effects on the country's attempt to join the EU, and the EU membership process was suspended.

As a result of these negative coup attempts, EU countries do not like Turkey to be in their union. Turkey, which has a large young population, sees it as a threat to them.

E. Brexit Process

Another important issue shaping and affecting the EU's recent attitude towards Turkey is the "Brexit" decision taken by the United Kingdom. This decision also affected Turkey's relations with the EU.

On March 29, 2017, the UK started the separation process with an official application. Brexit negotiations began on 19 June 2017. At this stage, the process of Britain's exit from the EU

began to become clear. On 29 March 2019, at midnight Brussels time, the UK left the EU, and on 31 December 2020, the UK's membership officially ended (Boztaş and Öztürk, 2021: 21-23).

After the said decision, the debates within the Union increased and in order not to enter a collapse process, priority was given to deepening policies instead of enlargement. The EU's efforts to prevent the negative effects of Brexit and to take measures to prevent the decision from creating a domino effect caused the negotiations to be put into the background and the interest in Turkey decreased.

F. Ukrainian War

In December 2021, Russia started to build up a military build-up on the Ukrainian border. Russia has called for the cancellation of Ukraine's membership in NATO. But NATO refused this request. On February 21, 2022, Putin sent troops to Donbas and started the military operation on the morning of February 24 (Isachenkov, 2021).

In the face of this situation, the EU started to help Ukraine, which is its border neighbor. The EU has banned oil, aviation, and technology exports to Russia. It closed its airspace to Russian aircraft. It has imposed sanctions on important Russian banks within its structure (European Comission, 2022).

One of the biggest reasons why the EU is pro-Ukraine in this war is that it does not want to be a border neighbor with a country like Russia. Ukraine is a state that is a buffer zone between Russia and the EU. It also provides an important natural gas line between Russia and Russia. Although the EU has displayed balancing attitudes in its relations with Russia, Russia has presented more aggressive attitudes on this issue.

The EU's interest in the Ukraine war in this process causes it to move further away from its relations with Turkey.

G. Aegean Problem Between Greece and Turkey

Turkish domination in the Aegean The legal sovereignty of the Ottoman Empire over the islands in the Aegean, with few exceptions, following the First Balkan War and the Tripoli War, the Uşi Treaty signed in 1912, the London and Athens treaties signed in 1913 and 1914 It ended as a result of the Decision of the London Ambassadors Conference. After the

establishment of the Republic of Turkey, the disarmament of the islands left to Greece was clearly stated in the Treaty of Lausanne. Article 13 of the Treaty of Lausanne (in terms of Lesbos, Chios, Samos, and Nicaria) and Article 4 of the Straits Convention of the same date (in terms of Samothrace, Limnos, Imbros/Gökçeada, Bozcaada and Tavşan) clearly state the disarmament of the islands (Uraz, 2022).

But despite these agreements, Greece armed the islands and violated these agreements. Despite this, the warn party has always been Turkey. For example; At the EU Heads of State and Government Summit held on 23-24 June 2022, Turkey was clearly warned at the summit held in Brussels by the European Union Leaders to evaluate the candidacy applications of Ukraine and Moldova. And upon the request of Greece, a paragraph about Turkey was written in the final declaration of the summit (Hiz-but Tahrir, 2022).

The text states that "EU expects Turkey to fully respect international law, reduce tensions in the name of stability in the Eastern Mediterranean and promote good neighborly relations in a sustainable manner". The Turkish Foreign Office, on the other hand, stated in its statement that this decision did not provide a solution and would harm the regional stability of Turkey. It is understood that the Islands and the Aegean Problem will be brought before Turkey in the EU membership process.

H. Nagorno-Karabakh Incident

The Nagorno-Karabakh conflict, in which Azerbaijan tried to protect its territorial integrity and Armenia tried to expand its territory, has been a long-standing issue in the post-Soviet geography. Thus, this problem, which occurred on a small area, continued to be the ground on which the great powers shaped their policies on the region. In this context, the EU, like the USA and Russia, tried to develop various policies regarding this problem (Aras, 2017: 100).

Even though the EU preferred to remain passive in this incident, it was an attitude against human rights that they did not give support to Azerbaijan on the side.

2.2. The Economic Reasons for the EU's Rejection of Turkey

The relative "high inflation, unemployment and current account deficit" seen in the Turkish economy, "disorders in income distribution", "regional development differences", "low

national income per capita", "high budget deficit", "instability and crises in the economy and other socioeconomic - It is constantly emphasized that Turkey cannot become a member of the EU due to economic problems. According to those who support this view, Turkey is less developed compared to EU countries in terms of development and due to its socio-economic issues, the financial burdens that this country will bring to the EU will be very high. Because the EU carries the financial burdens of the countries it has joined in recent years, and it will not want to take the financial burden of a new country. With a population of over eighty million, Turkey has more population than other European countries. The per capita income is also shaped accordingly.

States with high economic prosperity in the European Union help other states in the union with low economic welfare. With the departure of the UK with Brexit, more burden falls on other powerful states in the union (Türko And Gökçenoğlu, 2020: 79-80).

With the covid 19 pandemic, countries have closed their border gates. This event, which caused the disruption of imports and exports, caught the world off guard. The fact that the airlines were closed for a long time caused the prohibition of transit between countries to be affected economically. The fact that the EU was caught unprepared for the pandemic process caused it to see its shortcomings in itself. Problems such as the problems experienced by Italy at the beginning of the pandemic, the supply of medicines and the lack of stocks show that there are deficiencies in the union. Although the European Union has overcome this process economically, it is anticipated that it will try to develop more for itself. Due to the recent economic effects, it is thought that the recruitment of new members will not occur and it will concentrate on the deepening process within itself (Boztaş and Öztürk, 2021: 27-28).

2.3. Social Reasons for the EU's Rejection of Turkey

A. European Identity

Identity is a fundamental element that determines Turkey's relationship with the EU. When the European Union is considered as a whole, although it contains many nations, there is an important factor of European identity and understanding of Christianity, which is a common religion, that connects them. There is no single definition of European identity. But in general terms, it is explained as follows: Having a common historical and cultural background and being a Christian-majority structure are important factors that make up the European identity

(Nas, 2001: 184).

Due to the incompatibility of these two factors with Turkey, the possibility of becoming a member of the EU in the future is low. Because, although Europe has integrated these two dynamics within itself, it still has not been able to achieve the desired level of unity. If the countries that could not provide a single flag, a single constitution, and a single monetary system had achieved holistic economic integration, they could not have reached the desired level in terms of political integration and security.

Since the 8th century, Muslims have been a part of life on the European continent (Spain, Sicily and later the Balkans). Despite such a history of 'existence in Europe', Turkey's status as the most 'problematic' member of the European Community indicates that the long-standing hegemonic and fundamentally Christian understanding of European identity still persists. This 'monocultural' reading of the European past was expressed as early as 1964 by the French politician Robert Schuman, who was among the founding members of the original European Economic Community: 'Europe's democratic ideal and future, without exception, owes their foundations to Christianity'. Turkey, as a Muslim country, has endeavored to enter the EU since the first years of its establishment. However, this effort creates a problem between them, as the EU consists of Christian-majority countries (Şenay, 2003: 406-408).

A. Islamophobia

The discrimination and exclusion of Muslims in the European Union (EU) countries, which have developed since the 1990s, increased in the 2000s and turned into physical attacks. In particular, extreme right-wing populist parties and politicians accuse Muslims living in EU countries by using these attacks as an excuse. There are those who associate this increase of discrimination and anti-Muslimism, which is called Islamophobia, with the attacks on September 11, 2001, and the terrorist attacks that took place in London, Spain, Paris, and Brussels in the following period. The classification of organizations such as ISIS and Al-Qaeda from EU countries under the name of Islam causes an increase in Islamophobia (Aktaş, 2017: 127-129).

This contradiction is perceived as Islam equals terrorism in EU countries. This perception affects the attitude of the EU since Turkey is also a Muslim country.

Conclusion

In the process from past to present, EU-Turkey relations have gone through many processes. There have been positive and negative developments in these processes. Membership processes have been continuing since the Ankara agreement signed in 1963. However, experiencing a period of sixty years and not reaching a point is a negative feedback for Turkey.

Even though Turkey tries to fulfill the conditions demanded by the EU, domestic coups, economic conditions, unemployment, pandemic process, terrorist incidents, refugee crisis and the problems experienced by the EU itself affect Turkey's membership process. Turkey has a unique geography and current and potential problems mostly arising from this geography.

The fact that the EU has a sense of Europeanness within its own structure is among the reasons why its citizens in the country do not look towards Turkey. Considering the terrorist attacks as a perception of Islam affects them religiously. Since there is a widespread perception that those who carry out religious activities are Muslims, they combine Turkishness with Islam.

With the low level of welfare in the country and our increasing population, the EU does not want to include such a crowded country. Since the financial income per capita should be in line with European standards, it is thought that there will be a financial burden on the states with a high level of development within the EU. In this respect, it can be thought that they will concentrate on deepening instead of recruiting a new country.

References

- Agreement Between the European Union and the Republic of Turkey on the readmission of persons residing without authorisation (2014), Official Journal of the European Union, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0507\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0507(01)&from=EN) (12.06.2022).
- Aktaş, M. (2017). AB Ülkelerinde İslamofobi ve Terörizm. *Ombudsman Akademik*, (7), 127-155 . DOI: 10.32002/ombudsmanakademik.440222 (20.10.2022).
- Aras, İ. (2017). Avrupa Birliği'nin Dağlık Karabağ Sorunundaki Rolü. *Avrasya Etüdleri*, 51 (1), 95-122. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/avrasya/issue/35351/392495> (12.10.2022).
- Arıkan, H. (2004). Avrupa Birliğinin Kıbrıs Politikasına Eleştirel Bir Yaklaşım. *Journal of Administration Sciences*, volume 2, number 1, 153-162.
- Atassi, H. (2020). “Suriye’deki ölümcül kimyasal saldırının üzerinden 7 yıl geçti: Doğu Guta, Suriye rejimi iktidardayken geri dönüşün neden imkânsız olduğunu gösteriyor”, SACD, <https://syacd.org/tr/suriyedeki-olumcul-kimyasal-saldirinin-uzerinden-7-yil-gecti-dogu-guta-suriye-rejimi-iktidardayken-geri-donusun-neden-imkansiz-oldugunu-gosteriyor/> (10.10.2022).
- Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu (2022). “AB’nin Tarihçesi”, <https://www.avrupa.info.tr/tr/abnin-tarihcesi-82> (13.06.2022).
- Boztaş, A. & Öztürk, S. (2021). Son Dönemde Avrupa Birliği’nin Uluslararası Sorunlar Perspektifi: Brexit, Mülteci Krizi, Covid 19 Pandemisi . *InTraders International Trade Academic Journal*, 4 (1), 19-32. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/intraders/issue/66058/974577> (12.10.2022).
- Çalış, Ş. H., Çakır, F. (2018). Türkiye-AB İlişkilerinde Yunan-Rum Faktörü. *Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, Year: 2018/3, Number: 32, 432-449.
- European Comission (2022). “Statement by President von der Leyen on further measures to respond to the Russian invasion of Ukraine”, 27 February, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_22_1441 (12.07.2022).
8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı
The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book
24-28 October 2022 <https://www.intraders.org/october> e-ISBN: 978-605-72229-0-9

- Frontex (2017). Risk Analysis for 2017, Report, <https://www.statewatch.org/media/documents/news/2017/feb/eu-frontex-annual-risk-analysis-2017.pdf> (12.07.2022).
- Hiz-but Tahrir (2022). “Ege Adaları Meselesinde Türkiye-Yunanistan Arasındaki Gerilim ve Anlaşmazlığın Gerçeği”, 4 Temmuz, https://www.hizb-turkiye.com/ege-adalari-meselesinde-turkiye-yunanistan-arasindaki-gerilim-ve-anlasmazligin-gercegi_d871.html (08.10.2022).
- Isachenkov, V. (2021). “Putin to mull options if West refuses guarantees on Ukraine”, *AP News*, 26 December, <https://apnews.com/article/europe-russia-ukraine-vladimir-putin-moscow-1f80249ac893d533fb6fcfdec3d1ad3> (18.07.2022).
- Nas, Ç. (2015). Turkish Identity And The Perception of Europe. *Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 9 (1), 177-189 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruaad/issue/339/1723> (22.10.2022).
- Öztürk, T. & Boyacı, E. (2022). Suriyeli Mülteci Krizinin Türkiye ve Avrupa Birliği İlişisine Yansıması: Dünya Sistemleri Analizi Üzerinden Bir Değerlendirme, *Alanya Akademik Bakış*, 6(1), 1809-1823.
- Saatçioğlu, B. (2017). Türkiye-AB İlişkilerinde Yeni Bir Konu: Mülteci Sorunu ve Türkiye-AB İşbirliği. Editör: Gülcan, Y., Akgüngör, S. and Kuştepe, Y., *AB'nin Mülteci Krizi: Normlar-Çıkarlar Dikotomisi Üzerinden AB'yi Yeniden Değerlendirmek*. İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, 212-236.
- Şenay, B. (2003). Avrupa Birliği'nin Dini Kimliği var mıdır?. Avrupa Birliği'nde Dinlerin Tarihine ve Bugününe Bir Bakış. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Girişinin Din Boyutu, *Sempozyum*, 17 - 19 Eylül 2001, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, http://isamveri.org/pdfdrg/D097578/2003/2003_SENAYB.pdf (22.10.2022).
- Türkdoğan, B. (2006). Türk-Ermeni İlişkileri (Tehcirden Günümüze). Ankara University Institute of Social Sciences, Department of History (Republic of Turkey), *PhD Thesis*.
- Türko, E.S. & Gökçenoğlu, S. (2020). Avrupa Birliği Tarihinde Bir Geri Adım: Brexit. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol. 9, No. 1, 573-589.

- Uraz, O. (2022). “Doğu Ege adalarının silahlandırılması savaş sebebi olabilir mi?”, Anadolu Ajansı, 21 Haziran, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/dogu-ege-adalarinin-silahlandirilmesi-savas-sebebi-olabilir-mi/2618765> (21.10.2022).
- Yağcıoğlu, O. (2017). Göç Sorunu Bağlamında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.

İhracat Odaklı Büyüme Hipotezinin Türkiye İçin Sınanması

Serkan GÖKSU¹

Özet

Bu çalışmada “ihracat odaklı büyüme hipotezinin” geçerliliği Türkiye için araştırılmaktadır. Çalışma 1980-2021 dönemini kapsamaktadır. Başlangıç yılının 1980 olarak seçilmesinin nedeni 24 Ocak 1980 kararları ile ithal ikameci politikalar terk edilerek ihracata dayalı büyüme stratejisinin kalkınmanın merkezine alınmasıdır. Kullanılacak olan yöntemin belirlenmesi adına ilk olarak birim kök testleri uygulanmıştır. Değişkenlerin farklı seviyelerden durağan çıkmasından dolayı uygulanan Toda- Yamamoto nedensellik testinden elde edilen ampirik bulgulara göre ilk olarak ihracattan büyümeye doğru tek yönlü, nedensellik tespit edilmiştir. Bu sonuç 1980 sonrası dönemde ihracata dayalı büyüme stratejisinin Türkiye için başarılı olduğunu göstermektedir. Analizlerden elde edilen ikinci bir sonuç ise ihracat ve ithalat arasındaki çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığıdır. Bu sonuç Türkiye’de ihracat ve ithalat arasında bir geri-besleme olduğunu göstermekle birlikte ihracatın ithalata olan bağımlılığına ilişkin de ampirik bir kanıt oluşturmaktadır. Sonuç olarak; Türkiye için ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu, dolayısıyla ekonomik büyüme üzerinde ihracatın doğrudan ithalatın ise dolaylı olarak etkili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, İthalat, İhracat, İhracata Dayalı Büyüme, Nedensellik.

JEL Sınıflandırması: F13, F14, F43.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Dinar Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, sgoksu@aku.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-3261-6769

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı
The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book
24-28 October 2022 <https://www.intraders.org/october> e-ISBN: 978-605-72229-0-9

Testing the Export-Led Growth Hypothesis for Turkey

Abstract

In this study, the validity of the "export-led growth hypothesis" is investigated for Turkey. The study covers the period 1980-2021. With the "January 24, 1980, decisions", import substitution policies were abandoned, and 1980 was chosen as the starting year of the analysis since the export-led growth strategy was implemented. The Toda-Yamamoto causality test was applied because the variables are stationary at different levels. The empirical findings determined a one-way causality relationship between export to growth. This result shows that Turkey's export-led growth strategy was successful in the post-1980 period. A second result is a bidirectional causality relationship between exports and imports. While this result shows that there is feedback between export and import in Turkey, it provides empirical evidence for the dependence of exports on imports. As a result, the export-led growth hypothesis is valid for Turkey in addition to exports directly and imports indirectly affecting economic growth.

Keywords: Economic Growth, Imports, Exports, Export-led Growth, Causality.

JEL Classification: F13, F14, F43.

1. GİRİŞ

Merkantilizm’den bu yana dış ticaretin ülke ekonomileri üzerine olan etkileri bir çok çalışmanın ve araştırmacının odak noktasını oluşturmuştur. Merkantilizm ihracatın serbest olduğu ithalatın ise yasaklandığı (hammadde ithalatı istisna) korumacı bir ekonomik düzeni savunmuştur. Klasik iktisatçılar Adam Smith ve David Ricardo ise serbest dış ticaretin hem ihracat yapan hem de ithalat yapan ülkenin refahını arttıracığını, dolayısıyla dışa açık ekonomilerin refahı arttırmada Merkantilistlerin savunduğu kapalı ekonomilere göre daha yararlı olacağını iddia etmiştir (Küçükaksoy, 2011). Heckscher-Ohlin-Samuelson ise serbest ticaretin gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümeleri ve reel ücretlerin artması için gerekli olduğunu savunmaktadırlar (Jayme, 2001). Modern dış ticaret teorilerinin öncüleri olarak kabul edilebilecek bu teorilerden sonra özellikle ülkelerin uyguladığı ekonomi politikalarındaki değişim (liberalleşme), artan rekabet, sermaye hareketlerindeki serbestleşme, teknolojiye meydana gelen baş döndürücü gelişmeler dış ticaret teorilerini farklı boyutlarıyla ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu noktadan hareketle Türkiye’de özellikle 1980 sonrası dönemde ithal ikameci politikaların terk edilerek ihracata dayalı büyüme stratejisini kalkınmanın merkezine

alınması nedeniyle bu politikanın Türkiye için başarılı olup-olmadığının nedensellik testleri vasıtasıyla tespit edilmesi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Ülkelerin temel makroekonomik hedeflerinden bir tanesi ekonomik büyümeyi artırmaktır. Bu amaçla dış ticaret, ekonomik büyümenin artırılmasında en kritik faktörlerden biridir (Orhan vd. 2022). Pandemi sebebiyle pek çok ülke ekonomisi olumsuz etkilenmiş (Göçoğlu & Şengün, 2022) ve temel makro ekonomik göstergelerde istikrarsızlıklar yaşanmıştır/yaşanmaktadır. Türkiye’de özellikle son dönemde pandemiyle beraber hızla artan döviz kurları karşısında büyümenin temel belirleyicisi olarak ihracatın ön planda tutulduğu gözlemlenmektedir. Literatürde “ihracat odaklı büyüme hipotezi” olarak adlandırılan bu görüş, ihracatın çeşitli kanallar vasıtasıyla büyüme üzerinde etkili olduğunu iddia eder. Bu hipoteze göre artan ihracatın firmaların inovatif teknolojilerden ve ölçek ekonomilerinden yararlanıp kapasite kullanım oranlarında bir artışa neden olması beklenmektedir. Verimlilikte meydana gelecek olan bu artışların ise döviz gelirleri vasıtasıyla sermaye birikimine katkı sağlayıp ekonomik büyümeyi arttıracaklığı savı üzerine kurgulanmış bir hipotezdir.

İhracata odaklı büyüme hipotezi, erken dönem çalışmalardan bu yana uluslararası literatürde oldukça yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. Ancak konu üzerinde bir konsensüs olduğunu iddia etmek oldukça zordur. Son yıllarda yapılan çalışmaların çoğu bu hipotezin geçerli (Bahramian & Saliminezhad, 2020; Mishu vd. 2020; Seok & Moon, 2021; Orhan vd. 2022) olduğuna ilişkin ampirik kanıtlar sunarken sınırlı sayıda çalışma bu hipotezin geçersiz (Aydın, 2021; Kardaşlar, 2022) olduğuna ilişkin kanıtlar sunmaktadır. Bu farklılıkların temelinde yapılan analizlerin farklı ülke örneklemelerine, farklı zaman dilimlerine ve farklı yöntemlerin kullanılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Literatür taraması bölümünde konuya ilişkin yapılan çalışmaların eksiklikleri, benzerlikleri ve birbirinden ayrılan yönleri vurgulanmaya çalışılmış ve tüm bu hususlara dikkat edilerek çalışmanın analiz kısmı tasarlanmaya çalışılmıştır.

Analiz kısmında oluşturulan modele ilişkin göstergeler grafikler ve betimleyici istatistikler yardımıyla incelenmiştir. Değişkenlerin durağanlık seviyeleri ADF (Augmented Dickey Fuller) (Dickey & Fuller, 1979) ve PP (Phillips & Perron, 1988) gibi geleneksel birim kök testlerinin yanında yapısal kırılmaları dikkate alan ZA (Zivot & Andrews, 1992) birim kök testleri ile test edilmiştir. Ardından modelde kullanılan göstergelerin aralarındaki ilişkinin yönünü (Toda & Yamamoto, 1995) nedensellik testi ile sınanmıştır. Son olarak analiz bulguları literatürde yer alan diğer çalışmalarla karşılaştırılıp yorumlanmıştır.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Konuya ilişkin yapılan erken dönem çalışmalar yöntem olarak çoğunlukla korelasyon analiz yöntemiyle hipotezi test ederken Emery (1967); Michaely (1977); Balassa (1978) analiz yöntemlerinin gelişmesi sayesinde son dönemde yapılan çalışmalarda genellikle nedensellik ve eş bütünleşme yaklaşımlarının Konstantakopoulou (2016); Ali & Li (2018); Mensah & Okyere (2020); Seok & Moon (2021) tercih edildiği söylenebilir (Gerni vd. 2008). Türkiye örneğine ilişkin yapılan çalışmaların sayısının uluslararası literatüre kıyasla oldukça az olduğu, kullanılan yöntemlerin birbirinin tekrarı niteliğinde olup çoğunlukla yapısal kırılmaları dikkate almadığı göze çarpmaktadır (Küçükaksoy, vd. 2015).

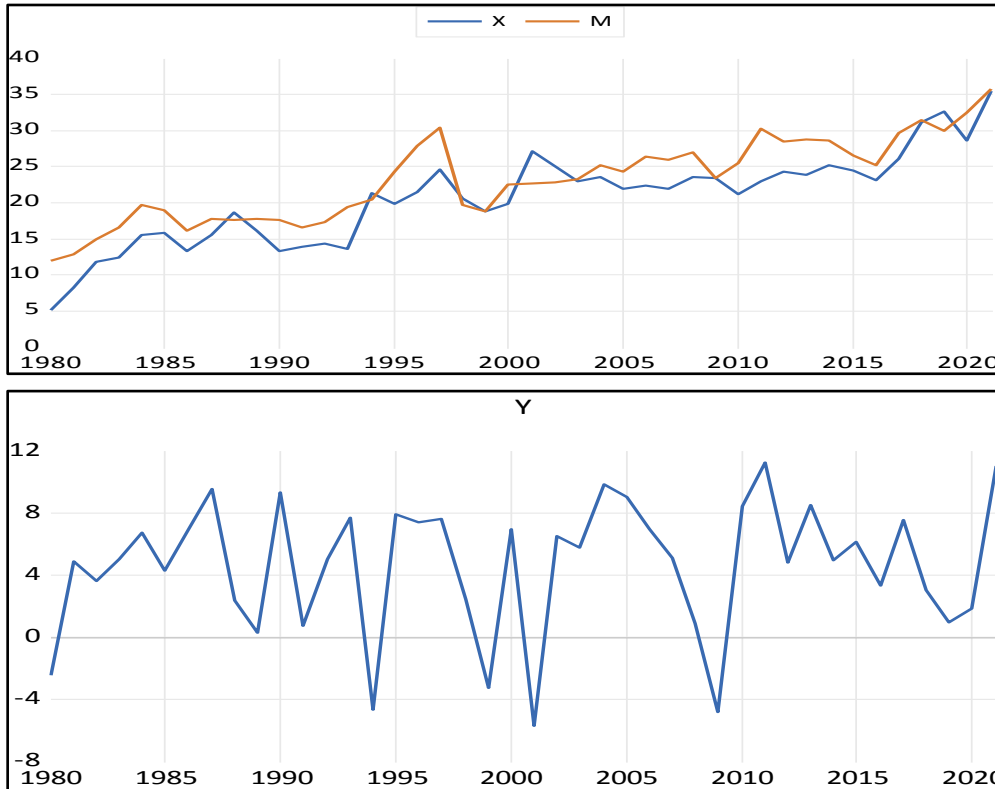
Türkiye örneklemini üzerine son yıllarda ihracata odaklı büyüme hipotezi üzerine yapılan ampirik çalışmalar incelendiğinde uluslararası arenada yapılan çalışmalara benzer bulgular elde edildiği görülmüştür. İhracata odaklı büyüme hipotezinin geçerli olduğuna yönelik çalışmalara Akbulut & Terzi (2013); Özcan & Özçelebi (2013); Korkmaz (2014); Uçan & Koçak (2014); Küçükaksoy vd. (2015); Sağlam & Egeli (2015); Hüseyini & Çakmak (2016); Dura vd. (2017); Pata (2017); Aslan & Topcu (2018); Yurdakul & Aydın (2018); Yenisu (2019); Adıgüzel (2020); Kara (2020); Güven (2021); Yılğör Karahan & Öndes (2021); Baktemur (2022); Çatalbaş (2022) çalışmaları örnek olarak verilebilir. İhracata odaklı büyüme hipotezinin geçerli olmadığına ilişkin çalışmalara ise Korkmaz & Aydın (2015); Yıldırım (2015); Akkaş & Öztürk (2016); Şahin & Durmuş (2018); Aydın (2021); Kardaşlar (2022) çalışmaları örnek olarak verilebilir. Bu çalışmalardan Küçükaksoy vd. (2015); Aydın(2021); Yılğör vd. (2021); Çatalbaş (2022); Kardaşlar (2022); yapısal kırılmaları dikkate almışken diğer çalışmalarda bu husus dikkate alınmamıştır. Diğer yandan Türkiye gibi yüksek ithalat hacmine sahip olan ülkelerde ithalat göstergesinin dışlanması ihracata odaklı büyüme hipotezinin hatalı sonuçlar vermesine neden olacağı öngörülmektedir. Bu noktada güncel literatürde bazı çalışmalar Hüseyini & Çakmak (2016); Dura vd. (2017); Adıgüzel (2020); Aydın (2021); Yılğör vd. (2021); Baktemur (2022), ithalat değişkenini modellerinin içerisine dahil etmemişlerdir. Bunun yanında bazı çalışmaların başlangıç yıllarını 1980 öncesi olarak belirlenmesinin yine yanıltıcı sonuçlar verebileceği öngörülmektedir. Çünkü 1980 öncesinde ağırlıklı olarak ithal ikameci politikalar tercih edilirken 1980 sonrasında ihracata dayalı büyüme stratejisi uygulanmıştır.

Sonuç olarak bu çalışmayla, Türkiye için ihracata odaklı büyüme hipotezinin geçerliliği yukarıda bahsedilen hususlar göz önünde bulundurularak test edilecek ve gelecek araştırmacılara ve politika yapıcılara ışık tutulması hedeflenmektedir.

3. AMPİRİK BULGULAR

Çalışma kapsamında kullanılan ekonomik büyüme, mal ve hizmet ihracatının ve ithalatının GDP içindeki yüzdelik payı değişkenlerin tamamı Dünya Bankasından temin edilmiştir. Çalışma 1980-2021 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan serilerin ilk olarak zaman yolu grafiklerine yer verilmiştir. Şekil 1 incelendiğinde ilk göze çarpan unsur ekonomik büyüme değişkenindeki oynaklığın diğer değişkenlere göre yüksek olmasıdır. İkinci göze çarpan husus ithalatın GDP içerisindeki payının pek çok yılda ihracatın GDP içerisindeki payından daha yüksek olduğu ancak son yıllarda bu aranın kapandığı gözlemlenmektedir. Pandeminin Türkiye’de ortaya çıktığı tarih olan 2019 yılında ise ihracatın ithalatı aştığı gözlemlenmektedir.

Şekil 1: Büyüme, İhracatının ve İthalat Göstergelerinin Zaman Yolu Grafikleri

Değişkenlere ait betimleyici istatistikler ve korelasyon matrisi aşağıdaki Tablo 1’de sunulmuştur. Tablo 1’in A panelinde değişkenlerin ortalama ve medyan değerlerinin birbirine yakın olması bu değişkenlerin normal dağılıma sahip olabileceğine ilişkin bir beklenti oluşturmaktadır. Değişkenlerin normal dağılıma uygun olması için, çarpıklık değerinin sıfır (0); basıklık değerinin ise üç (3) olması gerekmektedir. Değişkenlerin çarpıklık değerleri incelendiğinde ekonomik büyüme ve ihracat değişkeninin sola çarpık; ithalat değişkeninin ise sağa çarpık olduğu söylenebilir. Ancak katsayıların büyüklüğü açısından yorumlayacak olursak; ihracat ve ithalat değişkeninin çarpıklık değeri sıfıra yakın olduğu için “yaklaşık olarak simetrik” olduğu söylenebilir. Basıklık değerleri incelendiğinde ise ihracat dışındaki değişkenler için altında olduğu için bu değişkenlerin normal dağılıma kıyasla daha basık olduğu anlamına gelir. Değişkenlerin normal dağılım sergileyip sergilemedikleri Jarque-Bera testine ait olasılık değerlerine bakılarak da tespit edilebilir. Değişkenlerin tamamı için Jarque Bera olasılık değeri 0.1 değerinden büyük olması değişkenlerin normal dağıldığını göstermektedir. Tablo 1’in b panelinde göstergeler arasındaki korelasyon matrisine yer verilmiştir. Korelasyon matrisi sonuçlarına göre ekonomik büyüme ile ihracat ve ithalat değişkeni arasındaki korelasyon katsayılarının düşüklüğü göze çarpmaktadır. İkinci önemli nokta ise ihracat ve ithalat değişkeni arasındaki yüksek korelasyon katsayısı iki değişken arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 1: Betimleyici İstatistikler ve Korelasyon Matrisi

Panel A	Y	X	M
Mean	4.584596	20.61880	23.16519
Median	5.039571	21.70946	23.31789
Maximum	11.20011	35.39563	35.81710
Minimum	-5.750007	5.161932	11.92789
Std. Dev.	4.300921	6.309233	5.739906
Skewness	-0.786917	-0.130423	0.047213
Kurtosis	2.968361	3.059964	2.174031
Jarque-Bera	4.336417	0.125364	1.209497
Probability	0.114382	0.939242	0.546212
Observations	42	42	42
Panel B	Y	X	M
Y	1.000000		
X	0.056898	1.000000	
M	0.284499	0.910805	1.000000

3.1. Birim Kök Testi Sonuçları

Diğer çalışmalarda da oldukça sık kullanılan PP ve ADF testlerinin H_0 hipotezleri “serinin durağan olmadığı ve birim kök içerdiği” şeklindedir. Tablo 2’de sunulan PP ve ADF test

sonuçlarına göre ekonomik büyüme göstergesinin I(0); ihracat ve ithalat değişkeninin ise I(1) olduğu tespit edilmiştir.

Table 2. PP ve ADF Birim Kök Testleri

PP				
Düzye				
	Y	X	M	
Sabitli	t-Statistic	-7.4258***	-1.6430	-0.9779
	Prob.	0.0000	0.4520	0.7522
Sabitli & Trendli	t-Statistic	-7.3331***	-3.7792**	-3.2291*
	Prob.	0.0000	0.0280	0.0930
Sabitli & Trendsiz	t-Statistic	-3.4965***	1.7628	2.9798
	Prob.	0.0009	0.9795	0.9990
Birinci Fark				
	$\Delta(Y)$	$\Delta(X)$	$\Delta(M)$	
Sabitli	t-Statistic	-20.9520***	-7.4613***	-8.2533***
	Prob.	0.0001	0.0000	0.0000
Sabitli & Trendli	t-Statistic	-20.5289***	-7.2495***	-8.0864***
	Prob.	0.0000	0.0000	0.0000
Sabitli & Trendsiz	t-Statistic	-19.8669***	-6.5701***	-6.2069***
	Prob.	0.0000	0.0000	0.0000
ADF				
Düzye				
	Y	X	M	
Sabitli	t-Statistic	-6.8811***	-1.6430	-1.3783
	Prob.	0.0000	0.4520	0.5835
Sabitli & Trendli	t-Statistic	-6.8057***	-3.7628	-4.5108
	Prob.	0.0000	0.0291**	0.0045***
Sabitli & Trendsiz	t-Statistic	-1.9038*	1.1331	1.0359
	Prob.	0.0552	0.9308	0.9185
Birinci Fark				
	$\Delta(Y)$	$\Delta(X)$	$\Delta(M)$	
Sabitli	t-Statistic	-10.5193***	-6.8918***	-6.0722***
	Prob.	0.0000	0.0000	0.0000
Sabitli & Trendli	t-Statistic	-10.3501***	-6.7525***	-5.9717***
	Prob.	0.0000	0.0000	0.0001
Sabitli & Trendsiz	t-Statistic	-10.6462***	-6.5353***	-5.9982***
	Prob.	0.0000	0.0000	0.0000
Karar	I(0)	I(1)	I(1)	

Değişkenlerin düzey değerlerinde birim kök içermesinin nedeni ekonomideki yapısal kırılmalar olabilir. Bu yapısal kırılmalar da değişkenlerin sahte birim kök içermesine neden olabilir. Perron (1989) yapısal kırılmaların serilerin ortalamasını, trendini veya ikisinin birden değiştirebileceğini ifade etmiştir.

Çalışma kapsamında kullanılan göstergelerin sahte birim kök içerip içermediği yapısal kırılmaları (içsel) göz önünde bulunduran ZA birim kök testi yardımıyla incelenmiş ve test sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur. ZA birim kök test sonuçları, PP ve ADF birim kök test

sonuçlarını destekler niteliktedir. PP ve ADF' ye benzer şekilde ZA birim kök test sonuçlarına göre, ekonomik büyüme değişkeninin I(0); ihracat ve ithalat değişkeninin ise I(1) olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla yapısal kırılmaların sahte birim köke neden olmadığı ve serilerin entegre derecelerini bozmadığı anlaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar ışığında kurulan modele ilişkin nedensellik analizi yapmak mümkün olacaktır (Küçükaksoy & Çifçi, 2014).

Table 3. ZA Birim Kök Testi

Model	Düzye				Birinci Fark			Karar	
	Lag	Kırılma	t-statistic		Lag	Kırılma	t-statistic		
Y	A	0	2003	-7.22478***				I(0)	
	B	0	2000	-6.75635***					
	C	0	2003	-7.10046***					
X	A	0	2005	-4.44145	1	1998	-6.8226***	I(1)	
	B	0	2015	-4.08053	ΔX	1	2011		-6.9583***
	C	0	2015	-4.32561		1	2004		-6.9829***
M	A	1	1995	-4.79144*	1	1998	-7.1380***	I(0)/I(1)	
	B	1	2015	-4.44946**	ΔM	1	-		-
	C	1	2015	-4.81361		1	1998		-7.0449***

Not: Maksimum gecikme uzunluğu 2. ***, **, * sırasıyla 1%, 5%, 10%'da anlamlı; Kritik değerler "Model A -5.34, -4.93, -4.58, Model B - 4.80, - 4.42, - 4.11, Model C - 5.57, - 5.08, - 4.82".

3.2.Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin tespitinde Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılmıştır. Çünkü değişkenler farklı seviyelerde durağandır. Bu yöntemdeki, ilk aşama uygun gecikme uzunluğu (k) belirlenir. İkinci aşamada, gecikme uzunluğuna (k) en yüksek bütünleşme derecesi (dmax) eklenir. Üçüncü aşamada ise, k+dmax gecikme için VAR modeli tahmin edilir. Bu durumda ilgili VAR modelleri aşağıdaki şekilde yazılabilir.

$$\ln Y_t = \lambda_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \varphi_{1i} \ln Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \omega_{1i} \ln X_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

Ekonomik büyüme göstergesinin bağımlı değişken olduğu denklem 1'de boş hipotez ihracattan ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi yoktur.

$$\ln Y_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \varphi_{2i} \ln Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \omega_{2i} \ln M_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

Ekonomik büyüme göstergesinin bağımlı değişken olduğu denklem 2'de boş hipotez ithalattan ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi yoktur.

$$\ln X_t = \omega_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \varphi_{3i} \ln X_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \omega_{3i} \ln Y_{t-i} + \varepsilon_{3t} \quad (3)$$

İhracatın bağımlı değişken olduğu denklem 3'te boş hipotez ekonomik büyümeden ihracata doğru nedensellik ilişkisi yoktur.

$$\ln X_t = \varphi_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \varphi_{4i} \ln X_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \omega_{4i} \ln M_{t-i} + \varepsilon_{4t} \quad (4)$$

İhracatın bağımlı değişken olduğu denklem 4'te boş hipotez ithalattan ihracata doğru nedensellik ilişkisi yoktur.

$$\ln M_t = \lambda_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \varphi_{5i} \ln M_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \omega_{5i} \ln Y_{t-i} + \varepsilon_{5t} \quad (5)$$

İthalatın bağımlı değişken olduğu denklem 5'te boş hipotez ekonomik büyümeden ithalata doğru nedensellik ilişkisi yoktur.

$$\ln M_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \varphi_{6i} \ln M_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \omega_{6i} \ln X_{t-i} + \varepsilon_{6t} \quad (6)$$

İthalatın bağımlı değişken olduğu denklem 6'te boş hipotez ihracattan ithalata doğru nedensellik ilişkisi yoktur.

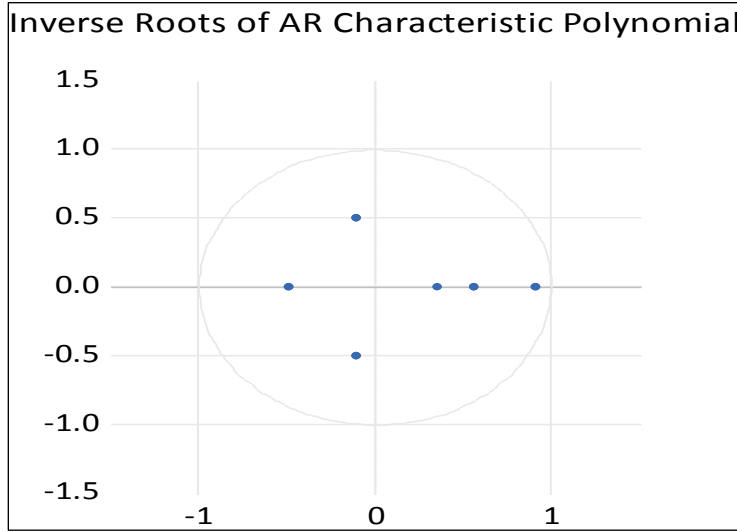
Toda-Yamamoto nedensellik testi için öncelikle optimum gecikme uzunluğuna karar vermek gerekir. Bu amaçla oluşturulan standart VAR model sonuçları Tablo 4'te sunulmuş ve en uygun gecikme uzunluğunun 1 olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4: VAR Gecikme Uzunluğu Kriterleri

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-312.9874	NA	2188.309	16.20448	16.33245	16.25040
1	-277.0499	64.50314*	550.9334*	14.82307*	15.33494*	15.00673*
2	-268.4441	14.12245	567.6174	14.84329	15.73905	15.16468
3	-264.3304	6.117822	746.4623	15.09386	16.37353	15.55300

VAR modellerinin durağanlığı, katsayı matrisinin öz değerlerinin tamamı birim çemberin içerisinde ise modelin durağan olduğu anlaşılır. Ancak birim çemberin dışında öz değerler bulunuyorsa modelin durağan olmadığı anlaşılır (Hendry & Juselius, 2001).

Şekil 2. AR Karakteristik Polinomunun Ters Köklerinin Birim Çember Sonuçları

Şekil 2 görüldüğü üzere kurulan modelde yer alan bütün değişkenlerin “AR polinomunun ters kökleri” birim çemberin içerisinde yer almaktadır. Aynı sonuçlar Tablo 5’te modülüs değerinin referans aralığı içerisinde olmasından da anlaşılabilir. Dolayısıyla kurulan VAR modelinin istikrarlı olduğu söylenebilir (Karakuş & Atabey 2021).

Tablo 5: Ters Kök Modülüs Değerleri

Root	Modulus
0.914907	0.914907
0.562692	0.562692
-0.099788 - 0.497546i	0.507454
-0.099788 + 0.497546i	0.507454
-0.485748	0.485748
0.354782	0.354782

ADF, PP ve ZA birim kök test sonuçlarından elde edilen ortak sonucu en yüksek entegre olma derecesinin I(1) olduğuydu. Dolayısıyla $d_{max}=1$ olduğuna karar verilmiştir. Toda-Yamamoto nedensellik analizi için gerekli olan $k+d_{max}$ seviyesinin 2 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumu dikkate alarak elde edilen sonuçlar Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6: Toda-Yamamoto Nedensellik Sınaması

H_0	$k+d_{\max}$	Wald İstatistiği	Olasılık	%5 Önem Seviyesinde Karar
$X \nRightarrow Y$	1+1=2	4.627607	0.0315*	Ho Hipotezi reddedilir. İhracattan ekonomik büyümeye doğru nedensellik vardır.
$M \nRightarrow Y$	1+1=2	3.573771	0.0587	Ho Hipotezi kabul edilir. İthalattan ekonomik büyümeye doğru nedensellik yoktur.
$Y \nRightarrow X$	1+1=2	0.588339	0.4431	Ho Hipotezi kabul edilir. Ekonomik büyümeden ihracata doğru nedensellik yoktur.
$Y \nRightarrow M$	1+1=2	3.471230	0.0624	Ho Hipotezi reddedilir. Ekonomik büyümeden ithalata doğru nedensellik yoktur.
$M \nRightarrow X$	1+1=2	9.968557	0.0016*	Ho Hipotezleri reddedilir. İthalat ve ihracat arasında çift yönlü nedensellik vardır.
$X \nRightarrow M$	1+1=2	22.56471	0.0000*	

Not: (*) %5’de anlamlı.

5. SONUÇ

Bu çalışmada “ihracat odaklı büyüme hipotezinin” geçerliliği Türkiye örneklemini üzerinden, 1980-2020 dönemi için 42 yıllık gözlem değeri kullanılarak incelenmiştir. Araştırmada ilk olarak konu ile ilgili literatürde yapılan çalışmalar incelenmiş olup bu çalışmaların eksiklikleri, benzerlikleri ve birbirinden ayrılan yönleri vurgulanmaya çalışılmıştır. Daha sonra analiz kısmına geçilmiş değişkenlerin zaman yolu grafikleri betimleyici istatistikleri ve korelasyon matrisleri yorumlanmıştır. Ardından gerek verilerin kullanılabilirliğini test etmek gerek se de çalışmada kullanılacak olan yöntem karar verebilmek için ADF, PP ve ZA testleri yapılmıştır. Değişkenler farklı seviyelerde durağan olduğu için oluşturulan model Toda-Yamamoto nedensellik testiyle sınanmıştır. Bulgular aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

İlk olarak ihracattan büyümeye doğru, tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Bu sonucun anlamı 1980 sonrası dönemde ihracata dayalı büyüme stratejisinin Türkiye için başarılı olduğunu göstermektedir. Literatürde bu sonuçları destekler nitelikteki çalışmalara örnek: Uçan & Koçak (2014), Küçükaksoy vd. (2015), Konstantakopoulou (2016), Kara (2020), Güven (2021), Çatalbaş(2022) çalışmaları verilebilir. Literatürde bu sonuçlarla çelişen çalışmalara; Darrat (1987); Korkmaz & Aydın (2015); Yıldırım (2015); Akkaş & Öztürk (2016); Şahin & Durmuş (2018); Kardaşlar (2022); Aydın (2021) örnek olarak verilebilir.

Analizlerden elde edilen ikinci sonuç ise ihracat ve ithalat arasındaki çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığıdır. Bu sonuç Türkiye’de ihracat ve ithalat arasında bir geri-besleme olduğunu göstermekle birlikte ihracatın ithalata olan bağımlılığına ilişkin güncel bir ampirik kanıt (Demirhan, 2005) oluşturmaktadır.

Sonuç olarak; Türkiye için ihracat odaklı büyüme hipotezinin geçerli olduğu, dolayısıyla ekonomik büyüme üzerinde ihracatın doğrudan ithalatın ise dolaylı olarak etkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ekonomik büyümeyi arttırmada ihracatın etkili olduğu sonucu çıkartılması ihracat artışına odaklanan bir anlayışın ekonomik büyüme üzerinde etkin olacağı, politika yapıcılarının dikkatine sunulmuştur.

Kaynakça

- Adıgüzel, U. (2020). “Türkiye’de İhracat-Büyüme İlişkisi: Ampirik bir analiz”. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 8(2), 154-165.
- Akbulut, S. & Terzi, H. (2013). “Türkiye’de İhracata Dayalı Büyümenin Sektörler İtibariyle Analizi”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 43-58.
- Akkaş, İ. & Öztürk, M. (2016). “Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Analizi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 1329-1337.
- Ali, G. & Li, Z. (2018). “Exports-led Growth or Growth-led exports in the Case of China and Pakistan: An Empirical Investigation from the ARDL and Granger Causality Approach”. *The International Trade Journal*, 32(3), 293-314.
- Aslan, A. & Topcu, E. (2018). “İhracata Dayalı Büyüme Hipotezine Yeni Bir Yaklaşım: Türkiye Ekonomisi Üzerine Sektörel Bir Uygulama”. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (20), 119-134.
- Aydın, A. (2021). “Türkiye Ekonomisinde İhracat ve Gayri Safi Yurt İçi Hasıla Arasındaki Uzun Dönem İlişkisi”. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(1), 30-62.
- Bahramian, P. & Saliminezhad, A. (2020). “On the Relationship Between Export and Economic Growth: A Nonparametric Causality-in-Quantiles Approach for Turkey”. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 29(1), 131-145.
- Baktemur, F. İ. (2021). “Türkiye’de İhracat ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Doğrusal Olmayan Nedensel İlişkinin Analizi”. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 80-90.
- Balassa, B. (1985). “Exports, Policy Choices, and Economic Growth in Developing Countries After the 1973 Oil Shock”. *Journal of Development Economics*, 18(1), 23-35.
- Çatalbaş, N. (2022). “1980-2020 Döneminde Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkileri”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (73), 15-32.
- Darrat, A. F. (1987). “Are Exports an Engine of Growth? Another Look at the Evidence”. *Applied Economics*, 19(2), 277-283.

- Demirhan, E. (2005). “Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği”. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 60(4), 75-88.
- Dickey, D.A. & Fuller, W.A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root”. Journal of the American Statistical Association, Vol. 74 No. 366, pp. 427-431.
- Dura, Y.C.; Beşer, M.K. & Acaroğlu, H. (2017). “Türkiye'nin İhracata Dayalı Büyümesinin Ekonometrik Analizi”. Ege Akademik Bakış, 17(2), 295-309.
- Emery, R.F. (1967). “The Relation of Exports and Economic Growth”. Kyklos, 20(4), 470-486.
- Gerni, C.; Emsen, Ö.S. ve Değer, M.K. (2008). “İthalata Dayalı İhracat ve Ekonomik Büyüme: 1980-2006 Türkiye Deneyimi”. Ulusal İktisat Kongresi, DEÜ İİBF İktisat Bölümü 20-22 Şubat 2008, İzmir-Türkiye.
- Göçoğlu, V. & Şengün, H. (2022). Initial Responses to COVID-19 Pandemic in Turkey: General, Financial, and Legal Measures. In Finance, Law, and the Crisis of COVID-19 (pp. 157-171).
- Güven, E. T. A. (2021). “İhracata Dayalı Büyüme Modeli: Türkiye Örneği (1980-2020)”. Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(1), 63-70.
- Hendry, D.F. & Juselius, K. (2001). “Explaining Cointegration Analysis:Part-II”, The Energy Journal, 22 (1) :75-120.
- Hüseyini, İ. & Çakmak, E. (2016). “Neo-Klasik Büyüme Modeli Kapsamında İhracat ve Ekonomik Büyüme Analizi Türkiye Örneği: 1980-2010”. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 30(4).
- Jayme, Frederico Gonzaga. (2001). Notes on Trade and Growth, Textos para Discussao 166.
- Kara, M. A. (2020). “İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Türkiye’de Bölgesel Düzeyde Test Edilmesi”. Sosyoekonomi, 28(45), 301-314.
- Karakuş, M. & Atabey, A. Ö. (2021). “Genç İşsizlik, İhracat ve Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz”. Alanya Akademik Bakış, 5(2), 865-882.
- Kardaşlar, A. (2022). “Türkiye’de İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Geçerliliğinin Yeniden İncelenmesi”. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 29(3), 443-461.

- Konstantakopoulou, I. (2016). "New Evidence on the Export-led-Growth Hypothesis in the Southern Euro-Zone Countries (1960-2014)". *Economics Bulletin*, 36(1), 429-439.
- Korkmaz, S. & Aydın, A. (2015). "Türkiye’de Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi." *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(3), 47-76.
- Korkmaz, S. (2014). "Türkiye Ekonomisinde İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi". *Business and Economics Research Journal*. 5(4), 119-128.
- Küçükaksoy, İ. & Çifçi, İ. (2014). "Dış Ticaret Hadlerinin Dış Ticaret Dengesine Etkisi: Harberger-Laursen-Metzler Hipotezinin Türkiye Uygulaması". *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 103-129.
- Küçükaksoy, İ. (2011). "Adam Smith's Conceptual Contributions to International Economics: Based on The Wealth of Nations". *Business and Economic Horizons*, 4, 108-119.
- Küçükaksoy, İ.; Çifçi, İ. & Özbek, R. İ. (2015). "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi: Türkiye Uygulaması". *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 691-720.
- Mensah, A. C. & Okyere, E. (2020). "Causality Analysis on Export and Economic Growth Nexus in Ghana". *Open Journal of Statistics*, 10(5), 872-
- Michaely, M. (1977). "Exports and Growth: an Empirical Investigation". *Journal of development economics*, 4(1), 49-53.
- Mishu, A. A.; Chowdhury, S. & Zayed, N. M. (2020). "An Analysis of the Causal Relationship Among Economic Growth, Export and Import in Bangladesh", *Int J Fam Busi Manag*, 4(1), 1-5.
- Orhan, A.; Emikönel, M.; Emikönel, M., & Castanho, R. A. (2022). "Reflections of the "Export-Led Growth" or "Growth-Led Exports" Hypothesis on the Turkish Economy in the 1999–2021 Period". *Economies*, 10(11), 269.
- Özcan, B. & Özçelebi, O. (2013). "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Türkiye İçin Geçerli Mi?". *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 20(1), 1-14.

- Pata, U. K. (2017). “Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi (1971-2014)”. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 31(1), 119-134.
- Phillips, P.C.B. & Perron, P. (1988) “Testing for a Unit Root in Time Series Regression”, Biometrika, Vol. 75 No. 2, pp. 335-346.
- Sağlam, Y. & Egeli, H. A. (2015). “İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi: Türkiye Örneği”. Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences, 17(4).
- Seok, J. H. & Moon, H. (2021). “Agricultural Exports and Agricultural Economic Growth in Developed Countries: Evidence from OECD Countries”, The Journal of International Trade & Economic Development. 30(7), 1004-1019.
- Şahin, D. & Durmuş, S. (2018). “Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi”. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(60), 1114-1122.
- Toda, H. Y. & Yamamoto, T. (1995). “Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes”. Journal of econometrics, 66(1-2), 225-250.
- Uçan O. & Koçak, E. (2014). “Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki”. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(2), 51.
- Yenisu, E. (2019). “Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı”. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(3), 1175-1193.
- Yıldırım, E. (2015). “İhracata Dayalı Büyüme İllüzyon mu? Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Testlerinden Kanıtlar”. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (15), 21-40.
- Yılğör, M.; Karahan, Ö. & Öndes, H. (2021). “Türkiye’de İhracat ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Etkileşimin Analizi”. İzmir İktisat Dergisi, 36(3), 555-565.
- Yurdakul, F. & Aydın, M. (2018). Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (18. EYİ Özel Sayısı), 23-36.
- Zivot, E. ve Andrews, D.W.K. (1992). Further Evidence on the Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis. Journal of Business & Economic Statistics, 10(3), 251-270.

Extended Summary

Testing the Export-Led Growth Hypothesis for Turkey

Since mercantilism, the effects of foreign trade on national economies have been the focus of many studies and researchers and are the subject of discussion. Mercantilism advocates a protectionist economic order in which exports are free, and imports are prohibited (except for raw material imports). Classical economists Adam Smith and David Ricardo, on the other hand, claim that free foreign trade will increase the welfare of both exporting and importing countries. Therefore, open economies will be more beneficial in improving welfare than the closed economies advocated by Mercantilists (Küçükaksoy, 2011). Heckscher-Ohlin-Samuelson argues that free trade is necessary for developing countries economic growth and real wages to rise (Jayme, 2001). After these theories, which are the pioneers of modern foreign trade theories, foreign trade theories are discussed in different dimensions. Because the economic policies implemented by the countries have changed, competition has increased, capital movements have been liberalized, and there have been dizzying technological developments.

One of the main macroeconomic goals of countries is to increase economic growth. Foreign trade is one of the most critical factors in increasing economic growth. Especially with the pandemic, exchange rates increased rapidly in Turkey. Exports are prioritized as the primary determinant of economic growth. This view, called the "export-led growth hypothesis" in the literature, claims that exports impact growth through various channels. According to this hypothesis, increasing exports are expected to cause an increase in capacity utilization rates by benefiting from innovative technologies and economies of scale. It is a hypothesis based on the argument that these productivity increases will contribute to capital accumulation through foreign exchange income and increase economic growth. In this study, the validity of the "export-led growth hypothesis" is investigated for Turkey. The study covers the period 1980-2021. The reason for choosing the starting year as 1980 is the decision of January 24, 1980. With these decisions, import substitution policies were abandoned in Turkey, and the export-based growth strategy was placed at the development center. The main purpose of this study is to determine whether the export-led growth strategy is successful for Turkey.

The export-led growth hypothesis has been heavily discussed in the international literature since early studies. However, it is difficult to argue that there is a consensus on the subject. Previous studies on the subject mainly tested this hypothesis with the correlation

analysis method. Thanks to the development of analysis methods, causality and cointegration approaches are generally preferred in recent studies. The number of studies conducted on the Turkish sample is low compared to the international literature. The methods used are generally repetitive, and it is striking that they mostly need to consider structural breaks.

In recent years, empirical studies on the export-led growth hypothesis in Turkey have obtained findings like those in the international literature. On the other hand, excluding the import indicator in countries with high import volumes, such as Turkey, may cause the export-led growth hypothesis to yield erroneous results. In addition, some studies' starting years before 1980 may also lead to misleading results. This study tests the validity of the export-led growth hypothesis for Turkey by paying attention to the issues mentioned above and aims to shed light on future research and policymakers.

Analyses cover 42 years of observation value period 1980-2020. The research first examines the studies in the literature on the subject and highlights the shortcomings, similarities, and differences of these studies. Secondly, the analysis presents time path graphs of variables, descriptive statistics, and correlation matrices. Thirdly, it performs ADF, PP, and ZA tests both to test the usability of the data and to decide on the method to be used in the study. Toda Yamamoto applies the causality test because the variables are stationary at different levels.

The ZA unit root test examines whether the time series contains a false unit root, which considers structural breaks (internal). ZA unit root test results parallel, PP and ADF unit root test results. The variable of economic growth is $I(0)$, and the variable of export and import is $I(1)$. Therefore, we understand that structural breaks do not cause spurious unit roots and do not disturb the integrated degrees of the series. Performing a Toda-Yamamoto causality test is possible according to the unit root results.

The findings are summarized as follows:

First, there is a one-way causality relationship from exports to growth. This result means that Turkey's export-led growth strategy in the post-1980 period is successful. The second result obtained from the analysis is that there is a bidirectional causality relationship between exports and imports. While this result shows that there is feedback between export and import in Turkey, it is empirical evidence of the dependence of exports on imports.

As a result, the export-led growth hypothesis is valid for Turkey. Therefore, exports have a direct effect on economic growth, and imports have an indirect effect on economic growth. These results bring to the attention of policymakers that an understanding focused on export growth will be effective in economic growth.

Covid-19 Pandemi Döneminde Başarılı Kriz Yönetimi: Arçelik, DHL ve Zoom Örnekleri

Burcu İnci¹

Özet

11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Covid-19'un bir pandemi olduğunu açıkladıktan sonra birçok ülkede işletmeler pandeminin yayılımını azaltmak ve süreci en az hasarla atlatabilmek için çeşitli önlemler almaya başlamışlardır. Gerek sektörel dezavantajlar gerekse kriz yönetiminde yapılan hatalar nedeniyle bazı işletmeler için pandemi süreci çok daha zor geçmiştir. Bazı işletmeler ise bu krizi başarıyla yönetebilmiş ve tüm paydaşları için değer yaratmaya devam etmiştir. Harvard Business Review Türkiye bu başarılı işletmelerden üç tanesini "Superheroes of the Pandemic (Pandeminin Süper Kahramanları)" olarak adlandırmış ve üst düzey yöneticileri ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada, söz konusu görüşmeler Harvard Business Review Türkiye YouTube kanalı üzerinden izlenerek içerik analizi tekniği ile değerlendirilmiştir. Bu işletmelerin pandemi döneminde neler yaparak krizi fırsata çevirdiklerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu sayede hem kriz yönetimi literatürüne katkı verileceği hem de diğer işletmelerin bu en iyi uygulamalardan ilham alabileceği düşünülmüştür. Çalışmanın bulgularına göre kriz yönetiminde üç işletmenin de ortak noktası, odaklarının çalışanları, müşterileri ve toplum olmasıdır. Ayrıca her ne kadar farklı sektörlerde olsalar da üç işletmede de dijital, sürdürülebilirliğe, yenilikçiliğe ve planlamaya verilen önem göze çarpmaktadır. Sonuç olarak bu işletmeler aslında yıllardır yaptıkları yatırımlar sayesinde krizi bu kadar iyi yönetebilmişlerdir. Dolayısıyla kriz, ortaya çıkmadan önce ele alınması gereken ve sürekli hazırlıklı olunmasını gerektiren bir kavramdır.

Anahtar Kelimeler: Kriz Yönetimi, Covid-19 Pandemisi, Arçelik, DHL, Zoom

¹ Dr. Öğr. Üyesi İstanbul Aydın Üniversitesi, İİBF, İngilizce İşletme Bölümü ORCID No: 0000-0002-9978-1833
burcuinci@aydin.edu.tr

Successful Crisis Management at Covid-19 Pandemic Period: Arçelik, DHL, and Zoom Examples

Abstract

After World Health Organization (WHO) declared Covid-19 as a pandemic on March 11th, 2020 in many countries businesses started to take various precautions for decreasing spread of the pandemic and come through the process with minimum damages. For some businesses pandemic process was much more difficult due to both sectoral disadvantages and mistakes in crisis management. However, some businesses were able to manage this crisis successfully and continued to create value for all of their stakeholders. Harvard Business Review Turkey named three of these successful businesses as “Superheroes of the Pandemic” and made interviews with their top managers. In this study, aforementioned interviews are evaluated by content analysis technique after watching them on Harvard Business Review Turkey YouTube channel. The aim is discovering what these businesses has done in the pandemic process to turn the crisis into an opportunity. By this means, it is thought both it may be a contribution to crisis management literature and other businesses may be inspired by these best applications. According to the study findings, common ground of the three businesses in crisis management is their employees, customers, and society focus. Besides, although they are in different sectors, importance given to digital, sustainability, innovation, and planning attract the attention. As a result, these businesses were able to manage the crisis so well thanks to investments they made for many years. Thereby crisis is a concept that should be considered before occurring and enduring preparation is required for it.

Keywords: Crisis Management, Covid-19 Pandemic, Arçelik, DHL, Zoom

Giriş

11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO), COVID-19’un bir pandemi olduğunu şu ifadeleri kullanarak ilan etmiştir: “Son iki haftada, Çin dışındaki ülkelerde Covid-19 vakalarının sayısı 13 kat artmıştır ve etkilenen ülke sayısı 3 katına çıkmıştır. Şuan toplam 114 ülkede 118.000’den fazla vaka bulunmaktadır ve 4.291 insan yaşamını kaybetmiştir. İlerleyen gün ve haftalarda vaka, ölüm ve etkilenen ülke sayılarının daha da artmasını bekliyoruz. Bu nedenle COVID-19’un bir pandemi olarak tanımlanabileceği değerlendirmesinde bulunuyoruz”

(<https://www.who.int/>). 3 Ekim 2022 itibariyle ise küresel çapta ulaşılan vaka sayısı 614.385.693, vefat sayısı 6.522.600'dır (<https://covid19.who.int/>).

Yukarıda belirtilen WHO açıklaması sonrasında içlerinde Türkiye'nin de yer aldığı birçok ülke pandeminin yayılımını azaltmak için çeşitli önlemler almaya başlamışlardır. Bu önlemlerin beraberinde getirdiği "yeni normal" yaşamın, toplumdaki her insanı ve kurumu etkilemesi kaçınılmaz olmuştur. Pazarlama bakış açısıyla değerlendirildiğine bu durum, tüketici davranışlarını ve işletme stratejilerini pandemi öncesi ve sonrası şeklinde ayıracak boyutta etkilemiştir (Sağlam ve Çakır, 2021, 146).

Literatür Taraması

İşletmeler açısından kriz, “mikro veya makro çevrede meydana gelen beklenmedik bir gelişme karşısında normal süreçlerin ciddi olarak sarsılması ve karşılaşılan sorunu çözmek için mevcut çözüm yollarının yetersiz kalması sonucu gelişen gerilim ve çaresizlik içeren durum” şeklinde tanımlanabilir. İşletmelerin hayatta kalabilmesi, karlılığı ve büyümesi için kriz yönetimi büyük öneme sahiptir. Olası krizlere karşı hazırlıklı olan ve krizle baş etme yöntemlerini başarıyla uygulayan işletmeler, kriz süreçlerini çok daha kolay atlattığıdır (Bayar ve Varışlı, 2021: 346).

Krizler, işletmelerde karar süreçlerinde kalitenin azalması, çalışanlarda gerilimin artması, değişimlere uyum yeteneğinin azalması, koordinasyon eksikliği, misyon, yetki ve sorumluluklarda karışıklık, hata yapma eğilimlerinin artması ve hedeflere ulaşma güçlüğüne yaşanması gibi birçok olumsuzluk ortaya çıkarabilir (Akyüz, 2020: 167-168).

İnsanlığı etkileyen savaş, doğal afet, kıtlık, terörizm gibi yıkıcı olaylar bağlamında ele alındığında COVID-19 pandemisinin de diğer yıkıcı olaylar gibi toplumları derinden etkilediği açıktır. Ancak COVID-19 pandemisi, teknolojiye dijital dönüşüm döneminde ve tamamen global ölçekte gerçekleşmesi açısından diğer yıkıcı olaylardan farklılaşmaktadır. Dürtüsel ve panik satın alma, tüm yıkıcı olaylarda görülmekteyken, bunlara ek olarak pandemi dönemlerinde belli ürün ve hizmetleri satın almaktan kaçınma davranışları çok yaygınlaşmıştır (Cruz-Cardenas ve diğ., 2021: 9).

Pandeminin başlaması ile birlikte birçok işletme üzerinde büyük baskı ortaya çıkmıştır. Bu dönemi en az hasarla atlatabilmek için işletmeler, tüketicilerin tepkilerinde, yaşam tarzlarında,

ürün ve markalara bakış açılarında ve satın alma davranışlarında yaşanan değişimleri anlamak zorunda kalmıştır. Pandemiyle birlikte, tüketiciler alışverişlerinde temel ihtiyaçlarına ve online satın almaya ağırlık verip daha bilinçli davranmaya ve tasarrufun önemini anlamaya başlamışlardır. Tüketicilerin tutum ve davranışlarında yaşanan bu değişimlerin pandemi sonrasında da kalıcı olması beklenmektedir (Kabadayı ve diğ., 2021, 69; Temizkan ve diğ., 2021, 1323- 1324; Hacıalioglu ve Sağlam, 2021, 19). Benzer bir durum işletmeler için de geçerlidir. Can (2021: 855) tarafından Türkiye’de gerçekleştirilen araştırmaya göre, hemen hemen tüm sektörlerde pandeminin uzun vadeli stratejik, teknolojik ve yapısal dönüşümleri tetikleyeceği ve geçici olarak görülen bazı uygulamaların kalıcı olacağı tahmin edilmektedir. Aynı araştırmanın sonuçlarına göre, e-ticaret, dijital hizmetler, gıda üretimi ve perakendesi, sağlık hizmetleri gibi alanlarda pandemi koşulları yeni büyüme olanakları yaratmaktadır. Turunç ve Yetkin (2020, 459)’e göre de pandemi döneminde birçok işletme kapanırken, bazı işletmelerin ise ortalamanın üstünde büyüdüğüne ilişkin bilgiler bulunmaktadır.

COVID-19 pandemisi, tüketiciler evden çıkamadığı için birçok sektörden çok sayıda firmanın iflas etmesine sebep olmuştur. Seyahat ve konaklama sektörleri olumsuz anlamda çok derinden etkilenmiştir. Fuar ve sergiler, konferanslar, spor ve sanat etkinlikleri aniden yasaklanmıştır. Kuaförler, taksiciler ve spor merkezleri hizmet sunamaz hale gelmişlerdir. Ancak bu dönemde online eğlence, yemek teslimatı, online alışveriş, online eğitim ve uzaktan çalışma çözümleri gibi hizmetler sunan internet temelli birçok firma büyümeyi başarmıştır. Evlerde geçirilen zamanın artmasına paralel olarak paket servis, atıştırmalık, alkollü içecek ve temizlik ürünlerine talep artmıştır. Şifalı bitkiler, vitaminler, ilaçlar ve sağlık hizmetleri de talebi artan ürünler arasındadır. Dolayısıyla, COVID-19 pandemisi döneminde pazarlarda muhtemelen daha önce görülmemiş bir hız ve dinamizm yaşanmıştır (Donthu ve Gustafsson, 2020, 285-286).

COVID-19, daha önce görülmemiş sosyoekonomik zorluklara ve davranış değişikliklerine neden olmuştur. Pazarlama açısından pandemi döneminde değişen tüketicilerin davranışlarının incelenmesi önemlidir. Tüketicilerin, bulaşa maruz kalmamak için genellikle fiziksel mağaza alışverişlerini kısıtlama eğilimi göstermeleri, işletmeleri bazı tedbirler almak zorunda bırakmıştır. Sonuçta hem tüketiciler hem de işletmeler için alışveriş süreçlerinde de yeni normaller ortaya çıkmıştır (Akdoğan ve Akdeniz, 2021, 1378). Dolayısıyla, COVID-19 pandemisinin, çeşitli sektörlerde ve ülkelerde tüketici davranışlarına ve işletmelere olan etkisi birçok araştırmacı tarafından yoğun ilgi gören bir konu haline gelmiştir (Etyemez ve Kemer, 2021; Starostin, Samokhodkin ve Elzon, 2020; Ivanović ve Antonijević, 2020; Özkan, 2021;

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı

The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book

24-28 October 2022 <https://www.intraders.org/october> e-ISBN: 978-605-72229-0-9

Pham, Thi ve Le, 2020; İnce ve Tor-Kadıoğlu, 2020; Sarman ve Sarman, 2021; Keskin, 2021; Barnes, Diaz ve Arnaboldi, 2021; Čvirik, 2020).

COVID-19 pandemisinin önemli sonuçlarından biri, teknolojiyi öğrenme ve kullanmadaki geniş çaplı ve muazzam artıştır. Bu durum, temel tüketici davranışı ve teknoloji kullanımı konularında pandemi öncesinde geliştirilen bilgilerin geçerliliğini etkileyecektir (Cruz-Cardenas ve diğ., 2021: 10).

Yıldırım, Bostancı ve Yıldırım (2022: 44)'a göre Covid-19 pandemisi, dijital ekonominin gelişiminde önemli bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Bu dönemde özellikle e-ticaret ve dijital ödeme sistemleri dijital ekonominin yükselen unsurları haline gelmiştir. Dolayısıyla tüketicilerin dijital adaptasyonları, işletmelerin ise dijital dönüşümleri hız kazanmıştır. Benzer şekilde Güven (2020: 265) de Covid-19 pandemisinin en önemli etkilerinden birini, sosyal ve ticari yaşamı büyük oranda dijitalleşmeye zorlamış olması şeklinde değerlendirmektedir. İnsanlık tarihi boyunca salgın hastalıkların sadece yaşandıkları dönemi etkilemekle kalmayıp uzun vadeli toplumsal değişimlere neden olduğu düşünüldüğünde söz konusu etkinin önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Covid-19 krizi, dünyada yaşanan en büyük küresel krizlerden biridir. Salgın hastalıktan kaynaklanan bu krizi işletmelerin önceden öngörebilmeleri ve tamamen kontrol altına almaları imkânsızdır. Dolayısıyla Covid-19 krizi işletmelerin daha önce yaşamış oldukları krizlerden çok farklıdır (Gümüş ve Kandemir, 2021: 157). Covid-19 krizinin öncekilerden farklı olma sebeplerini IMF, aşağıdaki üç başlık ile açıklamaktadır (Karaman ve Şahin, 2021: 175):

- Karantina ve kısıtlamalar kaynaklı üretim kayıplarının diğer krizlerdeki kayıplardan çok daha fazla olması,
- Ekonomik ve finansal şokun çok büyük olması, ayrıca süre ve yoğunluğu ile ilgili belirsizlik olması,
- Ekonomiyi düzeltici politikalar geliştirip uygulamanın mevcut koşullar altında çok zor olması.

Küresel çapta yıkıcı sosyal, ekonomik ve siyasi krizler yaratma potansiyeline sahip olan Covid-19'u sadece bir sağlık krizi olarak tanımlamak mümkün değildir. Covid-19 nedeniyle ülke ekonomileri ve işletmeler farklı türlerde kriz yaşamışlardır. İşletme yöneticileri Covid-19 krizi nedeniyle bir yandan hükümetlerin aldığı kararlara uymaya çalışırken diğer yandan bu krizden en az hasarla kurtulabilmek için iş yapış biçimlerinden pazarlama stratejilerine, çalışma

koşullarından insan kaynakları uygulamalarına kadar birçok alanda radikal değişimlere yönelmişlerdir (Karaman ve Şahin, 2021: 174-176).

Metodoloji

Gerek sektörel dezavantajlar gerekse kriz yönetiminde yapılan hatalar nedeniyle bazı işletmeler için pandemi süreci çok daha zor geçmiştir. Bazı işletmeler ise bu krizi başarıyla yönetebilmiş ve tüm paydaşları için değer yaratmaya devam etmiştir. Harvard Business Review (HBR) Türkiye bu başarılı işletmelerden üç tanesini “Superheroes of the Pandemic (Pandeminin Süper Kahramanları)” olarak adlandırmıştır. HBR Türkiye içerik üreticisi Ceylan Ersoy, bu üç işletmenin üst düzey yöneticileri ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada, söz konusu görüşmeler HBR Türkiye YouTube kanalı (<https://www.youtube.com/c/HBRTurkiye>) üzerinden izlenerek içerik analizi tekniği ile değerlendirilmiştir. Bu işletmelerin pandemi döneminde neler yaparak krizi fırsata çevirdiklerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu sayede hem kriz yönetimi literatürüne katkı verileceği hem de diğer işletmelerin bu en iyi uygulamalardan ilham alabileceği düşünülmüştür.

Tablo 1’de sunulan işletme yöneticileri ile yapılan bütün görüşmeler öncelikle yazıya aktarılmıştır. Sonrasında 3918 kelimeden oluşan bu doküman tekrar tekrar okunmuş ve ana temalar çıkarılmıştır. Son olarak da işletmeler arasındaki benzerlik ve farklılıklar açığa çıkarılmıştır.

Tablo 1. Örneklem İlişkin Bilgiler

Marka	Zoom	DHL	Arçelik
Görüşülen Kişi	Uluslararası Operasyonlar Yöneticisi Abe Smith	Türkiye ve Levant CEO’su Ingo-Alexander Rahn	Pazarlamadan Sorumlu Genel Müdür Yardımcısı Zeynep Yalım Uzun
Görüşme Tarihi	8 Mayıs 2021	2 Temmuz 2021	22 Mayıs 2021
Görüşme Süresi	27 dakika 14 saniye	19 dakika 16 saniye	24 dakika 33 saniye

İşletmecilik alanında dünyadaki en prestijli dergilerden biri olan HBR, 90 yıldır iş dünyasının temel sorunlarına pratik ve reel çözümler sunmaktadır. HBR Türkiye ise derginin 11. yerel yayını olarak Ekim 2012'den beri faaliyetini sürdürmektedir. Söz konusu derginin uzmanlığı ve deneyimi sebebiyle, pandemi krizini başarıyla yönettikleri için seçmiş oldukları üç işletmenin iyi bir örneklem oluşturacağı düşünülmüştür. Dolayısıyla, nitel bir araştırma yöntemi ve tematik içerik analizi tekniğinin kullanıldığı bu çalışmada, işletmeler yargısal örnekleme yöntemine göre seçilmiştir.

Tematik içerik analizi; tema veya ana şablonlar oluşturularak aynı konu üzerine yapılan araştırmaların eleştirel bir bakış açısıyla sentezlenmesini ve yorumlanmasını içermektedir. Tematik içerik analizi ile belirli bir alanda yapılmış olan nitel araştırmalar, yine nitel bir anlayışla ele alınır, benzerlik ve farklılıklar karşılaştırmalı olarak sunulur. Bu tür çalışmalarda örneklem büyüklüğü genellikle sınırlı olmaktadır. (Çalık ve Sözbilir, 2014: 34).

Bulgular

Örnekleme yer alan bütün işletmelerin kriz öncesi ve kriz döneminde bazı ortak faaliyetler içinde bulundukları tespit edilmiştir. Ancak birbirlerinden farklı faaliyetleri de bulunmaktadır. Bu nedenle, üç işletmeye dair bulgular ayrı ayrı sunulmaktadır. Sonuç ve tartışma bölümünde ise aralarındaki benzerliklere yer verilmektedir.

1. İşletme: Arçelik

Arçelik, hem tüketiciler hem çalışanlar hem de topluma yönelik değer odaklı faaliyetleri ile pandemi döneminde Türkiye'de öne çıkan markalardan biri oldu. Böylesine büyük bir krizde paydaşları için değer yaratmaya devam eden markanın kriz yönetimine ilişkin faaliyetlerini birkaç tema altında toplamak mümkündür. Bu temalar, araştırmanın metodolojisi kısmında belirtilen görüşmenin içerik analizi ile değerlendirilmesi sonucu çıkarılmıştır.

- Operasyonel avantajlar, doğru ve zamanında alınan kararlar: *“150'ye yakın ülkede faaliyet gösteren bir şirketiz. Dolayısıyla pandemi koşullarını çok erken bir aşamada görmeye başladık. Mesela Covid-19'un çıkış noktası olan Çin'de operasyonumuz var. Bu nedenle Aralık 2019'dan itibaren Covid-19'un seyrini net olarak görüyorduk.”*
- Kriz yönetim ekibi: *“Bu ekip, pandeminin başında her gün, hatta bazen günde iki üç kez bir araya gelerek tedbirler üzerinde anlaştı.”*
- Dijital dönüşüm: *“2016 yılından beri şirketimizin içinde olduğu dijital dönüşüm sayesinde Arçelik gibi çok büyük bir global yapıyı birkaç gün içerisinde verimli bir şekilde uzaktan çalışma sistemine geçirdik.”*

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı
The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book
24-28 October 2022 <https://www.intraders.org/october> e-ISBN: 978-605-72229-0-9

- Sosyal sorumluluk: “Sağlık çalışanlarına destek olabilmek için hızla organize olduk ve 20’den fazla ülkede hastanelerin ihtiyaç listelerini oluşturduk. 500’den fazla hastaneye beyaz eşya ve küçük ev aletleri bağışladık. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı öncülüğünde Biosis, Aselsan ve Baykar firmaları ile de işbirliği yaparak 5.000 adet solunum cihazı (ventilatör) ürettik. Daha önceden ürettiğimiz bir ürün değildi, ancak çok kısa sürede üretim hastanelere verebildik.”
- Dijital trendler: “Özellikle sokağa çıkma yasakları, sosyal mesafe kuralları, çalışanların evden çalışmaya teşvik edilmesi ile birlikte e-ticarete ilgi ciddi biçimde arttı. Arçelik olarak bu konudaki yeni şartlara hızla uyum sağladık ve online satışlara hız verdik. 2020 yılında e-ticaret gelirlerimiz, bir önceki yıla göre 5 katın üzerinde arttı. Web sitemizden alışveriş yapan müşterilerin %65’i bizden ilk defa alışveriş yapan yeni müşteriler oldu.”
- Çalışanlar: “Üretimde ve uzaktan çalışması mümkün olmayan çalışanlarımız için, daha sonra birçok şirkete de örnek olan fiziksel ve dijital uygulamalar getirdik. Mesela bir vaka durumunda yayılımı önlemek için kameralar üzerinden yapay zeka ile sosyal mesafeyi ölçtük, QR kodu ile takip ve filyasyon uygulamalarını hızlıca devreye aldık.” “Ofislerimizde ve üretim tesislerimizde aldığımız tedbirleri her gün arttırdık ve işi gereği ofise veya sahaya gelmesi gereken ekiplerimize sağlıklı çalışma ortamlarını sağlamaya çalıştık.” “Şirketimizle ve Covid-19 ile ilgili gelişmeleri son derece şeffaf bir şekilde çalışanlarımıza aktardık. Vaka yaşayan çalışanlarımızın haberlerini düzenli olarak paylaştık. Online içgörü anketleri ile çalışanlarımızın ruh hallerini, isteklerini ve endişelerini anlamaya çalıştık. Bu konuda webinarlar düzenledik. Kişisel, mesleki gelişim, yaşam ve sağlık konularında çalışan sorularını cevaplamaya çalışan e-fikir diye bir platformumuz var.
- Müşteriler (iletişim kampanyaları, ürün, pazarlama): “Pandeminin başlarında AMADE çatı konsepti ile birlikte “Her Nefeste Umut Var Türkiye” diye bir film ortaya çıkardık ve insanlara umut aşılamaya çalıştık. “Önce Büyükler” diye bir kampanyamız daha oldu. 65 yaş üstünün, ilk kapandığı günlerden itibaren hizmetlerde öncelik almasını sağladık. Hatta servis ekiplerimiz isteyen müşterilerin ev alışverişlerini de yaptılar.” Pandemi başında tüketici alışkanlıkları çok hızlı değişmeye başladı. Pazarlama ekibiyle birlikte 31 ülkede online tüketici görüşmeleri yaptık. Buradan çıkan içgörüler ile bir hijyen gamı oluşturduk. Bütün kategorilerimizden ürünlerin (çamaşır makinesi, kurutucu, fırın vb.) olduğu hijyen ürünlerimizi kısa sürede üretim satışa sunduk.
- Bayi ve servisler: “Bayilerimizde dezenfeksiyon ve havalandırma gibi önlemler uyguladık.”
- Sürdürülebilirlik: “Covid-19 ve sürdürülebilirlik el ele gitmeye başladı. İnsanların bizzat gözlemlediği azalan doğal varlıklar, iklim krizi ve pandemi tüketicilerin duyarlılığını daha da arttırdı.” “2021 yılında Türkiye’de 1250 kişi ile iyi marka algısı araştırması gerçekleştirdik. Katılımcılara iyi ve faydalı markadan neler beklediklerini sorduk. Katılımcıların %29’u doğaya zarar vermeyen ürünler veya hizmetler ve %23’ü doğaya en az zarar verecek şekilde üretim yapılmasını istediklerini söylediler. Katılımcıların %92’si gezegendeki varlıkların israf edilmesinden endişe ettiklerini ifade ettiler. Bu dönemde markamızla fayda odaklı yeni bir marka yolculuğuna çıktık. Eski sloganımız “Yeniliği aşkla tasarlar” idi, bunu “İyiliği aşkla tasarlar” olarak değiştirdik. Sürdürülebilir ürünler, teknolojiler, servis ve projeler gibi konulara giriş yaptık. Şirket olarak hem karbon ayak izimizi azaltıyoruz hem de sürdürülebilirliği hayatın içine ve ürünlerimize taşıyoruz. Örneğin bir çamaşır makinemizin tanburu pet şişelerden elde edilen plastikten yapılıyor. 42 milyondan fazla geri dönüştürülmüş pet

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı

The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book

24-28 October 2022 <https://www.intraders.org/october> e-ISBN: 978-605-72229-0-9

şışeyi bu makinede ve klimalarımızda kullandık. Mısır nişastası ve şeker kamışı gibi doğal malzemelerden üretilen hammaddelerden dayanıklı buzdolabı plastik parçaları geliştiriyoruz. Böylece eko veya bio malzemelerden yapılmış buzdolaplarımız devreye girecek. Yumurta kabuklarını plastikte bir araya getirip yüzde yüz biyolojik içerikli buzdolabı yumurtalıkları üretiyoruz.”

2. İşletme: DHL

Görüşmenin içerik analizi ile değerlendirilmesi sonucu DHL şirketine ilişkin aşağıdaki temalara ulaşılmıştır:

- Müşteriler: *“Global bir ticaret kolaylaştırıcısı olarak rolümüzün ötesine geçtiğimize inanıyoruz. Mesele en iyi yaptığımız şeyi yapmak ve bu da insanları birbirine bağlamak ve hayatları iyileştirmek. Salgın bize benzeri görülmemiş zorluklar çıkardı. İlk günlerdeki kapasite durumu bu zorluklardan biriydi. Neredeyse tüm yolcu uçuşları iptal edilmişti. Ancak global ticareti sürdürme konusunda müşterilerimize ve ortaklarımıza sözümüzü tuttuk. Alternatifler veya esnek çözümler bulmaya odaklanıp tedarikçilerle, havayollarıyla, okyanus hatlarıyla ortaklığımızı kullandık.”*
“Müşterilerimize güncel bilgiler vermek için ilk günlerde 60’tan fazla müşteri iletişimi başlattık. Uçuş kapasiteleriyle ilgili durumları, neyin işe yaradığını veya yaramadığını, alternatiflerin neler olduğunu anlattık.” *“Yüz yüze müşteri etkileşimi neredeyse tamamen yok oldu. Bunun yerine daha içten bir müşteri odaklılığı koymalıyız ve bunun için sanal olarak etkileşim kurarken kişisel bir dokunuş eklemek gerekli. Yani sanal dünyada müşteri etkileşiminiz olduğunda, o zaman mesele aynı zamanda ailenin nasıl olduğu, nasıl etkilendikleri vb. ile ilgilenmek de oluyor. Ancak, işletme açısından bakınca müşteri odaklılık, ihtiyaçları gerçekten anlamamıza, doğru çözümü ve esnekliği bulmamıza yardımcı oluyor.”*
- Paydaşlarla etkin iletişim: *“Bu salgın sırasında bir şey öğrendik: “Birlikte çok daha güçlüyüz”. “Birlikte” derken sadece DHL Global Forwarding’i değil, müşteriler ile yakın etkileşimi de kast ediyorum. Müşterilerin ürünleri nasıl önceliklendirdiklerini anlamak ve lojistik zincirindeki herkesle iyi ilişkiler kurmak önemli. Bu, tedarikçilerden, havayollarından, nakliye şirketlerinden, okyanus hatlarından yetkililere, gümrük işlemlerinden her şeye uzanıyor. Yani asıl anahtar iletişim ve bunu oldukça iyi yönettiğimizi düşünüyorum. Aniden evden çalışmaya başlamak, sadece çalışanlarınızla değil müşterilerinizle de çok fazla iletişim gerektiriyor. Yüzyüze görüşmeler ortadan kalkmıştı. Bir müşterinin ofisine girip, onların hizmet ihtiyaçlarını tartışamaz olduk. Birdenbire herşey sanal toplantılara kaldı. Bu da iletişim demek, piyasada neler olup bittiğine dair bilgi demek.”*
- Planlama: *“Lojistik sektörünün önemi bu salgın tarafından vurgulanmış oldu. Her şey bir iş sürekliliği planı ile başlıyor ve aslında daha pandemi ortada yokken bile bizim bir planımız vardı. Bu plan, kriz durumlarını ele alıyor. Örneğin Türkiye’de depreme yatkın bir zemindeyiz. Bu yüzden hazırlıklı olmanız iyi olur ve başarmaya çalıştığımız ilk şey, insanlarımızı güvende tutmak. Onlar güvendeseyse işimizi yerine getirebiliriz.”*
- Dijital dönüşüm: *“DHL grubu olarak “Strateji 2025” adını verdiğimiz yeni stratejimizi 2019 yılında başlatmıştık. Adı da “Dijital Dünyada Teslimat Mükemmelliği” idi ve biz hazırlıksız yakalanmadık. Yine de birdenbire evden çalışmak*

zor oldu. Herkesi donanımlı hale getirmek, herşeyi organize etmek ve internet bağlantısının yeterince iyi olup olmadığını kontrol etmek gerekti. Öte yandan müşterilerin tüm nakliye depolarını tek noktadan yönetmelerini sağlayan MyDHLI adını verdiğimiz dijital müşteri portalına çok yatırım yaptık. Müşteriler her tür taşıma için karbon emisyonundan tutun nakliye ücretlerine ve navlun oranlarına kadar her şeyi yönetebiliyorlar. Nakliyelerinde yönetmeleri gereken şeylerle ilgili raporlama, analiz ve diğer birçok şeye ulaşabiliyorlar. Bu perdenin arkasında manuel çalışmayı, dijital veri beslemeleriyle değiştiren dijital süreçlerle ilgili çok şey var. Bu MyDHLI dijital platformu sadece satışlar için 360 derece görünürlük sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda müşterilerimizin lojistik süreçlerini ve sevkiyatlarını yönetmeleri için temel oluşturuyor”. “Kendi iş hayatımızda daha fazla dijital çözüm benimsemenin ötesinde müşterilerimizle daha yakın dijital etkileşime girdik. Dolayısıyla müşterilerle hızlandırılmış bir veri alışverişi de görüyoruz, giderek daha fazla evrak işini, süreçleri iyileştirmeye de yardımcı olan elektronik veri değişimi (EDI) çözümleriyle değiştiriyoruz. Süreçlerin iyileştirilmesi, verimlilik kazanımları ile sonuçlanıyor.” “Robotlar, büyük veri analitiği, süreçleri desteklemek ve optimize etmek için yapay zeka gibi dijitalleşme ile ilgili her şey özellikle depolarda sadece insanı desteklemek için değil, aynı zamanda güvenliği sağlamak için kullanıldı. Özellikle müşteri görüşmelerinde gördüğümüz şey süreçlerin daha fazla optimize edilmesine ihtiyaç duyulduğu oldu. Bu sadece bir tarafın iç süreçlerine dair olmak zorunda değil. Daha verimli ve daha dijital hale getirmek için taraflar arasındaki süreçlerin de optimize edilmesi gerekiyor.”

- Çalışanlar: “Pandemi ile birlikte insanlarımızın azami düzeyde evden çalışmalarına izin vermemiz gerektiğini hissettik. Ön saftakiler dediğimiz, sadece kargoyu taşımak için gerçekten ihtiyaç duyulan çalışanların sahada olmasına izin verdik. Böylelikle bu durum, bizim için aynı zamanda çalışanlarımızın çalışma ve güvenlik ihtiyaçlarını dengeleme ihtiyacını ortaya çıkardı. Pandemi sona erdiğinde, pandemi öncesi ofis hayatına geri dönmeyeceğimizden oldukça eminim.”
- Sürdürülebilirlik: “Müşterilerimizden “Karbon emisyonları konusunda ne yapıyorsunuz?” gibi birçok soru alıyoruz. Bu da gittikçe arttığını gördüğüm bir eğilim. DHL’de grup olarak bu duruma iyi hazırlandık ve bu da dahil olan herkesin düşünce yapısıyla başlıyor. Buna “GoGreen” diyoruz ve çalışanlarımızın neredeyse %95’i “GoGreen uzmanı” olarak sertifikalandırıldı. Karbon ayak izini nasıl etkileyebileceğimizin çok farkındalar. Büyük uçaklardan bahsetmiyorum, her gün yapabileceğimiz şeylerden bahsediyorum. Yazıcıdan daha az baskı almak, kullanmadığınızda bilgisayarını kapatmak ve bunun gibi basit şeyler önemli. Sürdürülebilirlik konusunun pandemiden sonra da hüküm süreceğini görüyorum.”

3. İşletme: Zoom

Görüşmenin içerik analizi ile değerlendirilmesi sonucu Zoom şirketine ilişkin aşağıdaki temalara ulaşılmıştır:

- Sosyal sorumluluk: “İnsanların video üzerinden, herhangi bir cihazdan, her yerde, her zaman bağlantı kurmalarını kolaylaştırdık. Pandemi döneminde 25 ülkede 125 binden

fazla okul ve milyonlarca öğrenci Zoom sayesinde bağlantıda kaldı. Türkiye’de Anne Çocuk Eğitim Vakfı ile bir projede çalıştık.

- *Trend takibi: Çoğumuz pandemiden önce ortaya çıkan trendleri gördük. Uzaktan çalışma ve şirketlerin çalışanlarıyla geçici ve kısa dönemli sözleşmeler yaptığı çalışma biçimlerinin popülerliği artıyordu. Uzaktan eğitim fikri geçici bir heves değil, gerçeklikti. Dünyanın her yerinden üniversite öğrencileri ve diğerleri çevrimiçi platformları yıllardır kullanıyorlardı. Ayrıca tüketicilerin video tüketimi de zaten artıyordu. Hem Y kuşağı hem de Z kuşağı Snapchat ve Facebook gibi çeşitli platformlarda bulunan videoları sürekli takip ediyorlardı. Ancak elbette hiç kimse böyle bir ivmenin bir anda olacağını hayal edemezdi. Bizi şaşırtan şey, dünyanın bir gecede videoya dönmesiydi. Bu da Zoom gibi platformların gerçekten gerekli olduğu anlamına geliyordu. Kişisel, profesyonel ve eğitim düzeylerinde insanların hep bağlantıda kalmaları gerekiyordu.*
- *Çalışanlar: “Herkes yardım etmenin ne kadar önemli olduğunu anladı ve bunu görev edindi. “Zoomies” demeyi sevdiğimiz şirket çalışanlarımızla çok gurur duyuyoruz.” “Ekip üyelerimizin sayısı 2020’nin başında çarpıcı şekilde arttı. 2.800 çalışandan 4.400 çalışana çıktık. Dünyanın her yerinden çalışanları ekibimize katıyoruz. Yeni bir dünyaya rehberlik etmemize yardımcı olacak bazı önemli ek üyeler edindik. Salesforce’tan bize katılan Jason Lee yeni bilgi güvenliği yöneticimiz ve yeni bir güvenlik dünyasına yönelmemize yardımcı oldu. Güvenliği her zaman önde tuttuk, ancak bunu girişimimizin önemli bir parçası olarak görmeye devam etmek istiyoruz. Bunun bir yolu da satın almaydı. 2020 yılında Keybase adında bir şirket satın aldık ve ağ güvenliği ile ilgili çabalarımızı hızlandırmış olduk.”*
- *Kaliteli hizmet anlayışı: 2011 yılında çok özel olduğunu düşündüğümüz bir şirket kurmak için yola çıktık. Tüketim Ocak 2020’de bir anda yükseldi. Hem ücretsiz hem de ücretli hesaplarda günlük ortalama 10 milyon toplantı katılımcısı oluyordu. Mart 2020’de bu sayı, günlük 200 milyonun ve Nisan 2020 itibarıyla 300 milyonun üzerine çıktı. Yılın başlangıcında ayda ortalama 100 milyon dakika toplantı yapılıyordu, yani yılda yaklaşık 1,2 milyar toplantı dakikası. 2020 yılının sonunda ise yılda yaklaşık 3 trilyondan fazla toplantı dakikası hızında ilerliyorduk. Tüketim muazzamdı ve gerçekten iş, eğitim, hükümet veya kişisel bağlantı gibi hayatın tüm yönlerini etkiledi. Hizmeti sunmak için, bu kategoride uzun süredir çalışmış olan mühendislik ekibimizin olağanüstü çabası ile dünya çapında işlettiğimiz 19 veri merkezi var. Büyük ölçekteki ihtiyaca cevap verebilme yeteneğimiz pandemi döneminde test edildi. Hizmeti çok yüksek performans seviyesinde, mükemmel kalite ve tutarlılıkla, dünyaya değer verdiğimizizi gösterecek şekilde sunmaya devam edebilmekten çok memnunuz.”*
- *İnovasyon: “Henüz tahmin etmediğimiz farklı kullanım durumlarını görmek için de ilham aldık. Örneğin, pandemi sürecinde, 2020’nin sonunda insanların kendi başlarına etkinlik düzenlemelerine ve bunlardan para kazanmalarına veya bunlar için kredi kullanmalarına izin vermek için tasarlanmış Zoom platformumuzun lansmanını yaptık. Örneğin herhangi bir yerdeki herhangi birine online pilates dersi verebilirsiniz. Bu, yepyeni bir fırsatlar dünyası yaratıyor. HSBC gibi büyük kuruluşların, Zoom aracılığıyla perakende bankacılık sunduğunu gördük. Bu da banka şubesine gitmeden varlık yöneticinizle veya kredi danışmanınızla sanal bir bağlantı kurulabileceğini gösteriyordu. Bir diğer örnek, sanal olarak perakende alışveriş deneyimi sağlayan Birleşik Krallık’taki John Lewis olabilir. Artık fiziksel veya sanal olarak bir mağazaya girme, bankacınızla bir banka şubesinde veya Zoom aracılığıyla görüşme seçenekleri var. Düşünme biçimleri ve fırsatlar genişliyor.” “2020 yılında,*

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı

The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book
24-28 October 2022 <https://www.intraders.org/october> e-ISBN: 978-605-72229-0-9

100 tanesi güvenliğe ilişkin olan 300'den fazla benzersiz özelliği piyasaya sürdük. Pandemi boyunca inovasyonumuz hala çok tutarlı ve yüksek seviyedeydi. Çevik olduğumuzdan ve videoya yaklaşımımızda yaratıcı olmaya devam ettiğimizden emin olmaya kararlıyız. Videonun hayatın işletim sistemi olmasını istiyoruz ve bunun için entegrasyona odaklanıyoruz.” “2020’de Arizona ve Pensilvanya’ya ek olarak Bangalore ve Singapur’da da mühendislik merkezleri açtık. Geliştirdiğimiz yeni özelliklerin %90’dan fazlasının kaynağı doğrudan müşterinin sesiydi. Müşterilerimizin söylediklerini dinlemek bizim için son derece önemli. Süreçlerimizde profesyonel danışmanlardan, müşterilerimizden ve Zoom’un başarısını önemseyen çeşitli insanlardan harika geri bildirimler aldık. Söz ettiğim 300’den fazla yeni özelliğin çoğu, insanların Zoom kullanma şeklinin büyük ölçüde değişmesi nedeniyle güvenliğe ve kolaylığa yoğunlaşmıştı. Örneğin kullanıcı arayüzüne tek bir güvenlik düğmesi eklemek, insanların oturumu kilitlemek, şifre belirlemek veya bekleme odası oluşturmak gibi şeyleri tek tıklama ile yapıp toplantılarını daha kolay kontrol etmelerini sağladı. Ek olarak ister filtre, ister sanal arka plan olsun, ürünü kullanmayı daha eğlenceli, yaratıcı ve heyecan verici kılan birçok özellik ekledik. Arka planlardan bazıları Power Point veya diğer sunum modlarını kullanma yeteneği ile hareketlendirildi.” “Zoom telefon ürünümüz de inovasyona güzel bir örnek. Bu hizmeti 44’ten fazla ülkede yerel olarak sağlıyoruz. Muhtemelen Bulut PBX tarihindeki en hızlı büyüyen bulut telefon ürünü oldu.” “Pazarımızda da büyük yenilikler gördük. Yani bu, insanların Zoom’u diğer uygulamalarla entegre edebilmesi demek. Bugün bu pazarda binden fazla entegrasyon var. Yani Salesforce.com gibi bir platformda, bir satış uzmanı olarak, tek bir düğmeye tıklayarak tamamen entegre halde toplantı başlatabilirsiniz. Zoom uygulamalarında kullanıcı deneyimini geliştirmek için entegrasyonlar üzerinde yapmaya devam ettiğimiz çok heyecan verici şeyler var. Kullanıcılar için daha fazla esneklik sağlayacak Ev için Zoom (Zoom for Home) gibi ürünler geliştirdik.”

Sonuç-Tartışma

Bu çalışma hem bireyler hem de işletmeler için pandemi öncesi ve sonrasının çok farklı olacağını göstermektedir. İşletmeler pandemi döneminde edindikleri tecrübelerden pandemi sonrasında da faydalanacaklardır. Uçtan uca dijitalleşme, paydaşlarla kesintisiz, açık ve şeffaf iletişim, sürdürülebilirlik, uzaktan iş yapabilme/eğitim alabilme, hız ve çevikliğin ne kadar önemli olduğu bu dönemde daha da iyi anlaşılmıştır.

Günümüz koşullarında pandemi krizlerini ve daha birçok krizi ortaya çıkmadan engellemek mümkün değildir. Dünyada bugüne kadar pandemi kaynaklı olan ve olmayan birçok kriz yaşanmıştır ve muhtemelen gelecekte de yaşanacaktır. Dolayısıyla işletme yöneticileri, kriz içermeyen bir dünyanın imkansız olduğunun bilincinde olarak, proaktif yaklaşımlar sergilemelidirler. Böylece işletmeler krizlere hazırlıklı olacak, süreci daha az hasarla geçirecek ve belki de krizi fırsata dönüştürebileceklerdir.

Kaynakça

- Akdoğan, Ş. ve P. C. Akdeniz, (2021), Geleneksel Alışveriş Yönteminde Koronavirüse Yakalanma Olasılığının Tüketicilerin Duygularına Ve Tüketim Davranışına Etkisi, Erciyes Akademi, 35(4), 1377-1397. <https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.998373>
- Akyüz, Müslüme (2020) Covid-19 Pandemisi Bağlamında Sağlık Hizmeti Sunan Örgütlerde Kriz Yönetimi Yaklaşımları: Kıyaslamalar ve Bir Model Önerisi, Stratejik Yönetim Araştırmaları Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, 159-178.
- Barnes, S.J., Diaz, M. ve Arnaboldi, M. (2021) Understanding panic buying during COVID-19: A text analytics approach. Expert Systems With Applications, 169, 114360.
- Bayar, M. ve N. Varışlı (2021) İşletmelerde Covid-19 Sürecinde İnfodemi ve Kriz Yönetimi, International European Journal of Managerial Research Dergisi, Cilt 5, Sayı 9, 342 – 352.
- Can, Ö., (2021), Covid-19 Salgınının Türkiye’deki İşletmelere Etkileri: Sorunlar, Dönüşümler, Olanaklar, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35(3): Sayfa: 833-863, <https://doi.org/10.16951/atauniiibd.797740>
- Cruz-Cardenas, J.; Zabelin, E.; Guadalupe-Lanas, J.; Palacio-Fierro, A.; Ramos-Galarza, C. (2021) COVID-19, consumer behavior, technology, and society: A literature review and bibliometric analysis Technological Forecasting & Social Change., 173, 121179, <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121179>
- Čvirik, M. (2020) Health Conscious Consumer Behaviour: The Impact of a Pandemic on the Case of Slovakia. In The Central European Business Review, 9(4), 45–58.
- Çalık, M. ve M. Sözbilir (2014) İçerik Analizinin Parametreleri, Eğitim ve Bilim, Cilt 39, Sayı 174, 33-38.
- Donthu, N., & Gustafsson, A. (2020). Effects of COVID-19 on business and research. Journal of Business Research, 117, 284–289.

Etyemez, S. ve Kemer, E. (2021). Covid 19 Salgınının Turistik Restoranlara Etkisi Üzerine Nitel Bir Çalışma, İşletme Araştırmaları Dergisi, 13(1), 493-503.

Gümüş, İ. ve M. Kandemir (2021) İşletmelerde Kriz Yönetimi ve COVID-19 Pandemi Sürecine İlişkin Bir Değerlendirme: Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü Örneği, Journal of Organizational Behavior Review, Cilt: 3, Sayı: 2, 153-184.

Güven, H. (2020) Covid-19 Pandemik Krizi Sürecinde E-Ticarete Meydana Gelen Değişimler, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), 7, 5, ss. 251-268.

Hacıaloğlu, A. B. ve M. Sağlam, (2021). COVID-19 Pandemi Sürecinde Tüketici Davranışları ve E-Ticaretteki Değişimler. Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi, 3(1), 16-29.

Ivanović, Đ. ve Antonijević M. (2020). The Role of Online Shopping in the Republic of Serbia During COVID-19, Economic Analysis 53(1):28-41.

İnce, M. ve Tor-Kadioğlu, C. (2020). Tüketicilerin Covid19 (Korona) virüsüyle artan stoklama isteğinin online satın alma davranışına etkisi.OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 16(29), 1875-1906. DOI: 10.26466/opus.716041

Kabadayı, E. T., N. C. Aksoy, P. B. Türkay ve H. Yürüyen (Temmuz 2021), Çevrim İçi Alışverişte Tüketici Temelli Marka Varlığı Nasıl Oluşur? Covid-19 Süreci Özelinde Bir İnceleme, Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, Cilt 16, Sayı 56, ss. 668-700.

Karaman, A. ve M. Şahin (2021) Covid-19 Salgın Sürecinde Kriz Yönetimi ve Pazarlama Stratejileri (Kitap Bölümü), Pazarlamada Güncel Yaklaşımlar (Editörler: Alper Ateş ve Bilal Erdem), Eğitim Yayınevi.

Keskin, Serhan (Temmuz 2021) COVID-19 Pandemi Sürecinde Online Market Alışverişine Yönelik Tüketici Davranışında Cinsiyete Göre İzlenen Değişimin Analizi: Ankara Çalışması, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD), Cilt: 11, Sayı: 2, 581-594.

Özkan, T. (2021). Covid-19 Sürecinde Havacılık Sektöründe Tüketici Davranışları, İşletme Araştırmaları Dergisi, 13 (1), 687-700.

Pham, V. K., T. H. D. Thi & T. H. H. Le (2020) A study on the COVID-19 awareness affecting the consumer perceived benefits of online shopping in Vietnam, Cogent Business & Management, 7:1, 1846882, <https://doi.org/10.1080/23311975.2020.1846882>.

Sağlam, M. Ve U. Çakır, (Bahar 2021), Pandemi (Covid-19) Sürecinde Tüketici Davranışları: Konya Butik İşletme Örneği, Global Media Journal TR Edition, 11 (22), 145-160.

Sarman, A. ve Sarman, E. (2021). The Effect of Covid-19 Pandemic on Health Tourism. Journal of Applied Tourism Research, 2(2),117-124.

Starostin, V., Samokhodkin, E. ve Elzon, A. (2020) Changing Consumer and Brand Behavior in the Early Stages of the COVID-19 Pandemic in Russia, European Research Studies Journal, Volume: XXIII, Issue: 4, 531–543.

Temizkan, V., E. Ö. Güven, A. Yılmaz ve C. Andsoy, (2021), COVID-19 İle Gerçekleşen Tüketici Davranışları Ve Eğilimlerine Yönelik Bir Araştırma, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 20(78), 1311-1327.

Turunç, Ö. ve D. G. Yetkin (2020), Covid-19 Kaynaklı Pandemi Döneminde Tüketici Davranışları: Perakendeci Markalı Ürünler Üzerine Bir Araştırma, Gaziantep University Journal of Social Sciences 2020 Special Issue, 457-471.

Yıldırım,S., Bostancı, S.H. ve Yıldırım, D.Ç. (2022). Covid-19 Krizi Etkisinde Dijital Ekonomide Yaşanan Gelişmelere Yönelik Nitel Bir Yaklaşım. Journal of Emerging Economies and Policy, 7(1), 36-48.

<https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020> (Erişim: 04.03.2022)

<https://covid19.who.int/> (Erişim: 03.10.2022)

<https://www.youtube.com/c/HBRTurkiye> (Erişim: 06.01.2022)

The effect of Integrated Marketing Communication Elements on consumers purchasing decision of health insurance services (A case study on the clients of Nat Health Company in Amman city–Jordan).

Iyad A.Khanfar¹,Iyad Dalbah²

Abstract

This research paper aims to identify the effect of integrated marketing communications elements on clients purchasing decisions of Nat health insurance services company which involve (advertising, public relations, direct marketing, sales promotion, and personal selling,). A questionnaire was used to collect data that represent the sample. The researcher has distributed 417 surveys to Nat Health Company consumers in Amman city;research results indicate a positive effect of all elements on clients purchasing decisions. Upon the research result, I recommend that Nat Health Company concentrate more on direct marketing with different groups to make a favorable image of Nat Health Company, which will raise their purchasing decision for its health insurance services.

Keywords: advertising, Public relations, direct marketing

JEL Codes: Z33

Introduction

Nowadays, businesses operating in a highly competitive environment need to understand the reason behind IMC and the importance of the program to their activities. The main components are no longer an element of the Marketing mix - 4P's - As efficient as in the past, these (traditional) elements have lost their effectiveness as a competitive tool. IMC was first introduced in the late twentieth century;then it was developed for business organizations as an

¹ Assoc. Prof. Dr. , Zarqa University, i.khanfar@zu.edu.jo, Faculty of Economics and Administrative Science, ORCID ID : 0000 - 0002 -4578- 7252

² Asst. Prof. Arab American University, iyad.dalbah@aaup.edu ,Faculty of AdministrativeandFinancial Science, , ORCID ID: 0000-0002-1790-647X .

option to meet customer needs, something more than a simple advertisement. Marketing at present is not just about having good products that are sold at reasonable prices; It has become more than that, like providing suitable services at reasonable prices. For many organizations, it's not just communication, but what do you say and when? And to whom do you say it? And where do you say something? Bird (2004).According to Jones (2008), the term integrated marketing communications appeared in the late twentieth century and has been developed mainly to meet the organization's need to provide customers, not just advertising. If we look at the concept of integrated marketing communications, it has a clear meaning, marketers should focus first on the customers' wants, needs, preferences, purchasing patterns, as well as media exposure, and then expose the customer to the products.

Research Problem statement and its Questions

Nowadays there is severe competition between health insurance services companies; due to this reason, Nat health Company must find an effective technique to deal with their clients to face competition in the health insurance sector. This research tries to find answers to these questions:

- What is the effect of advertising practiced by Nat health on **clients** purchasing decisions?
- What is the effect of Public relations practiced by Nat health on **clients** purchasing decisions?
- What is the effect of direct marketing practiced by Nat health on **clients** purchasing decisions?
- What is the effect of sales promotion practiced by Nat health on **clients** purchasing decisions?
- What is the effect of Personal selling practiced by Nat health on **clients** purchasing decisions?

Literature review

The most common commercial activity that represents social interaction is communication, which has been defined as the exchanging of ideas, information, and feelings. As this phenomenon appears in all areas. And because communication requires transforming original concepts into symbols that can convey what is desired, Blythe (2006) The person or organization making the communication must transfer the concepts into a file, a set of symbols that can be transferred to the future, which needs to be deciphered so that he can understand the original message. For the decoding to be correct, the participants must participate in the communication through Shared experience with at least one common language. Determining the communication and its effectiveness is done through the correct understanding of the

message, and thus the possibility of obtaining the desired reaction by the receiver, and his response to the message Popescu(2002).Marketing communications occurred during the last decade of the twentieth century as a result of the development of marketing in that period. However, it should be noted that there is no consensus in the opinions of specialists regarding the content. However, it is necessary to point out that different points of view agree on the importance of marketing communications in light of rapidly changing markets and intense competition.

Therefore companies needed to find an effective way to communicate their word so that they can communicate and clarify the benefits to customers for the possibility of obtaining them through their use of products Clow (2010). Therefore, marketing communications have become essential in the marketing process. Its importance has increased even more in the last decade. Noting that marketing and communications cannot be separated, all organizations have come to use different tools of marketing communications to present their offerings Shimp(2003).

Advertising

Moriarty et al., (2012) noted that an advertisement is a paid shape of convincing Communication that uses extensive interactive media to reach consumers to relate a Specified sponsor with target consumers, providing information regarding their products; Advertisements involve mass media like (T.V, Radio, Newspaper, magazine, and printed advertisement).

Public relation

It is another type of promotion activity described as a Management task; it aims to create and preserve alternately useful relationships between firms and customers (David, 2001).The importance of public relations related to consumer purchasing decisions should be seen through the CV. Bed 69 Garut, that with good public relations, organizations are able to increase the purchasing decisions that consumers make, according to the theory quoted by Alma from Kotler and Armstrong (2009: 188), where public relations and sales promotion are advertising activities and promotional tools. The job of advertising is to invite potential consumers to learn about and buy products.

Direct marketing

(DM) is a way to sell organizational products and has a lot of similarities with other types of marketing activities. This involves the process of defining objectives, planning, researching, and executing, like any other way of marketing. (Donaldson 2007, 122-123.).

Sales promotion

According to Solomon et al. (2008), Sales promotion is one of the tools primarily used by marketers to influence consumers and get them to buy products within a short period. So the effect of sales promotion is short-term on sales; in the case of introducing a new brand, and in such instances in which consumers do not have the information regarding this new product, sales promotion encourages consumers to buy that product.

Personal selling

Personal selling is an element of the promotional mix, along with sales promotion, advertising, and public relations. Usually, each element is a one-way communication. Still, personal selling is the unique and only element of the promotional mix that always provides two-way communication with potential customers. Blythe (2006), According to Kotler (2000) stated that (PS) is a beneficial instrument for communicating with current and potential customers. (PS) includes two ways of communication between a purchaser and trader designed to affect buyers purchasing behavior.

Consumer purchasing decision

The consumer purchasing decision is a series of steps taken by consumers before and after purchasing the products; Pride & Ferrel (2012) stated that to understand consumer purchasing decision. Purchasers should understand the consumption procedure and the product's advantage in the customer's grasp. According to Hoffman & Bateson (2001), the consumer purchasing decision process passes through five stages when they start thinking about making a purchase. These stages start from identifying the problem, searching for information, evaluating alternatives, buying, and finally after the purchase.

Research Objectives

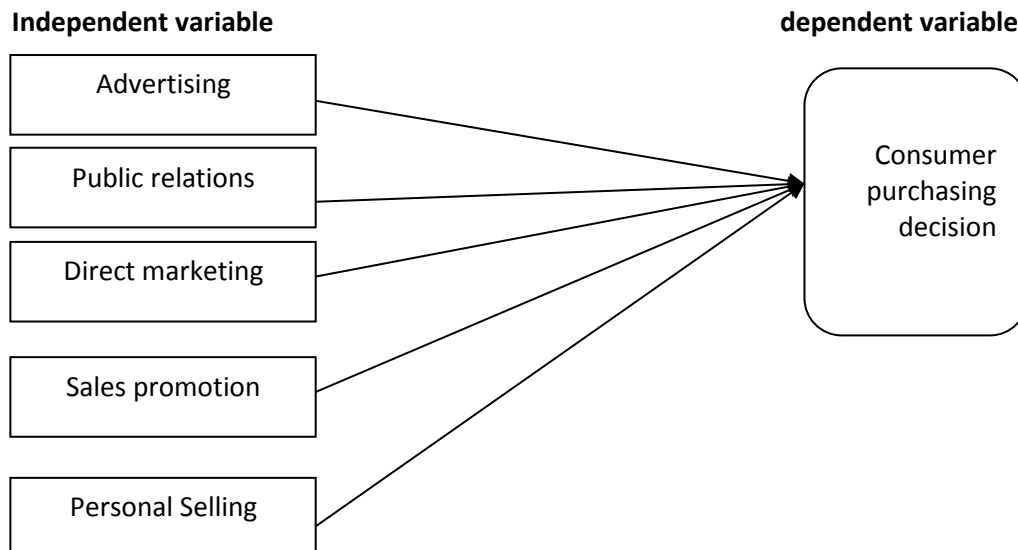
The research objectives can be summarized:

- 1- Examining the effect of **advertising** which **Nat Health** Company has practiced on clients purchasing decisions?
- 2- Studying the effect of **Public relations** which **Nat Health** Company has practiced on clients purchasing decisions?
- 3- Studying the effect of **direct marketing** which **Nat Health** Company has practiced on clients purchasing decisions ?
- 4- Studying the effect of **sales promotion** which **Nat Health** Company has practiced on clients purchasing decisions?
- 5- Analyzing the effect for **Personal selling** which **Nat Health** Company has practiced on clients purchasing decisions ?

Research Hypotheses

This current research paper is based on five hypotheses as follows:

- H1 **advertising** has a statistical effect of on clients purchase decisions of Nat Health Company.
- H2 **Public relations** has a statistical effect of on clients purchase decisions of Nat Health Company.
- H3 **direct marketing** has a statistical effect of on clients purchase decisions of Nat Health Company.
- H4 **sales promotion** has a statistical effect of on clients purchase decisions of Nat Health Company.
- H5 **Personal selling** has a statistical effect of on clients purchase decisions of Nat Health Company.

Research methodology

This research includes a survey of health insurance service clients in Amman city. The research methodology heading those subjects like research design, population, size and method of the sample, hypothesis, survey designing, and reliability result. The study will concentrate on the effect of (IMC) Elements on consumers purchasing decision of health insurance services. Those five hypotheses have been proposed to define relation among independent variables & clients' purchasing decisions as dependent variables. The research try to ensure that the survey was clear and understandable so the survey pre-tested with 35 of Nat Health Company clients in Amman city before being distributed to all participants. This main research aims explained to Nat Health clients to get feedback regarding the questions; few participants suggested that there were some words unclear. Except for these comments, the pre-test survey result indicates that the questions are factual, precise, and uncomplicated. After the pre-test, hazy words were extracted. A suitability sample was chosen; Suitability samples are utmost common shape of sample designing in humanities studies; Mohr (1990) furnished investigators with a reasonable database to utilize the statistical system. This approach to sample designing is also applicable in service marketing. The population of this research involves all Nat health clients company of health insurance service in Amman city. 417 questionnaires were distributed to Nat health clients in Amman city, The

total of what was used for the analysis was only 392 recovered questionnaires. According to Sekaran (2003), 392 questionnaires are considered acceptable for data analysis.

Survey designing

Survey designing was to collect data. Survey consists three sections, the (1) section deals with demographic information of participants such as sex, age, qualifications, salary and marital status. (2) section of survey consists (29 Q) for measurement of independent variables & the (3) section involve (5 Q) s to measure the dependent variable of clients purchasing decision thus, the research survey applied a Likert scale for independent and dependent variables measurement, likert scale vastly utilize in both in (marketing & humanities) science Burns & Bush (2002). However, most investigators argue that utilising a 5-point style is perfect as any other Churchill and Iacobucci, (2004).

Reliability Test

Variables reliability was calculated & all agree with Nunnally's (1978) at least threshold of 0.70. Table.1, listing Cronbach's Alpha of every variable. All variable indicate high degree of reliability. Table (1) suggested there are (5) independent & (1) dependent variables of clients purchasing decision that investigator tested.

Table (1): the result of reliability

Variables	Item No	Cronbach Alpha
Advertising	5	0.726
Public relations	5	0.735
Direct marketing	6	0.737
Sales promotion	4	0.747
Personal selling	4	0.728
Consumer purchasing decision	5	0.718

Finding

Participant's profile: Table (2) indicates that male was more than female participant's representing (63.5%) in this article female representing (36.5). of participants belong to the group aged between 40 -48 years old, representing (28.4 %) of participants. With regard to qualifications, the result indicates that bachelor's degree participants represent (40.5%) of the

survey. Moreover, 34.6% of the participants are from the group with incomes between 492-593 JD which represent (34.3), furthermore (62.3%) of the participants were married.

Table (2) participants' profile result

Characteristics	Title	Frequencies	%
sex	Male	249	63.5%
	Female	143	36.5%
Age	19-29	98	25 %
	30-39	105	26.6%
	40-48	110	28.4%
	above 49 years	79	20%
Qualification	Secondary School or less	56	14.3%
	Diploma	101	25.7%
	Bachelor degree	157	40.5 %
	Graduated	78	19.5 %
Income (by JD)	180-280	88	22. 4%
	281-380	86	21.9%
	381-491	84	21.4%
	492-593 and more	134	34.3%
Marital Status	Single	135	34.4%
	Married	244	62.3%
	Others	13	3.3 %

Table 3: Simple regression

Variables	R2
Advertising	0.345
Public relations	0.234
Direct marketing	0.212
Sales promotion	0.322
Personal selling	0.38

Advertising R2 is 0.345, which means Advertising has an effect and contributes to clients purchasing decision by 34.5 %. Public relations R2 is 0.234 that means it has the effect and contributed on clients purchasing decision by 23.4%. R2 of direct marketing is 0.212; it affects clients' purchasing decisions by 21.2%. R2 of Sales promotion is 0.322, which has an impact & contributes to clients purchasing decision by 32.2% & Personal selling R2 is 0.38, & it has an impact and contributes at clients purchasing decisions by 38%. That means the most crucial variable effect clients purchasing decisions.

Conclusion

This article investigates the effect of Integrated Marketing Communication Elements on consumers purchasing decision (Advertising, Public relations, Direct marketing, Sales promotion and Personal selling) in Amman city; after collection of data and analyzing it with SPSS, regression indicates that all variables have an effect on consumers purchasing decision. Amongst independent factors, Personal selling has the highest effect on consumers' purchasing decisions. Upon these results, the investigator recommends that Nat health company concentrate more on direct marketing to convince customers more fully as to encourage their purchasing decision.

References

- Alma, Buchari. (2009). Management of Marketing and Marketing Services. Bandung: Alfabet
- Burns, AC & Bush, RF (2000), Marketing research, Prentice Hall International, Inc., New Jersey.
- Bird, S. (2004). Marketing communications. Juta and company Ltd. Churchill, G., & Iacobacci, D. (2004). Marketing research: methodological foundations (9th ed). Ohio: Thomson south-Western.
- Blythe, J. (2006). Essentials of Marketing Communications (3rd ed). Prentice Hall, Harlow, (Chapter 1, 2).
- David, Phillips. (2001). Online Public Relations. Institute of Public Relations London (Great Britain): Kogan Page Ltd.
- De Pelsmacker, P., Geuens, M., Van de Bergh, J. 2010. Marketing Communications. A European perspective. 4th edition. Pearson Education Limited, Harlow.
- Donaldson, B. 2007. Sales management. 1st edition. China: Palgrave Macmillan.
- Hoffman, K. D., & Bateson, J. E. (2001). Essentials of services marketing: Concepts, strategies and cases. SouthWestern Pub.

- Jones, S.K. (2008). Creative Strategy in Integrated Marketing Communications, Unpublished manuscript. USA: Ferris State University.
- Kotler, P. & Keller, K. (2012). Marketing Management. 14th Edition, Upper Saddle, New Jersey: Prentice Hall pp.476.
- Kotler, P. (2000) Marketing management. Prentice Hall – New Jersey
- Nunnally, J. L. (1978). Psychometric theory. 2nd edition. New York: McGraw-Hill
- Popescu, I.C. (2002). Comunicarea in marketing – tehnici, concepte strategii. Uranus, Bucuresti, (Chapter 1)
- Pride and Ferrell (2012). Marketing (16th edition). Cengage South-Western.
- Sekaran, U. (2003). Research methods for business: a skill building approach (4th, ed): New York: John Wiley and sons.
- Shimp, T.A. (2003). “Advertising, Promotion and Supplemental Aspects of Integrated marketing Communications”, Sixth Edition, Thomson South Western.
- Solomon, M. R., Marshall, G. W. & Stuart, E. W. (2008). Marketing: Real People, Real Choices, Prentice Hall, New Jersey, pp 422-423

Trends in Specialisation and Concentration of Innovative activity in countries of the European Union¹

Stefaniia Kharitonova², Svetlana Rastvortseva³

Abstract

The relevance of the study of innovative development at national and regional level is due to the necessity of forming and implementing a new policy aimed at creating jobs with a high level of working conditions, constructing an efficient sectoral structure of the economy, reducing inequalities and increasing competitiveness in general. The paper assesses the geographical concentration and regional specialisation of innovative activity in the countries of the European Union for the period 2012-2021. Calculations include Herfindahl-Hirschman index, Krugman heterogeneity index, concentration indices (CR3, CR4, CR5) and Gini index.

The analysis showed that such types of innovative activities as production of mechanical elements, machine tools and controls are more prone to geographical concentration. In recent years, trends towards point concentration have been observed in digital communications, computer technologies and IT methods for management. Tendency to dispersion of economic activity takes place in the production of electrical machinery, apparatus, energy, also in telecommunications, basic communication processes, medical technologies and others.

Evaluation of regional specialisation dynamics has shown that the most innovative economic activities are presented in Germany, Belgium, France, Italy, Spain, Austria, Poland, the Netherlands and Portugal. Countries with only some types of innovative activities concentration are Croatia, Malta and Lithuania. The conducted research leads to the conclusion that the concentration of the innovative activity in the countries of the European Union tends to high values, following the principles of conscious production when choosing a geographical location, but does not concentrate entirely in certain countries in response to the regional policy.

Keywords: innovative activity, regional specialisation indexes, concentration indexes

JEL Codes: O10, O31, F43

¹ Support from the Research Program of the Faculty of World Economy and International Affairs in HSE University is gratefully acknowledged.

² Professor assistant at the Faculty of World Economy and International Affairs, student of Graduate School of Business, HSE University, Moscow, Russia.
stefaniiaakh@gmail.com; ORCID ID 0000-0002-5955-6172

³ Professor of World Economy Department, Faculty of World Economy and International Affairs, HSE University, Moscow, Russia. Srastvortseva@gmail.com; ORCID ID 0000-0002-1599-359X

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı
The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book
24-28 October 2022 <https://www.intraders.org/october> e-ISBN: 978-605-72229-0-9

Introduction

Creating new policies is a complicated process, which require analysing many elements of the economies of the regions. Several factors should be taken into consideration, such as the existing structure of the industry and economic sector, specialisation of the region and the tendency of companies to co-locate on the chosen territory.

New economic geography shows tendency towards concentration, following the principle of economic rationality, when choosing the location of the production plant. However, companies in innovative are still afraid of possible information leaks and try to avoid locating near one another.

Innovative activity analysis is closely connected to the policies created and implemented in the European union. Policies focus on creating jobs with good working conditions, constructing efficient sectoral structure of the economy, reducing inequalities and increasing competitiveness in general.

Patents being one of the results of the innovative activity of the region or the economy sectors are the sufficient base for an analysis of the shifts in dynamics of concentration and specialisation among the countries of the European Union. The paper analyses statistic data of registered patents for each of 27 countries of the European Union in the period between 2012 and 2021. Source of the statistics data: «European patent applications per field of technology and per country of residence of the applicant for each individual year from 2010 until 2021. Patent statistics. EPO».

Literature Review

With undeniable trends towards globalisation, increasing competition and rapid change, the support towards fundamentals of economic growth such as science and innovations plays an important role. As these factors are keys not only to the increasing competitiveness, but also to the reaching the knowledge-based economy (Stanculescu, 2015; Pelka, 2018). The level of innovation development is one of the important indicators for policy development to identify best ways to assist and support regions (Popelo, 2021).

The EU views innovations and its commercialization as an efficient means to create a long-term worldwide competitive advantage in dynamically changing world. By connecting industrial policy, research and development policy, and innovation policy, it is feasible to develop the conditions necessary for the commercialization of ideas (Stanculescu, 2015, Gajewski, 2017). Additionally, it is closely related to other EU policies on things like employment, competitiveness, the environment, production and energy.

Since the end of the 20 century innovations were integrated in the strategies of development. One of the weaknesses which increased the gap between the EU and the world economic powers, such as USA and rapidly developing East, especially Japan, was the low level of innovativeness of its economy (Xirouchakis, 2013; Gajewski, 2017). That is why in the 1995 the Green paper of innovation was released. It included three routes of actions and five main aims. The routes were technology monitoring and foresight, encouraging education and reinforcement of the funding of the innovation, as the credit constraints show negative effect on the innovations in general (Santos-Arteaga, 2020).

In the Horizon, the strategy of the EU, released in 2020, is stated: “The goal is to ensure Europe produces world-class science, removes barriers to innovation and makes it easier for the public and private sectors to work together in delivering innovation.”

In Lisbon strategy, which was continued in the document known as Europe 2020, the policy about jobs creation based on knowledge and development is stated not only for leading centers of research and innovation, but also for rural and less developed territories. To ensure limiting and reduction of the development gap between different countries and regions of the EU (Xirouchakis, 2013; Gajewski, 2017; Popelo, 2021). The positive trend in the development one region may also have positive effect on neighbouring regions, as the probability of knowledge sharing and synergy of actions increases (Furková, 2018; Dworak, 2022).

The Europe 2020 strategy includes three interrelated priorities and guidelines for policies development. Again, three priorities, however they changed over the time, this time they are smart growth, sustainable growth and the inclusive growth. Guidelines are concerning social innovations, design for innovation, demand-side innovation policies, workplace innovation and public sector innovation (Stanculescu, 2015; Gajewski, 2017; Stanculescu, 2015).

However, the development of innovations also faces certain barriers. Financial barrier with limited funding was already mentioned, another factor is inappropriate current legislation, for example concerning patent rights (Xirouchakis, 2013).

In recent Europe strategies of development innovations are stated alongside other important topics such as equality, sustainability and inclusivity. As in recent years the negative effects of the economic growth seem to be more obvious such as threats to the natural environment (Peşka, 2018; Cheba, 2019). In addition, when creating policies and forecasting the innovation activities for sustainability the most influential indicators of each region should be considered (Popelo, 2021).

The new term “responsible innovations” was created and is defined in the R. Von Schomberg work as “A transparent, interactive process by which societal actors and innovations become mutually

responsive to each other regarding the ethical acceptability, sustainability and social desirability of the innovation process and its marketable products". Although such innovations are specified in policies, the creation of responsive innovations varies greatly among the EU member states because few of them are able to maintain their focus on economic growth while also taking environmental concerns into account (Cheba, 2019).

The innovations became so closely connected to the economy, so the traditional categorization of nations as "developed" or "developing" can seem out of date. Instead, it is more reasonable to refer to states as "rich in innovation" and "poor in innovation," which acknowledges the importance of innovation to the economy and, consequently, to the competitiveness of the economy on the global market (Stanculescu, 2015). Innovations are supported not only in fundamental industries such as production, engineering and chemistry, but also those for information security, digital communications and other public sector topics.

There are several methodological approaches for analysis of concentration and specialisation. Below there are the description of the methods used during analysing levels of innovative activity on the European Union countries.

Methodology

Specialisation in economic structure should have positive correlation in economic growth (Arrow, 1962; Romer, 1986). In this case, innovations for economic growth will come from the accumulation of knowledge in certain sectors of specialization, and not from the general specialization of the region. Let us consider some criteria for assessing the specialization and differentiation of the regional economy, which can be used in the analysis of innovative development.

Assessing specialisation and concentration of innovative activity in the region or among countries may be based on various approaches. For example, Herfindahl-Hirschman index of geographical concentration (HHI_j^c) and regional specialisation (HHI_i^s); Krugman heterogeneity index, concentration indices (CR3, CR4, CR5), Gini index and other metrics. In this works only metrics listed were used for calculations as they are considered fundamental and mostly used.

Getting into more detailed view on each metric, Herfindahl-Hirschman index (HHI) is the one which first comes to mind when trying to access the concentration on any kind of activity. The index was developed and introduced by Herfindahl (1950) and Hirschman (1964), it is usually used in industry to measure market concentration, check oligopolies and cartels (Scherer and Ross, 1990; Tirole, 1988). In addition, from the point of view of economic structure, the Herfindahl-Hirschman index is also used to measure the level of specialization of a region (Drucker, 2011; Mizuno et al. 2006).

The higher is the index value, the less diversified or more specialized the regional economy is. It is often used in empirical analysis due to the positive correlation between the value of index and the level of specialisation. The Herfindahl-Hirschman index is an absolute metric as it is calculated independently for each country or region, not considering the economic structure of the nearby areas. What is more, index is calculated on the basis of the evenly distributed workforce among the

economic sectors of the region. Therefore, the values of index are in the range between $H = \frac{1}{N}$ and 1. The lower bound of the indicator is reached, when all industries have the same amount of employment or, in our case, the number of patents registered, and the higher bound when all the employment (innovative activity) is concentrated in one economic area. Consequently, the value of index increases with the innovative activity concentrated in limited number of economy sectors and decreases with growth of the number of economy sectors involved.

Herfindahl-Hirschman index results do not depend on the order in which economic areas are calculated (meets the requirements of the axiom of anonymity), shifts of the number of the patents released will have influence on the level of specialisation and diversification (meets the requirements of the axiom of progressive transfer). Deepening the aggregation will lower the HHI index and adding an industry with low number of patents released will not have a sufficient influence on the resulting values of the index.

Index is calculated for the economic sector by the specific metrics (for example, number of patents, investment volume). High values (usually higher than 1800) indicate of the tendency to regional concentration. This may be due to the possible achievement of scale effects (internal, external, taking into account the experience curve, etc.), as well as due to proximity to valuable resources, including knowledge producers. Low values indicate that the industry can develop in any region and does not require communication between companies. Looking at the dynamics of the metric over the period of time, there are certain conclusions which appear, especially taking into consideration global trends, such as the development of the information-communication technologies. Presumably, ICTs contribute to the fact that innovative companies can exchange information at any distance, that is why they do not need to be located nearby and that is why some industries have tendency to dispersion.

$$HHI_j^c = \sum_{i=1}^n \left(\frac{E_{ij}}{E_j} \right)^2$$

i – country

j – sector of economy

E_i – number of patents released in the country

E_j – number of patents released in the sector of economy

E_{ij} – number of patents released in the sector of economy j in the country i

Berger (1989) suggests that the Herfindahl-Hirschman index is used when the type of competitive behavior of companies remains unknown. At the same time, Dansby and Willing (1979) tend to believe that this indicator is more suitable for the Cournot competition model.

The specialisation index reflects how much a particular region is concentrated in a particular area. More developed regions often are the location for several types of innovation activities at once, as they specialise in different areas. In that case, the values of HHI for regional specialisation is low. Less developed regions are short in resources, so they choose to specialise in one industry or only one type of innovative activity. In practice, it is the right choice of this single industry that is often the key to the effectiveness of the support policy. Further in the paper, we will consider how, through the definition of technological proximity, the type of innovation is identified, the development of which will be most relevant for a particular region.

$$HHI_j^s = \sum_{j=1}^m \left(\frac{E_{ij}}{E_i} \right)^2$$

Krugman Dissimilarity Index is considered as a relative measure of concentration or specialization (Krugman, 1992). These indexes give an assessment of concentration by individual sectors of innovation activity and the level of specialization in innovation by country and region. They are considered relative indicators and are used, among other things, to determine the diversity of the economy (Longhi, Nijkamp and Traistaru, 2004; Palan and Schmiedeberg, 2010).

$$KDI_i^s = \sum_{j=1}^m \left| \frac{E_{ij}}{E_i} - \frac{E_j}{E} \right|$$

Krugman's relative specialisation index is used to compare different regions – its low value (more than 0) indicates that regions are on the same level of the innovative development. On the other hand, its high value (less than 2) – indicated that regions are heterogeneous.

$$KDI_j^c = \sum_{i=1}^n \left| \frac{E_{ij}}{E_j} - \frac{E_i}{E} \right|$$

Krugman's concentration index is used to compare one innovative sector with general level of the innovative development in the chosen data. When analysing at different levels of classification of innovative activities, it should be understood that if some innovative sectors of the economy in the region are more specialized than at the national level, and others are less specialized than at the

national level, the combination of these sectors will not affect the level of specialization in the region, since such an impact will be balanced (Palan, 2010).

Concentration indexes CR3j, CR4j, C5j are calculated as the share of the top three, four or five companies in total, in our case – top countries of the EU by the number of patents released.

CR3j can be used for small countries and regions (Bukvis, 2019), while the indices from CR4j to CR5j and above are for large countries and regions and large samples (Ljumović et al. 2014)

$$CR_{3j} = \sum_{i=1}^3 \frac{E_{ij}}{E_j}$$

$$CR_{4j} = \sum_{i=1}^4 \frac{E_{ij}}{E_j}$$

$$CR_{5j} = \sum_{i=1}^5 \frac{E_{ij}}{E_j}$$

The lower bound of the metric will be reached when all patents are distributed evenly between countries, upper bound – when all patents are concentrated in one country. As all regions are included in calculation, even those which share in total is very low, the axiom of anonymity is not reached, because the regions are sorted in descending order depending on the number of patents released. Since the transfer of innovative resources from an industry with a high level of patent activity to an industry with a low level will not change absolute diversity or absolute specialization, the axiom of progressive transfer is also not reached.

Gini index(G) is another way for accessing the concentration of innovative activity. Values of the index are in the range between 0 and 1.

$$G = 1 - 2 \sum_{i=1}^k dx_i dy_i^n + \sum_{i=1}^k dx_i dy_i$$

dx_i - share of i-th group in the total volume of the population

dy_i - share of i-th group in the total volume of the attribute;

dy_i^n - the accumulated share of the i-th group in the total volume of the attribute.

Within this study, the dynamics of the Gini index was traced for the certain areas of innovative activity. It is assumed that the level of innovation inequality should be reduced through the introduction of information and communication technologies – companies no longer need to be located in one place for communications, as the transfer of information and knowledge is possible through the use of ICT. However, the decision on the placement of research units in the certain region

and the filing applications for patenting is influenced by many other factors that need to be taken into account.

Findings

The paper analyses the geographical concentration of innovative economic activities and regional specialization by the number of patents in the countries of the European Union. The research period is 2012-2021, the object is 27 EU countries, the source of statistical data is "European patent applications per field of technology and per country of residence of the applicant for each individual year from 2010 until 2021. Patent statistics. EPO». The analysis is proposed to be carried out through the evaluation of the Herfindahl-Hirschman indices, Krugman heterogeneity, CR3-CR5 and Gini.

Below is a table with the dynamics of the **Herfindahl-Hirschman index for geographical concentration** on innovative activity based on the number patents registered in the countries of the European Union in the period from 2012 the 2021(table).

Innovation activity in the production of mechanical elements is more prone to concentration (on average for 2012-2021, the index was 0,3458 units with a general downward trend of 0,12p.), machine tools (0,3410 units with a decrease of 0,066 p.), control devices (0,3167 units with an increase of 0,027 p.). Taking into account the fact that the patent activity depends on individual companies, universities and research centres, note that the uneven dynamics of the Herfindahl-Hirschman index indicates the absence of obvious trends towards concentration.

In recent years, there has been a concentration of such types of innovative economic activity as digital communications (in 2021, the indicator was 0,2472 units with an increase of 0,03p. during the analysed period), computer technology (0,2167 units with an increase of 0,026 p.), IT methods for management (0,2431 units with an increase of 0,07 p.), control devices (0,3388 units with an increase of 0,027 p.), furniture and games (0,2228 with a general decrease of 0,019p. for the period).

**Table 1. Geographical concentration of innovative activity in countries of the European Union
2012-2021, Herfindahl-Hirschman index**

Field of technology level 1	Field of technology level 2	Dynamics of HHI
Electrical engineering	Electrical machinery, apparatus, energy	
Electrical engineering	Audio-visual technology	
Electrical engineering	Telecommunications	
Electrical engineering	Digital communication	
Electrical engineering	Basic communication processes	
Electrical engineering	Computer technology	
Electrical engineering	IT methods for management	
Electrical engineering	Semiconductors	
Instruments	Optics	
Instruments	Measurement	
Instruments	Analysis of biological materials	
Instruments	Control	
Instruments	Medical technology	
Chemistry	Organic fine chemistry	
Chemistry	Biotechnology	
Chemistry	Pharmaceuticals	
Chemistry	Macromolecular chemistry, polymers	
Chemistry	Food chemistry	
Chemistry	Basic materials chemistry	
Chemistry	Materials, metallurgy	
Chemistry	Surface technology, coating	
Chemistry	Micro-structural and nano-technology	
Chemistry	Chemical engineering	
Chemistry	Environmental technology	
Mechanical engineering	Handling	
Mechanical engineering	Machine tools	
Mechanical engineering	Engines, pumps, turbines	
Mechanical engineering	Textile and paper machines	
Mechanical engineering	Other special machines	
Mechanical engineering	Thermal processes and apparatus	
Mechanical engineering	Mechanical elements	
Mechanical engineering	Transport	
Other fields	Furniture, games	
Other fields	Other consumer goods	
Other fields	Civil engineering	

Trends in the dispersion of patent activity among the countries of the European Union can be noted in Electrical machinery, apparatus, energy (a decrease in the index by 0,09p.), telecommunications (0,03p.), basic communication processes (0,055 p.), medical technologies (0,079 p.), organic fine chemistry (0,058 p.), biotechnology (0,026 p.), pharmaceuticals manufacturing (0,157 p.), in the chemical engineering (0,057 p.), the production of engines, pumps and turbines (0,186 p.) and transport (0,077 p.).

Over the past eight years, the degree of concentration in almost all industries has shown a downward trend. All industries still have a high level of concentration, but if in 2012 most of the values of the Herfindahl-Hirschman index were in the range from 0,23 to 0,34, then in 2021 most of the values are in the range from 0,15 to 0,22 (Table). After the recession in 2014-2016, since 2017, the fields of electrical engineering have been actively developing – digital communications, IT technologies for management, as well as the gaming industry (included in the group of other industries).

Table 2. Geographical concentration of innovative activity in countries of the European Union 2012-2021 by main industries, Herfindahl-Hirschman index

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Electrical engineering	0,202	0,196	0,187	0,182	0,183	0,185	0,188	0,194	0,189	0,183
Instruments	0,249	0,236	0,222	0,212	0,213	0,209	0,221	0,215	0,201	0,201
Chemistry	0,261	0,237	0,228	0,214	0,223	0,216	0,205	0,208	0,203	0,194
Mechanical engineering	0,311	0,304	0,287	0,273	0,266	0,259	0,260	0,249	0,245	0,234
Other fields	0,237	0,226	0,211	0,203	0,203	0,216	0,206	0,209	0,205	0,199

Calculations based on data from Patents statistics. EPO

In general, for the period from 2012 to 2021, out of 35 types of innovative economic activity, only five increased the Herfindahl-Hirschman geographical concentration index. Even if on the one hand the reduction of concentration contradicts the economic rationality, national and regional policy implemented in the high level will create conditions for even development of innovative activity and create prerequisites for reducing territorial inequality in the future.

Moving forward, below is the table of dynamics of concentration of innovative activity by the Krugman heterogeneity index (table).

**Table 3. Geographical concentration of innovative activity in countries of the European Union
2012-2021, Krugman index**

Field of technology level 1	Field of technology level 2	Dynamics of Krugman index
Electrical engineering	Electrical machinery, apparatus, energy	
Electrical engineering	Audio-visual technology	
Electrical engineering	Telecommunications	
Electrical engineering	Digital communication	
Electrical engineering	Basic communication processes	
Electrical engineering	Computer technology	
Electrical engineering	IT methods for management	
Electrical engineering	Semiconductors	
Instruments	Optics	
Instruments	Measurement	
Instruments	Analysis of biological materials	
Instruments	Control	
Instruments	Medical technology	
Chemistry	Organic fine chemistry	
Chemistry	Biotechnology	
Chemistry	Pharmaceuticals	
Chemistry	Macromolecular chemistry, polymers	
Chemistry	Food chemistry	
Chemistry	Basic materials chemistry	
Chemistry	Materials, metallurgy	
Chemistry	Surface technology, coating	
Chemistry	Micro-structural and nano-technology	
Chemistry	Chemical engineering	
Chemistry	Environmental technology	
Mechanical engineering	Handling	
Mechanical engineering	Machine tools	
Mechanical engineering	Engines, pumps, turbines	
Mechanical engineering	Textile and paper machines	
Mechanical engineering	Other special machines	
Mechanical engineering	Thermal processes and apparatus	
Mechanical engineering	Mechanical elements	
Mechanical engineering	Transport	
Other fields	Furniture, games	
Other fields	Other consumer goods	
Other fields	Civil engineering	

Calculations based on data from Patents statistics. EPO

On average, during the analysed period, the highest indicator of heterogeneity by region is observed in electrical engineering and mechanical engineering. Based on the results of the calculation of concentration indexes, it can be said that most types of innovations are concentrated in a small number of countries. This conclusion can also be drawn when considering the average number of registered patents by country.

The absolute leader in the number of patents is Germany – throughout all period, the number of patents registered annually exceeds 25 000. The following countries are significantly inferior in the number of registered patents – in France, on average, about 10 000 patents are registered per year, in the Netherlands, 6 000 patents per year, in Italy and Sweden – from 3 500 to 4 000 per year. Among the leading countries are Austria, Belgium, Denmark and Spain with an average number of registered patents from 2 000 to 2 500 per year. In the remaining countries of the European Union, less than 1 000 patents are registered annually

Even by the total number of patents, without a detailed examination by industry, one can notice a significant stratification in the level of innovation activity, depending on the scale of the economies of countries and their historical specialization.

The values of the concentration indices for the period from 2012 to 2021 CR3 are in the range from 52% to 83.6%, CR4 from 60.6% to 88.8% and CR5 with a minimum value of 68.2% and a maximum of 95.2% (Table).

**Table 4. Geographical concentration of innovative activity in countries of the European Union
2012-2021, CR3, CR4, CR5 indexes**

Field of technology level 1	Field of technology level 2	CR3		CR4		CR5	
		2021 average	2021 delta	2021 average	2021 delta	2021 average	2021 delta
Electrical engineering	Electrical machinery, apparatus, energy	0,759	-0,067	0,814	-0,047	0,859	-0,038
Electrical engineering	Audio-visual technology	0,630	-0,039	0,729	-0,037	0,800	-0,049
Electrical engineering	Telecommunications	0,671	-0,109	0,776	-0,053	0,863	0,007
Electrical engineering	Digital communication	0,741	0,053	0,866	0,012	0,933	0,022
Electrical engineering	Basic communication processes	0,679	-0,141	0,791	-0,123	0,848	-0,075
Electrical engineering	Computer technology	0,717	0,026	0,796	0,002	0,852	-0,033
Electrical engineering	IT methods for management	0,638	0,046	0,705	0,023	0,762	-0,006
Electrical engineering	Semiconductors	0,745	-0,077	0,832	-0,078	0,892	-0,041
Instruments	Optics	0,782	-0,018	0,834	-0,007	0,873	-0,007
Instruments	Measurement	0,749	-0,036	0,800	-0,014	0,843	-0,006
Instruments	Analysis of biological materials	0,691	-0,065	0,749	-0,061	0,802	-0,057
Instruments	Control	0,728	0,024	0,787	0,025	0,839	0,013
Instruments	Medical technology	0,663	-0,051	0,727	-0,055	0,782	-0,060
Chemistry	Organic fine chemistry	0,765	-0,021	0,815	-0,017	0,860	-0,022
Chemistry	Biotechnology	0,644	-0,055	0,745	-0,054	0,809	-0,048
Chemistry	Pharmaceuticals	0,585	-0,134	0,660	-0,157	0,727	-0,132
Chemistry	Macromolecular chemistry, polymers	0,755	-0,001	0,835	0,015	0,905	0,008
Chemistry	Food chemistry	0,631	-0,044	0,734	-0,025	0,816	-0,010
Chemistry	Basic materials chemistry	0,791	-0,064	0,833	-0,049	0,866	-0,040
Chemistry	Materials, metallurgy	0,679	0,027	0,735	0,020	0,785	0,023
Chemistry	Surface technology, coating	0,711	-0,062	0,771	-0,077	0,817	-0,073
Chemistry	Micro-structural and nano-technology	0,731	0,015	0,797	0,004	0,852	-0,028
Chemistry	Chemical engineering	0,700	-0,044	0,769	-0,039	0,820	-0,030
Chemistry	Environmental technology	0,661	-0,046	0,734	-0,016	0,795	0,007
Mechanical engineering	Handling	0,681	0,025	0,749	0,028	0,810	0,013
Mechanical engineering	Machine tools	0,740	-0,064	0,802	-0,068	0,858	-0,065
Mechanical engineering	Engines, pumps, turbines	0,765	-0,046	0,824	-0,037	0,866	-0,021
Mechanical engineering	Textile and paper machines	0,641	-0,066	0,716	-0,066	0,780	-0,056
Mechanical engineering	Other special machines	0,654	-0,057	0,745	-0,045	0,804	-0,043
Mechanical engineering	Thermal processes and apparatus	0,664	-0,078	0,736	-0,047	0,790	-0,024
Mechanical engineering	Mechanical elements	0,794	-0,061	0,854	-0,047	0,886	-0,045
Mechanical engineering	Transport	0,780	-0,053	0,848	-0,030	0,880	-0,023
Other fields	Furniture, games	0,663	-0,031	0,757	-0,012	0,819	-0,020
Other fields	Other consumer goods	0,699	-0,020	0,783	-0,056	0,840	-0,038
Other fields	Civil engineering	0,638	-0,044	0,706	-0,041	0,762	-0,034

Calculations based on data from Patents statistics. EPO

The CR3 concentration index shows that there are no types of innovative economic activities in the European Union in which patents would be submitted only by companies from three or less countries. At the same time, a high degree of concentration of patent activity is characteristic of the production of mechanical elements (on average for 2012-2021, the CR3 index was 0.7938), chemistry of basic materials (0.7909), optics (0.7817) and transport (0.7802 units).

The low share of patents in the three leading regions takes place in the production of pharmaceuticals (0.5846), audio-visual technologies (0.6299), food chemistry (0.6306) and IT management methods (0.6376). A decrease in concentration in dynamics according to the CR3 index is observed in 80% of regions. On average, over the analysed period, the CR3 index varies from 66.2% in electrical engineering to 71.7% in mechanical engineering.

The CR4 index already has higher values, but does not reach 100% in any type of economic activity during the analysed period. A high share of the four leading indicators on average for 2012-2021 was observed in digital communications (0.8658), in the production of mechanical elements (0.8543), transport (0.8477), macromolecular chemistry and polymers (0.8353). A relatively low concentration occurs in the production of pharmaceuticals (0.6596), IT management methods (0.7051), civil engineering (0.705), textile and paper equipment (0.7157).

The analysis of the dynamics of the CR5 index also confirms the absence of activities in which patent activity would be fully concentrated only in five regions. A high degree of concentration is observed in digital communications (0.933 in 5 leading regions on average for the analysed period), in macromolecular chemistry and polymers (0.9048), semiconductors manufacturing (0.892), mechanical elements (0.8855) and transport (0.8804).

A low concentration of patent activity takes place in the production of pharmaceuticals (0.7272), IT management methods (0.7619), civil engineering (0.7625) and the production of textile and paper equipment (0.7799). In general, the concentration tends to decrease.

The analysis of geographical concentration according to the Gini index in the dynamics of innovative sectors of the economy showed that all of them are more inclined to concentration – the value of the indicator exceeds 0.8 units. The highest concentration is observed in the branches of mechanical engineering (in 2012 – 0.88 on average), namely in the production of mechanical elements (0.8861). In general, according to the sample of industries, the highest concentration took place in the

chemistry of basic materials (0.9044 in 2012), in optics (0.8895) and transport (0.879). A relatively low concentration was observed in the design and construction of civil facilities (0.8282).

Table 5. Geographical concentration of innovative activity in countries of the European Union 2012-2021, Gini index

	2012	2012-2019 delta	2019	2019-2021 delta	2021
Electrical engineering	0,861	-0,0071	0,854	0,0052	0,848
Instruments	0,862	-0,0576	0,804	-0,0401	0,844
Chemistry	0,864	-0,0134	0,851	0,0053	0,845
Mechanical engineering	0,865	-0,0127	0,852	0,0025	0,850
Other fields	0,848	-0,0058	0,842	0,0026	0,840

Calculations based on data from Patents statistics. EPO

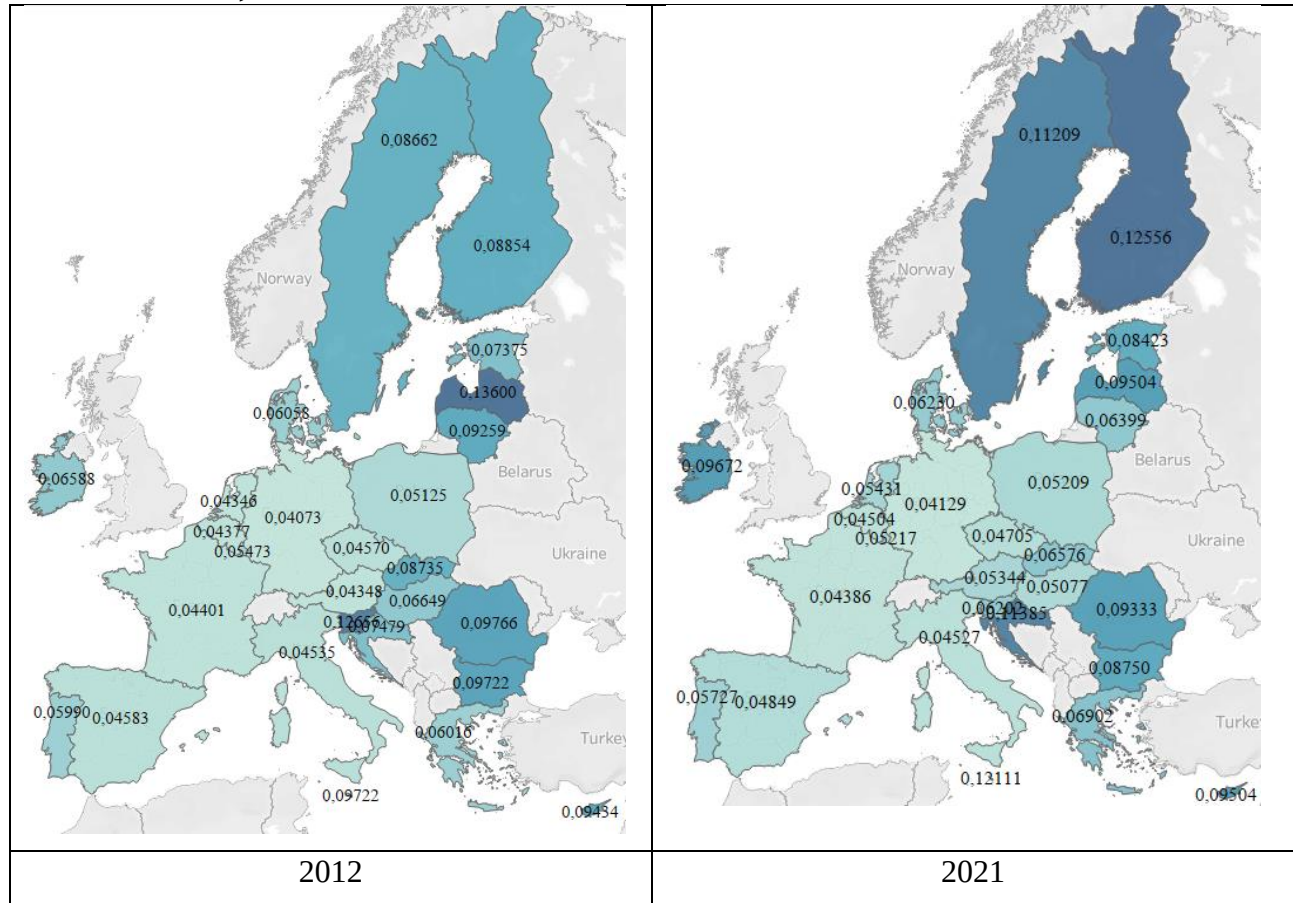
In our opinion, it is possible to trace the impact of ICT on the placement of innovation activities during the COVID-19 pandemic. Since 2020, companies, in conditions of limited interpersonal contacts, have most fully implemented ICT technologies, which, theoretically, should have contributed to the dispersion of innovation activities geographically and a decrease in the Gini index.

It should be noted that in general, by 2019, the Gini index decreased on average across all enlarged sectors of the innovative economy. This is especially noticeable in the field of medical equipment and measuring devices (from 0.8619 in 2012 to 0.8043 in 2019). This happened mainly due to the receipt of more patents in the field of optics by companies from the Netherlands, Germany and France.

At the same time, already in 2021, the Gini index in this sector increased slightly, but maintained a negative trend compared to 2012 (0.844 versus 0.8619). During the pandemic period, there was a decrease in the concentration of innovations among EU countries in four of the five enlarged sectors.

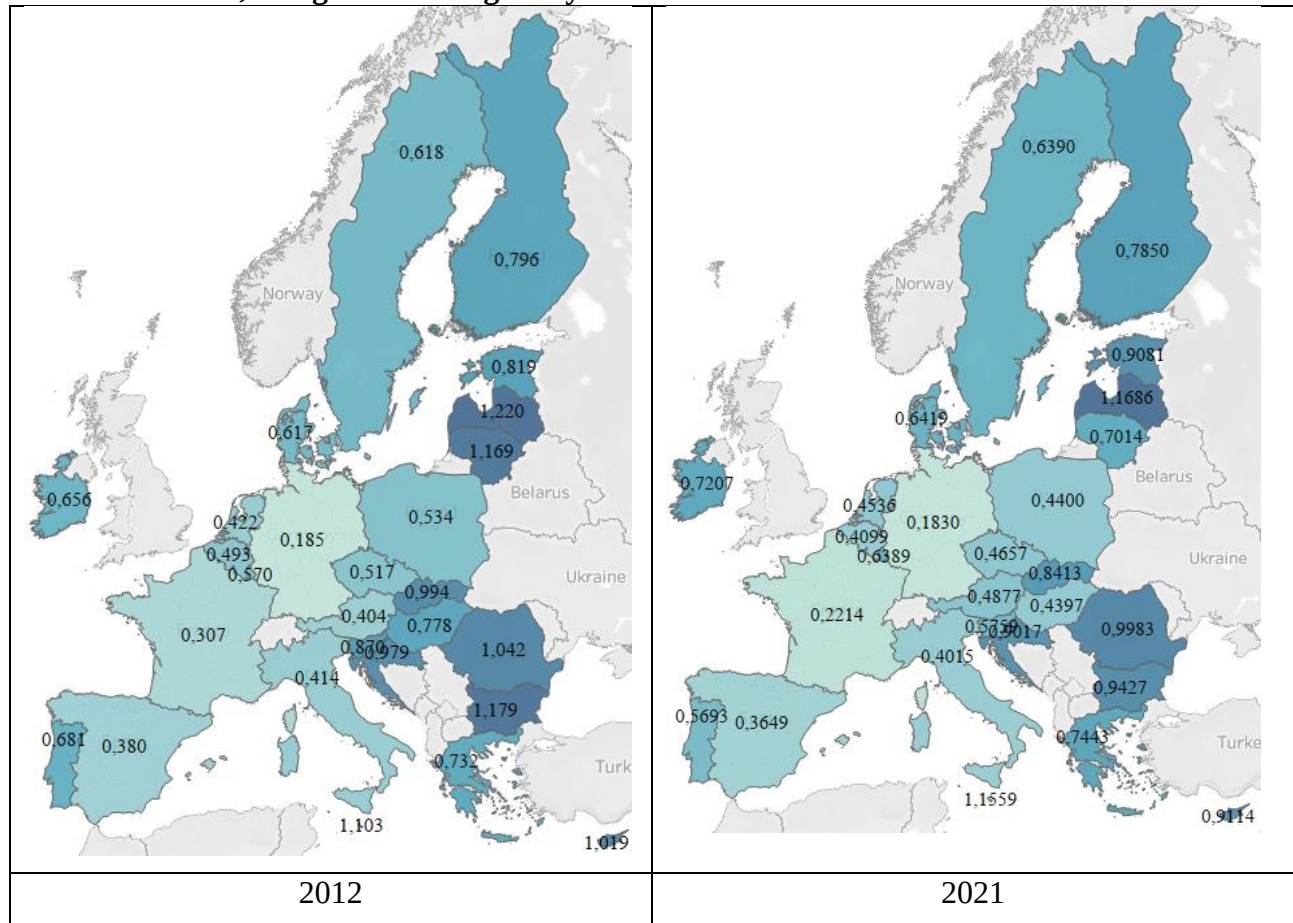
With the next step, we will consider the specialization of countries according to the presented indices. The values of the Herfindahl-Hirschman index for the European Union countries in 2012 and 2021 are shown in the figure.

Figures 1-2. Regional Specialisation of innovative activity in countries of the European Union 2012-2021, Herfindahl-Hirschman index

The largest number of types of innovative economic activity is represented in Germany (the Herfindahl-Hirschman index averaged 0.0415 over the analysed period), Belgium (average 0.043), France (average 0.0434), Italy (average 0.045), Spain (average 0.046), Austria (average 0.047), Poland (average 0.047), Netherlands (average 0.05) and Portugal (average 0.051). The countries where only some types of innovation activity are concentrated are Croatia (average 0.135), Malta (average 0.115) and Lithuania (average 0.112).

Figures 3-4. Regional Specialisation of innovative activity in countries of the European Union 2012-2021, Krugman heterogeneity index

The results of the Krugman index analysis practically repeat the conclusion of the Herfindahl-Hirschman. A low degree of specialization in innovative sectors of the economy takes place in Germany (on average for 2012-2021 the index was 0.199), France (average 0.244), Spain (average 0.355), Italy (average 0.417), Austria (average 0.435), Poland (average 0.443), Belgium (average 0.443), the Netherlands (average 0.453). Countries that specialize only in some innovative industries are Croatia (average 1.275), Latvia (average 1.222 units) and Malta (average 1.047).

Conclusions

Thus, we can conclude that the concentration of innovation activity in the countries of the European Union tends to high values, following the principles of rationality of production when

choosing a geographical location, but does not focus entirely in certain countries in response to the ongoing regional policy. Individual industries increased their performance in 2020-2021 in response to the pandemic.

At the same time, the dynamics of concentration was twofold. Thus, telecommunications, basic communication processes, audio-visual and medical technologies, pharmaceuticals, biotechnologies and some other industries (according to the Herfindahl-Hirschman index) have significantly dispersed among the countries of the European Union, but their heterogeneity (according to Krugman index) has increased. It is noteworthy that no type of innovative economic activity tends to concentrate in just a few countries. We believe that this may be explained by the relatively large territory of the European Union and capacious markets (companies prefer to locate their production facilities closer to consumers), but also, to a greater extent, by the policy of stimulating innovation at the regional and national levels. Note that countries with a high level of socio-economic development specialize in many innovative industries.

Discussion

Determination of current trends in regional specialization and concentration of innovation activities is necessary for economic policy. The key goals should be to create new jobs, improve working conditions, rationally use available resources, increase the efficiency of the sectoral structure, reduce inequality, increase the competitiveness of nations and the welfare of the population. Our analysis has revealed two multidirectional trends. On the one hand, innovative activities tend to be concentrated in some countries, which is explained by the rational behaviour of economic actors. On the other hand, regional policy plays an important role – innovation is not completely concentrated in certain territories. This is also due to the fact that in knowledge-intensive industries there is a high risk of information leakage, which deters competing companies from co-location. Understanding the correlation of forces influencing the concentration of innovation and specialization of regions, as well as on the nature of the placement of activities in countries and regions will bring fresh ideas in the development of new economic geography and will form a block of information for regional management.

References

Arrow, K. J. (1962). The economic implications of learning by doing. *Review of Economic Studies*, 29(3), 155-173.

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı
The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book
24-28 October 2022 <https://www.intraders.org/october> e-ISBN: 978-605-72229-0-9

- Berger, A. N., & Hannan, T. H. (1989). The price-concentration relationship in banking. *The review of Economics and Statistics*, 71, 291-299.
- Bukvic, R. (2019). Evolution and current status of the competitive environment in the Serbian banking sector: Concentration indices analysis. *Serbia: Current Political, Economic and Social Issues and Challenges*, Nova Science Publishers, Inc., New York, 23-42.
- Cheba, K., & Szopik-Depczyńska, K. (2019). Sustainable competitiveness and responsible innovations – the case of the European Union countries. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego We Wrocławiu*, 63(6), 139–150.
- Dansby, R. E., & Willig, R. D. (1979). Industry performance gradient indexes. *The American Economic Review*, 69(3), 249-260.
- Drucker, J. (2011). Regional industrial structure concentration in the United States: Trends and implications. *Economic Geography*, 87(4), 421-452.
- Dworak, E. (1), Grzelak, M. M. (2), & Roszko-Wójtowicz, E. (2). (2022). Comparison of National Innovation Systems in the European Union Countries. *Risks*, 10(1)
- European Commission (2010). Communication from the commission. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth
- European Commission (2020). Implementation strategy for horizon Europe. Version 1.0
- European Parliament (2000). Lisbon European Council. Presidency Conclusions
- Furková, A. (2019). Spatial spillovers and European Union regional innovation activities. *Central European Journal of Operations Research*, 27(3), 815–834.
- Gajewski, M. (2017). Policies Supporting Innovation In The European Union In The Context Of The Lisbon Strategy And The Europe 2020 Strategy. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, 20(2), 109–127.
- Herfindahl, O. C. (1950). Concentration in the Steel Industry (Unpublished doctoral dissertation). Columbia university, New York
- Hirschman, A. O. (1964). The paternity of an index. *American Economic Review*, 54(5), 761-762.
- Krugman, P. (1991). Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy*, 99(3), 483-499.
- Krugman, P. (1992). *Geography and Trade*. Cambridge, MA: MIT press

- Ljumović, Isidora; Vladan Pavlović, Janko M. Cvijanović. (2014). Two Aspects of Concentration in Serbian Banking Sector, *Industrija*, 42 (3), 61–77.
- Longhi, S., Nijkamp, P., & Traistaru, I. (2004). Economic integration and regional structural change in a wider Europe: Evidence from new EU and accession countries. *Journal of Institutional Innovation, Development, and Transition*, 8(1), 48-55.
- Mizuno, K., Mizutani, F., & Nakayama, N. (2006). Industrial diversity and metropolitan unemployment rate. *Annals of Regional Science*, 40(1), 157-172.
- Palan, N., & Schmiedeberg, C. (2010). Structural convergence of European countries. *Structural Change and Economic Dynamics*, 21(2), 85-100.
- Pelka, M. (2018). Analysis of innovations in the European Union via ensemble symbolic density clustering. *Ekonometria. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego We Wrocławiu*, 22, 84–98.
- Popelo, O., Tulchynska, S., Tulchynckiy, R., Khanin, S., & Hrechko, A. (2021). Modeling and Forecasting of the Integrated Index of Innovation Activity of Regions. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 43(2), 306–314.
- Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037.
- Santos-Arteaga, F.J., Tavana, M., Torrecillas, C., & Di Caprio, D. (2020). Innovation Dynamics and Financial Stability: A European Union Perspective. *Technological and Economic Development of Economy*, 26(6), 1366–1398.
- Scherer, Frederic M, & Ross, D. (1990). *Industrial Market Structure and Economic Performance* (3rd Ed.). Boston: Houghton Mifflin
- Stanculescu, E. P. (2015). European Union: innovation activity and competitiveness. Realities and perspectives. *Global Economic Observer*, 3(1), 4-9.
- Tirole, J. (1988). *The Theory of Industrial Organization*. Cambridge, MA: MIT press
- Von Schomberg, R. (2013). A vision of responsible innovation.
- Xirouchakis, F. (2013). Innovation Dynamics: Transforming the European Union Economy. *Journal of Regional & Socio-Economic Issues*, 3(3), 37–56.

Denotations, Connotations and Indications of the Synonymic Words in the Dictionaries and their Usage in Corpus Linguistics

Aziza Abdumanapovna Sharipova¹

Abstract

The investigation of absolute synonyms is done with the help of British National Corpus and Corpus of Contemporary American English. Lastly, the field of linguistics can greatly benefit from and depend on a corpus based data to supply it information, as confirmed by the hypothesis used in this section. Moreover, the abstract examines such synonym's pairs in vocabulary of American and British dialects to find the difference between them. The comparative analysis and concordance lines were used to obtain data for this part of the study in order to complete the research on pair synonyms and determining whether or not absolute synonyms exist. The corpus-based data appears to be beneficial because it supplies additional information as opposed to dictionaries that lack comprehensive details of the words, for instance collocations or grammatical patterns. The corpora COCA and BNC were used to compare and contrast synonyms. As a matter of fact, this article shows a comparison between the dictionary path and the natural language path. The situation of a puzzled driver at the intersection with two paths in front of it perfectly illustrates the role of an individual when learning English as a foreign language. Additionally, corpora provide the option to search for more sample sentences of synonyms in case the learner is not clear on the meaning of a certain word.

Keywords: synonym, e-dictionary, lexemes, absolute synonym, corpora

The stylistics linguistic varieties constitute a dimension called dialects that are considered as subtypes of languages that can vary in grammar, pronunciation and vocabulary. English language has numerous dialects, however this section examines American English and British English.

Pair synonymy in American English and British English

Dialects have numerous varieties in English language. The dialects are marked in various shades of colors depending on their geographical area.

¹ Associate Professor of the Department of Foreign Languages of the Tashkent University of Information Sciences named after Muhammad al-Khwarizmi, Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences, ORCID ID: 0000-0002-9309-4151

More often than not, English-speaking people make use of different expressions and words to refer to the same thing. This implies that vocabulary usage in different dialects can cause misunderstandings.

Consider, for example, the words cotton-candy and candy floss. They sound completely different and somebody who is unaware of their meaning could totally pass them as two different words with different meanings, however in reality, they refer to the same thing, i.e. a type of candy.

Thus, this section examines such synonym's pairs in vocabulary of American and British dialects to find the difference between them, if any. The 3 groups of synonym's pair in American English and British English are used in this section. (lorry/truck, lift/elevator, jail/prison).

The following e-dictionaries were used for consultation purposes:

- Dictionary (2020)
- Merriam-Webster Dictionary (MWD 2020)
- Oxford Learner's Dictionary (OLD 2020)
- Cambridge Dictionaries Online (CDO 2020) [8]

Dictionary definitions of pair synonyms

The above mentioned dictionaries were used to analyze the words truck (American English) and lorry (British English) which were identified by all of them, as Table 1 demonstrates. The word truck is defined "as a large vehicle" and a number of other terms are used to describe its physicality. However, it should be noted that the word "lorry" is not used or mentioned as its synonym. In this case, absolute synonymy is proposed on the basis of definitions provided in the dictionary. As opposed to this, the second word, i.e. "lorry" is defined as a motor truck or truck in 3/4 online dictionaries that were used in this paper. [5]

Table 1. Dictionary definition of Truck and Lorry

	Dictionary	Merriam-Webster Dictionary	Oxford Learner's Dictionary	Cambridge Dictionaries Online
<i>Truck</i> American English	<i>any of various forms of vehicle for carrying goods and materials, usually consisting of a single self-propelled unit but also often composed of a trailer vehicle hauled by a tractor unit.</i>	<i>1 : to roll along especially in an easy untroubled way ; 2 : to transport goods by truck ; 3 : to be employed in driving a truck.</i>	<i>1. - a large vehicle for carrying heavy loads by road. 2. an open railway vehicle for carrying goods or animals</i>	<i>a large vehicle with an open or covered space in the back to hold a load of goods.</i>
<i>Lorry</i> British English	<i>A motor truck, especially large one</i>	<i>- motor truck</i>	<i>- a large vehicle for carrying heavy loads by road.</i>	<i>- a truck</i>

The lexemes searched shown in Table 2 are elevator (American English) and lift (British English) that, in their simple sense, refer to a machine that carries things and people to desired floor in a building. The point of observation here is that how many dictionaries provide a similar definition. In this regard, OLD defined “lift” as an act rather than a device or machine, thus not considering it as a noun. The definitions provided by all the dictionaries suggest the use of absolute synonymy here. To summarize all four definitions, it can be said that “it is a device used to carry people and goods to different levels in a building”. [6]

Table 2: Dictionary Definitions of Elevator and Lift

	Dictionary	Merriam-Webster Dictionary	Oxford Learner's Dictionary	Cambridge Dictionaries Online
<i>Elevator</i> American English	<i>a device like a box that moves up and down, carrying people or goods</i>	<i>one that raises or lifts something up</i>	<i>a machine that carries people or goods up and down to different levels in a building or a mine</i>	<i>a device like a box that moves up and down, carrying people or goods from one floor of a building to another or taking people up and down underground in a mine.</i>
<i>Lift</i> British English	<i>a platform or compartment housed in a shaft for raising and lowering people or things to different levels.</i>	<i>a device that moves up and down inside a tall building</i>		<i>a device like a boat that moves up and down</i>

Two different words that explain and denote the same thing are represented in Table 3. Essentially, both jail and prison are described as “a building or place to keep criminals”. While other dictionaries have mentioned that prison is a place where criminals wait for trials, Merriam-Webster Dictionary and Cambridge Dictionaries are more inclined towards specifying it as a place where criminals are forcefully kept. However, both the expressions have the same core semantic meaning, thus qualifying as absolute synonyms.

Table 3: Dictionary Definition of *Prison* and *Jail*

	Dictionary	Merriam-Webster Dictionary	Oxford Learner's Dictionary	Cambridge Dictionaries Online
<i>Prison</i> American English	<i>a building where criminals are kept as a punishment:</i>	<i>1. a state of confinement or captivity. 2. a place of confinement especially for lawbreakers specifically : an institution (such as one under state jurisdiction) for confinement of persons convicted of serious crimes — compare jail. prison.</i>	<i>a building where people are kept as a punishment for a crime they have committed, or while they are waiting for trial</i>	<i>a building where criminals are forced to live as a punishment a building where criminals are forced to live as a punishment</i>
<i>Jail</i> British English	<i>specifically a place for prisoners or people accused of crimes</i>	<i>a place of confinement for persons held in lawful custody specifically : such a place under the jurisdiction of a local government (such as a county)</i>	<i>- a prison</i>	<i>a place where criminals are kept to punish them for their crimes, or where people accused of crimes are kept while waiting for their trials</i>

Corpus based data results

The comparative analysis and concordance lines were used to obtain data for this part of the study in order to complete the research on pair synonyms and determining whether or not absolute synonyms exist. A total of two corpora, i.e. The Corpus of Contemporary American English (COCA) and British National Corpus (BNC) were used to draw realistic conclusions. [3]

A collocation certainly serves as a great measure to find out if synonyms of a given word exist, and if they do, what is the scale of synonymy. The pairs of synonyms used in this section are

presented through collocation in the following figures as English speakers consider it a significant vocabulary unit.

Corpora are used to extract the tables shown in the following figures. The collocation of the searched words is presented in the first column. The comparison of words is shown in W1 and W2 columns. The total number of times that collocations of the first and second word occurred is represented by numbers. The meaning of the compared words holds certain similarities and differences that should be highlighted by the comparison of the collocates.

The synonyms pair *truck* and *lorry* is defined as absolute in the e-dictionaries used in the last section, however, their collocations in both the corpora (COCA and BNC) do not match. According to noteworthy linguists, one of the key characteristics of absolute synonymy is that collocations of the synonyms match with each other. In the first 17 entries; 6 out of 10,420 were detected, and the possessive adjectives “his” and “my” seem to be the only collocations. As all nouns can have their determiners in the shape of personal pronouns, also known as possessive adjectives, these collocations cannot be considered as real collocations. The word *lorry*, considering its first 17 collocations, mostly collocates with determiners, articles, and prepositions, however, this situation outlines a contrariwise situation making a comparison of 1st word with the 2nd. In COCA, as figure 3 demonstrates, there are many more collocations of the word *lorry* as compared to the word *truck*. The dialect basis of corpus (COCA) and pair synonyms used for investigation can be accounted for this significant difference.

Figure 1. Collocation comparisons of pair of synonyms lorry and truck in COCA

WORD 1 (W1): TRUCK (189.20)				WORD 2 (W2): LORRY (0.01)			
	WORD	W1	W2		WORD	W2	W1
1	PICKUP	1498	0	1	DRIVER	12	1058
2	OUT	1063	1	2	"	22	2133
3	STOP	484	0	3	ON	12	1569
4	CAR	471	0	4	THAT	11	1479
5	DRIVING	377	0	5	WITH	11	1578
6	ONE	373	0	6	,	63	9116
7	HAVE	357	0	7	'S	14	2185
8	DRIVE	355	0	8	WAS	10	1571
9	PARKED	351	0	9	A	54	9575
10	MY	694	1	10	.	55	10292
11	TOW	336	0	11	THE	78	16965
12	YOUR	336	0	12	OF	20	4439
13	HIS	2509	4	13	TO	16	3942
14	BED	310	0	14	AND	23	5729
15	ITS	303	0	15	IN	14	4092
16	FIRE	302	0				
17	HAS	301	0				

Figure 2. Collocation comparisons of pair of synonyms lorry and truck in BNC

WORD 1 (W1): LORRY (1.17)				WORD 2 (W2): TRUCK (0.85)			
	WORD	W1	W2		WORD	W2	W1
1	LORRY	26	1	1	PICK-UP	35	0
2	FRENCH	12	0	2	FORK-LIFT	21	0
3	WIFE	12	0	3	TRUCK	20	1
4	CRASH	11	0	4	FORKLIFT	10	0
5	WOMAN	9	0	5	PICKUP	9	0
6	LONG-DISTANCE	7	0	6	CATERING	8	0
7	MILK	7	0	7	SALES	8	0
8	MOVEMENTS	7	0	8	HALF	7	0
9	SING	7	0	9	COMPANY	12	1
10	FELL	6	0	10	FORK	12	1
11	MAY	6	0	11	MASKLIN	6	0
12	MORNING	6	0	12	MINUTES	6	0
13	NA	6	0	13	REFUSE	6	0
14	SERIOUS	6	0	14	SYSTEM	6	0
15	BRING	5	0	15	PLANT	10	1
16	BLOCKADE	5	0	16	HULL	5	0
17	CRUSHED	5	0	17	&;	5	0

The words, truck and lorry, both have great amount of zeros placed in the W2 column. This corroborates that absolute synonymy does not exist. The search for absolute synonyms only proved that such a phenomenon does not exist in linguistics.

The non-native speakers can greatly benefit from corpus in terms of learning about and recognizing various linguistic changes, as represented through the comparison made in Figure 3. The non-existence of absolute synonymy is indicated by the low numbers in column W2 as compared to

W1. However, collocations ratio (810:24 & 2921:5) in both the images in Figure 3 supports the view that absolute synonymy exists.

Figure 3. Collocation comparisons of pair of synonyms *elevator* and *lift* in BNC

WORD 1 (W1): ELEVATOR (0.46)				WORD 2 (W2): LIFT (2.17)			
	WORD	W1	W2		WORD	W2	W1
1	APARTMENT	36	0	1	WEIGHTS	287	0
2	OTIS	36	0	2	EMBARGO	284	0
3	BUTTONS	33	0	3	SPIRITS	203	0
4	HALLWAY	38	1	4	BAN	197	0
5	DING	18	0	5	TICKET	190	0
6	PUNCHED	16	0	6	TICKETS	347	1
7	INT	237	8	7	SANCTIONS	167	0
8	GRAIN	87	3	8	SKI	141	0
9	SPEECH	14	0	9	LEG	217	1
10	ESCALATOR	13	0	10	HIPS	104	0
11	FREIGHT	77	3	11	ARMS	348	2
12	HEROINE	12	0	12	CHEST	73	0
13	SHAFTS	22	1	13	LEGS	126	1
14	LOBBY	102	5	14	ECONOMIC	62	0
15	BASEMENT	20	1	15	KNEE	61	0
16	THEOREM	10	0	16	RESTRICTIONS	58	0
17	CORRIDOR	39	2	17	CHIN	56	0

This section aimed at comprehensively examining synonymy in English linguistics. The results obtained from comparing BNC COCA were quite similar, therefore, only the BNC corpus has been included in the following table. [4]

The synonyms pair, *jail* and *prison* are investigated in Figure 6. The numbers obtained in columns W1 and W2 were expected as the figure only features British English speakers. The word *jail* has 127 collocations and matches with prison collocations 68 times. This pair has shown the least difference in collocations. The jail collocations in the right part of the table are significantly less than that of prison collocates, i.e. 1192:11, which is opposite to the first ratio; thus implying absolute synonymy should be defined.

Figure 4. Collocation comparisons of pair of synonyms *prison* and *jail* in BNC

WORD 1 (W1): JAIL (0.20)				WORD 2 (W2): PRISON (4.98)			
	WORD	W1	W2		WORD	W2	W1
1	GETS	6	0	1	SYSTEM	116	0
2	BAGHDAD	10	1	2	MY	52	0
3	AMERICA	5	0	3	SERVICE	183	2
4	KEYS	5	0	4	OFFICERS	264	3
5	COUNTY	13	3	5	OFFICER	75	1
6	THREE-MONTH	6	2	6	CAMP	37	0
7	APPEAL	14	5	7	POPULATION	143	2
8	BLANDFORD	5	2	8	VISITORS	30	0
9	BUILD	7	4	9	BUILDING	29	0
10	FAZAKERLEY	5	3	10	OFFICE	29	0
11	KILLER	5	3	11	PENTONVILLE	29	0
12	TAX	5	3	12	ASSOCIATION	49	1
13	FACES	10	7	13	REFORM	49	1
14	JUDGE	14	10	14	CAMPS	24	0
15	LEEDS	5	4	15	GOVERNORS	22	0
16	REFUSED	5	4	16	WOMEN	41	1
17	CHARGES	7	6	17	DOES	20	0

The corpora COCA and BNC were used to compare and contrast synonyms. In essence, this section was a comparison between the dictionary path and the natural language path. The situation of a puzzled driver at the intersection with two paths in front of him perfectly illustrates the role of an individual when learning English as a foreign language. The right road goes to the dictionary path with word's definitions while the road on the left leads to learning "real English". It can be hard to decide which one should be picked. [1]

On the basis of the criteria defined by well-known linguists mentioned in this section, the dictionary path supports the existence of absolute synonyms. The definitions of pair synonyms were according to the concept of absolute synonymy, i.e. they could be interchanged.[2] However, it should be remembered that the dictionary meaning of a word may or may not be similar to the infinite denotations, connotations, and indications that it may also represent. The words have different senses and shades of meaning according to the situation or context it is used in. Thus, the second part of this section was conducted with help of corpora which showed opposing results. There is a huge difference between the definition of words provided by dictionaries and their application in real life. The corpora-based results negated the e-dictionaries results and claimed that absolute synonymy does not exist in English linguistics.

References

- Abdumanapovna, S.A. 2018 The contemporary language studies with corpus linguistics, ACM International Conference Proceeding Series
- Abdumanapovna, S.A. 2019, The Use of Technology in Corpus Linguistics, International Conference on Information Science and Communications Technologies: Applications, Trends and Opportunities, ICISCT 2019
- Abdumanapovna, S.A. 2019, The role of sketch engine in multiple types of corpora, International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering
- British National Corpus (BNC). Retrieved from: <http://corpus.byu.edu/bnc/>
- Cambridge advanced learner's dictionary (2020). Cambridge: Cambridge University Press.
- Cambridge Dictionaries Online (CDO 2020). Retrieved from: <http://dictionary.cambridge.org/>
- Cruse, A. (1986). Lexical Semantics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dictionary (2020). Retrieved from: <http://dictionary.reference.com/>

The conflict between East and West In the poetry of Mehmet Akif Ersoy

Mohammed Dawabsheh¹

Abstract

The relationship of the East with the West is the most controversial issue, controversy, and theorizing, which philosophers have addressed and the writers were divided about it, some of them looked at it positively and optimistically, and some saw it as pessimistic. Stir up disputes. Therefore, this issue has become a preoccupation for all writers, and most of their writings were imagined as a conflict between a backward East and an advanced West. It is not surprising that we find that every action has a reaction : (West-East) - (progress - backwardness) - (science - ignorance) - (developed culture - traditional culture).

The most prominent of these literary productions that addressed this problem

Like: the Latin Quarter novel by "Yahya Haqi, the lamp of Umm Hashem" by Suhail Idris, Asfour From the east by "Tawfiq al-Hakim", and the season of migration to the north, by "Tayeb Salih".

The study aims to answer the following questions:

How did the poet portray the relationship between East and West?

How did he look at both the East and the West?

What is the point of this comparison?

What are the topics raised in his poetry?

How did the image of the conflict manifest itself in his poetry?

What are the causes of this conflict between East and West ?In his poetry?

Why dominate the literary conflict on others?

¹ Prof. Dr., Arab American University, Arabic Language and Media Department.
Mohammed.dawabsheh@aaup.edu ORCID ID: 0000-0002-5808-8944

The researcher used the descriptive-analytical method. Because it is the closest to studying the subject.

Keywords: Mehmet Akif Ersoy, conflict, poetry, East, West.

Introduction:

The conflict between East and West is not new, extending back hundreds of years, and the conflict in literature and thought is part of this great conflict between two worlds and two civilizations. Literature and history are written by the most powerful in this world. But Turkish literature, including Mehmet Akif Ersoy, was written during a political period that was weak for Turkey, especially after its loss in the World War.

This conflict between civilizations emerged during colonialism and began in the form of war and clashes, and the topics related to literature turned to hostility and hatred between peoples. Muhammad Akif Ersoy loved his country and its people and was loyal and this thing was reflected in his literature. He wrote poetry that expresses the ideas of the conflict between East and West from several aspects: literary, intellectual, religious, and political.

The patterns of conflict and its various forms depend on the domination of the strong over the weak at the level of the state, groups or individuals. Intellectual conflict may be the most dangerous type of conflict. Because he is able to change a person and his liberties for good or evil.

In this study, we do not mean the imaginary conflict that the writer creates in the literary text, but rather the real conflict that occurred between Turkey after the defeat in the First World War and the allies, and Muhammad Akef mentioned it in his poetry and became a history studied by the Turks. It is a real struggle on the ground. It has forms, types, and causes.

Muhammad Akef has clarified the types of conflict, its forms, and its causes in his literature, but here, in compliance with the methodology, we will focus on the conflict in the poetry that we found, knowing that the conflict in the novel is clearer and more than poetry.

Previous studies:

Muhammad Akef has clarified the types of conflict, its forms, and its causes in his literature, but here, in compliance with the methodology, we will focus on the conflict in the poetry that we found, knowing that the conflict in the novel is clearer and more than poetry.

One of the most important studies that dealt with the issue of conflict:

tKhateeb Alumam study.2017. The conflict between East and West, Istanbul, Memories and the City novel by the Nobel Prize-winning Turkish writer Orhan Pamuk.

Both East and West hold different views of culture, literature, and philosophy, and this naturally reflects the difference in social structure as well. The history of intellectuals' interest in the issue of the meeting of the East with the West goes back several centuries. However, interest has increased in the last few decades, as t

The problem of East/West is still being studied in several academic centers, and as a result, cultural and social theories in several forms have emerged.

The writer's struggle between East and West is very clear. The writer presented his vision of his city "Istanbul" through the books of Western travelers and artists and explains to us the contradictions between some travelers who liked Istanbul because of its strangeness and some of them who liked "Lute" for that eastern character that the modern state is trying to eliminate, meaning that he sees that their tendency to Westernization eliminates The privacy of Istanbul, which many Westerners loved. It is mentioned in the novel that many customs and traditions began to disappear, and how the state prevented traditional clothes when the French writer André Gide criticized those clothes because he described them as filth. The conflict between East and West is evident in all of Pamuk's writings. In the novel "The White Castle," we read about the story of friendship between an ambitious Turk and an Italian and their acquaintance with each other's culture and life. In addition the view of religion is another element of the conflict between East and West.<https://www.ahewar.org/debat/show.art>

- George Tarabishi study, 1977, East and west of manhood and felinity.
- Bahi , Isam . 1991. The Journey to the West in the Modern Novel
- Mansour, Qaysouma. 1994. I am and the Other in the Modern Novel
- Abdullah Abu Haif . 1994. The Modern Story and the West

These studies dealt with the historical and religious conflict and did not mention the intellectual conflict or the cultural conflict, and this is what distinguishes this study from other studies

Another issue is a few studies that dealt with conflict in poetry, as studies often deal with conflict in the novel or story.

Turkish poetry paid close attention to social problems that aim to reach the masses (influenced by Western countries, especially France, and closely concerned with national problems, and dealt with topics such as the love of the people and the homeland and the conflict with the West after the collapse of the Ottoman Empire., <http://www.trakus.org/kods> (*Son erişim Tarihi: 29 Mart 2015*).

Muhammad Al-Jasser says in his book “Turkey, the Field of Conflict between East and West,” (Aljasir, 2002,p 15)that the site was reflected in the book’s title because it is located between East and West and that the conflict cannot calm intellectually and ideologically because of the cultural difference between the two countries.

Mehmet Akif Ersoy :

He was born in 1873 in Istanbul. His mother, Amina Sharif Hanim, moved with her family from Pokhara to Anatolia. His father, Mehmet Tahir Effendi, was born in Kosovo, lived in Turkey and was a teacher in the Fatih Mosque. His father named him "a loaf" according to the alphabetical account that expresses the date of his birth, but because of the difficulty of pronouncing him, they called him "Akef" and over time this name was adopted for him.

Turkish President Recep Tayyip Erdogan said in a televised interview on 10/3/2021: “Arsoy was undoubtedly among the pivotal figures in the country in the last century, and one of the symbols of our struggle for independence and our tradition of scientific knowledge, he attained an exceptional place in the hearts of our nation.” Beloved thanks to his immortal deeds, fighting personality, deep knowledge, and exemplary morals.”

Ramadan Yildirim described Muhammad Akef by saying, “He is a man of thought and educator, who clearly displays the moral, social and economic collapse of the Islamic society, and seeks to solve these problems. The reality in which we live and to take the Qur’an alone as a basis and constitution for us, and extract new meanings from it, in order to comprehend our age and find solutions” *Yildirim, 2008, p. 165*.

Muhammad Akef was famous for his political and religious poetry until he was called the poet of Islam in the literary circles of his time. The poet, which I adopted for study in 1933, was printed and translated into Arabic by Ibrahim Sabri. It is located 132 pages of medium volume. It was written by our poet during his stay in Egypt, and he is a stranger to the homeland in which he grew up, and in it the poet broadcasts his concerns and the concerns of his entire nation, complaining about the bitterness of abandonment, sadness, loneliness, and disappointment. Hope, is one of the most beautiful verses. this poet (Mehmet Akif Ersoy) wrote the Turkish national anthem. One critic described the anthem's words by saying: "There is no other poem in Turkish literature that expresses the belief in freedom better than the Turkish national anthem. It is an epic that reflects the unique heroism of the people" (Bilgin, 2007,p2).

Intellectual conflict

The conflict between East and West is not new, and its types are diverse. There is political, religious, social, cultural, economic, and military conflict. These types appeared in Muhammad Akef's poetry, as in his saying:

Anarchy

In the East

The disease is spread

Destroying everybody

The strength here (Akif, 1933, p95)

The internal and external intellectual conflict is one of the most important issues that Muhammad Akef mentioned and focused on. The poet says:

I saw ruined countries

broken families

ruined bridges

Bumpy roads and dirty streets

I saw injustice

the spreading of diseases

Their homes are bad(Akif, 1933, pp. 34-35)

The poet talked about the intellectual conflict between East and West, In his writings, Muhammad Akef used to compare the East and the West, through clear and unclear messages, and he was explaining the reasons for the progress of the West sometimes, such as unity, industry and science, and he said that the Islamic religion had called for these issues a long time ago, so why not take them, through which we can advance and evolve ,saying

They united for one reason:

victory

Despite their differences

in gender and language

and lifestyle

As for you,

how long will the dispute between you last

We lost because of the conflict

What was lost is enough,

so pity what is left (Akif, 1933, 45)

But we must point out that the poet neglected that “the direct contact between East and West was in the interest of the East, for they took art and literature from them.”(Bihim,2020,p

Religious conflict

Religious conflict is one of the most complex types of conflict because it depends on the unseen, controversy, argument, and persuasion, and here comes the difference between religions, religious conflict was internal and external. He says:

They are fighting in the name of jihad

Villages without inhabitants

They don't know the future

Cemeteries are scattered everywhere (Akif, 1933, pp. 34-35)

The poet at the same time asks:

Is this land

The land of the prophets??? (Akif, 1933, p. 35)

Is this the land of the prophets for this work to happen here? Why?

The relationship between East and West is ancient, thorny, and governed by the accumulation of history, which is mostly accumulations filled with tension, anger, and melancholy. The West has been striving, all the time, to build empires that would guarantee its people a distinguished life, and the East was a suitable land for these expansions.

The poet lived in an era of war, conflict, and dominate, on, and therefore he always called the Turkish people for war and jihad to expel the colonizer from the Turkish land.

He Says:

The Mujahid generation

Does not know the rest

Does not know laziness

Knows strength

Courage

and hope

in front of wars(Akif, 1933, 51).

Although the poet was looking at the future only and did not belong to the past, he was always giving examples from the past and focusing on them, especially in the religious aspects,

describing what happened to the Turkish sanctuaries, mosques, churches, and places of worship and what happened during the conflict and war:

Where is Othman's grave?

Where is Saladin's grave?

semi homelands

Where is Muhammad Al-Fateh?

There is nothing left of the glory of Sultan Bayezid

Except the for dome

rundown

The place of monotheism in this world

has been cracked

and broken(Akif,1933,p57)

Muhammad Akef believes that strangers brought strange things to the country, and religion is not this way. They destroyed religion.

He says:

The homeland of Islam

insult his dignity

every day

and still (Akif,1933,p 59)

social conflict

The conflict between East and West appeared clearly in modern Turkish literature, especially from the writer Orhan Pamuk in his novel Istanbul “Memories and the City.” conflict between East and West seems very clear. In his childhood, the writer describes their way of life as a large family in a large house built on the grounds of the garden of an old Pasha, and at the same time the family’s tendency to alienate, which he describes through nature of Western furniture,

which he believed was similar to a museum that should not be touched by others. He feels as if the furniture was placed in order for us to look at him, and he remembers his grandmother's words when she asked them to sit upright on the sofas, and he also mentions the presence of a piano on each of the five floors of the house even though no one has ever played on any of them.

This gives us the feeling that the tendency to Westernize in an Eastern country - with a West-Eastern past that is always in succession - took nothing from Western culture but the peel.
<https://www.ahewar.org/debat/show.art.asp>

This view of the relationship between East and West is close to what Muhammad Akif Ersoy said in his saying:

Look around you

You will see other nations have united –

He means the West after the World War

You will see how they are going the right way

You must learn and take lessons from them (Akif, 1933, p. 38).

The poet's point of view is that we should study the past; so we can benefit from it, but we must not sanctify it, and it must not be the correct one. Rather, we must look to the future. He says

Put fire to the past

until it all burns

Do not revive worn-out ideas (Akif, 1933, p. 49)

The poet says this to the East, because the countries of the East sanctify the past and live in it, live on the illusory legends of the past, and proceed from it, therefore their view of the future is restricted to the history of the past.

He looked at the West as a predatory beast that killed mind people, destroyed lives, and stole land and people. He says:

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı
The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book
24-28 October 2022 <https://www.intraders.org/october> e-ISBN: 978-605-72229-0-9

They dug here and there

Bring out the generations

Dig up the graves (Akif, 1933, p64).

Social conflict is a conflict of interest and action between individuals and groups for many reasons including controlling and controlling other's selfishness, he says:

He says in a poem entitled "Why this conflict"

Don't say divide the unity of the group

Read the past

And think of

History hides many graves

We can't count it (Akif, 1933, p 43).

The poet was comparing history between the East and the West. The West studies history and benefits from it. In the East, we view history as something holy, revered, and untouchable. He said:

Why do we read history?

We take examples from him

Just to take

Wisdom

and learning

Survival of nations and the future only (Akif, 1933, p 44)

Muhammad Akef used to write in the past for the present, especially what is related to society and its development, and he focused on young people and mentioned that we should benefit from what happened.

The poet says to the darkness - the other - and here he means the Western countries that fought the East

The unjust will end

Because the one before you is over

Your life is not in the sky

Your life is not on earth

Your life is a loss (Akif, 1933, p47).

Political conflict

The struggle for power and governance has existed since ancient times between individuals and groups in the past, and in the present between states. Selfish international interests are the reason for controlling and ruling by force. The right slogan has become for the strong but the weak cannot compete.

The poet called the East for unity in the face of the oppression of the major powers in the first and second world wars, and his speech was from a historical and patriotic point of view, he says :

Did the East benefit from the mistakes of the past??

Has his view of history changed?

It is a dead nation!

The sun has set!! (Akif, 1933, p. 44).

On the other hand, he shows us the image of the West. He says:

The West was buried in darkness

In the darkness of loneliness

The West was weak

and distracted (Akif, 1933, p. 35)

The West views the peoples of the East on the grounds that they are barbaric peoples who seek to disturb their presence on earth. Therefore, the view from the East to the West was only a response to what he described as the “invading colonialist” “who seeks to dominate our capabilities”.

The relationship, in its simplest form, was one of caution, waiting and waiting for what could happen from the other side. This caution was turning into what can be described as a confrontation between the two sides

The poet says to Suleiman Nazif 1

We are living in the most dangerous days

We respect your name

Do not give up

The hatred of the West threw you into despair

But the sun will rise again soon.” (Akif,1933,p 53-54).

The conflict of the East with the West, whatever its form, is not a conflict with geography, not a conflict with material existence, but is, in fact, a conflict with the Enlightenment heritage, with a direct struggle with the realities of the Enlightenment in its highest manifestations.

The word chaos is a general word that means many types of conflict that caused this chaos. But there is hope, this struggle will not last and will not continue, for the sun of freedom is coming. The topics related to the meeting of two completely different ideas - East and West - take the form of a clash between two cultures, which is what literary texts express. European literary discourse, as well as oriental in which the theme of the battle of the East with the West was formed, was in fact the result of Western colonial policies.

This caused the creation of an entire system that determined Europe's way of dealing with the east, with what was known for its sorting of wrong patterns, which focused its efforts to excuse or justify its expansionist policies. It is natural for the East to respond to that as it sees fit, and

thus the desire to shape and fulfill its own personality increased. Accordingly, the East formed opposite patterns from Western civilization.

The poet says:

I am homeless in my country“

Homeless

What a pity

I am the son of the cowardly east

The graves of my ancestors are under the feet of the West

From north to south" (Akif, 1933, p57).

We must be aware that the West does not honor the property of the West. The civilization of the West, even if it was invented and developed by the West, is the civilization of the promised man, a man in the highest form of his human representation. Thus, every inch of land this civilization gains (by any of its physical and ideological active forces), is ultimately again for man, man whoever, everywhere.

the poet's point of view, these conditions require the East, countries and peoples, thinkers, educated people, and scholars, to search for the causes of maternal and moral strength, to strengthen the elements of self-power that we possess, and to launch without hesitation behind our leaders in the race to compete towards global leadership, believing that nothing is impossible as long as we possess Will, ambition, unity of vision, the strength of achievement, and authentic values that preserve our ship and lead it towards the righteousness of leadership and leadership.

At the same time, we note that the poet raises the value of the eastern youth, they sacrificed their lives in order to defend their homelands. He says

Meditate the youth of the East

In heroism and sacrifice

Sacrifice themselves

For the sake of the nations." (Akif, 1933, p 60)

The poet lives in the past and focuses on the achievements of the East in the past, but these achievements were destroyed by the West, and there are reasons from the poet's point of view from these reasons, discrimination, and distance from religion, he says

Unity is strength

Where is she now

The earth

Has become a toy

In the hands of the other

With the days (Akif, 1933, p75).

Turkey is the field of conflict between East and West and the conflicts that occurred in the Ottoman or Turkish state, since the middle of the Ottoman rule, and are still taking place in it, and the conflicts that erupt within it, which began between the West and the Ottoman Empire, and are still continuing in it, and the currents that scatter today to include Turkey and the Islamic world were and it still today.

Conclusions:

- The conflict word is a deep and dangerous word. It has great meaning and is big .
- The conflict is internal and external, to the extent that we find conflict between poets, some of them want the old way of writing but others want renewal and taking from the West.
- The conflict appeared clear in the poetry of Muhammad Akif Ersoy. It was expected, he wrote these poems while he was in Egypt because of the conflict in Turkey at that time
- The conflict in literature, poetry, and prose, is not new, it is a very long time ago.
- The conflict between East and West was and still, is an open conflict

- In this conflict Between the East (Arabs and Islam) and the West (European) cultures, the comparison between two cultures, the poet emphasized the superiority of authentic culture.
- More than one researcher studied the images of the conflict between East and West, and this study is a serious attempt to bring the image of the old to the present, starting with the observation of the most important transformations that occurred in the poetry of the modern poet. In dealing with the relationship between East and West at the beginning of the twentieth century.
- The issue of "cultural identity" with all its implications constituted an obsession with the issue of the relationship between East and West, as it seems that the issue of identity and the search for it is linked to the existence of the Western Other.
- The conflict came in different forms: political, religious, military, social, and, cultural conflict, but the social and religious conflict dominated the poet's poetry.
- The images of the conflict came through comparisons between the ideas of the East and the ideas of the West, as well as between the civilization of the East and the development of the West, and the poet wanted the East to rise and develop as it is in the West.

Margins:

1. Turkish writer were exiled by the British to Malta Island after they occupied Astana at the end of the First World War.

References:

- Aljasir, Mohamad.(2002). Turkey is the area of conflict between East and west, Syria.
- Abdullah Abu Haif . (1994).The Modern Story and the West
- Bihim, Mohamad.(2020). Arab and Turk in the conflict between East and West, Beirut.
- Bahi , Isam . (1991).The Journey to the West in the Modern Novel
- Bilgin, Azmi(2007) İstiklâl Marşı ve Üzerine Yapılan Çalışmalar. , İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, p 22-34.
- Shubbani, Rushdy. (2018) Civilizational conflict between East and West, Cairo.
- George Tarabishi study, (1977),East and west of manhood and felinity.
- Mansour, Qaysouma. (1994). I am and the Other in the Modern Novel
- http://www.trakus.org/kods_bird/uye/?fsx=2fsdl17@d&tur=Tura%E7 (Son erişim Tarihi: 29 Mart 2015
- <https://www.ahewar.org/debat/show.art.asp>

Needs Analysis of Teachers for STEM Education (Example of Van Province)

İbrahim BENEK¹

Behiye AKÇAY²

Abstract

The aim of the study is to analyze the STEM education needs of teachers working in an disadvantaged area of Turkey. The study group consisted of a total of 780 teachers, 333 females, and 447 males, working throughout the province of Van in the 2021-2022 academic year. A sample with a wide range of participants was required because the research would determine the STEM education needs of teachers working across the province. The study was designed based on the survey methodology. The "Teacher STEM Education Needs Determination Form" was used in the study to collect data. Among descriptive analysis techniques, frequency and percentage were used to analyze the research data. As a result of the analyses, it was determined that 56.28% of the participants had never heard of the concept of STEM before, 82.30% of them did not have complete and accurate information about the courses that constituted STEM as a result of integration with each other, 88.58% of them had not received any STEM-related training, seminar, workshop, etc., 84.48% of them didn't use STEM in their classes, and 72.94% of them wanted to receive STEM-related education. As a result of the holistic examination of the obtained data, it was concluded that teachers in all branches, especially teachers of Science, Mathematics, Information Technologies, and Technology-Design, which are thought to be STEM-related branches, needed training on "knowledge and skills in Science, Mathematics, Engineering, and Technology", "knowledge and skills for using STEM applications in classroom practices" and "qualifications for STEM applications".

Keywords: STEM education, Teachers, Needs analysis.

INTRODUCTION

The National Academy of Engineering and the National Research Council (2014) emphasized that STEM literacy has three main purposes. These are to raise awareness of

¹ Dr., Van Edremit BİLSEM, ibrahimbene11@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7124-4905

² Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, bbezir@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0546-8759

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı

The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book
24-28 October 2022 <https://www.intraders.org/october> e-ISBN: 978-605-72229-0-9

individuals in society about science, technology, engineering and mathematics disciplines, to increase familiarity with at least the basic concepts of these disciplines, and to provide the ability to apply knowledge of these disciplines at a basic level. For example, the ability to evaluate the content of a scientific report, critically criticize it, and perform basic troubleshooting and daily life operations of common technologies (Li, Wang, Xiao & Froyd, 2020).

Societies should support and facilitate students' interest in STEM fields and having a career in one of these disciplines in order to rise their welfare level and become economically stronger. For this purpose, countries focusing on improvement K-12 education in terms of using STEM activities (Chai, 2019). Also effectiveness of in-service science teachers' pedagogical approaches and how they apply this in their classrooms are very important for STEM education (Margot & Kettler, 2019). Because STEM pedagogy explains the teacher's role in STEM education. The teacher directs the students to examine the problems from every angle by questioning them. This pedagogy includes the philosophy that students can guide their own learning. Teachers are the guides in this process and support the students in producing appropriate solutions to the current problem/research topic and making the necessary design (Bagiati & Evangelou, 2015; Tekerek & Karakaya, 2018).

Aim of this study is to determine the needs of teachers working in the province of Van whether they used STEM in their classes, whether they attended any STEM course, seminar, workshops and whether they have a desire to receive a STEM-related education. The research question of this study is "What is the level of teachers' needs for STEM education?" In addition to the main problem addressed in the research, answers to the following sub-problems were sought:

1. What are the teachers' levels of hearing the concept of STEM before?
2. What is the knowledge level of teachers about which STEM courses are integrated with each other?
3. Teachers have not attended any STEM-related training, seminar, workshop, etc. before. What are intake levels?
4. What are the teachers' levels of using STEM in their lessons?
5. What is the willingness of teachers to receive a STEM-related education?

6. What are the STEM education needs of the teachers according to the type of school they work, the place where they work, the level they work, professional experience and education level?”

METHOD

In this study, a qualitative research method, the survey model, was used. This model aims to reveal a past or present situation as it is (Karasar, 2012). In the survey model, data is collected to determine certain characteristics of a group (Büyüköztürk et al., 2014). In this study, the characteristics of teachers regarding STEM education were determined.

Participants

The research was conducted with a total of 780 teachers, 333 female and 447 male, working in the province of Van in the second half of the 2021-2022 academic year. Demographic characteristics of the teachers participating in the research regarding gender, branch, graduation, school, place of residence, school level and professional experience are given below in Table 1.

Table 1. Demographic characteristics of the participants

Variables	Groups	Frequency (f)	Percent (%)
Gender	Female	447	57.3
	Male	333	42.6
Graduation (B.S. degree)	Law	1	0.1
	German Literacy	8	1
	Arabic literacy	5	0.6
	Physical Education	24	3
	Information technologies	20	2.5
	Biology	8	1
	Office management	1	0.1
	Child development	5	0.6
	Geography	15	1.9
	Religious Culture and Moral Knowledge	39	5
	Literacy	25	3.2
	Philosophy	12	1.5
	Science Education	60	7.6
	Physics	19	2.4
	Journalist	1	0.1
	Clothing Production Technology	1	0.1
	Visual Arts	11	1.4
	Patient and Elderly Services	1	0.1

	English literacy	70	8.9
	IHL Vocational Teacher	6	0.7
	Elementary Mathematics Education	16	2
	Chemistry	9	1.1
	Mathematics	59	7.5
	Fashion Design	1	0.1
	Motor Vehicle Technology	1	0.1
	Accounting	2	0.2
	Music	15	1.9
	Pre-school education	57	7.3
	Guidance and Psychological Counseling	36	4.6
	Special Education	8	1
	Elementary Teacher	134	17.1
	Social Studies Teacher	24	3
	Sociology Teacher	1	0.1
	History Teacher	12	1.5
	Technology and Design	8	1
	Installation Technology Teacher	2	0.2
	Turkish Literacy Teacher	41	5.2
	Other	22	2.8
School type	State	771	98.8
	Private	7	0.9
	Other	2	0.2
Place of School	City center	439	56.2
	District center	226	28.9
	Town	111	14.2
	Other	4	0.5
School level	Kindergarten	60	7.7
	Elementary	164	21
	Middle	300	32.6
	Higher	255	38.4
	Other	1	0.1
Teaching experience	0-10 year	566	72.5
	11-20 year	168	21.5
	21-30 year	44	5.6
	31 year and above	1	0.1
	Other	1	0.1
Degree	PhD-Continue	12	1.5
	PhD-completed	2	0.1
	M.Ed. -Continue	45	5.7
	M.Ed.-Completed	97	13.4
	Undergraduate	622	79.7
	Other	2	0.2

When we analyzed participant demographic features it was seen that 57.3% of the participants were female and 42.6% were male. Teachers with a total of 37 different branches participated in the study. The most participants are in Classroom Teaching branch with 134.

Data Collection Tools and Data Analyzing

In this research, data were collected using the Teacher STEM Education Needs Determination Form. This form was developed by researchers. In the development process of the form, first of all, the literature on "teachers' STEM education" was examined, and a draft form including 20-question was prepared to determine teachers' needs about STEM related issues. The draft form was sent to three experts in the field and in the light of the feedback from the experts, some questions were removed from the form and some were revised and added to the form again. Afterwards, a pilot interview was conducted with two teachers. In the pilot interview, it was noticed that some questions were not well understood by the teachers, and as a result, these questions were changed and made more understandable. As a result of the literature analysis, field expert review and pilot interview with teachers; final version the form was consisting of 13 questions. The questions in the form are given below:

1. Your gender?
2. Your branch?
3. The department you graduated from the university?
4. Status of the school where you work?
5. The situation of the settlement where you work?
6. What level are you currently working at?
7. Your professional experience?
8. What is your last graduation status?
9. Have you heard of STEM before?
10. STEM consists of integrating which courses into each other?
11. Have you participated in any STEM-related work (training, seminar, workshop, etc.) before?
12. Do you use STEM in your lessons?
13. Would you like to receive training on STEM?

The final version of the form consists of two main parts. In the first part, it consists of questions that will reveal the demographic characteristics of the participants such as gender, branch, graduation, educational information, professional experience, school/level. The second

part of the form includes questions that will reveal the STEM education needs. Later, the questions were prepared as a Google Form. Before application of the form, the necessary permissions were obtained from the province and district National Education Directorates to collect data from teachers. The link of the form was delivered and shared to the teachers throughout the school administrators. The form was left active for approximately 10 days for teachers to fill out. Considering that data collection saturation was reached, the obtained data were analyzed. The data obtained in the research were analyzed using the descriptive analysis methods frequency (f) and percentage (%).

RESULTS and DISCUSSION

Findings Regarding the First Sub-Problem

In this section, the first sub-problem of the research findings obtained from "What is the level of teachers' hearing about the concept of STEM before?" question are given. The findings regarding the level of hearing the STEM concept of teachers are given in Table 2

Table 2: Teachers' levels of hearing about STEM before

	f	No	Yes
All participants	780	439	341

It is seen that 56.28% (439) of the participants have never heard of the concept of STEM before and 43.71% (341) have heard this concept before.

Findings Regarding the Second Sub-Problem

In this section, the second sub-problem of the research findings obtained from "What is the knowledge level of the teachers about which STEM courses consist of integrating each other?" question are given. The findings regarding the level of knowing the lessons that make up STEM of the teachers are given in Table 3.

Table 3. Teachers' knowledge levels about which courses STEM consists of integrating each other

No idea	Science-Technology-Engineering, Mathematics	Missing discipline/wrong answer
90	138	552

I was concluded that only 17.69% (138) of the participants had complete and accurate information about which courses STEM is integrated, while 82.30% (642) either did not have any or incomplete/wrong information on this subject.

Findings Regarding the Third Sub-Problem

In this section, the third sub-problem of the research findings obtained from “Teachers have not given any training, seminar, workshop, etc. related to STEM before. What are the receiving levels?” question are given. The findings regarding the level of teachers' participation in any STEM-related seminar or training and workshop/conference are given in Table 4.

Table 4. Teachers have previously attended any STEM-related training, seminar, workshop, etc. receiving levels

	f	Yes	No
All participants	780	89	691

Only 11.41% (89) of the participants had a previous STEM-related training, seminar, workshop, etc. received; On the other hand, 88.58% (691) did not receive any training on this subject or did not attend a seminar/workshop etc. It was concluded that he did not.

Findings Regarding the Fourth Sub-Problem

In this section, the fourth sub-problem of the research findings obtained from "What is the level of teachers' use of STEM in their lessons?" question are given. The findings regarding the level of use of STEM by the teachers in their lessons are given in Table 5. It was seen that 84.48% (659) of the participants did not use STEM in their lessons and 15.51% (121) used it.

Table 5. Teachers' levels of using STEM in their lessons

	f	Yes	No
All participants	780	121	659

Findings Regarding the Fifth Sub-Problem

In this section, the fourth sub-problem of the research findings obtained from "What is the level of teachers' desire to receive an education on STEM?" question are given. The findings regarding the teachers' desire to receive an education on STEM are given in Table 6. It is seen that 72.94% (569) of the participants want to receive training on STEM, while 27.05% (211) do not want to receive any training on this subject.

Table 6. Teachers' desire to receive a STEM-related education

	f	Yes	No
All participants	780	569	211

Findings Regarding the Sixth Sub-Problem

In this section, the sixth sub-problem of the research, the findings obtained from "What is the level of STEM education needs of the teachers according to the type of school they work, the place of residence, the level they work, professional experience and educational status?" question are given. The findings regarding the STEM education needs of the teachers according to the type of school they work, the place of residence, the level they work, professional experience and education level are given in Table 7.

When Table 7 is examined, it is seen that 56.5% of teachers working in public schools and 28.5% of teachers working in private schools have not heard of STEM before. It is seen that 82.2% of teachers working in public schools and 85.7% of teachers working in private schools have incomplete/wrong knowledge about which courses STEM is formed as a result of integration. 88.5% of teachers working in public schools and 85.7% of teachers working in private schools have never attended any STEM-related training, seminar, workshop, etc. before. does not appear to have been received. It is seen that 84.3% of the teachers working in public schools and none of the teachers working in private schools use STEM education in their lessons. It was concluded that 72.8% of teachers working in public schools and 71.4% of teachers working in private schools wanted to receive a STEM-oriented education.

When Table 7 is examined, it is seen that 48% of teachers working in provincial centers, 50.4% of teachers working in district centers and 54% of teachers working in villages/towns have never heard of the concept of STEM before. It was seen that the knowledge deficiencies of the teachers working in the city center, district center and village/town are close to each other. It is stated that 87.6% of the teachers working in provincial centers, 90.2% of teachers working in district centers and 89.1% of teachers working in villages/towns have never attended any STEM-related training, seminars, or training. workshop etc. It is seen that 84% of the teachers working in the city centers, 84% of the teachers working in the district centers and 88.2% of the teachers working in the villages/towns do not include STEM education in their lessons. It is seen that 75.1% of the teachers working in the city centers, 71.2% of the teachers working in the district centers and 68.4% of the teachers working in the villages/towns want to receive STEM education. Based on this, it was concluded that the teachers working in the city

center were more willing to receive STEM education than the teachers working in the district and village/town.

Table 7. STEM education needs of teachers according to the school type, place of school, school level, teaching experience and degree

			Hearing levels of STEM				Knowledge levels for STEM integration				Levels of receiving STEM-related training, seminars, workshops, etc.				Levels of using STEM in lessons				Their desire to receive a STEM-related education			
			Yes		No		Right knowledge		Missing/ wrong knowledge		Yes		No		Yes		No		Yes		No	
School Type		f	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
	State	771	335	43.4	436	56.5	137	17.7	634	82.2	88	11.4	683	88.5	121	15.6	650	84.3	562	72.8	209	27.1
	Private	7	5	71.4	2	28.5	1	14.2	6	85.7	1	14.2	6	85.7	0	0	7	100	5	71.4	2	28.5
	Other	2	1	50	1	50	0	0	2	100	0	0	2	100	0	0	2	100	2	100	0	0
Place of School																						
	City center	439	228	51.9	211	48	92	20.9	347	79	54	12.3	385	87.6	70	15.9	369	84	330	75.1	109	24.8
	District center	226	112	49.5	114	50.4	43	19	183	80.9	22	9.7	204	90.2	36	15.9	190	84	161	71.2	65	28.7
	Town	111	60	54	51	45.9	22	19.8	89	80.1	12	10.8	99	89.1	13	11.7	98	88.2	76	68.4	35	31.5
	Other	4	3	75	1	25	1	25	3	75	0	0	4	100	0	0	4	100	2	50	2	50
School Level																						
	Kindergarten	60	43	71.6	17	28.3	14	23.3	46	76.6	7	11.6	53	88.3	22	36.6	38	63.3	53	88.3	7	11.6
	Elementary	164	77	46.9	87	53	25	15.2	139	84.7	14	8.5	150	91.4	18	10.9	146	89	126	76.8	38	23.1
	Middle	300	162	54	138	46	76	25.3	224	74.6	48	16	252	84	53	17.6	247	82.3	212	70.6	88	29.3
	Higher	255	114	44.7	141	55.2	37	14.5	218	85.4	16	6.2	239	93.7	24	9.4	231	90.5	170	66.6	85	33.3
	Other	1	0	0	1	100	0	0	1	100	0	0	1	100	0	0	1	100	1	100	0	0
Teaching Experience																						
	0-10 year	566	237	41.8	329	58.1	102	18	464	81.9	71	12.5	495	87.4	81	14.3	485	85.6	415	73.3	151	26.6
	11-20 year	168	79	47	89	52.9	40	23.8	128	76.1	10	5.9	158	94	30	17.8	138	82.1	125	74.4	43	25.5
	21-30 year	44	23	52.2	21	47.7	12	27.2	32	72.7	5	11.3	39	88.6	7	15.9	37	84	28	63.6	16	36.3
	31 year and above	1	1	100	0	0	0	0	1	100	0	0	1	100	0	0	1	100	0	0	1	100
	Other	1	1	100	0	0	0	0	1	100	0	0	1	100	0	0	1	100	0	0	1	100
Degree																						
	PhD-Continue	12	8	66.6	4	33.3	4	33.3	8	66.6	2	16.6	10	83.3	3	25	9	75	8	66.6	4	33.3
	PhD-completed	2	1	50	1	50	2	100	0	0	1	50	1	50	0	0	2	100	1	50	1	50
	M.Ed. - Continue	45	26	57.7	19	42.2	16	35.5	29	64.4	12	26.6	33	73.3	12	26.6	33	73.3	40	88.8	5	11.1
	M.Ed.- Completed	97	45	46.3	52	53.6	23	23.7	74	76.2	9	9.2	88	90.7	13	13.4	84	86.5	77	79.3	20	20.6
	Undergraduate	622	259	41.6	363	58.3	118	18.9	504	81	62	9.9	560	90	91	14.6	531	85.3	439	70.5	183	29.4
	Other	2	0	0	2	100	0	0	2	100	0	0	2	100	0	0	2	100	2	100	0	0

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı

The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book

24-28 October 2022 <https://www.intraders.org/october> e-ISBN: 978-605-72229-0-9

When Table 7 is examined, it is seen that 85.4% of the participants have never heard of the concept of STEM before. Results of the data showed that level of hearing of STEM of the teachers working at the preschool level is better than those of the teachers working at other school levels. Also, the level of using STEM in the lessons of the teachers working at the preschool level is better than the teachers working at other levels. In addition, the teachers who are most willing to receive STEM education are at the preschool level, and the least willing teachers from high school. Increase in professional experience, decreases the level of hearing the concept of STEM. It was determined that teachers with 21-30 years of experience in receiving STEM education are less willing to receive STEM education than other teachers.

When Table 7 is examined, it is seen that 33.3% of the teachers who are currently studying a doctorate in a field, 50% of the teachers who graduated from a doctoral field, 42.2% of the teachers who are currently studying a postgraduate education in a field. It is seen that 53.6% of the teachers who graduated from the field of higher education and 58.3% of the teachers who graduated from the undergraduate level have never heard of the concept of STEM before. I was seen that the most willing group to receive STEM education is the teachers who already have a master's degree in a field.

As a result of the study, it was determined that approximately 4/5 of the participants did not know what STEM disciplines were (82%), they did not attend any STEM-related seminars, workshops or training (88%), and they did not use the STEM approach in their lessons (84%). In the same way, Tunc and Bagceci (2021) explained in their study that teachers do not feel competent in STEM subjects and that the lack of materials and infrastructure in their schools cause them to not do enough activities in STEM subjects.

As a result of the study, it was determined that more than half of the participants (56%) had never heard of the concept of STEM. Similarly, Bal and Bedir (2021) conducted a semi-structured interview to determine the teachers' views on STEM in their case study. While the result of the study that teachers know what STEM disciplines are, is different from the findings of this study; Explaining why they do STEM activities because of their lack of space, time, cost and insufficient pedagogical infrastructure on STEM supports the results of this research.

References

- Bagiati, A. & Evangelou, D. (2015). Engineering curriculum in the preschool classroom: the teacher's experience. *European Early Childhood Education Research Journal*, 23(1), 112–128.
- Bal, A.P. & Bedir, S.G. (2021). Examining teachers' views on SEM education. *European Journal of Education Studies*, 8(3), 327-341.
- Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem A Yayınları.
- Chai, C.S. (2019). Teacher Professional Development for Science, Technology, Engineering and Mathematics (STEM) Education: A Review from the Perspectives of Technological Pedagogical Content (TPACK). *International Journal of STEM Education*, 28(1), 5-13.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Bilim Kitap Kirtasiye Yayınevi.
- Li, Y., Wang, K., Xiao, Y. & Froyd, J.E. (2020). Research and trends in STEM education: a systematic review of journal publications. *International Journal of STEM Education*, 7(11), 1-16.
- Margot, K.C. & Kettler, T. (2019). Teachers' perception of STEM integration and education: A systematic literature review. *Internatioanl Journal of STEM Education*, 6(2), 1-16.
- National Academy of Engineering and National Research Council. (2014). STEM integration in K-12 education: Status, prospects, and an agenda for research. In M. Honey, G. Pearson, & H. Schweingruber (Eds.), Committee on K-12 engineering education. Washington, DC: National Academies Press.
- Tekerek, B. & Karakaya, F. (2018). STEM Education Awareness of Pre-Service Science Teachers. *International Online Journal of Education and Teaching*, 5(2), 348-359.
- Tunc, C. & Bagceci, B. (2021). Teachers' Views of the Implementation of STEM Approach in Secondary Schools and The Effects on Students. *Pedagogical Research*, 6(1), 2-11.

**YÜKSEKÖĞRETİM KALİTE KURULU (YÖKAK) TARAFINDAN TAM
AKREDİTASYON SAĞLANAN ÜNİVERSİTELERİN ULUSLARARASILAŞMA
MODELİ: Karşılaştırmalı Bir Analiz**

Sibel MEHTER AYKIN¹

Emel KAHRAMAN²

Özet

Bu çalışmanın amacı; tam akreditasyon almış devlet üniversitelerinin benimsediği uluslararasılaşma modellerinin karşılaştırılması yoluyla Kurumsal Akreditasyon Programına / Kurumsal Dış Değerlendirme Programına / İzleme Programı dahil edilen yükseköğretim kurumları için yol gösterici ilkeler tanımlamaktır. Bu amaç doğrultusunda, nitel araştırma yöntemleri kapsamında Baxter ile Jack'ın (2008) tarafından geliştirilen kollektif (karşılaştırmalı) durum çalışması kullanılmıştır. Araştırma evrenini 2020 yılında Kurumsal Akreditasyon Programına dahil edilmiş on bir yükseköğretim kurumu oluşturmaktadır; bunlardan tam akreditasyon almış üç devlet üniversitesi araştırma örnekleme olarak belirlenmiştir. Bu çalışma ile cevap aranan sorular şunlardır: Alternatif uluslararasılaşma modelleri nelerdir? Örnekleme oluşturan üç devlet üniversitesinin her biri tarafından hangi uluslararasılaşma modeli benimsenmiştir? Devlet üniversitelerinin uluslararasılaşma modellerine yönelik karşılaştırmalı analiz sonucunda elde edilen bulgular ışığında, Kurumsal Akreditasyon Programına / Kurumsal Dış Değerlendirme Programına / İzleme Programına dahil edilmiş yükseköğretim kurumları için yol gösterici ilkeler tanımlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yükseköğretim Kurumları, Kurumsal Akreditasyon, Uluslararasılaşma

¹ Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, Antalya/Türkiye, 07068, sibelaykin@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8646-0416

² Öğr. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Ofisi, Akdeniz Üniversitesi Mevlana ve Farabi Değişim Programı Kurum Koordinatörü, Antalya/Türkiye, 07068, ekahraman@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7031-9429

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı

The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book

24-28 October 2022 <https://www.intraders.org/october> e-ISBN: 978-605-72229-0-9

INTERNATIONALISATION MODEL OF THE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS GRANTED FULL ACCREDITATION BY TURKISH HIGHER EDUCATION QUALITY COUNCIL (THEQC): A Comparative Analysis

Abstract

The aim of this paper is to propose guidelines for the higher education institutions enrolled in Institutional Accreditation Programme / Institutional External Evaluation Programme / Follow-up Programme, by comparing the internationalisation models adopted by the fully accredited public universities. To this end, the collective (comparative) case study, which was developed by Baxter and Jack (2008) as part of qualitative research methods, has been used. The research universe consists of eleven universities included in the Institutional Accreditation Program as of 2020, while the research sample covers three state universities of the overall granted full accreditation. The questions to be answered by this research are as follows: What are the alternative internationalisation models? Which internationalisation model has been adopted by each of the three sample state universities? In light of the findings of the comparative analysis realized in view of the internationalisation models of the sample state universities, guidelines for the higher education institutions included in Institutional Accreditation Programme / Institutional External Assessment Programme / Follow-up Programme are proposed.

Keywords: Higher Education Institutions, Institutional Accreditation, Internationalisation

Giriş

Ülkemiz yükseköğretim sisteminde kalite güvencesinin tesis edilmesi bağlamında 2015 yılı milat olarak değerlendirilebilir. Bilineceği üzere 23 Temmuz 2015 tarih ve 29423 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan *Yükseköğretim Kalite Güvencesi Yönetmeliği* hükümleri çerçevesinde Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK) kurulmuştur. Yükseköğretim sisteminde kalite güvencesine ilişkin ulusal politika ve stratejileri belirlemekle görevlendirilen YÖKAK, 2016 yılında yükseköğretim kurumlarına yönelik Kurumsal Dış Değerlendirme ve İzleme Programını başlatmıştır. 2017 yılında yapılan bir düzenleme ile idari ve mali özerkliğe sahip, kamu tüzel kişiliğini haiz, özel bütçeli bir kuruluş olarak yeniden yapılandırılan YÖKAK, 2020 yılında ise Kurumsal Akreditasyon Programını (KAP) başlatmıştır. 54 yükseköğretim kurumunun³ başvuruda bulunduğu Kurumsal Akreditasyon Programına 2020 yılında on bir yükseköğretim kurumu⁴, 2021 yılında ise on iki yükseköğretim kurumu⁵ dahil edilmiştir. Kalite güvence sistemlerini konsolide etmeyi arzulayan çok sayıda yükseköğretim kurumunun büyük bir bölümü YÖKAK tarafından İzleme Programına dahil edilirken, görece daha küçük bir bölümü Kurumsal Dış Değerlendirme Programı kapsamına alınmıştır. (YÖKAK, Yükseköğretim Kurulu 2020 Yılı Kurumsal Değerlendirme Süreçleri; YÖKAK, 2021 Yılı Kurumsal Akreditasyon Programı Kapsamına Alınan Yükseköğretim Kurumları Belirlendi).

³ 2020 yılında uygulanan Kurumsal Akreditasyon Programına 54 yükseköğretim kurumu başvuru yapmış; 11 kurum programa kabul edilmiştir. Programa kabulde aşağıdaki hususlar değerlendirmeye alınmıştır:

- Önceli yıllarda YÖKAK’ın yürüttüğü Kurumsal Dış Değerlendirme Programı kapsamında değerlendirilmiş olma,
- Devlet ve vakıf üniversitesi dağılımı,
- Coğrafi dağılım,
- Kurumun akredite program sayısı,
- Araştırma üniversitesi veya aday araştırma üniversitesi olma durumu.

YÖKAK, 2020 Yılı Kurumsal Akreditasyon Programı Durum Raporu, s. 5.

⁴ Akdeniz Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi, Gaziantep Üniversitesi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Koç Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi ve TED Üniversitesi

⁵ Atılım Üniversitesi, Başkent Üniversitesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İnönü Üniversitesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi.

Bugün gelinen noktada “stratejik planlama”, “uluslararasılaşma”, “kalite güvencesi” ve “akreditasyon”, yükseköğretim sistemindeki değişimi ve gelişimi açıklamak üzere kaleme alınan çalışmalarda her geçen gün daha fazla kullanılan anahtar kelimeler olmaya başlamıştır. Çetin ve Taş (2012: 57-67), Karaboğa (2018), Dağlar (2019: 1-12), Önen ve Uysal (2021: 63-79) eserlerinde yükseköğretim kurumlarında stratejik planlama konusuna eğilirken; Özer (2012: 10-13), Arkalı Olcay ve Nasır (2016: 287-297), Vural Yılmaz (2016: 1191-1212), Özer (2017: 177-184), Mehter Aykın ve Kahraman (2021a: 251-278), Mehter Aykın ve Kahraman, (2021b: 846-862) yükseköğretim kurumlarının uluslararasılaşması konusuna odaklanarak bir bütün olarak yükseköğretim sistemindeki değişim ve gelişimi açıklamaya çalışmışlardır. Aktan ve Gencel, (2010: 137-155), Özer ve arkadaşları (2011: 59-65), Işık ve Beykoz (2018: 7-22; Güney (2019: 401-412), Kılıçaslan (2020: 10-18) Hamutoğlu ve arkadaşları (2020: 112-124), Soyer ve Güler (2021: 45-89) ise, yükseköğretim sisteminde kalite güvencesi ve akreditasyon konularını inceleyerek yükseköğretim sisteminin mevcut durumuna ve geleceğine ilişkin önemli bir külliyat oluşturmuşlardır. Tartışmasız, yukarıda ismi geçen araştırmacılar ile sayfa kısıtı dolayısıyla bu çalışmaya dahil edilmeyen araştırmacıların her biri, bir ya da birkaç anahtar kelimeyi birlikte inceledikleri çalışmaları ile yükseköğretim alan yazınına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu çalışma, diğer çalışmalardan farklı olarak kurumsal akreditasyon konusunu ve akreditasyon parametrelerinden birini oluşturan uluslararasılaşma meselesini yükseköğretim kurumlarının stratejik planları üzerinden değerlendirmek suretiyle alan yazına katkıda bulunmak üzere tasarlanmıştır.

Araştırmanın Amacı, Yöntemi, Örneklemi ve Veri Toplama Aracı

Bu çalışmanın amacı; tam akreditasyon almış devlet üniversitelerinin benimsediği uluslararasılaşma modellerinin tespiti ve karşılaştırılması yoluyla Kurumsal Akreditasyon Programına / Kurumsal Dış Değerlendirme Programına / İzleme Programı dahil edilen yükseköğretim kurumları için yol gösterici ilkeler tanımlamaktır. Bu amaca en uygun düşen araştırma yöntemi Baxter ve Jack’ın (2008) tanımladığı kolektif durum çalışmasıdır. Karşılaştırmalı durum çalışması olarak da bilinen kolektif durum çalışmalarında bir sorunun derinlemesine anlaşılmasında birden fazla vaka karşılaştırılmaktadır. Nitel araştırma yöntemleri arasında yer alan karşılaştırmalı/kollektif durum çalışması sonucunda vakaların ortak özellikleri ile farklı yanları tespit edilerek raporlanmakta, böylelikle başarılı programların ayırt edici özelliklerinin tespiti mümkün olmaktadır (Mehter Aykın ve Kahraman, 2022: baskıda). Bu

çalışmada araştırma deseni, tam akreditasyon almış devlet üniversitelerinin uluslararasılaşma modelleri üzerine kurulmuştur. Araştırma kapsamında cevap aranacak sorular ise şöyle sıralanabilir: Alternatif uluslararasılaşma modelleri nelerdir? Örneklemeye dahil yükseköğretim kurumları tarafından hangi uluslararasılaşma modeli/modelleri benimsenmiştir?

Çalışmanın araştırma evrenini 2020 yılında Kurumsal Akreditasyon Programına dahil edilmiş on bir yükseköğretim kurumu oluşturmaktadır. Ayrı bir çalışma konusu olduğu ve yazarlar tarafından daha önce incelendiği için (Mehter Aykın ve Kahraman, 2022: baskıda) koşullu akreditasyon almış 5 devlet üniversitesi (Akdeniz Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Gaziantep Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi) araştırma dışında bırakılmıştır. Benzer şekilde, tam akreditasyon almakla birlikte vakıf üniversitesi oldukları için Bilkent Üniversitesi, Koç Üniversitesi, TED Üniversitesi de bir başka çalışmada ele alınmak üzere bir kenara bırakılmıştır. Bu bağlamda, YÖKAK tarafından tam akreditasyon sağlanmış üç devlet üniversitesi (Ege Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi) bu çalışmanın örneklemine oluşturmaktadır.

Veri toplama aracı olarak, açık erişim sağlanan “ikincil dokümanlar” kullanılmıştır. Bunlar; örneklemeye dahil edilen yükseköğretim kurumlarının stratejik planları, kurumsal iç değerlendirme raporları (KİDR), kurumsal geri bildirim raporları (KGBR), kurumsal akreditasyon raporları, uluslararasılaşma strateji belgeleri, resmi internet sayfaları, YÖKAK kurum gösterge raporları ve benzeri belgelerdir. Ayrıca, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından açık erişim sağlanan yükseköğretim bilgi yönetim sisteminde yer alan sayısal verilere de başvurulmuştur. Çalışmada genel olarak açık erişim sağlanan dokümanların kullanılmış olması sebebiyle, Mehter Aykın ve Kahraman’ın bir önceki çalışmalarında (2022: baskıda) gerekçelendirdikleri üzere, ilgili yükseköğretim kurumlarından izin alma gereği ortadan kalkmıştır. Örneklemi oluşturan yükseköğretim kurumlarına ilişkin dokümanlar derinlemesine incelenerek, elde edilen bulgular önyargısız bir şekilde raporlanmış; Kurumsal Dış Değerlendirme Programına veya İzleme Programına dahil edilen yükseköğretim kurumları için yol gösterici ilkeler tespit edilmeye çalışılmıştır. Takip eden bölümlerde, yükseköğretim kurumlarının uluslararasılaşma modellerine ilişkin genel bir çerçeve sunulduktan sonra, tam akreditasyon alan üç yükseköğretim kurumunun uluslararasılaşma politika ve stratejileri YÖKAK tarafından sunulan çerçeve kapsamında değerlendirilerek, elde edilen bulgular ışığında politika önerileri geliştirilmektedir.

Yükseköğretim Kurumlarının Uluslararasılaşma Modelleri

Yukarıda da belirtildiği üzere, 2020 yılında YÖKAK ilk kez Kurumsal Akreditasyon Programını başlatılmıştır. Kalite çalışmalarının erken evresinde yükseköğretim kurumlarının uluslararasılaşması her yükseköğretim kurumu tarafından mutlaka karşılanması gereken koşul olarak değerlendirilmezken, 2020 yılından başlayarak uluslararasılaşma ölçütü kurumsal değerlendirmelerde sistematik olarak kullanılır hale gelmiştir. 2020 ve 2021 yıllarında referans alınan YÖKAK Kurum İç Değerlendirme Raporu (KİDR) Hazırlama Kılavuzu Sürüm 2.0 ile Sürüm 2.1 uyarınca, yükseköğretim kurumlarının uluslararasılaşması “*A. Kalite Güvencesi Sistemi*” başlığı altında ele alınmıştır. YÖKAK Kurum İç Değerlendirme Raporu (KİDR) Hazırlama Kılavuzu Sürüm 3.0 ve Dereceli Değerlendirme Anahtarının kullanıldığı 2022 yılında ise, yükseköğretim kurumlarının uluslararasılaşması “*A. Liderlik, Yönetim ve Kalite*” başlığı altında değerlendirmeye tabi tutulmuştur. İster ikinci sürüm kılavuz ve değerlendirme anahtarı isterse üçüncü sürüm kılavuz ve değerlendirme anahtarı referans alınsın, dış değerlendiricilerin yükseköğretim kurumlarında uluslararasılaşma bağlamında aradıkları şey aynıdır: Uluslararasılaşma politikasının ve stratejisinin tanımlanmış olması, bu doğrultuda yürütülen faaliyetlerin paydaşlar ile birlikte periyodik olarak izlenmesi ve sürekli olarak iyileştirilmesi ve hatta diğer yükseköğretim kurumları için ilham kaynağı olabilecek uygulamaların geliştirilmiş olması beklenmektedir (Mehter Aykın ve Kahraman, 2022: baskıda).

Kurumsal dış değerlendirme ve akreditasyon çalışmalarında bugün geline nokta, yükseköğretim kurumlarının aşağıda sıralanan dört tip uluslararasılaşma modelinden hangisine / hangilerine uygun bir yapılanmaya gideceğine karar vermeleri istenmektedir (YÖKAK, Uluslararasılaşma Politikası; Mehter Aykın ve Kahraman, 2022: baskıda):

- ❖ **Akademik ortaklık modeli:** Bu model ortak program ve müfredatlar geliştirme gibi uygulamalar üzerine yapılandırılmaktadır.
- ❖ **Uluslararası kampüs modeli:** Bu model yurtdışında fiziksel varlık oluşturma üzerine yapılandırılmaktadır.
- ❖ **Uluslararasılaşmada ithalat modeli:** Bu model yurtdışından öğrenci, araştırmacı ve öğretim üyesi getirme üzerine yapılandırılmaktadır.
- ❖ **Uluslararasılaşmada ihracat modeli:** Bu model yurtdışına öğrenci, araştırmacı ve öğretim üyesi gönderme üzerine yapılandırılmaktadır.

Araştırmanın Örneklemini Oluşturan Üniversitelerin Akreditasyon Durumu

Araştırmanın örneklemini oluşturan yükseköğretim kurumları (Ege Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi) 2020 yılında Kurumsal Akreditasyon Programına dahil edilmişlerdir. Sözü edilen üniversitelerin Kurumsal Akreditasyon Raporları, Kurumsal Dış Değerlendirme ve Akreditasyon Ölçütleri (Sürüm 2.0) kapsamında sırasıyla “Kalite Güvencesi Sistemi”, “Eğitim ve Öğretim”, “Araştırma ve Geliştirme”, “Toplumsal Katkı” ve “Yönetim Sistemi” olmak üzere 5 başlık altında, aralarında “uluslararasılaşma” ölçütünün de bulunduğu 22 ölçüt üzerinden değerlendirilmiştir. Ege Üniversitesi 23 Haziran 2021 tarihinde beş yıl geçerli olmak üzere, Erciyes Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi 14 Temmuz 2021 tarihinde beşer yıl geçerli olmak üzere tam akreditasyon almıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Üniversitelerin Kuruluş Kanunu ve Akreditasyon Tarihleri

Yükseköğretim Kurumu	Kuruluş Kanunu	Akreditasyon Tarihi
Ege Üniversitesi	20 Mayıs 1955 tarih ve 6595 sayılı Kanun (27 Mayıs 1955 tarih ve 9013 sayılı RG)	23.06.2021
Erciyes Üniversitesi	22 Haziran 1982 tarih ve 41 sayılı KHK (20 Temmuz 102-82 tarih ve 17760 sayılı RG)	14.07.2021
İstanbul Teknik Üniversitesi	7 Temmuz 1948 tarih ve 5246 sayılı Kanun (12 Haziran 1948 tarih ve 6955 sayılı RG)	14.07.2021

Kaynak: Araştırmaya konu üniversitelerin güncel stratejik planlarından yazarlar tarafından derlenmiştir.

Ege Üniversitesi 20 Mayıs 1955 tarihinde yayımlanan 6595 sayılı Kanunla kurulmuş ve aynı yıl öğrenci kabulüne başlamıştır. 1982 yılında Ege Üniversitesi’nin ikiye bölünmesi ile Dokuz Eylül Üniversitesi kurulmuş, birçok fakülte ve yüksekokul Dokuz Eylül Üniversitesi’ne devredilmiştir. Ayrıca, Ege Üniversitesi’nin çeşitli il ve ilçelerdeki fakülte ve yüksekokulları, Afyon Kocatepe, Pamukkale, Celal Bayar, Adnan Menderes Üniversitelerinin ilk fakülte ve yüksekokullarını oluşturmuştur. 2018 yılı itibarıyla Ege Üniversitesi’nde, 16 Fakülte, 9 Enstitü, 6 Yüksekokul, 1 Devlet Türk Musikisi Konservatuarı, 10 Meslek Yüksekokulu, 6 Rektörlüğe Bağlı Bölüm, 37 Uygulama ve Araştırma Merkezi ve 6 Koordinatörlük bulunmaktadır (Ege Üniversitesi Stratejik Planı 2019-2023: 13). Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi’nden çekilen verilere göre; 2020-2021 akademik döneminde değişik programlarda kayıtlı 57.808 öğrenci Ege Üniversitesi’nde öğrenim görmektedir.

1978 yılında Kayseri Üniversitesi adı ile kurulmuş bulunan Erciyes Üniversitesi, 22 Haziran 1982 tarih ve 41 sayılı KHK Erciyes Üniversitesi adı altında yeniden yapılandırılmıştır. 1968 yılında Hacettepe Üniversitesi'ne bağlı olarak açılan Gevher Nesibe Tıp Fakültesi ve 1977 yılında kurulan İşletme Fakültesi Erciyes Üniversitesi'nin nüvesini oluşturmuştur. Erciyes Üniversitesi; 19 fakülte, 1 yüksekokul, 2 meslek yüksekokulu, 7 enstitü, Rektörlüğe bağlı 6 bölüm ve 42 uygulama ve araştırma merkezini bünyesinde barındırmaktadır (Erciyes Üniversitesi Stratejik Planı 2022-2026: 24). Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi'nden çekilen verilere göre; 2020-2021 akademik döneminde değişik programlarda kayıtlı 52.168 öğrencisi bulunan Erciyes Üniversitesi, araştırmaya konu yükseköğretim kurumları arasında en genç olanıdır.

Kökleri Osmanlı Devleti'ne kadar giden İstanbul Teknik Üniversitesi, ilk kez Batılı anlamda mühendislik eğitimi verilmek üzere, 1773'te III. Mustafa döneminde Mühendishane-i Bahri-i Hümayun adıyla kurulmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında ihtiyaç duyulan mimar ve mühendislerin yetiştirilmesinde önemli bir görev üstlenen Kurum, 7 Temmuz 1948 tarih ve 5246 sayılı Kanun ile İstanbul Teknik Üniversitesi olarak yeniden yapılandırılmıştır. İTÜ'de 1974-1975 öğretim yılında iki kademeli eğitime geçilerek, dört yıllık lisans eğitime ilave olarak iki yıllık lisansüstü programları ile birçok uzmanlık alanında üst düzey eğitim verilmeye başlanmıştır. (İstanbul Teknik Üniversitesi Stratejik Planı 2022-2026: 16) Beş ayrı yerleşkede faaliyetlerini sürdüren İstanbul Teknik Üniversitesi; 13 fakülte, 6 enstitü, 1 yüksekokul, 1 konservatuar, Rektörlüğe bağlı 4 bölüm, 14 merkez ve 25 uygulama ve araştırma merkezini bünyesinde barındırmaktadır. Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi'nden çekilen verilere göre; 2020-2021 akademik döneminde değişik programlarda kayıtlı 37.608 öğrencisi bulunan İstanbul Teknik Üniversitesi, kuruluş tarihi itibarıyla en köklü üniversite olup, 2023 yılında kuruluşunun 250. yılını kutlamaya hazırlanmaktadır.

Tablo 2'de araştırmanın örneklemini oluşturan üniversitelerin Kurumsal Akreditasyon Raporlarından alınmış uluslararasılaşma alt ölçütlerine dair olgunluk düzeyleri gösterilmektedir. Buna göre; en iyi performans sergileyen yükseköğretim kurumu Erciyes Üniversitesi'dir. Kurumsal Akreditasyon Raporunda da belirtildiği üzere; Erciyes Üniversitesi'nin uluslararasılaşma politikası doğrultusunda yapılan uygulamalar sistematik ve kurumun iç kalite güvencesi sistemi ile uyumlu olarak izlenmekte ve paydaşlarla birlikte değerlendirilerek önlemler alınmaktadır. Erciyes Üniversitesi'nde uluslararasılaşma süreçlerinin yönetimi ile ilişkili sonuçlar ve paydaş görüşleri sistematik olarak izlenmekte ve

paydaşlarla birlikte değerlendirilerek önlemler alınmaktadır. Adı geçen yükseköğretim kurumunda fiziki, teknik ve mali kaynaklar, uluslararasılaşma faaliyetlerini destekleyecek ve tüm birimleri kapsayacak şekilde yönetilmektedir. Tüm bu uygulamalardan elde edilen bulgular, sistematik olarak izlenmekte ve izlem sonuçları paydaşlarla birlikte değerlendirilerek önlemler alınmakta ve ihtiyaçlar/talepler doğrultusunda kaynaklar çeşitlendirilmektedir. Kurumda uluslararasılaşma hedefleri doğrultusunda çalışma yapan birimlerin uluslararasılaşma performansı izlenerek değerlendirilmekte ve karar alma süreçlerinde kullanılmaktadır. Buna ilişkin uygulamalar düzenli olarak izlenmekte ve izlem sonuçları paydaşlarla birlikte değerlendirilerek önlemler alınmaktadır. Erciyes Üniversitesi her bir alt ölçütte 4 puana karşılık gelen performans sergilemiştir (Erciyes Üniversitesi Kurumsal Akreditasyon Raporu: 7-8).

İstanbul Teknik Üniversitesi “Uluslararasılaşma Politikası” alt ölçütünde 3 puana karşılık gelen bir performans sergilerken geri kalan tüm alt ölçütlerde 4 puan almıştır. Buna göre; İstanbul Teknik Üniversitesi’nin eğitim ve öğretim, araştırma ve geliştirme ve toplumsal katkı fonksiyonlarının tümünü dikkate alan uluslararasılaşma politikası doğrultusunda bazı uygulamaları bulunmaktadır ve bu uygulamalardan bazı sonuçlar elde edilmiştir. Ancak bu uygulamaların sonuçları izlenmemektedir. Buna karşın gerek uluslararasılaşma süreçlerinin yönetimi ve organizasyonel yapısı, gerek uluslararasılaşma kaynakları, gerekse uluslararasılaşma performansının izlenmesi ve iyileştirilmesi bağlamında değerlendirme takımı PUKÖ (planla, uygula, kontrol et, önlem al) çevriminin kapatıldığına kanaat getirmiştir (İstanbul Teknik Üniversitesi Kurumsal Akreditasyon Raporu: 9-11).

Ege Üniversitesi ise, salt “Uluslararasılaşma Politikası” alt ölçütünde 4 puana karşılık gelen bir performans sergilerken geri kalan alt ölçütlerde 3 puan almıştır. Buna göre; Ege Üniversitesi’nde uluslararasılaşma süreçlerinin yönetimi ve organizasyonel yapısı kurumsal tercihler yönünde uygulamaya konularak bazı sonuçlar elde edilmiştir. Ancak bu sonuçlar izlenmemektedir. Adı geçen yükseköğretim kurumunda uluslararasılaşma faaliyetlerini sürdürebilmek için uygun nitelik ve nicelikte fiziki, teknik ve mali kaynaklar birimler arası denge gözetilerek sağlanmaktadır. Ancak bu kaynakların kullanımına yönelik sonuçlar izlenmemektedir. Kurumda uluslararasılaşma performansının izlenmesine ve değerlendirmesine yönelik uygulamalar tüm alanları ve birimleri kapsar şekilde yürütülmektedir. Ancak bu uygulamaların sonuçları izlenmemektedir veya karar alma süreçlerinde kullanılmamaktadır (Ege Üniversitesi Kurumsal Akreditasyon Raporu: 9-10).

Tablo 2: Üniversitelerin Uluslararasılaşma Alt Ölçütleri Olgunluk Düzeyleri

Yükseköğretim Kurumu	A.5.1. Numaralı Alt Ölçüt	A.5.2. Numaralı Alt Ölçüt	A.5.3. Numaralı Alt Ölçüt	A.5.3. Numaralı Alt Ölçüt
Ege Üniversitesi	Kurumun uluslararasılaşma politikası doğrultusunda yapılan uygulamalar sistematik ve kurumun iç kalite güvencesi sistemi ile uyumlu olarak izlenmekte ve paydaşlarla birlikte değerlendirilerek önlemler alınmaktadır.	Kurumda uluslararasılaşma süreçlerinin yönetimi ve organizasyonel yapısı kurumsal tercihler yönünde uygulamaya konularak bazı sonuçlar elde edilmiştir. Ancak bu sonuçlar izlenmemektedir.	Kurumun uluslararasılaşma faaliyetlerini sürdürebilmek için uygun nitelik ve nicelikte fiziki, teknik ve mali kaynaklar birimler arası denge gözetilerek sağlanmaktadır. Ancak bu kaynakların kullanımına yönelik sonuçlar izlenmemektedir.	Kurumda uluslararasılaşma performansının izlenmesine ve değerlendirmesine yönelik uygulamalar tüm alanları ve birimleri kapsar şekilde yürütülmektedir. Ancak bu uygulamaların sonuçları izlenmemektedir veya karar alma süreçlerinde kullanılmamaktadır.
Dereceli Anahtar Puanı	4	3	3	3
Erciyes Üniversitesi	Kurumun uluslararasılaşma politikası doğrultusunda yapılan uygulamalar sistematik ve kurumun iç kalite güvencesi sistemi ile uyumlu olarak izlenmekte ve paydaşlarla birlikte değerlendirilerek önlemler alınmaktadır.	Kurumda uluslararasılaşma süreçlerinin yönetimi ile ilişkili sonuçlar ve paydaş görüşleri sistematik olarak izlenmekte ve paydaşlarla birlikte değerlendirilerek önlemler alınmaktadır.	Kurumda fiziki, teknik ve mali kaynaklar, uluslararasılaşma faaliyetlerini destekleyecek ve tüm birimleri kapsayacak şekilde yönetilmektedir. Tüm bu uygulamalardan elde edilen bulgular, sistematik olarak izlenmekte ve izlem sonuçları paydaşlarla birlikte değerlendirilerek önlemler alınmakta ve ihtiyaçlar/talepler doğrultusunda kaynaklar çeşitlendirilmektedir.	Kurumda uluslararasılaşma hedefleri doğrultusunda çalışma yapan birimlerin uluslararasılaşma performansı izlenerek değerlendirilmekte ve karar alma süreçlerinde kullanılmaktadır. Buna ilişkin uygulamalar düzenli olarak izlenmekte ve izlem sonuçları paydaşlarla birlikte değerlendirilerek önlemler alınmaktadır.
Dereceli Anahtar Puanı	4	4	4	4
İstanbul Teknik Üniversitesi	Kurumun eğitim ve öğretim, araştırma ve geliştirme ve toplumsal katkı fonksiyonlarının tümünü dikkate alan uluslararasılaşma politikası doğrultusunda bazı uygulamaları bulunmaktadır ve bu uygulamalardan bazı sonuçlar elde edilmiştir. Ancak bu uygulamaların sonuçları izlenmemektedir.	Kurumda uluslararasılaşma süreçlerinin yönetimi ile ilişkili sonuçlar ve paydaş görüşleri sistematik olarak izlenmekte ve paydaşlarla birlikte değerlendirilerek önlemler alınmaktadır.	Kurumda fiziki, teknik ve mali kaynaklar, uluslararasılaşma faaliyetlerini destekleyecek ve tüm birimleri kapsayacak şekilde yönetilmektedir. Tüm bu uygulamalardan elde edilen bulgular, sistematik olarak izlenmekte ve izlem sonuçları paydaşlarla birlikte değerlendirilerek önlemler alınmakta ve ihtiyaçlar/talepler doğrultusunda kaynaklar çeşitlendirilmektedir.	Kurumda uluslararasılaşma hedefleri doğrultusunda çalışma yapan birimlerin uluslararasılaşma performansı izlenerek değerlendirilmekte ve karar alma süreçlerinde kullanılmaktadır. Buna ilişkin uygulamalar düzenli olarak izlenmekte ve izlem sonuçları paydaşlarla birlikte değerlendirilerek önlemler alınmaktadır.
Dereceli Anahtar Puanı	3	4	4	4

Kaynak: Araştırmaya konu üniversitelerin kurumsal akreditasyon raporlarından yazarlar tarafından derlenmiştir.

Başlıca Bulgular: Yükseköğretim Kurumlarının Stratejik Planları ve Uluslararasılaşma Modelleri

Yükseköğretim Kurumlarının Misyon ve Vizyonları

Tablo 3’de, örnekleme dahil edilen yükseköğretim kurumlarının Stratejik Planlarında verilen misyon ve vizyon ifadeleri gösterilmektedir. YÖK’ün araştırma üniversiteleri listesinde yer alan Ege Üniversitesi, 2019-2023 dönemini kapsayan Stratejik Planını 2020 yılında güncellemiş; daha önce vizyon ifadesinde yer almayan “uluslararası” lafzını mevcut Stratejik Plana eklemiştir. Güncellenmiş vizyon ve misyon ifadeleri incelendiğinde, Ege Üniversitesi’nin uluslararasılaşma yönelimini ‘dünya üniversitesi olma’ ideali üzerine yapılandığı görülmektedir (Ege Üniversitesi Stratejik Planı 2019-2023: 51 ve 78). Benzer şekilde, araştırma üniversitesi statüsüne sahip Erciyes Üniversitesi de vizyon ifadesinde “dünyada önde gelen üniversiteler arasında yer almak” arzusuna vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu üniversitenin misyon ifadesinde uluslararasılaşma çağrışımı yapan bir kavram kullanılmadığı dikkatlerden kaçmamaktadır (Erciyes Üniversitesi Stratejik Planı 2022-2026: 24). Bir diğer araştırma üniversitesi olan İstanbul Teknik Üniversitesi de “uluslararası, lider bir üniversite olmak” vizyonunu ortaya koymaktadır. Buna karşın misyon ifadesinde uluslararasılaşma kavramına yer verilmediği görülmektedir (İstanbul Teknik Üniversitesi Stratejik Planı 2019-2023: 9). Bu bağlamda, sözü edilen üniversitelerin Türkiye Yükseköğretim Kurumları Haritasındaki konumlarını belirlerken “uluslararasılaşma” boyutundan ziyade, dünyada önde gelen bir kurum olma arzusundan bahsederken “araştırma üniversitesi” statüsünü bir imleç ya da çıpa olarak kullandıkları söylenebilir.

Tablo 3: Üniversitelerin Misyon ve Vizyonları

Yükseköğretim Kurumu	Misyon	Vizyon
Ege Üniversitesi	Türkiye’de öncü, dünyada önde gelen araştırma üniversitesi olarak; araştırma ve eğitim alanında bölgesel, ulusal ve evrensel gereksinimleri karşılamak, Ar-Ge birikimini toplumun yararına sunmak, öğrenciyi merkeze alarak temel değerlerine bağlı, mesleki ve kültürel olarak donanımlı, değişime açık, bilimsel düşünceyi yaşam biçimi olarak benimsemiş bireyler yetiştirmek.	Bilimsel araştırmada öncü, ulusal ve uluslararası alandaki paydaşları ile güçlü bir işbirliği ve iletişim ağı bulunan, öğrenci odaklı, yeşil, sürdürülebilir, erişilebilir ve yaşanabilir bir kampüse sahip, ekonomik, sosyal ve kültürel yaşama katkıda bulunan ve finansal yapısı güçlü bir dünya üniversitesi olmaktır.
Erciyes Üniversitesi	Erciyes Üniversitesi; uluslararası standartlarda akredite eğitim ve	Mezunlarıyla daha iyi bir geleceğin inşasına katkıda bulunan, Ar-Ge

	öğretim hizmetleri sunan, Ar-Ge çalışmalarıyla yenilikçi bilgi ve teknoloji üreten, ürettiği bilgi ve teknolojiyi toplumsal katkıya dönüştüren, faaliyet alanlarında öncü, temel değerlerine bağlı ve çevreye duyarlı bir üniversitedir.	faaliyetleriyle yenilikçi bilgi ve teknoloji üretimindeki öncü olma rolünü sürdürülebilir kılan, bütün alanlarındaki bilimsel çalışmalarını topluma katkı olarak sunan, tercih edilen ve mensubu olmaktan gurur duyulan, Türkiye’de ve dünyada önde gelen üniversiteler arasında yer almaktır.
İstanbul Teknik Üniversitesi	İstanbul Teknik Üniversitesi’nin varlık nedeni bilim, teknoloji ve sanatta bilginin sınırlarını genişletmek ve uygulamaları ile toplumun ihtiyaçlarına cevap vermektir.	Bilim, teknoloji ve sanatta, uzmanlığı ve yaratıcılığı ile uluslararası, lider bir üniversite olmak.

Kaynak: Araştırmaya konu üniversitelerin güncel stratejik planlarından yazarlar tarafından derlenmiştir.

Yükseköğretim Kurumlarının Uluslararasılaşma Politikaları

Araştırmanın örneklemini oluşturan yükseköğretim kurumlarının temel politika belgeleri incelendiğinde, her birinin uluslararasılaşma politikasını yazılı hale getirdiği görülmektedir. Ege Üniversitesi, Uluslararasılaşma Politikasında da ifade edildiği üzere, *“uluslararası yükseköğretim alanında bir çekim merkezi haline gelmeyi hedeflemektedir”* (Ege Üniversitesi Uluslararasılaşma Politikası). Ege Üniversitesi’nin Uluslararasılaşma Politikası öncelikleri kurum Stratejik Plan amaç ve hedefleri ile genel olarak uyumludur. Bununla birlikte, Uluslararasılaşma Politikasında yer alan bazı hedeflerin performans göstergesine bağlanmadığı görülmektedir. Örnekleme gerekirse; Uluslararasılaşma Politikası kapsamında beyan edilen *“Uluslararası çift diploma programlarının sayısını artırmak”* hedefine karşılık gelen bir performans göstergesi Stratejik Plan içerisinde bulunmamaktadır. Amaç, hedef, performans göstergesi düzleminde stratejik planlara aktarılmayan uluslararasılaşma politika belgeleri iyi niyet beyanından öteye geçememektedir. Öte yandan, kalite yönetim sisteminin temel yönergesi olan PUKÖ çevriminin uluslararasılaşma özelinde işletilerek kapatılması da mümkün olmamaktadır (Mehter Aykın ve Kahraman, 2022: baskıda).

Erciyes Üniversitesi, Uluslararasılaşma Politikası kapsamında Onuncu Kalkınma Planı ve Hedef Odaklı Uluslararasılaşma Strateji Belgesi gibi üst politika belgelerine atıfla mevcut durum tasviri yapmış ve uygulanmakta olan programlara ilişkin bilgiler vermiştir. Temel politika prensiplerinin de sıralandığı söz konusu politika belgesinde, 2021 yılında hazırlanması öngörülen Erciyes Üniversitesi’nin gelecek dönem Stratejik Planına kurumun sahip olduğu uluslararasılaşma potansiyelinin daha net bir şekilde yansıtılacağı belirtilmiştir (Erciyes Üniversitesi Uluslararasılaşma Politikası). Nitekim, 2022-2026 dönemini kapsayan kurum

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı

The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book

24-28 October 2022 <https://www.intraders.org/october> e-ISBN: 978-605-72229-0-9

Stratejik Planında Erciyes Üniversitesi, aşağıda detaylı olarak açıklandığı üzere, sürdürülebilir kalkınma amaçlarıyla da ilişkilendirilebilecek performans göstergelerine yer verdiği bir uluslararasılaşma stratejisi geliştirmiştir.

İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Uluslararasılaşma Politikası ise, oldukça yalın ve tamamen Stratejik Plan amaç ve hedefleri ile uyumludur. İstanbul Teknik Üniversitesi, *“varlık nedeni gereği; eğitim, araştırma-geliştirme, girişimcilik ve sanatsal faaliyetlerinde küresel topluma erişimi ve hizmeti”* amaç edinmiştir (İstanbul Teknik Üniversitesi Uluslararasılaşma Politikası). Bu amaç doğrultusunda İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Uluslararasılaşma Politikası;

- *“Eğitim, araştırma ve topluma hizmet alanlarındaki çalışmaların uluslararası odaklı ilişkilerle yürütülmesine olanak sağlayan,*
- *Öğrencilerinin ve çalışanlarının uluslararası uyumunu ve yönelimini her seviyede teşvik eden,*
- *Evrensel bilgi ve özgün değer üretimini uluslararası bağlama yerleştiren, ortaklıklar kuran, yayan ve izleyen,*

uluslararasılaşma sistemi oluşturmak, uygulamak ve sürekliliğini sağlamak” hedefine hizmet etmek üzere kaleme alınmıştır (İstanbul Teknik Üniversitesi Uluslararasılaşma Politikası). Bu bağlamda, İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Uluslararasılaşma Politikası önceliklerinin kurum Stratejik Plan amaç ve hedefleri ile bir bütün olarak uyumlu olduğu söylenebilir.

Yükseköğretim Kurumlarının Stratejik Planları

Örnekleme dahil edilen yükseköğretim kurumlarının güncel stratejik planları eş zamanlılık göstermemektedir. Ege Üniversitesi'nin Stratejik Planı 2019-2023 dönemini, Erciyes Üniversitesi ile İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Stratejik Planları 2022-2026 dönemini kapsayacak şekilde kaleme alınmıştır. Çalışmada kullanılmak üzere, her bir üniversitenin güncel stratejik planına resmi web sayfalarından erişim sağlanmıştır. İncelemeye konu üniversitelerin stratejik amaçları Tablo 4'de, her bir üniversitenin uluslararasılaşma bağlamındaki stratejik hedefleri ile performans göstergelerinin uluslararasılaşma modelleri bağlamında dağılımı ise sırasıyla Tablo 5, Tablo 6 ve Tablo 7'de gösterilmiştir.

Stratejik Amaçlar, Hedefler ve Performans Göstergeleri

Ege Üniversitesi'nin güncel Stratejik Planı 2019-2023 dönemini kapsamaktadır (Tablo 4). Stratejik Planda beş temel stratejik amaç tanımlanmış olup, bunlar eğitim-öğretim, araştırma-geliştirme ve topluma hizmet gibi yükseköğretim kurumlarının temel fonksiyonlarına ilişkin stratejik amaçları kapsamanın yanı sıra kurumsal kapasitenin geliştirilmesi stratejik amacını da içermektedir. Birçok yükseköğretim kurumunun tercih ettiği yöntemin aksine, Ege Üniversitesi'nin Stratejik Planında uluslararasılaşma “kurumsal kapasitenin geliştirilmesi” stratejik amacı altında sıralanan bir stratejik hedef olarak düşünülmemiştir. Bunun yerine, uluslararasılaşma konusuna başlı başına bir stratejik amaç olarak yer verilmiş ve “*Uluslararası yükseköğretim alanında Ege Üniversitesi'nin çekim merkezi haline gelmesini sağlamak*” şeklinde ifade edilmiştir (Ege Üniversitesi Stratejik Planı (2019-2023): 65).

Erciyes Üniversitesi'nin güncel stratejik planı 2022-2026 dönemini kapsamaktadır (Tablo 4). Stratejik Planda beş temel stratejik amaç tanımlanmış olup, bunlar eğitim-öğretim, araştırma-geliştirme ve topluma hizmet gibi yükseköğretim kurumlarının temel fonksiyonlarına ilişkin stratejik amaçları kapsamanın yanı sıra kurumsal kapasitenin geliştirilmesi stratejik amacı ve uluslararasılaşma stratejik amacını da kapsamaktadır. Erciyes Üniversitesi uluslararasılaşma stratejik hedefini sürdürülebilir kalkınma amaçlarının gerçekleştirilmesi ideali ile de birleştirerek “*Sürdürülebilir kalkınma amaçlarının gerçekleştirilmesinde ulusal ve uluslararası alanda öncü bir üniversite olmak*” şeklinde ifade edilmiştir (Erciyes Üniversitesi Stratejik Planı (2023-2026): 92-93).

İstanbul Teknik Üniversitesi'nin güncel Stratejik Planı 2022-2026 dönemini kapsamaktadır (Tablo 4). İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Stratejik Planında da beş temel stratejik amaç tanımlanmıştır. Bunlar; sırasıyla eğitim-öğretim, araştırma-geliştirme, toplumsal katkı, kurumsal kapasitenin geliştirilmesi ve uluslararasılaşmadır. İstanbul Teknik Üniversitesi'nin uluslararasılaşma bağlamındaki stratejik hedefi “*Üniversitemizi uluslararası alanda etkin rol oynayan ve tercih edilen bir kurum haline getirmek*” şeklinde ifade edilmiştir (İstanbul Teknik Üniversitesi Stratejik Planı (2023-2026): 65-67).

Tablo 4: Üniversitelerin Stratejik Amaçları

Yükseköğretim Kurumu	Stratejik Amaçlar
Ege Üniversitesi	A 1: Ege Üniversitesi'nin araştırma ortamını geliştirerek bölge, ülke ve dünya ekonomisine katkı sağlamak A 2: Eğitim faaliyetlerini ulusal ve uluslararası standartlarda sürdürmek A 3: Uluslararası yükseköğretim alanında Ege Üniversitesi'nin çekim merkezi haline gelmesini sağlamak A 4: Kurumsal yapının sürdürülebilirliğini ve gelişimini sağlamak A 5: Eğitim ve araştırma çıktılarının topluma katkıya dönüşmesini sağlamak
Erciyes Üniversitesi	A 1: Eğitim-öğretim faaliyetlerinin niteliğini geliştirmek A 2: Bilimsel araştırmalarda ve teknoloji geliştirmede dünyada ilk 500 üniversite arasında yer almak A 3: Yerel/bölgesel/ulusal/uluslararası nitelikte toplumsal katkı uygulamaları geliştirmek A 4: Bilimsel, yenilikçi, çevik ve insan odaklı kurumsal yönetim uygulamalarında öncü bir üniversite olmak A 5: Sürdürülebilir kalkınma amaçlarının gerçekleştirilmesinde ulusal ve uluslararası alanda öncü bir üniversite olmak
İstanbul Teknik Üniversitesi	A 1: Eğitim ve öğretimi yenilikçi ve dinamik yaklaşımlarla güçlendirmek A 2: Nitelikli araştırmalar yoluyla bilimsel ve teknolojik gelişmelere katkıda bulunarak ülkemiz için değer yaratmak A 3: Sosyal, kültürel, bilimsel ve teknolojik alanlarda toplumu bilgilendirecek ve bilinçlendirecek şekilde etkin rol almak A 4: Sürekli iyileşmeyi benimseyen kurumsal yapı geliştirmek ve dijital dönüşümü sağlamak A 5: Üniversitemizi uluslararası alanda etkin rol oynayan ve tercih edilen bir kurum haline getirmek

Kaynak: Araştırmaya konu üniversitelerin güncel stratejik planlarından yazarlar tarafından derlenmiştir.

Örnekleme dahil edilen yükseköğretim kurumlarının stratejik planlarında yer alan hedefler ile bunlara ilişkin performans göstergelerinin uluslararasılaşma modelleri bağlamındaki dağılımları her bir üniversite için ayrı ayrı tablolarda gösterilmiştir (Tablo 5, Tablo 6, Tablo 7). Bu tablolar dört sütun içermekte olup, her bir sütun ayrı bir uluslararasılaşma modelini yansıtmaktadır. Her bir sütunda ilgili uluslararasılaşma modeli bağlamında, incelemeye konu yükseköğretim kurumu tarafından tanımlanmış hedefler ve hemen ardından o hedefle ilgili performans göstergeleri verilmiştir. Her bir stratejik hedef ve göstergenin hangi uluslararasılaşma modeli altında gösterileceğine karar verilirken zaman zaman güçlük çekilmiş; bazı hedef ve göstergelerin birden çok uluslararasılaşma modeli altında gösterildiği olmuştur. Tablolar oluşturulurken amaca en uygun tasnif yapılmaya çalışılmıştır.

Tablo 5 incelendiğinde, Ege Üniversitesi Stratejik Planında yer alan hedefler ile performans göstergelerinin “uluslararasılaşmada ithalat modeli” ile “uluslararasılaşmada ihracat modeli” arasında dağıldığı görülmektedir. Yukarıda da tespit edildiği üzere, Ege Üniversitesi Uluslararasılaşma Politikası kapsamında uluslararası çift diploma programlarının sayısını artırma niyetinde olduğunu beyan etmiş ancak kurum Stratejik Planında “akademik

ortaklık modeli” kapsamında sayılabilecek bir hedef ya da performans göstergesi bulunamamıştır. Ege Üniversitesi’nin 2020 yılında Stratejik Planında düzeltme yapma ihtiyacı duyduğu gerçeğinden hareketle, Uluslararasılaşma Politika belgesi ile kurumsal Stratejik Plan arasındaki tutarlılığı sağlamak açısından, çift diploma programlarının sayısının arttırılmasına ilişkin bir hedef tanımlayarak performans göstergesi oluşturma yönünde de bir düzeltme yapma ihtiyacının bulunduğunu söylemek çok da yanlış olmayacaktır. Uluslararasılaşma kavramının sonradan vizyona eklenmesi ve halen iyileştirmeye açık yanların bulunması, tam akredite olmuş Ege Üniversitesi’nin uluslararasılaşma alanında neden diğer tam akredite üniversitelerden daha düşük puan aldığını açıklaması açısından kritik öneme sahiptir.

Tablo 6 incelendiğinde, Erciyes Üniversitesi Stratejik Planında yer alan hedefler ile performans göstergelerinin “akademik ortaklık modeli”, “uluslararasılaşmada ithalat modeli” ve “uluslararasılaşmada ihracat modeli” arasında dağıldığı görülmektedir. Erciyes Üniversitesi, Uluslararasılaşma Politikasında gerçekçi bir öz değerlendirme yaparak güncel Stratejik Planında uluslararasılaşma stratejik amacını bütüncül bir şekilde ele almıştır. Uluslararasılaşma stratejisinin küresel bir uzlaşa ile kabul edilen sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile bütünleştirmek ve bunu hayata geçirmek üzere hedef ve performans göstergesi tanımlamak suretiyle, Erciyes Üniversitesi kendisini diğer tam akredite olmuş üniversitelerden ayırtırmayı başarmıştır.

Tablo 7 incelendiğinde, İstanbul Teknik Üniversitesi Stratejik Planında yer alan hedefler ile performans göstergelerinin “akademik ortaklık modeli”, “uluslararasılaşmada ithalat modeli” ve “uluslararasılaşmada ihracat modeli” arasında dağıldığı görülmektedir. İstanbul Teknik Üniversitesi iç tutarlılığı yüksek bir Stratejik Plana sahiptir. Güncel Stratejik Plan amaç, hedef ve göstergeleri ile Uluslararasılaşma Politikasının bir diğerini tersinlemiyor olması, bunların bütüncül bir bakışla ve gerçekçi bir yaklaşımla kaleme alındığını göstermesi bakımında değerlidir. Bu bağlamda, İstanbul Teknik Üniversitesi’nin uluslararasılaşma hedef ve göstergelerinde sapma olmayacağını düşündürmektedir.

Araştırmanın örneklemini oluşturan tüm yükseköğretim kurumlarının stratejik planlarını hazırlarken uluslararasılaşma bağlamında başlı başına bir stratejik amaç tanımlamayı ihmal etmediğinin önemle altı çizilmelidir. Tam akreditasyon almış söz konusu üniversitelerin tekil bir uluslararasılaşma modeli yerine iki ya da üç uluslararasılaşma modeli karmasından oluşan hibrit bir uluslararasılaşma modelini benimsedikleri görülmektedir. Aynı yıl itibariyle koşullu akreditasyon almış yükseköğretim kurumlarında da izlendiği üzere, incelemeye konu

yükseköğretim kurumlarının hiçbirinin yurtdışında fiziksel varlık oluşturmaya dayalı uluslararası kampüs modelini benimsemediği açıktır (Mehter Aykın ve Kahraman, 2022: baskıda). Son olarak, söz konusu yükseköğretim kurumlarının uluslararasılaşma stratejilerini oluştururken YÖKAK tarafından sunulan alternatif uluslararasılaşma modellerine ilişkin bilgileri referans almadıkları düşünülmektedir. Bu durumun uluslararasılaşma modellerine yönelik alan yazınında yeterli çalışma bulunmamasından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Tablo 5: Ege Üniversitesi'nin Stratejik Hedefleri ile Performans Göstergelerinin Uluslararasılaşma Modelleri Bağlamında Dağılımı			
Akademik Ortaklık Modeli	Uluslararası Kampüs Modeli	Uluslararasılaşmada İthalat Modeli	Uluslararasılaşmada İhracat Modeli
---	---	H 1.3: Araştırma faaliyetleri ile yürütülen yıllık ulusal ve uluslararası fon destekli proje sayısının en az %15 artırılması PG 1.3.1. Yürütülen yıllık uluslararası fon destekli proje sayısı H 3.1: Uluslararası alanda eğitim amaçlı dolaşımın desteklenmesi için uluslararası değişim işbirliklerinin %4 artırılması PG 3.1.1. Uluslararası değişim programları için yapılan mevcut işbirliği sayısı PG 3.1.2. Uluslararası değişim programları ile yurtdışına giden öğrenci sayısı PG 3.1.4. Uluslararası değişim programlarından yararlanan öğretim üyesi sayısı PG 3.1.5. Mevcut yabancı öğrenci sayısı (Değişim programları hariç) H 3.2: Uluslararası görünürlüğü desteklemek için akademik personelin yurt dışındaki uluslararası etkinliklere katılım sayısının en az %10 artırılması PG 3.2.1. Üniversitede düzenlenen uluslararası etkinliklerin sayısı H 3.3: Yabancı dilde eğitim veren lisans ve lisansüstü program sayısının %30 artırılması PG 3.3.1. Yabancı dilde ders verme yeterliliğine sahip öğretim elemanı sayısı PG 3.3.2. Yabancı dilde eğitim veren lisansüstü program sayısı PG 3.3.3. Yabancı dilde eğitim veren lisans programı sayısı	H 3.1: Uluslararası alanda eğitim amaçlı dolaşımın desteklenmesi için uluslararası değişim işbirliklerinin %4 artırılması PG 3.1.1. Uluslararası değişim programları için yapılan mevcut işbirliği sayısı PG 3.1.2. Uluslararası değişim programları ile yurtdışına giden öğrenci sayısı PG 3.1.4. Uluslararası değişim programlarından yararlanan öğretim üyesi sayısı H 3.2: Uluslararası görünürlüğü desteklemek için akademik personelin yurt dışındaki uluslararası etkinliklere katılım sayısının en az %10 artırılması PG 3.2.2. Akademik personelin yurt dışındaki uluslararası etkinliklere katılım sayısı PG 3.2.3. Katılınan uluslararası tanıtım etkinlikleri sayısı PG 3.2.4. Tanıtım materyali gönderilen yabancı üniversite sayısı H 4.3: Üniversite insan kaynağının nicelik ve nitelik olarak geliştirilmesi PG 4.3.1. Yurt dışındaki üniversite veya araştırma kuruluşlarına eğitim ve ya araştırma amaçlı giden akademik personel sayısı (kongre ve seminer hariç)
Kaynak: Ege Üniversitesi Stratejik Planından yazarlar tarafından oluşturulmuştur.			

Tablo 6: Erciyes Üniversitesi'nin Stratejik Hedefleri ile Performans Göstergelerinin Uluslararasılaşma Modelleri Bağlamında Dağılımı			
Akademik Ortaklık Modeli	Uluslararası Kampüs Modeli	Uluslararasılaşmada İthalat Modeli	Uluslararasılaşmada İhracat Modeli
H 1.1: Eğitim-öğretim programlarının niteliğini geliştirmek PG 1.1.4: Uluslararası ortak diploma verilen program sayısı H 1.2: Öğrencilerin eğitim-öğretim, araştırma süreçlerine etkin katılımını artırmak PG 1.2.3: Kurum dışıyla eğitim öğretim işbirliğine yönelik yapılan ulusal / uluslararası protokol sayısı H 2.3: Ulusal ve uluslararası araştırma işbirliklerinin artırılması PG 2.3.3: Uluslararası işbirlikli yayın oranı PG 2.3.4: Üniversite-sanayi işbirlikli ve uluslararası işbirlikli ulusal ve uluslararası patent belge sayısı H 4.5: Uluslararasılaşma performansının artırılması PG 4.5.2: Uluslararası kurumlarla yapılan anlaşma/protokol sayısı (adet)	---	H 1.2: Öğrencilerin eğitim-öğretim, araştırma süreçlerine etkin katılımını artırmak PG 1.2.3: Uluslararası hareketlilik programlarından yararlanan öğrenci sayısı H 1.3: Öğretim elemanlarının eğitim ve araştırma faaliyetlerindeki yetkinliğini artırmak PG 1.3.3: Uluslararası hareketlilik programlarından yararlanan öğretim elemanı sayısı PG 1.3.4: Uluslararası hareketlilik programları haricinde yurt dışı eğitim öğretim faaliyetlerinde bulunan öğretim elemanı sayısı H 2.1: Araştırma kapasitesinin artırılması PG 2.1.1: Öğretim üyesi başına WOS veri tabanında taranan SCI-E, SSCI ve AHCI indekslerinde taranan dergilerdeki makale ve derleme türündeki yayın sayısı PG 2.1.2: Öğretim üyesi başına WOS veri tabanında taranan SCI-E, SSCI ve AHCI indekslerinde taranan dergilerdeki makale ve derleme türündeki yayınlara yapılan atıf sayısı PG 2.1.3: Öğretim üyesi başına kurum ve kurum dışı ulusal ve uluslararası organizasyonlar tarafından desteklenen proje sayısı / İlgili projelerden kuruma aktarılan bütçe tutarı PG 2.1.4: Ulusal ve uluslararası tescil edilen patent sayısı H 2.2: Araştırma kalitesinin artırılması PG 2.2.2: Ulusal ve uluslararası doktora / doktora sonrası bursiyer araştırmacı sayısı PG 2.2.4: Tez projelerinden üretilen ulusal ve uluslararası yayın sayısı	H 1.2: Öğrencilerin eğitim-öğretim, araştırma süreçlerine etkin katılımını artırmak PG 1.2.3: Uluslararası hareketlilik programlarından yararlanan öğrenci sayısı H 1.3: Öğretim elemanlarının eğitim ve araştırma faaliyetlerindeki yetkinliğini artırmak PG 1.3.3: Uluslararası hareketlilik programlarından yararlanan öğretim elemanı sayısı PG 1.3.4: Uluslararası hareketlilik programları haricinde yurt dışı eğitim öğretim faaliyetlerinde bulunan öğretim elemanı sayısı H 2.2: Araştırma kalitesinin artırılması PG 2.2.2: Ulusal ve uluslararası doktora / doktora sonrası bursiyer araştırmacı sayısı H 4.5: Uluslararasılaşma performansının artırılması PG 4.5.2: Uluslararası kurumlarla yapılan anlaşma/protokol sayısı (adet)

		H 4.5: Uluslararasılaşma performansının artırılması PG 4.5.1: Erciyes Üniversitesi'nin uluslararası sıralamalarındaki yeri (sıra) (QS, EECA) PG 4.5.2: Uluslararası kurumlarla yapılan anlaşma/protokol sayısı (adet) PG 4.5.3: Uluslararasılaşma performansını artırmak amacıyla yapılan etkinliklerin sayısı (adet) H 5.1: Sürdürülebilir üniversite modeli oluşturulması ve farkındalığının sağlanması PG 5.1.4 THE Etki Sıralaması genel puanına göre üniversitemizin sıralaması PG 5.1.5 UI GreenMetric puanına göre üniversitemizin sıralaması	
Kaynak: Erciyes Üniversitesi Stratejik Planından yazarlar tarafından oluşturulmuştur.			

Tablo 7: İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Stratejik Hedefleri ile Performans Göstergelerinin Uluslararasılaşma Modelleri Bağlamında Dağılımı			
Akademik Ortaklık Modeli	Uluslararası Kampüs Modeli	Uluslararasılaşmada İthalat Modeli	Uluslararasılaşmada İhracat Modeli
H 5.1: Uluslararası alanda eğitim ve araştırmada tanınan ve tercih edilen bir kurum olmak PG 5.1.3: Uluslararası lisans ve lisansüstü çift diploma programlarının sayısı	---	H 5.1: Uluslararası alanda eğitim ve araştırmada tanınan ve tercih edilen bir kurum olmak PG 5.1.1: Mevcut uluslararası öğrenci sayısı PG 5.1.2: Uluslararası Değişim Programları kapsamında gelen ve giden toplam öğrenci sayısı PG 5.1.4: Uluslararası öğrenci sayısının toplam öğrenci sayısına oranı (%) PG 5.1.5: Uluslararası Değişim Programları kapsamında gelen öğrenci sayısının giden öğrenci sayısına oranı (%) H 5.2: Bilimsel araştırmalarıyla, geliştirdiği ürün ve teknolojilerle uluslararası düzeyde tanınan ve tercih edilen bir kurum olmak PG 5.2.1: Öğretim Üyeleri ve Elemanlarının görev aldığı uluslararası fonlara dayalı yürütülmekte olan proje sayısı PG 5.2.2: Yıl içinde desteklenmeye başlanan, Öğretim Üyeleri ve Elemanlarının görev aldığı uluslararası fonlara dayalı proje sayısı PG 5.2.3: Yıl içinde desteklenmeye başlanan, Öğretim Üyeleri ve Elemanlarının görev aldığı uluslararası fonlara dayalı toplam proje bütçesi (TL) PG 5.2.4: Öğretim Elemanlarının görev aldığı uluslararası fonlara dayalı desteklenen proje sayısının toplam dış kaynaklı proje sayıları içindeki yüzdesi	H 5.1: Uluslararası alanda eğitim ve araştırmada tanınan ve tercih edilen bir kurum olmak PG 5.1.2: Uluslararası Değişim Programları kapsamında gelen ve giden toplam öğrenci sayısı

		PG 5.2.4: Öğretim Elemanlarının görev aldığı uluslararası fonlara dayalı desteklenen projelerin bütçesinin toplam dış kaynaklı proje bütçeleri içindeki yüzdesi H 5.3: Uluslararasılaşma faaliyetlerini derinleştirerek Üniversitemizin görünürlüğünü geliştirmek PG 5.3.1: İTÜ'nün QS Dünya Üniversite Derecelendirmesindeki (QS WUR) konumu PG 5.3.2: QS-Alan Bazlı Dünya Üniversite Derecelendirmesinde (QS WUR by Subject), Ülkemizde ilk üç dereceye girdiği alt alan sayısı PG 5.3.3: İTÜ'nün Times Higher Education Dünya Üniversite Derecelendirmesindeki (THE WUR) konumu PG 5.3.4: Times Higher Education-Alan Bazlı Dünya Üniversite Derecelendirmesinde (THE WUR by Subject), Ülkemizde ilk üç dereceye girdiği alt alan sayısı PG 5.3.5: SCOPUS veri tabanında yer alan, Üniversitemize ait yayın sayısı	
Kaynak: İstanbul Teknik Üniversitesi Stratejik Planından yazarlar tarafından oluşturulmuştur.			

Sonuç

Yükseköğretim kurumlarının kalite odaklı gelişimine ivme kazandırmak ve ulusal kalite güvence sistemini güçlendirme amacıyla, YÖKAK tarafından 2020 yılında ilk kez Kurumsal Akreditasyon Programı hayata geçirilmiştir. 54 başvurunun alındığı Kurumsal Akreditasyon Programına 11 yükseköğretim kurumu kabul edilmiş; bunlar 5 başlık altında toplanan 22 ölçüt üzerinden kalite değerlendirmesine tabi tutularak, 5 yükseköğretim kurumu iki yıl süre ile koşullu akreditasyon, 6 yükseköğretim kurumu ise beş yıl süre ile tam akreditasyon almıştır. Bu çalışma; tam akreditasyon almış devlet üniversitelerinin benimsediği uluslararasılaşma modellerinin tespiti ve karşılaştırılması yoluyla Kurumsal Akreditasyon Programına / Kurumsal Dış Değerlendirme Programına / İzleme Programı dahil edilen yükseköğretim kurumları için yol gösterici ilkeler tanımlamak üzere kaleme alınmıştır. Yapılan karşılaştırmalı durum çalışması sonucunda elde edilen bulgular şöyle özetlenebilir:

- 1) Örnekleme oluşturan yükseköğretim kurumlarının misyon ve vizyonları incelendiğinde, bunların Türkiye Yükseköğretim Kurumları Haritasındaki konumlarının belirlenmesinde “araştırma üniversitesi” statüsünü bir çıpa olarak kullandıkları görülmektedir.
- 2) İncelemeye konu yükseköğretim kurumlarının uluslararasılaşma politikalarında yazılı önceliklerin genel olarak kurum stratejik planlarında yer alan amaç ve hedefler ile uyumlu olduğu; ancak uluslararasılaşma politikalarında yer alan bazı hedeflerin kurumsal stratejik planlarında performans göstergesine bağlanmamış olduğu, bu gibi durumlarda ilgili yükseköğretim kurumunun alt ölçütlerde görece düşük puanlandığı tespit edilmiştir.
- 3) Tam akreditasyon almış yükseköğretim kurumlarının her birinin uluslararasılaşmayı kurumsal kapasitenin geliştirilmesi stratejik amacının alt başlığı olarak değil, başlı başına bir stratejik amaç olarak tanımladıkları görülmektedir. Bu durum, aynı yıl itibarıyla koşullu akreditasyon almış yükseköğretim kurumlarının bir bölümünün tercih ettiği uygulamadan farklılık göstermektedir (Mehter Aykın ve Kahraman, 2022: baskıda).
- 4) İncelemeye konu yükseköğretim kurumları stratejik planlarını hazırlarken uluslararasılaşma bağlamında başlı başına bir stratejik amaç tanımlamayı ihmal etmemekle birlikte, uluslararasılaşma stratejilerini oluştururken alternatif uluslararasılaşma modellerine ilişkin YÖKAK tarafından sunulan bilgileri tam anlamıyla referans almadıkları düşünülmektedir.
- 5) Örnekleme dahil edilen yükseköğretim kurumları tarafından tekil bir uluslararasılaşma modeli yerine, iki ya da üç uluslararasılaşma modeli karmasından oluşan hibrit bir uluslararasılaşma modelinin benimsedikleri görülmüştür. Aynı yıl itibarıyla koşullu

akreditasyon almış yükseköğretim kurumlarında da izlendiği üzere, incelemeye konu yükseköğretim kurumlarının hiçbirinin yurtdışında fiziksel varlık oluşturmaya dayalı uluslararası kampüs modelini benimsemediği tespit edilmiştir (Mehter Aykın ve Kahraman, 2022: baskıda).

Yukarıdaki bulgulardan hareketle, uluslararasılaşma politika ve stratejisini belirli bir olgunluğa taşımak isteyen yükseköğretim kurumlarına aşağıdaki hatırlatmalarda bulunmak yerinde olacaktır:

- Stratejik amaç, hedef ya da performans göstergesi ile pekiştirilmemiş bir politika önermesi iyi niyet beyanından öteye geçememektedir. Dolayısıyla, yükseköğretim kurumları Uluslararasılaşma Politikasını ve Stratejik Planlarını hazırlarken bunların bir diğerinin tamamlayıcısı olduğunu göz ardı etmemeli, bir diğer ifadeyle bu iki dokümanı bütüncül bir bakış açısıyla ele almaları gerektiğini her daim göz önünde bulundurmalarıdır.
- Uluslararasılaşma Politikası ve Strateji Belgesi hazırlanırken göz ardı edilmemesi gereken bir diğer husus ise alternatif uluslararasılaşma modelleridir. Alternatif uluslararasılaşma modellerine ilişkin alan yazınında yeterli çalışma bulunmadığı gerçeğinden hareketle, yükseköğretim kurumlarının ve akademisyenlerin bu alana daha fazla eğilmesi yerinde bir yaklaşım gibi gözükmektedir.

Kaynakça

Tebliğ, Makale, Kitap, Kitap Bölümü ve Raporlar

- Aktan, C. C; Gencel, U. (2010). “Yükseköğretimde Akreditasyon”, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, 2010, 137-155.
- Arkalı Olcay, G.; Nasır, V. A. (2016). “Yükseköğretimde Uluslararasılaşma: En Çok Öğrenci Alan Ülkeler ve Türkiye Perspektifinden 1999- 2013 Yıllarına Bakış”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 3, Aralık 2016, s. 288-297, DOI: 10.5961/jhes.2016.00x
- Baxter, P. ve Jack, S. (2008). “Qualitative case study methodology: Study design and implementation for novice researchers”. *The Qualitative Report*, 13(4), 544-559.
- Çetin, H.; Taş, S. (2012). “Akdeniz Bölgesi Yükseköğretim Kurumları Stratejik Planlarının DPT Modeline Göre Kıyaslanması”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2012, Cilt: 4, Sayı: 2, s. 57-67.
- Dağlar, H. (2019). “Stratejik Planlama Kapsamında Türkiye’deki Üniversitelerin Stratejik Amaçlarının Analizi”, *Journal of Emerging Economies and Policy - JOEEP*, Yıl: 2019, Cilt: 4, Sayı: 1, s. 1-12.
- Güney, A. (2019). “Kalite Yönetimi Çerçevesinde Yükseköğretimde Akreditasyon Süreci”, *Turkish Studies*, Volume: 14, Issue: 2, 2019, p. 401-412, DOI: 10.7827/TurkishStudies.14835.
- Hamutoğlu, N. B.; Ünveren Bilgiç, E. N.; Elmas, M. (2020). “Yükseköğretimde Kalite Süreçleri: İnsani Gelişme Endeksi Raporlarına Göre Ülkelerin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi”, *Yükseköğretim Dergisi*, 10(1), 112–124. DOI:10.2399/yod.19.521343.
- Işık, S. ve Beykoz, S. Y. (2018). “Türk Yükseköğretiminde Yeni Bir Arayış: Kalite Güvence Sistemi”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 7-22.
- Karaboğa, K. (2018). **Yükseköğretimde Kalite Çalışmalarına Sistemsel Arayışlar**, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), Kasım 2018, Sayı: 258, Ankara.
- Kılıçaslan, Ç. (2020). “Yükseköğretimde Akreditasyon”, *Peyzaj Eğitim, Bilim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Özel Sayı (2020), 10-18.
- Mehter Aykın, S.; Kahraman, E. (2021a). “Yükseköğretimde Uluslararası Öğrenciler: Akdeniz Üniversitesi Özelinde Tespit ve Öneriler”, içinde Suat Kolukırık; Güven Dinç (ed.) **Antalya Göç Kitabı**, Palet Yayınevi, Konya, s. 251-278.

- Mehter Aykın, S.; Kahraman, E. (2021b). “Yükseköğretim Kurumlarının Uluslararasılaşma Stratejileri: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *International Quality Conference (IQC '21)*, 29-30 July 2021, Lefkoşa, (Nicosia), Turkish Republic of Northern Cyprus, s. 846-862.
- Mehter Aykın, S.; Kahraman, E. (2022). “Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK) Tarafından Koşullu Akreditasyon Sağlanan Üniversitelerin Uluslararasılaşma Durumu: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *International Quality Conference (IQC '22)*, 26-27 July 2022, Lefkoşa (Nicosia), Turkish Republic of Northern Cyprus, baskıda.
- Önen, S. M.; Uysal, G. (2021). “Yükseköğretim Kurumlarında Stratejik Planlama: Doğu Anadolu Bölgesi Üniversitelerinde Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Yıl: 2021, Cilt: 4, Sayı: 1, s. 63-79, DOI: <https://doi.org/10.33712/mana.886182>
- Özer, M. (2012). “Türkiye’de Uluslararası Öğrenciler”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, Nisan 2012, s. 10-13, DOI: 10.5961/jhes.2012.027.
- Özer, M. (2017). “Türkiye’de Yükseköğretimde Uluslararasılaşmanın Son On Beş Yılı”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, Ağustos 2017, s. 177-184, DOI: 10.5961/jhes.2017.196.
- Özer, M.; Gür, B. S.; Küçükcan, T. (2011). “Kalite Güvencesi: Türkiye Yükseköğretimi için Stratejik Tercihler”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Ağustos 2011, s. 59-65, DOI: 10.5961/jhes.2011.009.
- Soyer, B.; Güler, M. (2021). “Yükseköğretimde Yeniden Yapılanma: Türk Yükseköğretiminde Kalite Güvencesi Sisteminin Gelişimi”, *Trakya Üniversitesi Kalite ve Strateji Yönetimi Dergisi*, Temmuz 2021, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 45-89.
- Vural Yılmaz, D. (2016). “Türkiye’deki Devlet Üniversitelerinde Uluslararasılaşma Süreci: Stratejik Planlar Üzerinden Bir Değerlendirme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2016, Cilt: 21, Sayı: 4, s. 1191-1212.

Kurumsal Dokümanlar

- Ege Üniversitesi Stratejik Planı 2019-2023, (Erişim Tarihi: 03.07.2022)
<http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/GVwVE+20192023ege.pdf>
- Erciyes Üniversitesi Stratejik Planı 2022-2026, (Erişim Tarihi: 03.07.2022)
<https://stratejikplan.erciyes.edu.tr/2022-2026/>

İstanbul Teknik Üniversitesi Stratejik Planı 2022-2026, (Erişim Tarihi: 03.07.2022)
<https://mozaikgiris.itu.edu.tr/docs/librariesprovider163/strateji-k-plan/itu-2022-2026-son.pdf?sfvrsn=2>

Ege Üniversitesi Uluslararasılaşma Politikası, (Erişim Tarihi: 03.07.2022)
<https://kalite.ege.edu.tr/files/kalite/icerik/uluslararasilasma-politika.pdf>

Erciyes Üniversitesi Uluslararasılaşma Politikası, (Erişim Tarihi: 03.07.2022)
<https://kalite.erciyes.edu.tr/Dosya/MainContent/6e1f671d-3120-40ac-8c52-838fa8b790d9.pdf>

İstanbul Teknik Üniversitesi Uluslararasılaşma Politikası, (Erişim Tarihi: 03.07.2022)
<https://kalite.itu.edu.tr/hakkimizda/kalite-belgeleri/kalite-belgeleri-politikalar/uluslararasilasma-politikasi>

YÖKAK Temel Dokümanları

Kurum İç Değerlendirme Raporu (KİDR) Hazırlama Kılavuzu Sürüm 3.0 ve YÖKAK Dereceli Değerlendirme Anahtarı, (Erişim Tarihi: 14.04.2022)

https://yokak.gov.tr/Common/Docs/KidrKlavuz1.4/Kidr_Surum_3.0.pdf

Kurumsal Dış Değerlendirme Akreditasyon ve İzleme Kılavuzu Sürüm 3.0 (2022) ve YÖKAK Dereceli Değerlendirme Aracı (Rubrik), (Erişim Tarihi: 14.04.2022)
https://yokak.gov.tr/Common/Docs/KidrKlavuz1.4/KDDAI_Kilavuzu%20S%C3%BCr%C3%BCm%203.0.pdf

Kurum İç Değerlendirme Raporu (KİDR) Hazırlama Kılavuzu Sürüm 2.1 (2021) ve YÖKAK Dereceli Değerlendirme Anahtarı, (Erişim Tarihi: 14.04.2022)
https://yokak.gov.tr/Common/Docs/KidrKlavuz1.4/Kidr_Surum_2.1.pdf

Kurumsal Dış Değerlendirme Akreditasyon ve İzleme Programları Kılavuzu Sürüm 2.1 (2021) ve YÖKAK Dereceli Değerlendirme Aracı (Rubrik), (Erişim Tarihi: 14.04.2022)
https://yokak.gov.tr/Common/Docs/Site_degerlendirme_prog_doc/KDDAI_Kilavuzu.pdf

Kurum İç Değerlendirme Raporu (KİDR) Hazırlama Kılavuzu (2019), (Erişim Tarihi: 14.04.2022)

https://yokak.gov.tr/Common/Docs/KidrKlavuz1.4/Kidr_Surum_2.0.pdf

Kurumsal Dış Değerlendirme ve Akreditasyon Kılavuzu, Ocak 2020 (Sürüm 2.0), (Erişim Tarihi: 14.04.2022)

https://yokak.gov.tr/Common/Docs/Site_degerlendirme_prog_doc_v_2_0/Kurumsal_Dis_Değerlendirme_ve_Akreditasyon_Kilavuzu_Surum_2.0.pdf

Ek.2 Dereceli Değerlendirme Anahtarı (Rubrik Değerlendirme Formu), (Erişim Tarihi: 14.04.2022)

https://yokak.gov.tr/Common/Docs/Site_degerlendirme_prog_doc_v_2_0/EK_2_Rubrik_Değerlendirme_Formu.pdf

YÖKAK Alt Ölçütler Rehberi (2020), (Erişim Tarihi: 14.04.2022)

https://yokak.gov.tr/Common/Docs/Site_degerlendirme_prog_doc_v_2_0/Ek7AltOlcutlerRehberi.pdf Erişim:

Kurumsal Dış Değerlendirme Ölçütleri (2016), (Erişim Tarihi: 14.04.2022)

https://yokak.gov.tr/Common/Docs/Site_degerlendirme_prog_doc/kurumsal%20d%C4%B1%C5%9F%20de%C4%9Ferlendirme%20%C3%B6l%C3%A7%C3%BCtleri.pdf

Kurum İç Değerlendirme Raporu Hazırlama Kılavuzu Sürüm 1.4 (2018), (Erişim Tarihi: 14.04.2022)

https://yokak.gov.tr/Common/Docs/KidrKlavuz1.4/KiDR_surum_1.4.pdf

Kurum Dış Değerlendirme Kılavuzu Sürüm 1.2 (2017), (Erişim Tarihi: 14.04.2022)

https://yokak.gov.tr/Common/Docs/Site_degerlendirme_prog_doc/kurumsal_dis_değerlendirme_kilavuzu_1.2.pdf

Yükseköğretim Kalite Kurulu 2021 Yılı Performans Programı, s. 1 ve 8, (Erişim Tarihi: 14.04.2022)

<https://yokak.gov.tr/Common/Docs/FinancialReports/2021PerformansProgrami.pdf>

Yükseköğretim Kalite Kurulu 2020 Yılı Kurumsal Değerlendirme Süreçleri, (Erişim Tarihi: 21.05.2022)

<https://yokak.gov.tr/yuksekogretim-kalite-kurulu-2020-yili-kurumsal-değerlendirme-surecleri-136>

2021 Yılı Kurumsal Akreditasyon Programına Alınan Yükseköğretim Kurumları Belirlendi, (Erişim Tarihi: 21.05.2022)

<https://www.yokak.gov.tr/2021-yili-kurumsal-akreditasyon-programi-kapsamina-alinan-yuksekogretim-kurumlari-belirlendi-236>

2020 Yılı Kurumsal Akreditasyon Programı Durum Raporu (Erişim Tarihi: 28.11.2022)

<https://api.yokak.gov.tr/Storage/AnnouncementFiles/02-11-2021/250/KAP2020%20RAPORUv2.pdf>

İlgili Mevzuat

4.11.1981 tarih ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu, (Erişim Tarihi: 12.04.2022)

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2547.pdf>

Yükseköğretim Kalite Güvencesi ve Yükseköğretim Kalite Kurulu Yönetmeliği, 23.11.2018 tarih

ve 30604 sayılı Resmi Gazete, (Erişim Tarihi: 12.04.2022)

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=28996&MevzuatTur=7&MevzuatTip=5>

Yükseköğretim Kalite Kurulu Kurumsal Dış Değerlendirme Yönergesi, (Erişim Tarihi: 12.04.2022)

https://yokak.gov.tr/Common/Docs/Site_Mevzuat/Kgbr_Yonerge_Guncel.pdf

İnternet Kaynakçası

Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, “Üniversite Bazında Öğrenci Sayıları”, (Erişim Tarihi: 29.03.2022)

<https://istatistik.yok.gov.tr/>

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), “Yükseköğretimde Akreditasyon”, (Erişim Tarihi: 29.03.2022)

<https://denklik.yok.gov.tr/akreditasyon-tanima-denklik-nedir>

Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK), “Yükseköğretim Kurulu 2020 Yılı Kurumsal Değerlendirme Süreçleri”, (Erişim Tarihi: 6.10.2022).

<https://yokak.gov.tr/yuksekogretim-kalite-kurulu-2020-yili-kurumsal-degerlendirme-surecleri-136>

Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK), “2021 Yılı Kurumsal Akreditasyon Programı Kapsamına Alınan Yükseköğretim Kurumları Belirlendi”, (Erişim Tarihi: 6.10.2022).

<https://www.yokak.gov.tr/2021-yili-kurumsal-akreditasyon-programi-kapsamina-alinan-yuksekogretim-kurumlari-belirlendi-236>

Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK), “Kurumsal Akreditasyon Programı Nedir?”, (Erişim Tarihi: 12.04.2022)

<https://yokak.gov.tr/degerlendirme-sureci/kurumsal-akreditasyon-programi-nedir>

Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK), “Program Akreditasyonu Nedir?”, (Erişim Tarihi: 14.04.2022)

<https://yokak.gov.tr/akreditasyon-kuruluslari/akreditasyon-kuruluslari-nedir>

Using p-splin regression model to forecast the number people injuries of COVID -19

Maha Hasan Sultan¹

Abstract

Most countries are experiencing economic and health crises due to the current epidemic of coronavirus disease (COVID-19). It is necessary in studying any phenomenon, modeling the variables that we think are effective in this phenomenon. At the forefront of these models are the so-called regression models, these models explore the relationship between the explanatory variable and the response. Parametric methods assume that the sample comes from a particular population with a known family of distributions, but often the hypothetical parameter distribution is not necessarily the actual distribution of the data to be solved. The wrong using of the parametric distribution for the given data may lead to incorrect conclusions and inconsistent estimation. Parametric methods are often inappropriate for data that is small or has no known distribution. While the nonparametric methods, which are a wide array of flexible models, can be less stringent and descriptive, that is, they give a general description of the relationship, which made it a desirable tool for researchers. The objective of the study is to analyze the number of cases of (COVID-19) in Iraq using nonparametric models, such as Polynomial Regression, Spline Regression, Generalized Additive Models GAM. These methods will be compared by using the comparison criterion Akaike information criterion (AIC), Bayesian information criterion (BIC) for choosing the best model to forecast the number of COVID-19 cases in Iraq

Keywords: coronavirus, dependent variable , regression , polynomial

JEL Code: I20

¹ Lect. Al-Bayan University / Baghdad, maha.h@albayan.edu.iq

1- Introduction:

Regression is a statistical tool that builds a statistical model to estimate the relationship between a dependent variable and another variable or several independent variables that form an equation that shows the relationship between these variables. With bases equal to one, while in nonlinear regression it is with different bases or in the form of logarithmic or polynomial formulas and other different types.

More than a year after the emergence of the Corona virus in China, about 1070,366 recorded cumulative cases were confirmed and 15,498 related deaths were reported in Iraq as of May 1, 2021. The disease spread very quickly in less than half a year, the World Health Organization announced (WHO) that it is a global epidemic. The disease is still spreading at an alarming rate for example, by July 26, 2021, Iraq recorded about (1564828) only confirmed cases, with 18,347 cumulative deaths. Compared to the current statistics for Iraq, it is clear that prevalence is on the rise. The sudden rise in the number of registered cases and associated deaths means that preventive and management measures are not effective. This also means that the current understanding of the full dynamics of the disease is not available. Most of the deaths in Iraq are due to the lack of adequate health facilities, personnel and equipment, as well as a lack of health compliance.

In order to know the expected future number of cases, progress in studies and research would help policy makers and management to rely on a necessary predictive tool or model for effective case management and prevention. Therefore, resorting to accurate statistical and mathematical models is necessary as the models are able to predict the future events of the Coronavirus and the prevention of disease (COVID-19) Effective policies against the virus can be developed from data and modeling conclusions and scientific results including vaccines.

This research aims to address methods related to the preparation of nonparametric regression functions in order to find the best model that fits the current data for the purpose of obtaining preliminary and future information that will benefit the decision-maker by taking the possible measures and making the right decision.

2- **Methods:**

This section discusses statistical methods that have the potential to demonstrate and explain the nonlinearity in the number of COVID-19 cases. There are cases where the relationship between the response variable and the explanatory variable is nonlinear, there are methods that can be used to modify the nonlinear regression model to enable them to capture the nonlinear effects [3,7,10].

2-1 **Polynomial Regression:**

It is a form of regression analysis. The polynomial regression approach extends to linear regression, in which the relationship between the explanatory variables and the dependent variable is modeled in a polynomial of degree n. Polynomial regression is used when the relationship between the explanatory variable and the dependent variable is nonlinear, and it has applications Extensive research on cost and production functions as well as diseases, and its formula [1,2,5]:

$$y = \theta_0 + \theta_1 x_{i1}^1 + \theta_2 x_{i1}^2 + \dots + \theta_k x_{i1}^k + ei \quad (1)$$

θ_1 Linear effect parameter

θ_2 squared effect parameter

The mathematical relationship is as follows:

$$y = \theta_0 + \sum_{i=1}^n \theta_i x_i^n + ei$$

- **Spline regression:**

These models can be defined as dummy variable models with one or more continuous constraints, and slice models avoid segments that are not suitable for merging two regression lines. regression model), which includes a continuous explanatory variable, while the dependent variable is a continuous function of the explanatory variable around all segments, each different slope for each separate segment [9,10,4].

Segment models are used when the regression line is divided into several sections by connection points called knot spline. $\{x_1, x_2, \dots, x_k\}$ which is arranged in ascending order since

$a = x_1 < x_2 < \dots < x_k = b$) and based on those nodes and the cut-off base functions (function basis power truncated of a certain degree (p, for example, and knowledge as follows [8,6,2]):

$$1, x, x^2, \dots, x^p, (x - x_1)_+^p, \dots, (x - x_k)_+^p$$

Whereas the positive sign indicates:

$$(x - k)_+^p = \begin{cases} (x - k)^p & \text{if } x - k > 0 \\ 0 & \text{if } x - k < 0 \end{cases}$$

It is called $\{(x - k)_+^p\}$ a truncated polynomial function of degree Puan k) (known as the internodes that divide the period [b,a] into k_i of the partial periods, and we can express those partial periods as the semi-closed period.

There are more than one type of slices, including linear and quadratic, and the most common slices are cubic slices (Cubic Spline) because of the continuity properties they have. Cubic slices are written in the following form:

$$s(x) = \theta_0 + \theta_1 x + \theta_2 x^2 + \theta_3 x^3 + \sum_{i=1}^k (x - k_i)^3 \dots \dots \dots (2)$$

The flexibility of the curves can be achieved by increasing the number of nodes or the degree of the polynomial. However, it should be noted that an increase in the number of nodes may lead to overfitting due to the high spreads associated with it. Moreover, reducing the number of nodes may result in a strict and restricted function with a greater degree of bias [7,4,3].

$$f(x) = \sum_{k=1}^{k+p+1} \beta_k B_k(x)$$

Although the flexibility property of switches makes them a better choice for fitting data sets, there are challenges associated with a number of parameters, and the choice of base B functions and the degree of the polynomial eventually have an important impact. That slice models are robust to the degree p of the polynomial. A polynomial with degree $p = 3$ (cubic polynomial). If derivatives of fitted curves are required, then a higher polynomial is appropriate. They have noted that polynomial models with degree $p > 3$ are “effectively distinguishable.” [8,5,1].

Generate transformed variables that are added to the slice model. This procedure has flexibility. The resulting nonlinear function depends entirely on the number of nodes that are referred to as regression lines. If the term node is added to the slice modeling. In this case, each regression function must be modified separately to obtain smooth lines showing several desirable properties. In addition, basic Bk options and functions can be found for the main lines [10,2].

3- The practical aspect:

The program (R studio) was relied on to extract results for data that represents the number of daily infections with (COVID-19) in Iraq for a sample size of (50) days from the official website of the Iraqi Ministry of Health from (20/6/2021) until (10/8) /2021).

3-1 Polynomial regression model:

To choose the best multiple regression model, we will use comparison criteria, which are the Lakkaki information criterion (AIC) and the Bayesian information criterion (BIC), as well as the multiple regression coefficient (R^2). The model that accompanies the best values of these criteria is chosen, as shown in the table below

Shows the values of (R^2 , AIC, BIC) polynomial model with different orders

Standard	Model grade				
	The second	The third	The fourth	Fifth	Sixth
AIC	872.64	870.13	867.16	860.48	862.07
BIC	880.29	879.69	878.63	873.87	877.32
R^2	0.63	0.65	0.68	0.75	0.72

Table No. (1)

We note that the values for the Akai information criterion (AIC) and the Bayesian information criterion (BIC) were at the model with the lowest fifth order. Also, the value of (R^2) was the best. Therefore, it is considered to be the ideal polynomial model for polynomial regression, whose equation was estimated as follows:

$$(3)y = 6257 - 310.5X + 15.31X^2 - 0.364X^3 - 0.0045X^4 - 0.00002X^5$$

To test the significance of this relationship in general, we use the F-test if its value is equal to (27.12), it has a degree of freedom of the number of estimated variables (5) and the number of observations minus the number of estimated parameters (44) and the P-value is equal to ($2 * 10^{-12}$), which is less than Significance level (0.05), which means rejecting the null hypothesis (which states that the model in general is not significant), meaning that the estimated relationship in general is a significant relationship. To test the significance of the estimated parameters, a t-test was used, and the results were as shown in the table below

It shows the significance of the estimated parameters of the polynomial model of the fifth order

Teacher	Appreciation	t . value	P-value
Intercept	6257	5.237	4.39e-06 ***
θ_1	-310.5	-1.390	0.1714
θ_2	15.31	2.075	0.0438 *
θ_3	-0.364	-2.380	0.0217 *
θ_4	-0.0045	2.646	0.0113 *
θ_5	-0.00002	-2.888	0.0060 **

Table No. (2)

We note that the P-value of the parameters is less than 0.05, and therefore it is considered to have a significant effect by the value of that parameter on the model, except for the first marginal slope, which is not significant.

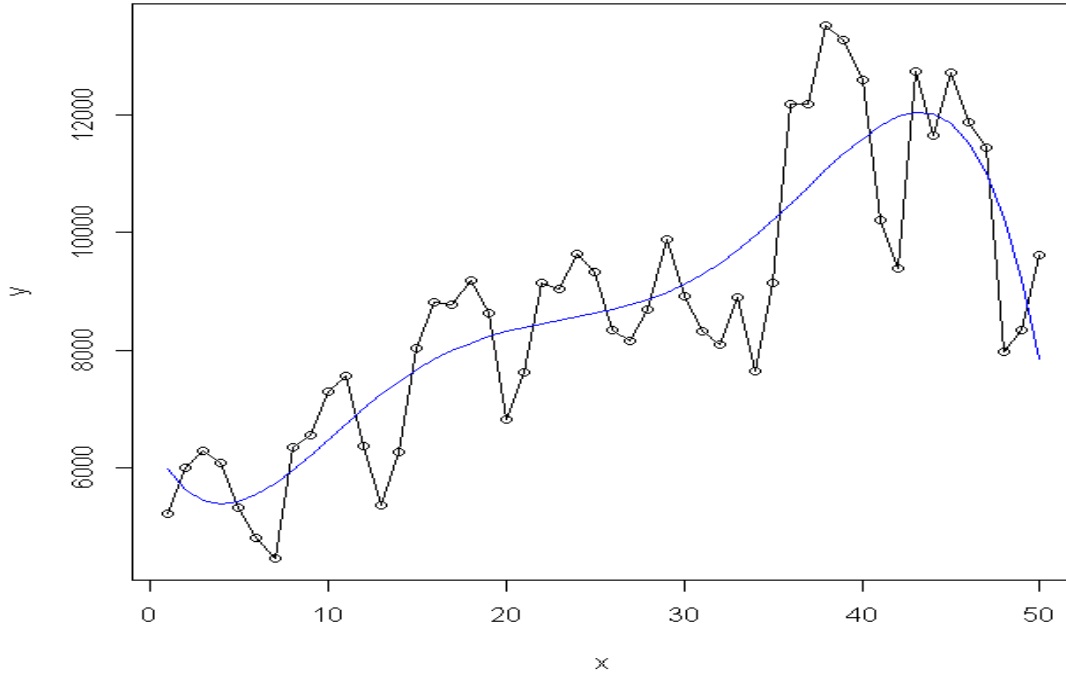

Figure No. (1)

Shows the regression line of a polynomial of the fifth degree

2 Slope slides:

1- Determining the number of nodes and their locations

The nodes were determined by drawing and testing more than one value as in the figure below. If the point that constitutes an inversion in the chain is considered a knot, the most prominent of these points are (8,24,30,45)

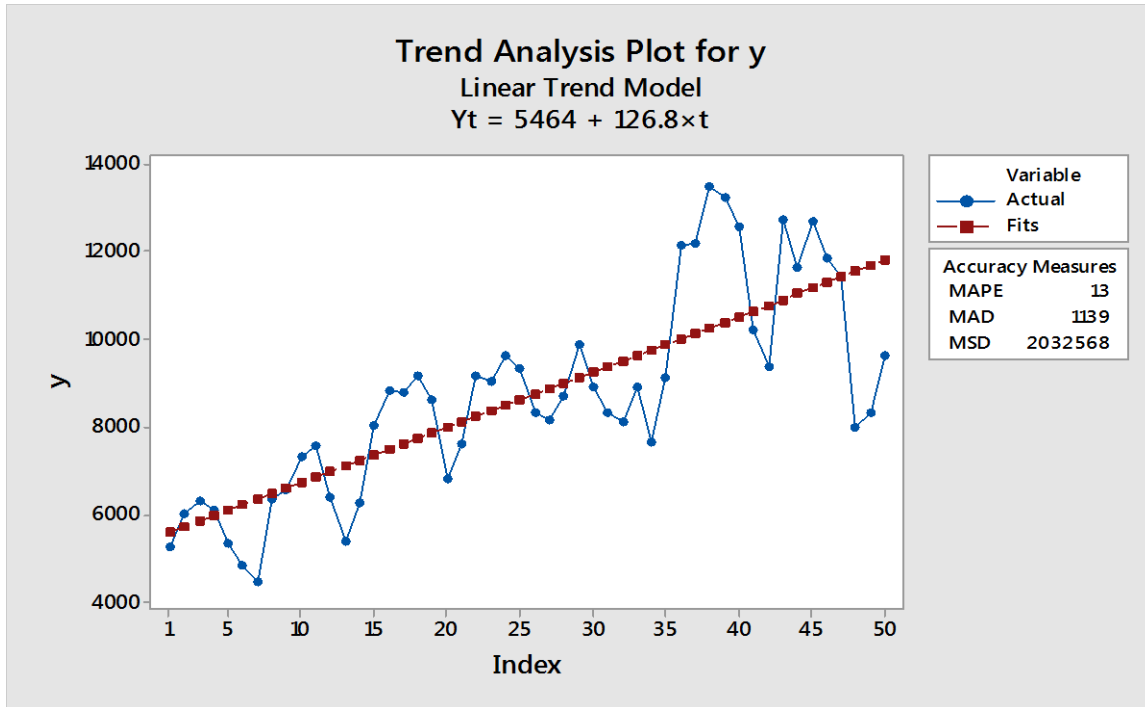

Figure No. (2)

Shows the inflection points of the series

2- Select the appropriate model

To determine the appropriate model among the models in the regression of the slices, we will rely again on the Akai Information Standard (AIC) and the Bayesian Information Standard (BIC). The three models were estimated and the values of the criteria were included in the following table.

Shows the values of (R^2 , AIC, BIC) for the slice regression model

Standard	Model type (slide regression)		
	linear	Cubist	Bound cubist
AIC	855.273	858.3524	856.2163
BIC	868.6571	875.5606	869.6004
R ²	0.7742	0.7472	0.74

Table No. (3)

We note that the values of the AIC and BIC criteria were lower for the linear slice model and (R²) is the highest, so it is considered the most suitable model from the slice regression models, and its parameters have been estimated as in the following equation

$$(4) y = 5624.9 + 4361.4X + 1704.7 S_1 + 9708.3 S_2 + 4027.8 S_3 + 2605.3 S_4$$

Ki: Contract

Si: The new chip variable

$$K_i = (8, 24, 30, 45) \quad S_i = (X_i - K_i)$$

$$(S_1 = x_i - 8, S_2 = x_i - 24, S_3 = x_i - 30, S_4 = x_i - 45)$$

And the significance of this relationship will be tested in general, we use the F-test, whose value was equal to (31.07), which has a degree of freedom (5) and (44) and a significant level (0.05), so the P-value was equal to (2×10^{-13}) which is less than the level of moral. The estimated relationship in general is a moral relationship. To test the significance of the estimated parameters individually, the (t) test was used, and the results were as in the table below

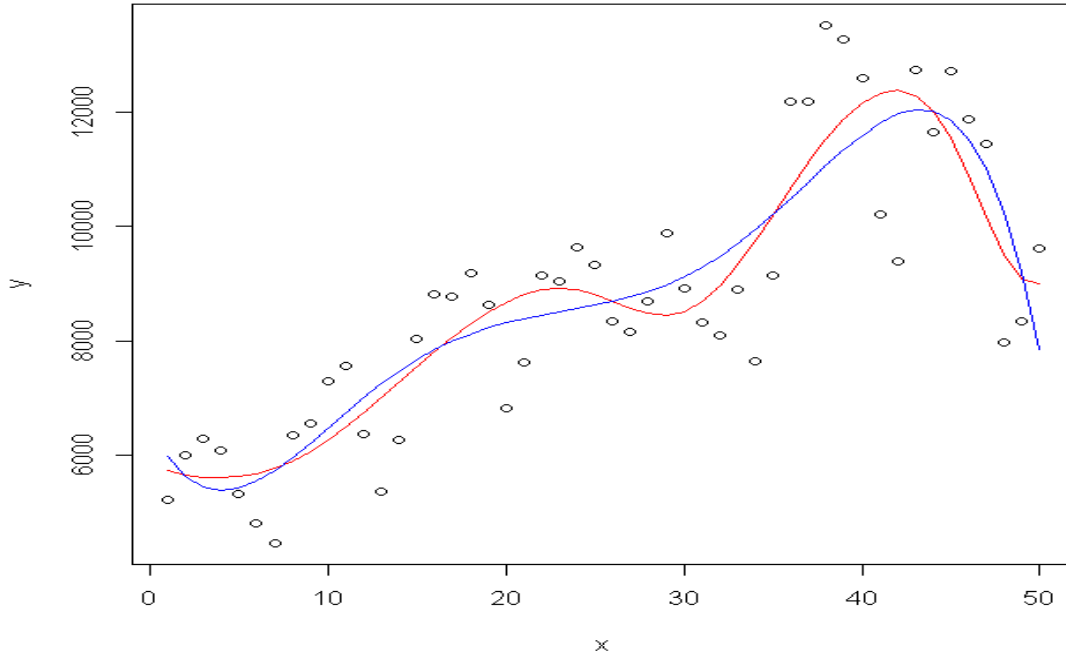

Figure No. (3)

---: Regression model line linear slices

---: line regression model slides cube

It shows the significance of the estimated parameters of the model linear slice regression

Teacher	Appreciation	T . value	P-value
Intercept	5624.9	8.122	2.69e-10 ***
θ_1	4361.4	4.770	2.05e-05 ***
θ_2	1704.7	1.438	0.15752
θ_3	9708.3	9.167	9.11e-12 ***
θ_4	4027.8	2.210	0.03234 *
θ_5	2605.3	3.096	0.00341 **

Table No. (6)

We note that the P-value of the fixed term, the first marginal slope, the third marginal slope, the fourth marginal slope, and the fifth marginal slope are less than 0.05, and therefore it

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı

The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book

24-28 October 2022 <https://www.intraders.org/october> e-ISBN: 978-605-72229-0-9

is considered to have a significant effect by the value of that parameter, while the second marginal slope is not significant.

Shows values of (R^2 , AIC, BIC) not in linear and multimeter models

Model	AIC	BIC	R^2
Polynomial	860.48	873.87	0.72
Linear Spline	855.27	868.65	0.77

Table No. (7)

Table No. (7) shows that the linear slide model is the best based on the comparison measures, so the next ten days are predicted through equation (5) for the linear slide model.

Predictive values for ten days according to the linear slice model

Day	Linear spline
1	663698.1
2	686105.6
3	708513.1
4	730920.6
5	753328.1
6	775735.6
7	798143.1
8	820550.6
9	842958.1
10	865365.6

Table No. (8)

Conclusions and Recommendations:

- 1- After testing different models of polynomial regression, regression of slices and different nodes, the best model of linear slices was obtained by adopting the comparison criteria mentioned previously.
- 2- Through the data obtained from the prediction model, we note that the model is increasing in the number of injuries, and this suggests the next health danger.
- 3- We recommend doing similar research to build statistical models based on different models or new methods, for example, Generalized Additive Models (GAM).
- 4- We recommend the concerned authorities to closely monitor the situation and take appropriate measures to confront this pandemic.

y	x	y	x	y	x	y	x	y	X
1	5139	11	4814	21	8818	31	8336	41	12180
2	5189	12	4468	22	8777	32	8149	42	12185
3	5068	13	6346	23	9189	33	8698	43	13515
4	3608	14	6558	24	8636	34	9883	44	13259
5	4160	15	7300	25	6821	35	8922	45	12597
6	5235	16	7554	26	7616	36	8320	46	10215
7	6003	17	6378	27	9149	37	8106	47	9394
8	6297	18	5375	28	9046	38	8905	48	12734
9	6093	19	6264	29	9635	39	7653	49	11644
10	5325	20	8030	30	9337	40	9147	50	12713

Y: The number of injuries

X: The day of the injury

Reference

Khamo, Khuludiusif, (Comparing some methods of collective non-teaching regression), College of Administration and Economics, University of Baghdad, 2013.

Abdul-Karim Iddrisu, Emmanuel A. Amikiya (A predictive model for daily cumulative COVID-19 cases in Ghana version 1; peer review: awaiting peer review),2021

Al-Sharout, Muhammad Habib, Mutair, Hafez Muhammad, (Comparing some methods of smoothing teacher regression using simulation) College of Administration and Economics, Al-Diwaniyah University

Al-Safawi, Safa Younes, Matta, Nour Sabah, (Estimation of the teacher regression functions using some smoothing methods) Iraqi Journal of Statistical Sciences, 2011

Ali, Omar Abdel Mohsen (Comparison of the estimations of generalized aggregative models using introductory slides when analyzing teacher and semi-teaching regression) PhD thesis in Statistics, College of Administration and Economics, University of Baghdad, 2007

Abdulwasaa MA, Abdo MS, Shah K, et al.: Fractal-fractional mathematical modeling and forecasting of new cases and deaths of covid-19 epidemic outbreaks in india. Results Phys. 2021; 20: p. 103702.

Delaigle A. & Meister A. (2007), "Nonparametric Regression Estimation in the Heteroscedastic Errors in Variables Problem ", Journal of the American Statistical Association, vol. 102, No. 480.

Ibrahim.N.A and Suliadi.(2009)"Nonparametric Regression for CorrelatedData".WSEAS TRANSACTION ON MATHEMATICS ,ISSN : 1109-2769,Issue7,Volume8

Ruppert, D., Wand, M.P., and Carroll, R.J. (2003). Semiparametric Regression. Cambridge University Press, New York.

Wand,M. P. (2000), "A Comparison of Regression Spline Smoothing Procedures," computational statistical 15,443-462.

MEDIATION IN SOLVING COMMERCIAL DISPUTES IN REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA

Fjolla Kaprolli Ismaili¹

Abstract

Because of the rise of the process of transition towards globalization as the result of increased trade between commercial entities especially in recent times, this increase was fueled by the internet growth, and in the same time caused the appearance and unfortunately, the increase in the number of commercial disputes. The standard way of solving these disputes is the way of solving in terms of law or in court procedure. Disputes which are resolved in courts regardless of their nature are known as long, expensive and inefficient procedures. Due to the fact that the trade, in this period of rapid development of trade relations, cannot stand to be slowed down, which obviously can happen in case the parties in a commercial dispute will address the court to resolve their dispute, increase the need for these disputes to be addressed differently. On the other hand, there is another reason why the most powerful states of the world with stable economic, politic and social system started looking for other ways how these disputes to be solved. That reason was the overload of the national courts. The affirmation of these alternative ways is a clear indication of the problems faced by the judiciary in these countries including ours as well. These ways today are best known by the name of alternative dispute resolution methods. Because of the complex nature and the great need for faster intervention for solving the dispute, commercial disputes are consider very suitable to be solved with alternative dispute resolution methods. As such are known arbitration and mediation. In this paper I will concentrate only in one segment of this methods, Mediation in which it will be explained why the commercial disputes are suitable to be solved with the help and techniques of the mediator and how it is regulated in Republic of North Macedonia.

Keywords: *Commercial disputes, Alternative Dispute Resolution Methods, ADR, Mediation, Mediation in Republic of North Macedonia.*

¹ Asst. Prof. Dr. Faculty of Law, South East European University, Tetovo, e-mail: f.kaprolli-ismaili@seeu.edu.mk, ORCID ID: 0000-0003-0081-9369

1. Introduction of ADR - Alternative Dispute Resolution

Disputes between persons or between groups represent a part of the nature of human relations. Dispute resolution is an interactive human process in which the parties try to resolve the problems created between them. Solving problems is usually done through non-violent means, although often in practice there are exceptions when the parties try to resolve conflicts through the use of violence. In parallel with the methods for resolving the dispute from the aspect of law – in front of a court and with a procedure regulated by law, today also different methods are used for the peaceful settlement of disputes, for which the notion "alternative solution of the disputes" is used as a common notion. Today, in most countries, alternative solutions of disputes are recognized and accepted as an alternative to the classic, respectively the classic judicial procedure. In contemporary legal systems as well as in democratic societies, alternative dispute resolution techniques have begun to occupy an important place, since recently many states began to recognize their potential for overcoming crises and problems faced by the judiciary, and especially when it comes to expensive, slow and inefficient court procedures. "Alternative solutions to disputes offer solutions to the problems of citizens, easy and fast access to justice in many countries due to three factors: the number of disputes presented to the court is constantly increasing, the procedures are becoming longer and the expenses that are presented through the procedures are higher" (EU Directive 2008/52/EC, OJ.Nr.L.163/3, 24/5.2008). If we look at Alternative dispute resolution methods from the aspect of their origin, we can conclude that firstly they were presented outside the judicial system, but in recent times they are often used and applied within it. The promotion and wide application of alternative dispute resolution methods has to do with the excessive burdening of the judiciary with a large number of cases and with exhausting procedures, but it also has to do with the fact that states today are under pressure all the time that the judicial system should be improved from the aspect of efficiency but also from the qualitative aspect of giving fair decisions, that is that citizens and legal entities should be able to use adequate mechanisms for resolving their disputes.

The notion of alternative dispute resolution encompasses all out-of-court dispute resolution methods and as such are defined as "out-of-court dispute resolution methods with the mediation of a neutral third party, which helps to resolve a specific dispute, using different techniques to reach a solution which is acceptable to the parties" (Цековска. Л, 2006). ADR or Alternative Dispute Resolution, as a notion has its origins in the English language and as such today is globally accepted and used to highlight the many methods and techniques for resolving disputes, but on the other hand without jeopardizing and compromising the classic judicial procedure.

Alternative solutions to disputes are presented in several technical forms, and the most common are: arbitration, mediation, ENE (early neutral evaluation), case evaluation or mandatory arbitration, judge hosted settlement conferences (conferences for reaching an agreement held by the judge), week of agreements, mini trial and others.

1. The importance of the existence of alternative dispute resolution methods

The need for the existence and implementation of alternative dispute resolution methods is much greater. This is best seen from the fact that the presentation and development of alternative dispute resolution methods, especially mediation, represents an answer to the rather inefficient legal system.

Such a situation greatly endangers the judiciary, but also one of the basic principles on which the entire judicial procedure rests - the principle of trial within a reasonable time, which is clearly foreseen in the Law on Contentious Procedure (Law on contentious procedure, 79/2005, 110/08, 83/09, 116/10, 7/11, 124/15). The right to a trial within a reasonable time is a fundamental and procedural human right which is guaranteed by the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, art. 6, pg.1) as well according to which everyone has the right to a fair and public trial within a reasonable time, before an independent and impartial court established by law, to examine his rights and obligations or the validity of the criminal charge against that person. "All member states of the European Council are obliged to organize their legal systems in such a way that their courts can guarantee to everyone the right to bring the final decision in disputes of a legal-civil nature within the reasonable time" (Јаневски. Арсен, Зороска-Камилоска. Татјана, 2009). The purpose

of this right is realized in such a way that the court must commit itself to meet the needs of the parties who turn to it in the event of a dispute, which dispute must be resolved as soon as possible and the decision on the case of the dispute to be brought without unnecessary delay. Even in our legal system, the right to a trial within a reasonable time is proclaimed with the utmost importance in order to be presented as perfectly as possible before the national public, but more so before the international public, as a means of realizing and protecting the rights of citizens before the courts even though to a large extent the same is not realized at all and does not find applicability in practice.

Due to the many criticisms that state governments receive, especially for justice reforms, governments are engaged in taking some measures to ensure bringing a decision in a reasonable time. One of these measures is the promotion and affirmation of the use of alternative solutions to disputes, which ensure the right to trial in a reasonable time, but also ensure the realization of their main goal, the creation of efficient legal systems for the protection of human rights, for which the time limits of judicial procedures are also important.

Today, it is promoted the huge need that the parties in the dispute to become more courageous and to try to take action to resolve the contentious situations, but also the need to engage neutral persons who would mediate in the dispute between the parties, which the dispute would be resolved by the parties themselves. The use of the "do-it-yourself" concept, which allows the parties to put themselves in the position of owners of their dispute, who can freely influence the outcome, shows that the implementation of alternative dispute resolution methods is a good action in which case giving such an opportunity would enable them to gain a crucial and important role in overcoming the crisis that the judicial system is facing today, which despite the reforms made from the country, it is criticized by internationals for lengthy and very expensive procedures.

For that reason, the existence and use of alternative dispute resolution methods and techniques is a result of the parties willing to use them, but also as a response to numerous criticisms of reforms, with the aim of achieving an easier, faster and simpler resolution of disputes between the parties.

2. Mediation

In order to be able to understand the essence of the mediation procedure, it is indispensable that at the beginning its content, purpose and structure are properly elaborated, which is achieved through numerous determinations of the results obtained from the analyzes of the definitions which are numerous in the legal literature. First, the etymological roots of the notion "mediation" will be determined. The word "mediation" is derived from the Latin word "medio" which means "between" and which defines the position of the mediator or neutral and impartial third party who helps the parties in conflict in order to overcome or resolve the conflict. So, mediation is defined as the participation of a third person in negotiations regarding conflicting or contentious issues, which party is impartial to both parties involved in the dispute. The term mediation begins to be widely used as a notion during the 70s of the 20th century. There are many authors who define mediation in different ways, and in this part only a few will be mentioned as it is impossible to mention them all as there are many definitions given by different authors regarding the elaboration of this matter. According to Valerie F. Butler, "mediation is a complementary option to seeking justice" (F. Butler, Valerie, 2004), according to the authors John M. Haynes and Stephanie Charlesworth who define mediation like most other authors, have written "mediation is a process in which the party the third helps the participants in the dispute to resolve the same," (M. Haynes, John, Charlesworth, S, 1996). According to authors Stephen B. Goldberg, Frank E.A. Sander and Nancy H. Rodgers "mediation is negotiation carried out with the assistance of a third party" (B. Goldberg, Stephen, E.A. Sander, Frank, H. Rogers, Nancy, 1999), according to David Spencer and Michael Brogan "mediation is a form of dispute resolution, found outside the decision-making space of the court, where the parties who are in dispute use the help of a neutral third party in order to reach a solution to their dispute" (Spencer. D, Brogan. M, 2006) or according to Marian Roberts "mediation is a form of intervention where the third party - the mediator helps the parties in conflict to negotiate on the issues or questions who share the same" (Roberts, M, 2008). So, even that there are numerous definitions, they are all so similar because of the matter which is very understandable, even though the authors are many. So it can be said that mediation is negotiations and talks between the parties and a neutral and impartial third party in the discussions related to the conflicting issues which will be able to influence the relationship between the parties and help

them that they reach an agreement by which they will overcome the conflict, respectively the dispute created between them. Directive 2008/52/EC of the European Council and Parliament on certain aspects of mediation in civil and commercial matters defines mediation as "a structured procedure in which two or more parties try to reach an agreement on a solution with the help of mediator in the dispute, which process can be initiated by the parties or proposed or ordered to be initiated by the court or when such a thing is foreseen by the law of the member state" (Directive 2008/52/EC, article 3).

According to Article 3 of Directive 2008/52/EC, mediation is excluded when it is implemented by the court which is not responsible and authorized for any judicial procedure related to the dispute which is in question, and on the other hand, it excludes even those who, through the court, claim to resolve the dispute in court proceedings. These elements in the definition or definition of mediation as a notion are accepted in many countries and legislations, and are used and accepted in our legislation as well. As a result of the Republic of North Macedonia's interest and desire for membership in the European Union, the issuance of new laws and the harmonization of existing laws with the legislation of the European Union began, in which case a large number of important new laws began to be compiled and entered into force, including the "Law on mediation". This law represents an innovation and a big and important step for the legislation of the Republic of North Macedonia, which entered into force on May 23, 2006, while it began to be implemented from November of the same year. Until today, we had several changes additions and amendments of this law but also two more laws that replaced one another, that of 2013 and the newest law which entered in force recently (December 2021) and started to implement from January 2022. These changes and the issuance of new laws were made in that direction to ensure the easiest and greatest access to this concept in resolving disputes. Also, the Law on Mediation provides a definition for mediation in article two, according to which mediation is any mediation, regardless of its name, during the resolution of the dispute in the mediation procedure in which the parties in the dispute relationship are enabled to resolve the same in the way of talks and negotiations, peacefully with the help of one or more licensed mediators, in order to reach a common and impartial solution for the parties, expressed in the form of a written agreement. So, one of the most special characteristics of mediation is that it is implemented with the participation of a neutral third

party - the mediator, who takes an active part in the mediation procedure, helps the parties reach a common agreement to overcome the dispute, but who is not authorized to make a decision regarding the dispute, nor can he impose his decision as binding on the parties who have chosen to resolve their dispute through mediation. This characteristic makes the mediation procedures extremely different from the judicial procedures in which the dispute is resolved by means of a judicial decision, and also distinguishes it from the arbitration procedure in which the arbitrator, when the parties have reached an agreement, is authorized to bring meritorious decision which is binding for the parties, since otherwise the execution of the same will be possible. In the definition of mediation in the Law on Mediation, between the lines it is clearly seen that it also includes the characteristics of the mediation procedure itself, that it is a voluntary procedure, with the presence of the neutral party, with the control of the parties during the implementation of the procedure, respectively their reliability towards the mediator and to the mediation procedure, which features are also acceptable in international legal instruments (Directive 2008/52/EC, Model Law UNCITRAL, REC(2002)10).

3. Mediability

Mediability represents the ability of a dispute to be resolved through mediation. The issue of suitability of the dispute for settlement through mediation is practiced from the first meetings of the client. "In the first meeting and conversation, the lawyer receive from his client information about the problem for which the client is seeking help from him, what the client hopes to achieve about the problem, and how the client would like his lawyer to support him in achieving his goal" (Hardy. S, Randle. O, 2001). People who turn to a lawyer regarding any problem or issue for which they seek help, may not have sufficient knowledge that their problem or dispute can be resolved in other extrajudicial ways, while on the other hand, the lawyer must provide information and advise their clients regarding the importance of the law for their problem, whether the problem or such dispute can be resolved through alternative dispute resolution methods, in this case through mediation. Whether or not lawyers in practice advise their clients to use mediation is a completely different issue that must be separately addressed and analyzed. Mediation is generally suitable if the parties agree or have the will to resolve their dispute through mediation, where there is space for a compromise or for reaching an agreement between the parties and the intervention of the

mediator would help during the negotiations and with this to resolve the dispute (Hardy. S, Randle. O, 2001).

The suitability of the dispute to be resolved through mediation is measured through two units or two criteria: objective and subjective. The first criterion - the objective criterion of mediation actually means the suitability of disputes that can be resolved through mediation. The issue of mediation, or the suitability of a certain issue to be handled through mediation, is also provided for in the European Union Directive on mediation in its preamble, in point 10 where it is stated that mediation cannot be applied in cases where it must be decided for the rights and rights of the parties who cannot freely dispose their claims according to the relevant law in force. Also, the very definition that mediation represents a consensual solution to disputes means that mediation is possible only in situations or disputes for which the parties can reach a common agreement, which leads us to the guidance or recommendation of the Council of Europe that claims that the parties cannot freely dispose their claims, cannot be the subject of mediation between the parties. Even the Law on mediation in the first and second paragraph of the first article foresees that mediation as a process can be applied in contentious relations in which the parties can freely dispose of their claims (paragraph 1), when it is not foreseen the exclusive competence of the courts of the Republic of North Macedonia for the resolution of any such dispute and that mediation can be applied in property disputes - legal, family, labor, commercial, consumer, insurance, disputes from the field of education, for the protection of the environment, disputes related to discrimination as well as all disputes and contentious relations in which mediation can help in their resolution. In every legal system there are different types of disputes, the resolution of which is done exclusively by the state courts, and as usual this is due to the characteristics and nature of the disputes, especially for those disputes which affect the public interest as well as for those relations which are regulated by jus cogens norms.

4. Mediation in solving commercial disputes

As commercial disputes are considered those disputes which arise from commercial relations and as such can be considered disputes between commercial subjects related to contracts and other transactions which are necessary for the commercial activity of those commercial subjects

(Brestovci. F, 2004). According to Prof. dr. Adnan Jashari, various commercial disputes may appear, not only between different business entities but also between the founders of companies, between the founders and bodies of companies as well as between the members of the companies themselves (Jashari. A, 2009). They are considered suitable to be resolved through mediation because the subjects in commercial relations can freely and by their own will dispose of their claims. As commercial disputes can occur in some forms like, disputes from the circulation of goods and services, from payment transactions, disputes from the field of insurance, banking disputes, for the protection of intellectual property and similar. The reason why most of the subjects in commercial relations decide to entrust their dispute to a licensed mediator is the reduction of expenses which would cost them large sums for settlement in court proceedings as well as huge amount of time, which factors are of great importance to traders, because of their movement from place to place and the many transactions they make both within and outside the country as a result of the circulation of their goods and the services they provide. Also, before they decide to present their dispute to the court, which is a long, expensive and very exhausting procedure, they should ask themselves the question: is it worth to destroy and lose the commercial relationship with the other subject thanks to the judicial procedure? Isn't it easier for them to find other methods to overcome that disagreement and thus continue to cooperate in the future? In the Republic of North Macedonia, commercial disputes are regulated by the Law on Contentious Procedure. With the changes and amendments of 2015 (Law on Amendments of the Law on contentious procedure, 12/15), mediation becomes mandatory as an alternative method of dispute resolution for the resolution of commercial disputes. According to Article 47 of the Law on Amendments of the Law on Contentious Procedure, Article 461 is completed to which four new paragraphs are added, which regulate the issue of the use of mediation in the resolution of commercial disputes. The second paragraph of Article 461 stipulates that for commercial disputes whose value of the dispute does not exceed the amount of 1,000,000 Macedonian Dinars, the parties are obliged to try to resolve their dispute through mediation before submitting the lawsuit to the court. These legal provisions are applied both to disputes from commercial relations in which both parties are legal entities, as well as to disputes related to ships and navigation in internal waters, as well as to maritime disputes (Law on contentious procedure, ar.462, pg.1). "Mediation today is considered one of the key instruments of corporate governance because the flexibility of

the process on which it relies, which flexibility can always be adapted to the specific needs of the partner - for the active resolution of participants disputes and the role of "controller" of the outcome of the mediation process (A. Spaić, 2013). The focus of mediation as a method in commercial disputes leans more towards the fulfillment of the personal interests of the parties to the dispute than the resolution of legal issues, which is mostly achieved in court proceedings. This is how the trading world and trade in general works. The plaintiff is obliged to submit and prove to the competent court for the resolution of his dispute the fact that he, together with the other opposing party, have tried to resolve their commercial dispute through mediation, but they have not had success (Law on contentious procedure, art. 461). In that case, the plaintiff can submit to the court the mediator's written statement that after consultations with the parties it has been concluded that the further implementation of the mediation procedure is not reasonable, with a written statement from the parties to the mediator that the procedure of the mediation has been completed on the day of submission of the statement, as well as with a written statement from any party in the procedure to the other parties and the mediator that the mediation procedure has been completed on the day of submission of the request (Law on mediation, art. 20). On the other hand, if the mediation between the parties is successful, it ends with the conclusion of the agreement in written form for the resolution of the dispute between the parties, on the day of conclusion of the agreement (Article 20, paragraph 1 point 1 of the Law on mediation).

Conclusion

In the period of four years from 2016 to September 2019 In Republic of North Macedonia, a total of 1462 mediation procedures were implemented. From the total number of 1462 cases for which mediation procedures were initiated, 1105 mediation procedures were successful while 357 mediation procedures were unsuccessful.

From this number, total number of commercial disputes for which mediation was initiated was 487. If we divide them per years we will have this overview:

- 64 commercial disputes in 2016 from which 26 mediations were successful and 38 unsuccessful.
- 92 commercial disputes in 2017 from which 19 successful mediations and 73 unsuccessful.

- 214 commercial disputes in 2018 from which 68 successful mediations and 146 unsuccessful.
- 117 commercial disputes in 2019 from which 38 successful mediation and 73 unsuccessful.

The question that it is asked a lot by the experts especially those belonging to this field is “why these numbers”? Where is the problem of so little interest of citizens in mediation procedures? Today, we have licensed mediators, we have a mediation procedure regulated by law, and a lot of work is being done to promote it, which promotion today is so easy and accessible because we have all the tools with which citizens can be informed very easily and very fast: internet, smart cell phones, television, radio and similar. With mediation, disputes of a large and wide spectrum can be resolved: commercial disputes, property disputes, family disputes, labor disputes and also disputes from the criminal sphere that can be initiated with private lawsuits, but even in spite of these opportunities that are given to the citizens of Republic of North Macedonia to resolve their contentious issues as quickly and with less expense, as well as knowing the disadvantages of the judiciary (even if they are not well informed on the other hand about the advantages of the mediation procedure), unfortunately they turn themselves to the courts from whom they request the resolution of their dispute and to give them the necessary protection of their rights.

This is largely related to inadequate and nonsufficient information about mediation. The media does its job and inform the general public. But information should not come only from the media. There are also judges who have a legal obligation to inform the parties about mediation as an alternative method of dispute resolution, mediators, lawyers, jurists but also bodies that are sometimes participants in certain disputes, such as the Center for social work. The Chamber of Mediators should also have a more active role in this regard. They should promote themselves and thus the mediation in the Republic of North Macedonia, using the media and the Internet.

It is also the citizens who are directly to blame for the failure to implement the mediation procedure in our country. It is their way of thinking, their attitudes regarding mediation and on the other hand about the court procedure as well as their mentality above all that is what hinders the development of mediation. So their mentality of running away from justice, their mentality of delaying justice, their mentality of seeing the other opposing party losing the case, their mentality about the satisfaction of seeing the other opposing party sanctioned, and much more low and weightless

thoughts and attitudes that actually obstruct mediation. Unfortunately, this is the reality in our state.

References

Brestovci. F, (2004), E Drejta Procedurale Civile II. Prishtinë, pg. 137

Convention for the protection of human rights, (1950), article 6, paragraph, 1, Rome

Coombe, George W. Jr. (1999) "The Resolution of Transnational Commercial Disputes: A Perspective from North America," Annual Survey of International & Comparative Law: Vol. 5: Iss. 1, Article 3

Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council on certain aspects of mediation in civil and commercial matters, (2008).

F. Butler, Valerie, (2004), Mediation essentials and expectations, Domance Publishing Co Inc, Pittsburg, Pennsylvania

Ficks. E, (2008), Models of General Court-Connected Conciliation and Mediation for Commercial Disputes in Sweden, Australia and Japan, Deutsch-Japanische Juristenvereinigung e.V., Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Privatrecht, Nr. / No. 25, Hamburg

Goldberg, Stephen, E.A. Sander, Frank, H. Rogers, Nancy, (1999), Mediation and other processes, third edition, Aspine Law and Business, Gathersburg and New York

Goldberg. B S, Brett. M J, Blohorn-Brenneur. B, Rogers.H N, How mediation works: Theory, Research and Practice, Emerald Group Publishing, UK

Hardy. S, Randle. O, (2001), Mediation for Lawyers, CCH Australia Limited, Sydney Australia

Jagtenberg R, (2001), Cross-border mediation in Europe, in Barret G. Creating a European Judicial Space Series of Publications Academy of European Law Trier Vol 30

Jashari. A, (2009), Subjektet e së drejtës afariste, Tetovë, pg. 147

Jashari. A, Legal treatment of commercial contracts, civil contracts and coemmercial transactions in the Republic of Macedonia. In 5 th international multidisiplinary scientific conference on social sciences and arts, SGEM 2018, pp. 124-131. SGEM, Vienna, Austria, 3 / 2018. ISBN 978-619-7408-30-0

Jovin Hrastnik. B, (2011), The Slovenian Legislation Implementing The EU Mediation Directive, Directorate General for Internal Policies, Brusel

Јаневски.А, Зороска-Камилоска. Т, (2009), Граѓанско процесно право, книга прва, Парнични Право, Правен Факултет Јустиниан Први, Скопје

Law on contentious procedure, Official Gazette of Republic of North Macedonia, 79/2005, 110/08, 83/09,116/10, 7/11, 124/15

Law on mediation, Official Gazette of Republic of North Macedonia, 60/06, 117/06, 22/07, 114/09, 188/13, 148/15, 192/15, 155/16, 294/21.

M. Hagnes, John, Carlesworth, S, (1996), The fundamentlas of family mediation, The Federation Press, Sydney, Australia

Roberts, M, (2008), Mediation in family disputes, Principles of practice, Third edition, Ashgate Publishing limited,

Spaić, (2013), Medijacija u privrednim sporovima - Praktikum, Podgorica, pg. 48

Spencer. D, Brogan. M, (2006), Mediation Law and Practice, Cambridge University Press

Цековска. Л, (2006), Арбитражата и медијацијата во решавањето на споровите, Скопје, pg. 109

Orientation to production as a preventive against import and inflation in Kosovo

Burim MORINA¹, Ylber KRASNIQI², Mustafë KADRIAJ³

Abstract

The increase in prices in the global market has always directly affected Kosovo due to the high dependence of the Kosovo market on the import of goods from other countries. Global inflation came with the increase in imports in 2021. In addition to the increase in the prices of food products, the purchasing power of the citizens of Kosovo is also decreasing due to the energy crisis in Kosovo that resulted in the revision of electricity tariffs.

So as a result of the high import, Kosovo is necessarily facing global inflation, so this impact should be a lesson for policy-making in Kosovo, so that development policies are oriented towards production, achieving all-round goals. As a result of the increase in local production, local businesses will be strengthened, protected from inflation, and employment and well-being will increase, creating the perception among citizens to build the future of their children in Kosovo. Through the scientific methods of analyzing the scientific literature, we will offer an orientation panorama for the relevant institutions and scientific researchers.

Key words: production, inflation, development policies, well-being.

JEL Code: E31

Scientific treatment

In order to understand the economic differences that characterize the contemporary world, we must start by clarifying the notion of the mode of production and the notion of relations in production. The production method constitutes the relationship of producers to labor in the production process itself, while the relationship of man to man, which derives from it, still constitutes the relations in production. (Selmanaj, 2014, p. 39). Managing a business activity

¹ Prof.Ass.Dr, Business College Prishtina, burim.morina@kolegibiznesi.com ORCID ID: 0000-0002-7834-4466

² Prof.Ass.Dr, Business College Prishtina, ylber.krasniqi@kolegibiznesi.com ORCID ID: 0000-0001-6092-7500

³ Prof.Ass.Dr, Business College Prishtina, mustaf.kadriaj@kolegibiznesi.com, ORCID ID: 0000-0003-1611-3854

is not an easy task. You also hear this statement from those businessmen who, until a short time ago, did their calculations "in the palm of their hand". Often, as a manager, you find yourself at a crossroads, and therefore in difficulty to determine the direction you will follow. (Mançellari, 2012). From the beginning, commerce has its roots in Adam Smith's microcosm and foundations and David Ricardo's exposition of comparative advantage. One of the most widely accepted propositions in economic analysis is that, for any nation that participates in international trade, the total benefits from trade almost certainly exceed the total costs. (Davidson, J. Matusz, 2004, pp. 24,25). Each country carefully follows inflation by looking at the prices of the "basket", or group of goods and services, which condition the lifestyle of every average person. (Epping, 2007, p. 57). Inflation is a monetary disorder, which appears as a result of the release into circulation of a greater amount of money compared to the amount of prices of goods in the market, which is measured by the necessary amount of gold money. Therefore, inflation is created as a result of the disproportion between the price of goods in the market and the excessive emission of banknotes and other money substitutes in circulation. (Bashota, 2020, p. 174). Inflation is as old as market economies. (Samuelson, D. Nordhaus, 2022, p. 610). Inflation occurs when the general price level is rising. Today, we calculate inflation using weighted averages of the consumer price index (CPI) measures the cost of a market basket of consumer goods and services, compared to the cost of that basket over a given base year. (Samuelson, D. Nordhaus, 2022, p. 609). Inflation is a continuing tendency to increase money prices and wages. Inflation is measured by relative changes over time in an appropriate price index, usually a consumer price index or a GDP deflator. Because of changes in the type and quality of goods available, measures of inflation are probably not reliable enough to approximate a margin of 1 or 2 percent per year, but if prices are rising faster than this, there is no doubt that inflation exists. . Economists have tried to distinguish between cost and demand inflation. Cost inflation starts from an increase in some elements of costs, for example, the increase in the price of oil in the years 1973-1974. Demand inflation is due to excess aggregate demand. Once started, inflation tends to proceed through an inflationary spiral, in which various prices and fixed rates rise because others have risen. The inflation tax is the real cost to money holders due to the loss of real purchasing power during inflation. Hyperinflation is extremely rapid inflation in which prices rise so quickly that money largely loses its convenience as a medium of exchange (Black, 2002, p. 235). The quantity theory of money was developed by the classical economists of the 19th and early 20th centuries, the

quantity theory of money explains how the nominal value of aggregate income is determined. Since this theory tells us how much money is held for a given level of aggregate income, it is a theory of the demand for money. The most important feature of this theory is that it suggests that interest rates have no effect on the demand for money. The quantitative theory of inflation shows that the inflation rate is equal to the growth rate of the money supply minus the growth rate of the general product. (Mishkin, 2016, pp. 498,502)

Inflation at the global level and its effects in Kosovo

„You are what you export”. - Ricardo Hausmann and Dani Rodrick, 2006. ‘The South needs the North ,more and more the North needs the South’ - United Nations Development Programme, Human Development Report 2013. Diversification and industrialization remains countries strongest weapons for the long term, to reduce their vulnerability to the negative effects of increased commodity price volatility. Over the past decades, the world's economies have become increasingly connected, through the expansion of international trade in both services and primary and manufacturing products, through foreign investment in both international lending and stock purchases, and through foreign direct investments, especially in terms of large multinational corporations. At the same time, foreign aid has grown much less in real terms and globally has been explained by the already larger flows of private capital and remittances. These connections have a distinct effect on world development. Developing countries are importing and exporting more from each other as well as from developed countries, and investment in developed countries such as the United States, the United Kingdom, and Japan has impoverished. (P.Todaro, C.Smith, Minxhozi, Malaj, Bexheti, 2018, p. 648) It is not just foreign private investment - it is the investment of a foreign government. It is an issue that raises new questions of a political nature, the answers to which we do not yet know. – Jim Webb. (Bremmer, 2020, p. 197). Capitalism generates a divided society, where many people lead a life of constant anxiety. However, it is the only economic system that has proven capable of generating mass prosperity. What has happened recently is not in the nature of capitalism: it is just a harmful malfunction that needs to be fixed. (Collier, 2020, p. 311). Markets must be free. When governments step in to dictate what market participants can or cannot do, resources cannot be used in the most efficient way. If people cannot do the things that are most profitable for them, they lose the incentive to invest and for housing rents, their owners lose the incentive to maintain the properties or build new housing. Or, if the government

restricts the type of financial products that can be sold, two contracting parties who could have benefited jointly from innovative transactions that meet their particular needs cannot reap the potential profits of a free contract. (Chang, 2016, p. 1). The Nobel laureate of economic sciences, Milton Friedman, said that "Inflation is taxation without legislation". This is a quote that best describes the impact of inflation on everyone's financial well-being, be it individuals or businesses. Kosovo is facing consecutive crises in the last three years, since the country was hit by the pandemic when the entire economic system suffered a tectonic fluctuation which was intertwined with the health and safety problems of the supply of food and products, continuing on then with the energy crisis of the increase in electricity prices and until the enormous inflationary pressures that we have seen recently. A consoling aspect for this wave of consecutive strikes is the understanding that Kosovo is sharing these crises not only with the region but with the whole world as they are crises of a global level and that we are all one in the fight against these negative developments. However, the impact on developing countries such as Kosovo are many times higher than in countries that are economically well consolidated and with the possibility of state interventions to mitigate the crisis and control inflation. Kosovo is more vulnerable to these crises, since the capacities to absorb these crises are limited and the economic dependence on imports is very high. Russia's war against Ukraine is sending bad signals all over the world, including our region, exacerbating the rise in energy prices, which in turn has the rise in construction and food prices, but also causing unrest. In the markets and in the flow of investments, bringing the region as well as our country to a more difficult post-pandemic recovery situation. For the common citizen, inflation has several negative implications, starting from the impoverishment of the consumption basket, the loss of the purchasing power of savings, the increase in the price of residential properties, as well as for those who have investments in shares in international stock exchanges, the decrease in the value of shares to a considerable extent. All of these factors make inflation the biggest and most dangerous enemy of everyone's financial well-being. This situation best explains the reason why financial regulators such as the European Central Bank have as their main mandate the control of inflation within certain parameters.(bankassoc-kos.com/uploads/files/2022/July/28/15_-_The_Kosovo_Banker_Nr._19_-_07_11658988891.pdf)

Global inflation and the impact of the Russia-Ukraine war in the Balkan region, especially in Kosovo

The state was present at every stage of industrialism in the protection and assistance of local business to overcome obstacles and develop, especially to develop, especially to create an active protection for these new industries in order to prepare them as best as possible to face international competition. (Civici, 2013, pp. 35,36). We are witnessing not only the end of the Cold War or the transition to a distinct period of history after the war, but the end of history as such: that is, the final point of the ideological evolution of humanity and the universalism of Western semi-liberal democracy as the ultimate form of human governance. - Francis Fukuyama, "The End of History". (Bremmer, 2020, p. 9). To understand why so many governments are implementing a form of state-controlled capitalism, and why this trend is endangering free markets and the future of the global economy, we need to take a deeper look at capitalism itself. Political scientist Kenneth Minogue once defined capitalism as "what people do when you leave them alone." This wording underscores the personal freedom and autonomy that many of us associate with the one economic system that, over time, has proven to generate lasting prosperity. But capitalism takes many forms, and freedom is a real concept. For our purposes, capitalism is the use of wealth to create more wealth – a fairly broad definition that covers both the free market and state capitalism. (Bremmer, 2020, p. 33). Recently, the Western Balkans region finds itself in a new economic reality, where high inflationary pressures threaten the benefits of post-pandemic recovery. When we look at recent price developments, inflation is on the rise due to a combination of factors: stronger global growth since the mid-2020s has put upward pressure on commodity prices and transport costs, leading to higher inflation high imported throughout the Western Balkans. In parallel, the strengthening of domestic demand in 2021 brought further pressure on prices. Core inflation in the region hit a record high of 2.9 percent in December 2021, with continued inflationary expectations. Furthermore, the Russian occupation of Ukraine has further added to the pressures on these rising inflation trends. The recent increase in inflation in the Western Balkans reflects a similar trend in global international markets. Globally, inflation reached 4.6 percent in February 2021 , from a pandemic-impacted low of 1.2 percent in May 2020, reflecting a combination of supply constraints and continued demand growth. Global food prices rose by 29.3 percent (year-on-year) during 2021 placing the heaviest burden on the most vulnerable population and increasing turbulence undermining the global economic recovery.

Rising food prices particularly hit lower-income countries, where food accounts for a much larger share of the average household's consumption basket. In addition to the increase in food prices, prices of basic goods rose sharply since the beginning of 2022. For example, energy prices were more than four times higher in March 2022 than the lowest levels of April 2020 – the largest increase the largest 23-month run in energy prices since the oil price spike in 1973. Higher energy prices are driving up production and transportation costs, raising overall price levels. The Russian invasion of Ukraine in February 2022 added momentum to already mounting inflationary pressures. With Russia and Ukraine as the main exporters of wheat, which together make up a quarter of the global supply, another wave of rising food prices has materialize. In addition, Russia is the world's largest exporter of agricultural fertilizers, while Ukraine is the largest exporter of sunflower oil and the fourth largest exporter of corn. As a result of the war, energy prices rose sharply. Brent crude oil averaged \$116/barrel in March 2022, a 55 percent increase compared to December 2021 . Russia is a leading exporter of natural gas, and also meets a large share of global coal and crude oil exports. Europe imports a significant portion of its energy from Russia, including natural gas (35 percent), crude oil (20 percent) and coal (40 percent). While oil and gas supplies from Russia may continue in the current sanctions-dominated environment, there are risks of significant disruptions to key gas transit routes and energy-related financial transactions. Against this background, inflation in the Western Balkans region started to rise rapidly in the second half of 2021, mainly through supply-side pressures associated with stronger global growth after the pandemic. The main consumer price index (CPI) in January 2022 varied significantly from country to country in the region, fluctuating from 8.2 percent in Serbia to 3.7 percent in Albania, with rising food prices contributing more to the figures. total inflation. Higher energy prices also translate into higher transport prices across the region. The channels of transmission of recent price increases vary by region. Almost all Western Balkan countries are exposed to the indirect impact of trade disruptions in key commodities, including energy, while some countries also depend on food imports from Russia and Ukraine. Rising inflation will have an immediate impact on household welfare and poverty - particularly through rising energy prices - posing significant challenges for policymakers. In Kosovo, the economic recovery of 2021 continued along with increased inflationary pressures, especially from abroad. As a net importer of food and energy, Kosovo experienced stronger inflationary pressures due to the war in Ukraine. Consumer price inflation, driven mainly by higher import prices, rose to 3.4 percent in 2021, an increase of 3.2

percentage points compared to 2020. Based on the latest figures, the annual rate (year-to-date year) of inflation measured in April 2022 was 11.2 percent. Compared to the same period last year, food and transport prices in April 2022 have increased by 15.2 and 19.4 percent, respectively. Average import price inflation, with an average value of 11.1 percent, intensified from the second quarter of 2021 onwards, reaching 14.7 percent and 19.7 percent during the third and fourth quarters of the year, respectively. In response, manufacturing, construction and agricultural input prices rose during 2021, and the war in Ukraine further reinforced inflationary pressures on both import prices and production inputs. Considering the large share of construction activity in the investments of Kosovo enterprises and the overall share of construction in added value, the impact of the recent increase in the prices of construction inputs requires close monitoring of the sector in 2022. For the future, even our initial forecasts – using data available up to February 2022 – suggest that total consumer inflation in Kosovo would accelerate by at least 1/3 during 2022, fluctuating between 5 and 6 percent compared to 2021. This forecast assumes elevated price levels, but gradually normalizing in the second half of the year, following expectations of a reduction in global inflationary pressures. However, with consumer price inflation hitting an all-time high in April 2022, the average annual inflation rate could easily reach 9 percent if global pressures do not ease by the end of the year. The risks of prolonged pressures have increased. As Kosovo's direct trade links with Russia and Ukraine are limited and focused on base metals and mineral products, inflation has already been indirectly driven by international prices of basic goods, including food. Kosovo also imports all the consumption of derivatives and part of the consumption of electricity, especially during the winter season. Continued high electricity prices may worsen electricity supply and further increase the fiscal cost of subsidizing electricity imports. At the same time, base metal exports could benefit from global shortages caused by the war in Ukraine and accelerate export volumes and prices. From a policy perspective, given the poverty levels in Kosovo and the concentration of pressures on food prices, the immediate focus should remain on protecting citizens most at risk of poverty, who were also the most affected by the recent shock caused by from the COVID-19 pandemic. Avoiding further pressures on enterprises through increased labor and input costs will also be important to curb inflationary expectations. At the same time, policy actions should focus on building resilience and undertaking structural reforms to sustain growth and maintain direction during crises. With limited fiscal space, Kosovo will need to carefully weigh the costs and benefits of new spending commitments in response to rising

energy and food prices, prioritizing the most vulnerable households. On the other hand, Kosovo should use the export momentum created since 2020 by increasing competitiveness through lower costs related to regulatory compliance and through accelerated digitalization. (bankassoc-kos.com/uploads/files/2022/July/28/15_-_The_Kosovo_Banker_Nr._19_-_07_11658988891.pdf)

Chart. 1. Comparison of food and transport price increases 2021-2022

Source: (bankassoc-kos.com/uploads/files/2022/July/28/15_-_The_Kosovo_Banker_Nr._19_-_07_11658988891.pdf)

Based on the latest figures, the annual (year-on-year) inflation rate measured in April 2022 was 11.2 percent. Compared to the same period last year, food and transport prices in April 2022 have increased by 15.2 and 19.4 percent, respectively. Average import price inflation, with an average value of 11.1 percent, intensified from the second quarter of 2021 onwards, reaching 14.7 percent and 19.7 percent during the third and fourth quarters of the year, respectively. (bankassoc-kos.com/uploads/files/2022/July/28/15_-_The_Kosovo_Banker_Nr._19_-_07_11658988891.pdf)

Conclusions and recommendations

After almost four decades, inflation has become today's concern of advanced economies and developing economies all over the world, including Kosovo. It seems that this time inflation returned faster, more visible and perhaps more stable than perceived. The most obvious feature of today's inflation is its omnipresence, i.e. in all economic sectors. While the world and the region have taken steps to control inflation, meanwhile, Kosovo has not taken any action even though inflation is above the target level. Decisions that would aim to control the further growth

of inflation, but at the same time not have a significant impact on the economic growth of the country, where we are still recovering from the pandemic years. However, the growing risk of inflation is the further increase in the prices of food, energy, derivatives. Since inflation is expected to remain high globally in the coming months until 2023, the government of Kosovo must take concrete steps by strengthening local production, which would be preventive for inflation due to the fact that the impact of the global price would be reduced at least on consumption and in electricity.

Recommendation

As long as every conversation starts with the comment: The prices have increased!?, the government should not sit idly by or be an observer as they are doing in most cases by giving reasons and excuses, but it should take concrete measures in accordance with the mandate it has. Having an ideal idea for a problem that has involved the world is a challenge for economists and the most credible international institutions, even more so in our case, but through this paper we have assessed that these recommendations are necessary to improve the country's economy.

Such as:

- Supporting young people in innovation as a comparative advantage and which would make us independent and competitive at the regional and wider level.
- Putting into operation the natural resources that Kosovo has, in this case the basis of electricity, as a country that ranks fifth in wealth globally.
- Support agricultural production as an opportunity to be self-employed, increasing well-being, as well as supplementing the local market with local products, products that can be cultivated by the land of Kosovo.
- Taking financial and non-financial measures for a certain period of time to facilitate doing business, which would encourage business by deriving employment and well-being.

References

(n.d.).

bankassoc-kos.com/uploads/files/2022/July/28/15_-_The_Kosovo_Banker_Nr._19_-_07_11658988891.pdf. (n.d.).

Bashota, N. (2020). Economic Encyclopedia I, encyclopedic dictionary of economics. Pristina.

Black, J. (2002). Dictionary of Economics. New York: Oxford.

Bremmer, I. (2020). The end of the free market. Tirana-Pristina: Minerva.

Chang, H.-J. (2016). 23 Things about capitalism that they don't tell you. Pristina: Damo Publications.

Civici, A. (2013). State or Market. Tirana: UET Press.

Collier, P. (2020). The future of capitalism. Tirana: S.B. Botart.

Davidson, J. Matusz, C. (2004). International Trade and Labor Markets. Pristina.

Epping, R. C. (2007). A Guide to the World Economy. Tirana: Institute of Dialogue & Communication.

<https://kosovotwopointzero.com/edhe-nje-vit-i-strenjte/>. (n.d.).

Mancellari, A. (2012). Managerial economics. Tirana: alb PAPER.

Mishkin, F. (2016). Economics of money, banking and financial markets. Columbia University.

P. Todaro, C. Smith, Minxhozi, Malaj, Bexheti, M. (2018). Development Economics. Tirana & Pristina: Education Center.

Samuelson, D. Nordhaus, P. (2022). Economics. Pristina: Educational Center.

Selmanaj, S. (2014). Globalism and state building. Pristina: Riinvest.

IT EDUCATION AS THE KEY FEATURE OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN DIGITAL ECONOMY

¹ZUKHRA OTAKUZIEVA, ²SURAYYO OTAKUZIEVA

¹Associate professor of the Department of “The technology of postal communication”
Tashkent university of information technologies named after Muhammad Al-
Khwarizmi

Address: Tashkent 100084, Amir Temur avenue 108, Uzbekistan

Email: zukhra.otakuzieva@rambler.ru Contact: ¹+998 99 363 51 15

²Phd Researcher of the Sector of “Demography and labor market”
Research center “Scientific basis and issues of economic development of Uzbekistan”
under the Tashkent state university of economics

Address: Tashkent 100063, Uzbekistan avenue 49, Uzbekistan

Email: osa8828@bk.ru Contact: ²+998 99 399 74 47

Abstract: Modern digital society needs skilled personnel, possessing the digital skills and applying them in various fields of activity. Especially in the rapidly developing field of information-communication technologies (hereinafter referred to as ICT), education covers a significant role. For this reason, the process of modernizing the ICT education system is necessary, training programs must comply with international standards and specialization profile.

The importance of the issue set out in this paper is defined by the urgency of the transition to the modernization of the national IT education system in Uzbekistan and its integration into the global educational space.

Index terms: ICT specialties, curriculum, international standards, modernization of education systems

JEL codes: A22, J24, J44

Introduction

With the advent of new digital technologies, computerization in all areas of human life, and with the rapid development of information society as a whole, inevitably there is a demand for highly qualified specialists in the field of information and communication technologies.

The modern information society is characterized by its intellectual potential, the ability to assimilate and use new knowledge and technologies in practical life. In conditions of digital economy and society development Uzbekistan's labor market needs qualified ICT personnel who own new information technologies and are able to apply them in various fields of activity.

Literature review

The rapid development and spread of computer technology and software in the 60-70s of the 20th century contributed to the formation of the information technology (hereinafter referred to as IT) industry, as one of the leading sectors of the world economy. All this led to the urgency of the task of mass educating of professional personnel in the field of IT, i.e. IT professionals.

The key objective of higher educational system is to prepare qualified, competitive personnel, ready for continuous professional growth, who are experts in their professions and capable of performing the relevant work in related industries.

At the same time, the educational sphere cannot keep up to develop as quickly as it can lead to a discrepancy between the competencies of graduates of profiled specialties to requirements and expectations of employers in the field of ICT [1][2].

Consequently, ICT education systems needed modernization process; curricula must comply with world standards and specializations. Problems of the impact of globalization on the educational system, especially in the ICT sphere were widely covered in [3][4][5][6][7][8], which explore the interaction of global and national education systems, substantiated the need to reform education and put it in line with modern requirements.

Methodology

The research methodology consists in a comparative analysis, benchmarking method, of educational systems in the field of ICT of foreign countries and Uzbekistan.

Findings

In recent years by the leading international professional organizations - the Association for Computing Machinery, ACM) and the Computer Society of the Institute of Electronic and Electrical Engineers (Computer Society of the IEEE or IEEE-CS) a number of standards have been developed and adopted for educating information technology in higher educational institutions, the latest of which are:

- Curriculum Guidelines for Undergraduate Degree Programs in Information Technology 2008 (IT2008) [9];
- Guidelines for Undergraduate Degree Programs in Information Systems 2010 (IS2010) [10];
- Curriculum Guidelines for Undergraduate Degree Programs in Computer Science 2013 (CS2013) [11];
- Curriculum Guidelines for Undergraduate Degree Programs in Software Engineering (SE2014) [12];
- Curriculum Guidelines for Undergraduate Degree Programs in Computer Engineering Curricula 2016. Final Report (CE-2016) [13].

These documents represent a thorough revision of previous curricula versions. In new edition of CS2008, the main attention was paid to such important areas of information technologies as information security (Information Assurance and Security), platform-oriented software development (Platform-based Development), allowing create software products on different platforms: service-oriented, subject-oriented, business-oriented, hardware-oriented, component-oriented, etc.

Additionally, in the same document special attention was focused on the study of network technologies (Networking and Communications), which is especially relevant in the era of smart technologies, cloud computing, internet of things (Internet of Things), 5G networks, mobile networks, etc.

A new version of curriculum on software engineering (Software Engineering) – SE2014 is based on international standard ISO 12207. SE2014 details disciplines are described, that a student needs to master for his future work over software projects. Also, in this document examples of training programs in different areas of specialization: software engineering methods (Software Engineering Methods), software engineering tools (Software

Engineering Tools), software engineering and systems security (Software and Systems Security).

As part of the development of computer engineering curriculums (Computer Engineering) in the new document CE-2016, the list of disciplines has been clarified and supplemented. In connection with the changes that have taken place in recent years in the field of ICT, and in computer engineering, in particular, in the new curriculum added disciplines such as:

- systems and engineering design (Systems and Project Engineering);
- preparation for professional practice (Preparation for Professional Practice);
- system management resources (Systems Resource management);
- data protection (Information Security).

One of the first among economically developed countries of the world changing approaches in training future engineers and the use of new information technologies in various academic disciplines were the USA. Back in 1991 Ministry of Education USA adopted the program "America 2000: education strategy" [14]. In this program, the main focus education reform was introduction of new information and computer technologies in training and management education.

In the countries of the West and America at the state level the content and quality of the disciplines are not controlled, however, the quality of educational programs is a system accreditation of educational programs and certification of specialists. In the USA, this body is ABET (Accreditation Board for Engineering and technology) [15]. This organization develops standards that provide an assessment of the quality educational programs. Nowadays, the university programs of Germany, England, Turkey, Poland, Austria, Mexico and other countries have been accredited by ABET.

In France and other European countries, there is another accreditation organization - FEANI (Federation European d'Associations Nationales d'Ingénieurs - Federation of European engineering organizations in the field of engineering and technology) [16]. According to this organization, to date the need of the labor market in specialists trained for theoretical research is about 25%, and the need for specialists aimed at practical activities is about 75%. FEANI members are: France, Spain, Great Britain, Ireland, Iceland, Greece, Hungary, Austria, Belgium, Switzerland, Cyprus, and etc. The main purpose of education in

these countries is preparing students for performing research and practical tasks in the field of ICT.

In the requirements for educational programs in the direction of "Computer Science" at the universities of the USA, Canada, Australia, Japan and a number of other countries nearly 30% of study time at the university should be devoted to training in professional disciplines. Students must learn to work with different systems and programming languages, be proficient in one programming language in high level. At least 16 semester-hours are devoted to practical work.

In foreign universities in each direction specializations in information technology there is a bank of disciplines that are continuously updated. This allows educational universities to adjust educational programs in accordance with the requirements of companies and the emergence of new professional fields of activity.

Discussion

In Uzbekistan, the system of training of IT specialists includes higher educational institutions, secondary specialized educational institutions, training centers, advanced training and retraining programs, and specialized training and educational programs.

According to the Ministry of Higher and Secondary Specialized Education (MHSSE), Uzbekistan has 29 higher educational institutions that train IT specialists. According to statistics, the number of graduates over the past five years has been increasing every year (Fig. 1). For instance, from 2017 to 2021, the annual number of IT specialists graduated from national higher educational institutions ranged from 3,976 to 5,199.

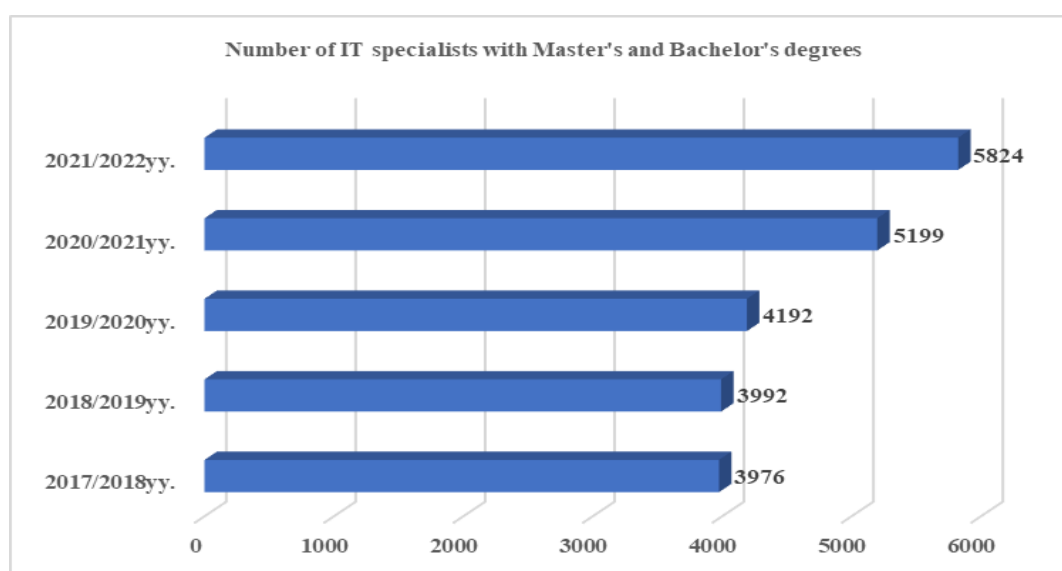

Figure 1. Number of IT specialists with Master's and Bachelor's degrees in Uzbekistan [17]

According to the MHSSE, in the context of universities, Tashkent University of Information Technologies (TUIT) has been the leading national higher educational institution in terms of the number of IT specialists graduated over the past five years. While specialized higher educational institutions trained almost 5.2 thousand specialists in the 2020-2021 academic year, 73% of this number were trained by TUIT and its branches in Samarkand, Fergana, Karshi, Urgench and Nukus regions (Fig. 2).

After TUIT and its branches, Andijan State University takes a lead in the number of IT specialists (3.1%), followed by Jizzakh State Pedagogical Institute (3.0%), Tashkent State University of Economics (2.1%), Karshi State University (1.9%), Kokand State Pedagogical Institute (1.9%) and Navoi State Pedagogical Institute (1.8%).

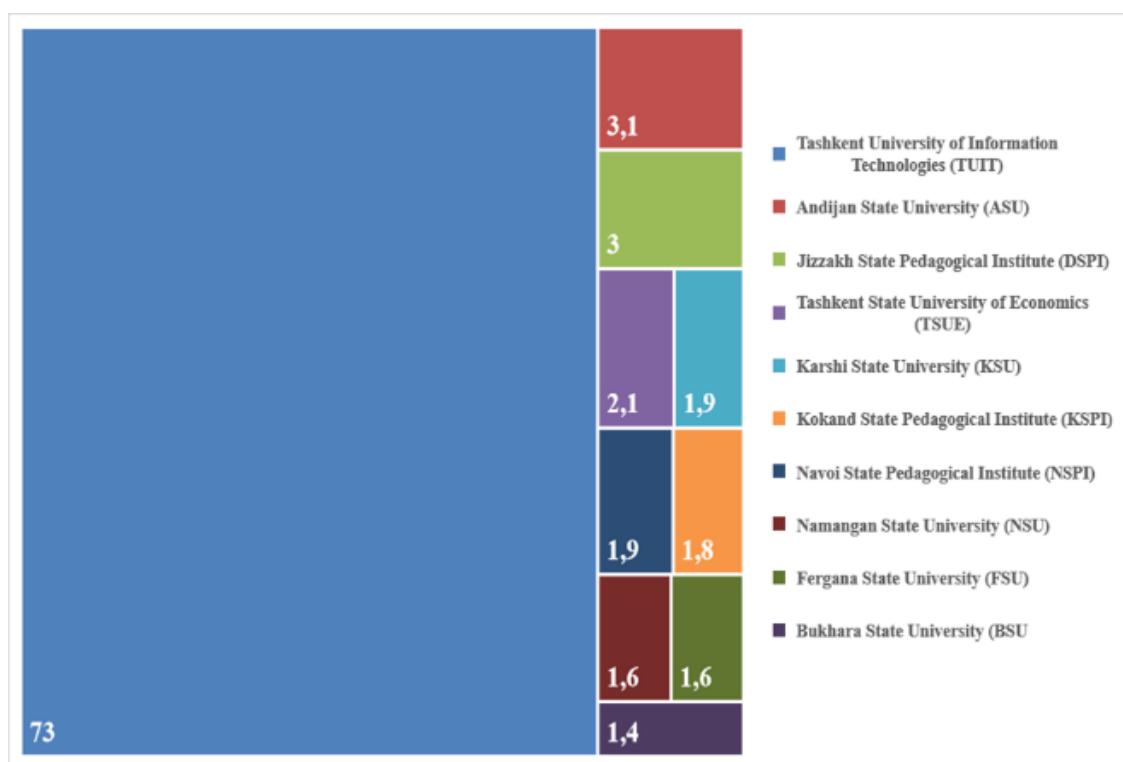

Figure 2. Top 10 higher educational institutions with the number of IT specialists graduated in the 2020-2021 academic year [17]

TUIT, the leading higher educational institution in the field of IT, offers training in 10 bachelor's degree programs and in 21 master's degree programs, which can be summarized as follows:

- Computer and Telecommunication Engineering;
- Television and Communication Technologies;
- Software Development;
- Cryptography and Cryptanalysis;
- Information Security;
- Economics and Management in the Field of IT;
- Implementation of E-Government System;
- Electronic Library and Archives;
- Audio Technologies;
- Video Technologies;
- Digital Economy;
- E-Commerce;
- Organization and Technology of Postal Communication;
- Mobile Communication Systems.

From the 2018-2019 academic years, TUIT was transferred to the credit-modular system of education. But there are still some problems with this system. To eliminate them and raise the education system to a higher level, we need to develop a step-by-step roadmap that includes adapted international standards.

Conclusion

In recent years, Uzbekistan has significantly risen in the digital economy development, including IT education sphere. Nevertheless, there are also some issues in the field of IT education system, which should be addressed given the successful experience of foreign countries.

Consequently, it should be recognized that modernization in the education system of Uzbekistan is an indispensable condition for the preservation of intellectual potential and decent future for the republic. At the same time, one should not forget that the modernization of education means a reorientation of the educational process on the needs of society in professional and qualified personnel.

REFERENCES

- [1] Maryska, M., Doucek, P. and Novotny, O. (2012) 'Requirements of companies on the knowledge ICT specialists for the ICT administrator role', *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 46, pp. 4389-4393. doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.06.260
- [2] Vorisek, J. and Feuerlicht, G. (2012) 'The Impact of Global ICT Trends on Demand Characteristics for ICT Professionals in the CR', *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 55, pp. 1060-1068. doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.09.598
- [3] Levin, J.S., Beach, J.M. and Kisker, B.C. (2009) 'Educational attainment skewed in California Community Colleges?', *Community College Journal of Research and Practice*, 33, pp. 256–269. doi.org/10.1080/10668920802580440
- [4] Levin, J. S. (2000) 'The revised institution: The community college mission at the end of the twentieth century', *Community College Review*, 28(2), pp. 1-25.
- [5] Jarvis, P. (2010) 'Globalization, the Learning Society and Comparative Education', *Comparative Education*, 36 (3), pp. 346.
- [6] Marginson, S. (2006) 'Dynamics of national and global competition in higher education', *Higher Education*, 52, pp. 1–39. doi:[10.1007/s10734-004-7649-x](https://doi.org/10.1007/s10734-004-7649-x)
- [7] Arnason, J.,P., (1990) 'Nationalism, globalization and modernity', *Theory, Culture & Society*, 7(2-3), pp. 207-236. doi.org/10.1177/026327690007002013
- [8] Nelson, R. 2004 'The market economy and the scientific commons', *Research Policy*, 33(3). pp. 455–471. doi.org/10.1016/j.respol.2003.09.008
- [9] Sabin, M., Peltverger, S. and Tang, S. (2015) 'Updating the ACM/IEEE 2008 Curriculum in Information Technology', *SIGCSE '15: Proceedings of the 46th ACM Technical Symposium on Computer Science Education*, p. 695. <https://doi.org/10.1145/2676723.2691857>
- [10] Topi, H., Kaiser, K., Valacich, J. and et.al. (2010) 'IS 2010: Curriculum Guidelines for Undergraduate Degree Programs in Information Systems', *Communications of the Association for Information Systems*, 26(18), pp. 359-428.
- [11] Association for Computing Machinery (ACM), IEEE Computer Society (IEEE-CS) (2013). *Computer Science Curricula 2013 Curriculum Guidelines for Undergraduate Degree Programs in Computer Science*. Available at: https://www.acm.org/binaries/content/assets/education/cs2013_web_final.pdf

[12] Association for Computing Machinery (ACM), IEEE Computer Society (IEEE-CS), (2020). *Computing Curricula 2020 CC2020 Paradigms for Global Computing Education*. <https://doi.org/10.1145/3467967>

[13] Institute of Electrical and Electronics Engineers (IEEE) (2011), *Guide to the Software Engineering Body of Knowledge. Version 3.0 (SWEBOK.v3)*. Available at: <https://www.technipfmc.com/media/eqhi4mkn/technip-press-release-1q2011-en-final-version-id399.pdf>

[14] Department of Education (1991), ‘«America 2000»: A National Education Strategy’. Available at: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED327009.pdf>

[15] ABET (2009), ‘Criteria for accrediting engineering program’. Available at: <https://www.abet.org/wp-content/uploads/2015/04/criteria-eac-2010-2011.pdf>

[16] Handbook for National Monitoring Committees (2009). Available at: <http://www.feani.org>

[17] According to the official data of the Ministry of Higher and Secondary Specialized Education (MHSSE) of Uzbekistan.

Business development in Kosovo during the pandemic

Ma. Abetare KABASHI¹

Ma.Atdhe KABASHI²

Prof.Dr.Nexhmije KABASHI³

Prof.Dr.Shyqeri KABASHI⁴

Abstract

From 13 March 2020, the state of Kosovo closes the borders and declares a state of emergency due to the pandemic. In case of state of emergency, businesses in almost all fields were closed (except the most vital ones allowed by the Government of Kosovo according to a special decision). This closure affected a large part of businesses, due to lack of activities, businesses began to feel the crisis, respectively began to think about dismissing employees (perhaps not with their own intent) and gradually as long as the pandemic continued, a large number of businesses began to close their businesses. Below, in the following part of this paper, we will elaborate on how many businesses have been founded since 2000 (according to fields, activities, regions and registration forms) until 30 June 2021, respectively how many businesses have been founded and how many have been closed since the beginning of the pandemic in Kosovo (13 March 2020) until 30 June 2021. Like many countries anywhere in the world, Kosovo is characterized by a large number of small businesses, which are characterized as a catalyst for economic development.

Keywords: Business, Emergency, Crisis

JEL Code: M10, Z10

¹ Magister, Biznesi College ,abetare.kabashi@kolegijibiznesi.com, ORCID id: 0000-0002-0736-470X

² Magister, Biznesi College, atdhekabashi@kolegijibiznesi.com, ORCID id: 0000-0001-8140-4864

³ Doctor, Biznesi College, nexhmije.kabashi@kolegijibiznesi.com, ORCID id: 0000-0002-7595-2802

⁴ Doctor, Biznesi College, shyqerikabashi@kolegijibiznesi.com, ORCID id : 0000-0002-3606-5063

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı

The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book
24-28 October 2022 <https://www.intraders.org/october> e-ISBN: 978-605-72229-0-9

1. BUSINESS STRUCTURE BY SIZE

In Kosovo, small businesses have been analyzed, defined and reviewed by many authors, but the best definition for them, taking into account their size, is defined in Law no. 04/L-220 On Foreign Investments. Taking into account the size of the enterprise-business, this law classifies:⁵

Table 1: Classification of enterprises by size

Classification of enterprises	Number of employees
Microenterprise	1 to 9 employees
Small enterprise	10 to 49 employees
Medium enterprise	50 to 249 employees

Registration of businesses

Business registration in Kosovo from 01 January 2000 to 30 June 2021 the total number of registered businesses is **208,865**. The table presents the data through the municipalities, respectively the data according to the form of ownership of the business registration.

2. REGISTRATIONS OF BUSINESS TYPES BY MUNICIPALITY

BUSINESS REGISTRATION AGENCY IN KOSOVO (KBRA)

Date from	Date to
01 January 2000	30 June 2021

	Municipality	Individual business	General Partnership	Partnership with Limited Liability	L.L.C.	J.S.C.	Branch in Kosovo.	S.E.	Public E.	A.C.	Under Jurisdiction of the KTA	Office in Kosovo.	Total
1	Deçan	2493	24	0	306	5	2	0	0	2	1	0	2833
2	Gjakova	8776	175	25	1227	45	11	0	1	8	31	0	10299
3	Glllogoc	4181	45	1	571	4	16	0	0	10	0	0	4828
4	Gjilan	9803	187	3	2465	21	30	0	1	6	0	0	12516

⁵ Law No. 04/L-220 on Foreign Investment

5	Dragash	1644	13	0	82	1	0	1	0	6	0	0	1747
6	Istog	2873	29	0	519	11	3	0	0	14	0	0	3449
7	Kaçanik	2810	64	4	387	1	7	2	0	3	0	0	3278
8	Klina	2792	42	2	463	10	3	1	0	8	0	0	3321
9	Fushë Kosova	4054	96	3	1881	16	35	0	0	1	0	1	6087
10	Kamenica	2899	53	0	309	2	1	0	0	2	0	0	3266
11	Mitrovica	7935	214	1	1146	71	16	2	0	1	0	0	9386
12	Leposavic	1221	49	5	152	6	1	0	1	2	1	0	1438
13	Lipjan	4310	119	3	1008	4	28	1	0	2	0	0	5475
14	Novobërda	342	4	0	73	0	0	0	0	1	0	0	420
15	Obiliq	1565	21	0	401	9	8	0	0	2	0	0	2006
16	Rahovec	3376	50	2	497	4	5	0	0	6	0	0	3940
17	Peja	9953	263	8	1980	19	26	0	1	6	0	0	12256
18	Podujeva	5676	72	2	873	5	3	1	0	4	0	0	6636
19	Prishtina	30097	1735	34	20000	272	755	15	3	14	0	4	52929
20	Prizren	15229	356	7	2411	10	50	6	1	11	0	0	18081
21	Skenderaj	3099	51	0	300	2	1	1	0	7	0	0	3461
22	Shtime	1946	33	0	280	2	1	0	0	5	0	0	2267
23	Shtërpca	836	5	1	121	2	1	0	0	3	0	0	969
24	Suhareka	3575	49	0	779	11	8	0	0	2	0	0	4424
25	Ferizaj	12015	331	3	3420	29	27	2	1	4	0	0	15832
26	Years	3795	96	0	639	10	6	0	0	3	0	0	4549
27	Vushtrri	4972	57	0	915	3	5	0	0	2	0	0	5954
28	Zubin Potok	567	19	0	54	2	3	0	0	1	0	0	646
29	Zvecan	719	13	2	86	8	2	0	1	1	0	0	832
30	Malisheva	2587	32	0	441	3	6	0	1	5	0	0	3075
31	Junik	33	0	0	33	0	0	0	0	0	0	0	66
32	Mamusha	37	0	0	14	0	0	0	0	0	0	0	51
33	Hani I Elesit	244	0	0	117	1	0	0	0	0	0	0	362
34	Gracanica	742	13	0	575	8	10	0	0	4	0	1	1353
35	Ranillug	21	0	0	4	0	0	0	0	0	0	0	25
36	Partesh	8	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	11

8	Klina	84	2	0	99	0	0	0	0	0	0	0	185
9	Fushë Kosova	245	3	0	501	6	4	0	0	0	0	0	759
10	Kamenica	106	4	0	69	3	0	0	0	0	0	0	182
11	Mitrovica	337	3	0	320	11	1	0	0	0	0	0	672
12	Leposavic	15	0	0	5	1	0	0	0	0	0	0	21
13	Lipjan	215	7	0	221	2	3	0	0	0	0	0	448
14	Novobërda	17	0	0	11	0	0	0	0	0	0	0	28
15	Obiliq	86	1	0	109	13	0	0	0	0	0	0	209
16	Rahovec	180	0	0	111	0	0	0	0	0	0	0	291
17	Peja	595	14	0	536	6	5	0	0	0	0	0	1156
18	Podujeva	294	2	0	198	0	0	0	0	0	0	0	494
19	Prishtina	1426	71	5	5188	143	132	0	0	0	0	0	6965
20	Prizren	978	25	0	696	2	4	0	0	0	0	0	1705
21	Skenderaj	117	0	0	89	0	0	0	0	0	0	0	206
22	Shtime	128	2	0	59	0	0	0	0	0	0	0	189
23	Shtërpca	23	0	0	29	0	0	0	0	0	0	0	52
24	Suhareka	328	2	0	225	0	0	0	0	0	0	0	555
25	Ferizaj	737	13	0	863	15	4	0	0	0	0	0	1632
26	Years	161	4	0	157	0	0	0	0	0	0	0	322
27	Vushtrri	224	4	0	239	3	0	0	0	0	0	0	470
28	Zubin Potok	10	0	0	8	0	1	0	0	0	0	0	19
29	Zvecan	12	0	0	16	0	0	0	0	0	0	0	28
30	Malisheva	116	0	0	112	1	0	0	0	0	0	0	229
31	Junik	11	0	0	16	0	0	0	0	0	0	0	27
32	Mamusha	4	0	0	6	0	0	0	0	0	0	0	10
33	Hani I Elesit	88	0	0	50	2	0	0	0	0	0	0	140
34	Gracanica	115	0	0	359	27	6	0	0	1	0	0	508
35	Ranillug	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	2
36	Partesh	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	2
37	Klllokot	6	0	0	5	0	0	0	0	0	0	0	11
38	Mitrovica North	35	0	0	25	0	0	0	0	0	0	0	60
		8335	168	5	11600	259	168	0	0	2	2	0	20539

Clarification: From the total number of business changes that reaches the number of 20,539 during the period 01 January 2000 until 30 June 2021, the registration form of L.L.C. reaches the largest number.

Structure of businesses according to the registration form, changes occurred in the total number from 2000 to 30 June 2021

Form of business	Individual business	General Partnership	Partnership with Limited Liability	L.L.C.	J.S.C.	Branch in Kosovo.	S.E.	Public E.	A.C.	Under Jurisdiction of the KTA	Office in Kosovo.	Total
Number of businesses	8,335	168	5	11,600	259	168	0	0	2	2	0	20,539
% of total participation	45.58	0.81	0.02	56.47	1.26	0.81	0	0	0.01	0.01	0	100.00

From this table we can draw the following findings: the registration form of L.L.C. participates in the total number of businesses with 11,600 or 56.47%; individual business 8,335 or 45.58%; Joint Stock Companies 256 or 1.26%, etc.

4. CLOSING OF TYPES OF BUSINESSES BY MUNICIPALITY 01 JANUARY 2000 TO 30 JUNE 2021

BUSINESS REGISTRATION AGENCY IN KOSOVO (KBRA)

Date from	Date to
01.01.2000	30.06.2021

#	Municipality	I.B.	G.P.	L.P.	L.L.C.	J.S.C.	B.K.	S.E.	P.E.	A.C.	Under KTA	Z.P.K.	Total
1	Deçan	558	6	0	4	0	0	0	0	0	0	0	568
2	Gjakova	1782	67	1	51	8	1	0	0	0	0	0	1910
3	Glllogoc	744	10	0	17	1	4	0	0	1	0	0	777
4	Gjilan	1504	46	1	58	1	4	0	0	0	0	0	1614
5	Dragash	428	3	0	6	0	0	0	0	0	0	0	437
6	Istog	316	7	0	8	0	0	0	0	0	0	0	331
7	Kaçanik	420	15	1	6	0	1	0	0	0	0	0	443
8	Klina	475	5	0	13	1	1	0	0	0	0	0	495
9	Fushë Kosova	655	17	0	39	0	5	0	0	0	0	0	716

10	Kamenica	467	10	0	10	0	0	0	0	0	0	0	487
11	Mitrovica	1773	65	0	34	6	0	0	0	0	0	0	1878
12	Leposavic	60	2	1	0	0	1	0	0	0	0	0	64
13	Lipjan	575	24	1	19	0	5	0	0	0	0	0	624
14	Novobërda	20	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	20
15	Obiliq	218	5	0	12	0	1	0	0	0	0	0	236
16	Rahovec	574	9	0	12	0	0	0	0	1	0	0	596
17	Peja	1981	65	2	39	3	4	0	0	1	0	0	2095
18	Podujeva	1061	21	0	21	0	0	0	0	0	0	0	1103
19	Prishtina	4305	397	8	564	31	115	1	0	0	0	0	5421
20	Prizren	3305	111	4	124	1	7	0	0	0	0	0	3552
21	Skenderaj	743	16	0	5	0	0	0	0	1	0	0	765
22	Shtime	277	3	0	2	0	0	0	0	0	0	0	282
23	Shtërpca	155	0	0	2	1	0	0	0	0	0	0	158
24	Suhareka	1089	18	0	19	3	1	0	0	0	0	0	1130
25	Ferizaj	1796	60	1	79	0	3	0	0	0	0	0	1939
26	Years	438	17	0	13	1	1	0	0	0	0	0	470
27	Vushtrri	1219	19	0	30	0	0	0	0	0	0	0	1268
28	Zubin Potok	34	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	36
29	Zvecan	33	1	0	2	0	0	0	0	0	0	0	36
30	Malisheva	420	12	0	8	0	0	0	1	1	0	0	442
31	Junik	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
32	Mamusha	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
33	Hani I Elesit	25	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	28
34	Gracanica	66	2	0	11	0	1	0	0	1	0	0	81
35	Ranillug	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
36	Partesh	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
37	Klllokot	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
38	Mitrovica North	55	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	57
		27574	1034	20	1214	57	155	1	1	6	0	0	30062

03/09/2021 12:52:17

Structure of closed businesses by the registration form in the total number from 2000 to 30 June 2021

Date from	Date to
01.01.2000	30.06.2021

Form of business	Individual business	General Partnership	Partnership with Limited Liability	L.L.C.	J.S.C.	Branch in Kosovo.	S.E.	Public E.	A.C.	Under Jurisdiction of the KTA	Office in Kosovo.	Total
Number of businesses	27,574	1,034	20	1,214	57	155	1	1	6	0	0	30,062
% of total participation	91.72	3.44	0.07	4.04	0.19	0.51	0.001	0.001	0.02	0	0	100.00

Clarifications; the total number of business closures by the form of registration in the municipalities is 30,062, respectively the form of registration participates with 27,574 or expressed in percentage 91.72%; Limited Liability Company (L.L.C.) 1.214 or 4.04%; General Partnership 1.034 or 3.44%, etc.

5. TYPES OF BUSINESSES REGISTRATION BY MUNICIPALITY 01 JANUARY 2020 TO 30 JUNE 2021

Date from	Date to
01.03.2020	30.06.2021

#	Municipality	I.B.	G.P.	L.P.	L.L.C.	J.S.C.	B.K.	S.E.	P.E.	A.C.	Under KTA	Z.P.K.	Total
1	Deçan	74	0	0	61	0	0	0	0	0	0	0	135
2	Gjakova	392	0	0	194	0	0	0	0	0	0	0	586
3	Glllogoc	145	0	0	116	0	0	0	0	0	0	0	261
4	Gjilan	251	0	0	487	1	3	0	0	0	0	0	742
5	Dragash	79	0	0	15	0	0	0	0	0	0	0	94
6	Istog	101	0	0	75	0	0	0	0	0	0	0	176
7	Kaçanik	78	0	0	89	0	0	0	0	0	0	0	167
8	Klina	81	0	0	93	0	0	0	0	0	0	0	174

9	Fushë Kosova	173	1	0	390	0	1	0	0	0	0	1	566
10	Kamenica	115	0	0	58	0	0	0	0	1	0	0	174
11	Mitrovica	283	2	0	227	0	2	0	0	0	0	0	514
12	Leposavic	14	0	0	14	0	0	0	0	0	0	0	28
13	Lipjan	114	0	0	215	0	1	0	0	0	0	0	330
14	Novobërda	16	0	0	12	0	0	0	0	0	0	0	28
15	Obiliq	85	0	0	68	0	0	0	0	0	0	0	153
16	Rahovec	109	0	0	75	1	0	0	0	0	0	0	185
17	Peja	310	0	0	384	0	0	0	0	0	0	0	694
18	Podujeva	264	0	0	206	1	1	0	0	0	0	0	472
19	Prishtina	704	5	1	3350	8	44	0	0	0	0	0	4112
20	Prizren	672	1	0	406	0	5	0	0	0	0	0	1084
21	Skenderaj	123	0	0	67	0	0	0	0	0	0	0	190
22	Shtime	68	0	0	45	0	0	0	0	0	0	0	113
23	Shtërpca	15	0	0	21	0	0	0	0	0	0	0	36
24	Suhareka	125	0	0	169	0	2	0	0	0	0	0	296
25	Ferizaj	321	0	0	792	0	1	0	0	0	0	0	1114
26	Years	91	0	0	163	0	0	0	0	0	0	0	254
27	Vushtrri	181	1	0	289	1	0	0	0	0	0	0	472
28	Zubin Potok	8	0	0	7	0	0	0	0	0	0	0	15
29	Zvecan	5	0	0	6	0	0	0	0	0	0	0	11
30	Malisheva	140	0	0	118	0	0	0	0	0	0	0	258
31	Junik	5	0	0	13	0	0	0	0	0	0	0	18
32	Mamusha	28	0	0	10	0	0	0	0	0	0	0	38
33	Hani i Elesit	37	0	0	24	0	0	0	0	0	0	0	61
34	Gracanica	67	0	0	88	0	1	0	0	1	0	0	157
35	Ranillug	12	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	15
36	Partesh	4	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	5
37	Klllokot	16	0	0	11	0	0	0	0	0	0	0	27
38	Mitrovica North	46	0	0	22	0	0	0	0	0	0	0	68
		5352	10	1	8384	12	61	0	0	2	0	1	13823

03/09/2021 12:54:52

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı
The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book
24-28 October 2022 <https://www.intraders.org/october> e-ISBN: 978-605-72229-0-9

Structure of closed businesses by the registration form in the total number from 01 March 2020 to 30 June 2021

Date from	Date to
01.03.2020	30.06.2021

Form of business	Individual business	General Partnership	Partnership with Limited Liability	L.L.C.	J.S.C.	Branch in Kosovo.	S.E.	Public E.	A.C.	Under Jurisdiction of the KTA	Office in Kosovo.	Total
Number of businesses	5,352	10	1	8,384	12	61	0	0	2	0	1	13,823
% of total participation	38.71	0.07	0.001	60.65	0.08	0.44	0	0	0.01	0	0.001	100.00

Analysis: Based on the above table on the structure of closure of businesses by the form of registrations for the period 01 March 2020 to 30 June 2021, the following conclusion emerges: the largest number of closure of businesses, according to the registration form, for this period belongs to L.L.C. with 8.384 or 60.65%; registration form Individual Business is with 5.352 or 38.71%; form Branch in Kosovo 61 or 0.44%, form General Partnership 10 or 0.07%, and so on.

6. CHANGES IN TYPES OF BUSINESS BY MUNICIPALITY 01 MARCH 2020 TO 30 JUNE 2021

Date from	Date to
01.03.2020	30.06.2021

#	Municipality	I.B.	G.P.	L.P.	L.L.C.	J.S.C.	B.K.	S.E.	P.E.	A.C.	Under KTA	Z.P.K.	Total
1	Deçan	63	0	0	46	3	0	0	0	0	0	0	112
2	Gjakova	351	2	0	178	7	0	0	0	0	1	0	539
3	Glllogoc	101	0	0	90	0	0	0	0	0	0	0	191
4	Gjilan	239	3	0	316	2	2	0	0	0	0	0	562
5	Dragash	40	2	0	11	0	0	0	0	0	0	0	53
6	Istog	59	1	0	46	2	0	0	0	1	0	0	109
7	Kaçanik	44	1	0	52	0	0	0	0	0	0	0	97
8	Klina	44	2	0	56	0	0	0	0	0	0	0	102
9	Fushë Kosova	133	0	0	290	4	3	0	0	0	0	0	430

10	Kamenica	63	0	0	39	2	0	0	0	0	0	0	104
11	Mitrovica	196	3	0	180	5	0	0	0	0	0	0	384
12	Leposavic	10	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	13
13	Lipjan	104	3	0	133	2	2	0	0	0	0	0	244
14	Novobërda	14	0	0	7	0	0	0	0	0	0	0	21
15	Obiliq	50	0	0	67	6	0	0	0	0	0	0	123
16	Rahovec	96	0	0	52	0	0	0	0	0	0	0	148
17	Peja	311	7	0	335	2	3	0	0	0	0	0	658
18	Podujeva	155	0	0	129	0	0	0	0	0	0	0	284
19	Prishtina	744	40	2	3040	93	60	0	0	0	0	0	3979
20	Prizren	526	9	0	409	2	1	0	0	0	0	0	947
21	Skenderaj	50	0	0	48	0	0	0	0	0	0	0	98
22	Shtime	68	1	0	31	0	0	0	0	0	0	0	100
23	Shtërpca	16	0	0	21	0	0	0	0	0	0	0	37
24	Suhareka	178	1	0	131	0	0	0	0	0	0	0	310
25	Ferizaj	371	4	0	533	7	0	0	0	0	0	0	915
26	Years	92	3	0	105	0	0	0	0	0	0	0	200
27	Vushtrri	111	3	0	148	2	0	0	0	0	0	0	264
28	Zubin Potok	5	0	0	4	0	0	0	0	0	0	0	9
29	Zvecan	5	0	0	10	0	0	0	0	0	0	0	15
30	Malisheva	70	0	0	73	1	0	0	0	0	0	0	144
31	Junik	1	0	0	8	0	0	0	0	0	0	0	9
32	Mamusha	3	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	6
33	Hani I Elesit	39	0	0	22	1	0	0	0	0	0	0	62
34	Gracanica	53	0	0	202	19	3	0	0	0	0	0	277
35	Ranillug	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	2
36	Partesh	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
37	Klllokot	5	0	0	5	0	0	0	0	0	0	0	10
38	Mitrovica North	18	0	0	12	0	0	0	0	0	0	0	30
		4429	85	2	6837	160	74	0	0	1	1	0	11589

03/09/2021 12:54:53

Structure of changes in businesses by the registration form in the total number from 01 March 2020 to 30 June 2021

Date from	Date to
01.03.2020	30.06.2021

Form of business	Individual business	General Partnership	Partnership with Limited Liability	L.L.C.	J.S.C.	Branch in Kosovo.	S.E.	Public E.	A.C.	Under Jurisdiction of the KTA	Office in Kosovo.	Total
Number of businesses	4,429	85	0	6,837	160	74	0	0	1	1	0	11,589
% of total participation	38.21	0.73	0	58.99	1.38	0.63	0	0	0.01	0.01	0	100.00

Clarification: Based on the data presented in the structure of changes in the types of businesses by the form of registration in the municipalities for the period 01 March 2020 until 30 June 2021, we extract the following data: in the registration form L.L.C. we have the most changes and that 6,837 or 58.99%: Individual Businesses form 4.429 or 38.21%: registration form Joint Stock Company 160 or 1.38%: General Partnership form 85 or 0.73%: Kosovo Branch form 74 or 0.63% etc.

7. CLOSURE OF BUSINESS TYPES BY MUNICIPALITY

Date from	Date to
01.03.2020	30.06.2021

#	Municipality	I.B.	G.P.	L.P.	L.L.C.	J.S.C.	B.K.	S.E.	P.E.	A.C.	Under KTA	Z.P.K.	Total
1	Deçan	26	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	26
2	Gjakova	97	1	0	3	0	1	0	0	0	0	0	102
3	Glllogoc	34	0	0	3	0	0	0	0	1	0	0	38
4	Gjilan	154	2	0	14	0	0	0	0	0	0	0	170
5	Dragash	18	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	19
6	Istog	13	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	13
7	Kaçanik	17	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	18
8	Klina	37	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	39
9	Fushë Kosova	60	0	0	8	0	0	0	0	0	0	0	68
10	Kamenica	57	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	58
11	Mitrovica	97	1	0	6	0	0	0	0	0	0	0	104

12	Leposavic	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8
13	Lipjan	25	0	0	4	0	1	0	0	0	0	0	30
14	Novobërda	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
15	Obiliq	24	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	26
16	Rahovec	56	0	0	2	0	0	0	0	1	0	0	59
17	Peja	89	2	0	3	0	0	0	0	0	0	0	94
18	Podujeva	62	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	64
19	Prishtina	245	3	1	63	0	11	0	0	0	0	0	323
20	Prizren	138	2	0	12	0	1	0	0	0	0	0	153
21	Skenderaj	35	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	36
22	Shtime	16	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	16
23	Shtërpca	22	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	22
24	Suhareka	45	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	47
25	Ferizaj	97	0	0	18	0	0	0	0	0	0	0	115
26	Years	44	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	46
27	Vushtrri	56	1	0	4	0	0	0	0	0	0	0	61
28	Zubin Potok	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4
29	Zvecan	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6
30	Malisheva	20	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	23
31	Junik	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
32	Mamusha	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
33	Hani I Elesit	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6
34	Gracanica	7	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	8
35	Ranillug	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
36	Partesh	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
37	Kllokot	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
38	Mitrovica North	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8
		1625	13	1	157	0	14	0	0	2	0	0	1812

03/09/2021 12:54:54

Structure of closed businesses by the registration form in municipalities from 01 March 2020 to 30 June 2021

Date from	Date to
01.03.2020	30.06.2021

Form of business	Individual business	General Partnership	Partnership with Limited Liability	L.L.C.	J.S.C.	Branch in Kosovo.	S.E.	Public E.	A.C.	Under Jurisdiction of the KTA	Office in Kosovo.	Total
Number of businesses	1,625	13	1	157	0	14	0	0	2	0	0	1,812
% of total participation	89.68	0.72	0.06	8.66	0	0.77	0	0	0.11	0	0	100.00

Based on the data of this table we can conclude: the number of businesses closed by the form of registration in the municipalities for the period 01 March 2020 to 30 June 2021 is: the individual business form reaches the number of 1.625 or 89.68%; the form of registration L.L.C. reaches the number 157 or 8.66%; Branch in Kosovo form 14 or 0.77%; General Partnership form 13 or 0.72%, etc.

CONCLUSIONS

In view of the above said in this paper, we can conclude that Pandemic Covid-19, as everywhere in the world, has affected respectively has caused consequences on human health, which directly affects the development of businesses in Kosovo as well as in the world economy.

A very important conclusion is that the Governments of Kosovo, since the outbreak of the pandemic until today (two governments have changed), have not come to the aid of businesses, or rather saying that they have come to our aid in a declarative form but no also in that practice - providing assistance, incentives in various forms, assistance in employee payments (where a good part of businesses have been forced to reduce the number of employees) due to their restriction to carry out their activities (closures) respectively some, in addition to reducing the number of employees, have also closed businesses, as we have described through the above details on this paper. We remain hopeful that the Government of Kosovo will come up with a clear program for supporting businesses - on the contrary, no matter how much they increase the budget of Kosovo, they will not be able to find who will fill the budget?! .

BIBLIOGRAPHY

1. Law No. 04/L-220 on Foreign Investment
2. MTI - Kosovo Business Registration Agency dated 03/09/2021 12:52:17
3. Shyqeri Kabashi-”Bizneset e vogla dhe të mesme”- viti 2009 Prishtinë
4. Dr. Shyqeri Kabashi- “Dinamika e zhvillimit të bizneseve te vogla në Republikën e Kosovës në periudhën 2005-2012”, Prishtinë 2013
5. Dr. Shyqeri Kabashi-”Marrëdhënia dhe ndëveprimi midis zhvillimit ekonomik dhe menaxhimit të emergjencave”, Prishtinë 2019.
6. Dr. Shyeri Kabashi- “Ndermarrësia”-Prishtinë 2020

TÜRKİYE VE KOMŞU ÜLKELERİNİN YAŞADIĞI POLİTİK-EKONOMİK KRİZLERİN DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Ercan YILMAZ¹

Özet

Komşu ülkelerle dış ticaretin geliştirilmesi ticaret hacmini artırmayı hedefleyen ülkeler için önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerin ticaret yaptığı ülkelerle ilişkilerini ele aldığımızda, komşu ülkelerle ticaretin toplam ticaretleri içinde büyük bir payı bulunmaktadır. Geçmişten günümüze Türkiye de komşularıyla ilişkilerini geliştirmeye yönelik stratejiler izlemiştir. Türkiye, gerek siyasi, gerek ekonomik açıdan bir dünya devleti olmak hedefi çerçevesinde, öncelikle bölgesindeki konumunu siyasi ve ekonomik açıdan güçlendirmek anlayışı izlemektedir. Bu çerçevede, komşuları ile ekonomik ve ticari ilişkilerinin geliştirilmesine büyük önem vermektedir. Bu çalışmada Türkiye'nin komşu ülkelerle siyasi ve ticari ilişkileri değerlendirilerek yaşadığı krizler sonucunda izlemesi gereken stratejiler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda Türkiye ile ortak sınıra sahip 12 komşu ülke ile siyasi ve ekonomik ilişkiler incelenmiştir. Sonuç olarak Türkiye'nin toplam ihracatı içinde komşu ülkelerin payı yüzde 15 ile yüzde 26 ithalatında ise yüzde 14 ile yüzde 22 arasında değişmektedir. Suriye ve Irak'taki siyasi olaylar, Yunanistan ve Ermenistan ile tarihsel süreçte yaşanan siyasi gerilimler, yakın dönemde Rusya ile yaşanan siyasi süreçler ve diğer ülkeler tarafından uygulanan ekonomik yaptırımlar ülkemizin bu komşu ülkeler ile yapmış olduğu ticareti etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Komşu Ülkeler, Çevre Ülkeler, Dış Ticaret, Dış Politika, Siyaset, İhracat, İthalat.

JEL Kodu:F:14

¹ Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü ercan.yilmaz3@ogr.sakarya.edu.tr ORCID No: 0000-0002-2747-9440

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı

The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book

24-28 October 2022 <https://www.intraders.org/october> e-ISBN: 978-605-72229-0-9

The Effect Of The Political-Economic Crises In Turkey And Neighboring Countries On Foreign Trade

Abstract

The development of foreign trade with neighboring countries has an important place for countries aiming to increase trade volume. Especially when we consider the relations of developed countries with the countries where they trade, trade with neighboring countries has a big share in the total trade. Turkey has followed in the past and present strategies for improving relations with its neighbors. Turkey, both politically, both in line with the objective to become a world state economically, primarily to strengthen its position in the political and economic approach is followed. In this context, it attaches great importance to the development of economic and commercial relations with its neighbors. In this study, the political and commercial relations between Turkey and neighboring countries inhabited by evaluating the crisis has tried to put forward strategies to follow as a result. In this respect, Turkey has common borders with 12 neighboring countries with political and economic relations. In the total share of Turkey's exports to neighboring countries import 26 percent to 15 and Turkey's imports to neighboring countries percent ranged from 22 percent to 14 percent. The political events in Syria and Iraq, the political tensions with Greece and Armenia, the recent political processes with Russia, and the economic sanctions imposed by other countries have affected Turkey's trade with these neighboring countries.

Keywords: Neighboring Countries, Foreign Trade, Foreign Policy, Export, Import. **JEL**

Kodu: F14

GİRİŞ

Küreselleşmenin etkisi ile birlikte dünya ticaretinde ticari entegrasyonlar önemli bir hal almıştır. Ticari entegrasyonlar çoğunlukla ülkelerin bölgesel olarak birlikteliklerinden meydana gelmektedir. Ülkelerin uluslararası ticaretleri değerlendirildiğinde uluslararası ticaretin daha çok ticari birlikler içerisinde olan ülkeler arasında gerçekleştiği, bu noktada ise özellikle komşu ülkelerin öneminin arttığı görülmektedir. Toplumsal refah ve ülke kalkınması ekonomik gelişme ile bağlantılı olması sebebiyle, ticari ilişkileri istikrara kavuşturmak ve siyasi ilişkilerin ekonomiye etkisini en aza indirmek gerekmektedir. Türkiye de özellikle ihracatçı konumda olduğu sınır komşuları ile dış ticaretini geliştirip bölgesel istikrarı sağlayarak ekonomik entegrasyonu ileri seviyelere taşımalıdır.

Dünya üzerinde ticaret hacmini artırmayı amaçlayan ülkeler için öncelikli pazarlar yakın çevreleri olan komşu ülkelerle ticari ilişkilerini sağlam bir temel üzerinde geliştirmek olmalıdır. Bunun için de komşu ülkelerle siyasi ilişkilerin geliştirilmesi ve beraberinde ekonomik ve ticari işbirliklerinin genişletilmesi ve artırılması önem taşımaktadır. Bu girişimleri uygularken komşu ülkelerle ilişkileri geliştirmeye yönelik politikalar ve dış ticaret stratejileri önemli bir araçtır.

Gelişmekte olan ülke örneğinde Türkiye içinde komşu ülkelerle siyasi ilişkileri ve ticareti geliştirmek önemli bir strateji olmuştur. Bu çalışmada Türkiye'nin komşu ülkelerle siyasi ve ticari ilişkileri ele alınmış, ilişkilerin daha da geliştirilebilmesi için izlenecek stratejiler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun için Türkiye'nin öncelikli pazarları olarak gördüğü komşu ülkelere ihracat ve ithalat rakamları incelenmiş ve ihracat potansiyeli değerlendirilmiştir.

1. Literatür Taraması

Devletlerin gelişmesi ve kalkınması, kültürel ve medeniyet düzeyleri ile birlikte özellikle ekonomik gücüyle doğru orantılıdır. Günümüzde, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Az Gelişmiş Ülkelerin kalkınmak için ekonomilerini istikrara kavuşturma uğraşları gibi, Gelişmiş Ülkelerin de büyüme hedeflerine ulaşabilmek amacıyla yeni pazarlara açılma ve mevcut pazardaki yerlerini koruma yönünde stratejiler geliştirdiğini görmekteyiz.

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı
The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book
24-28 October 2022 <https://www.intraders.org/october> e-ISBN:

Devletleri bağlayan bir üst otoritenin olmaması nedeniyle politik ve siyasi ilişkiler istikrarlı halde seyretmemektedir ve bu düzensizlik de genel itibariyle ekonomiye etki edecek düzeye ulaşabilmektedir. Bazı bölgesel girişimler olsa da Avrupa Birliği (AB) gibi üyelerin birbirini denetleyebildikleri bir uluslararası örgüt kurulmasının diğer devletler açısından mümkün olmaması nedeniyle; siyasi ve ekonomik dengelerin etkilenmesini en aza indirmek ve ticaret hacmini genişletmek için devletlerarası çeşitli ticari anlaşmalar yapma yoluna gidilmektedir. Komşu ülkelerle ticaret başta taşımacılık masrafları olmak üzere bunun yanında diğer masraflarda düşük olacağından maliyet avantajı sağlamaktadır. Ayrıca komşu ülkelerin jeopolitik konum bakımından sağladığı diğer avantajlar nedeniyle de ihracat pazarı olarak öncelikli hedeflerin arasında yer almalıdır.

Krugman'a göre (1991) bölgesel serbest ticaret alanları oluşturulmasa veya tercihli ticaret anlaşmaları olmasa bile ülkeler taşımacılık masrafları nedeniyle daha çok komşularıyla ticaret yapmaktadır.

Leamer, Levinsohn(1995) ve Evenett, Keller (2002)'e göre ise komşu ülkeler, diğer tüm durumlar sabitken, kısa mesafeler sebebiyle ticaret maliyetleri düşük olacağından ticari malların büyük çoğunluğunun en kolay yoldan pazara erişimini sağlayacaktır. Taşımacılık masrafları ve coğrafi yakınlığın sağladığı diğer avantajlar nedeniyle ticarete komşu ve yakın çevre ülkeler özellikle gelişmiş ülkeler için önemli bir pazardır.

Türkiye'nin komşu ülkeleri ile ticaretini ele alan çalışmalara göre ise ülkemizin komşu ülkelerle ticaret potansiyeli yüksektir ve gerçekleşen ihracatı bu potansiyeli göz önüne alındığında daha da artırılabilir. Örneğin Suvankulov, Akhmedjonov ve Ogucu (2012) ülkemizin Suriye, Lübnan ve Ürdün ile gerçek karşılıklı ticaretinin tahmin edilen potansiyelinin altında olduğunu ancak bu ülkelere ihracatın daha da artırabileceğini belirtmektedir. Ayrıca Ata'ya (2013) göre Türkiye'nin komşu ülkelere olan ihracatı potansiyelinin altındadır ve ülke grupları açısından karşılaştırıldığında ihracatta en yüksek artış potansiyelinin komşu ülkelere olduğu belirtilmektedir.

2. Metadoloji

Bu çalışma kapsamında Türkiye ile ortak sınıra sahip 12 komşu ülkesinin yapmış olduğu ticaret rakamları incelenmiş gerçekleşen ihracat-ithalat ve ihracat potansiyeli değerlendirilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin komşu ülkelere ihracat-ithalat düzeyi ve politik ilişkilerin bunlara etkisi, komşu ülkelere ihracatının Türkiye'ye kazandırdıkları ve potansiyel olarak kazandırabileceği avantajlar belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada yaşanan politik ve ekonomik krizleri incelemek ile beraber Türkiye ile komşu ülkelerin ilişkileri değerlendirilerek geçmişte yaşanan krizler ve güncel ilişkiler tartışılacaktır. Bu tartışma ışığında Türkiye'nin komşu ülkeleri ile ne sebepler ile krizler yaşadığı ve bunların sonucunda ortaya çıkan ekonomik tablo tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu kapsamda Türkiye İstatistik Kurumu(TÜİK) 2011-2021 yılları arasındaki ihracat ve ithalat verileri değerlendirilmiştir. Türkiye'nin komşu ülkeleri ile yaşamış olduğu siyasi ve ekonomik krizlerin ülkemiz dış ticareti üzerindeki etkilerinin tüm boyutlarıyla ele alınması bu araştırmanın problemi oluşturmaktadır. Türkiye'nin Komşu Ülkeleri ile Yaşadığı Politik-Ekonomik Krizlerin Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi nedir ? Türkiye'nin Komşu Ülkeleri ile Yaşadığı Politik-Ekonomik Krizler Dış Ticaret Üzerinde neden etkilidir ? çalışmanın iki farklı problem cümlesidir. Bu çalışma, Türkiye ile komşu ülkeleri arasındaki krizlerin dış ticaret üzerinde etkisi varsa ne düzeyde olduğunun, dış ticaret üzerinde etkisi yoksa neden olmadığının araştırılması amacıyla yapılmıştır.

Bu araştırma ile ülkelerin yaşamış olduğu politik ve ekonomik ilişki düzeyine bakmak ve krizlerin dış ticaret üzerinde etkisinin olup olmadığı ortaya konulabilecektir. Bu araştırma konuyla ilgili Türkiye'de bundan sonra yapılacak araştırmalara örnek olabilecek niteliktedir.

Kaynaklardan elde edilen bilgi, görüş ve düşünceler varsayım olarak doğru kabul edilmiştir. Bu araştırma, araştırmacının zamanı, bilgi kaynakları, meslek tecrübesi ve maddî imkânlarıyla sınırlıdır. Araştırma alan incelemesine dayanmaktadır. Literatürde yer alan bilimsel kaynaklardan hareketle veriler yorumlanacaktır.

Bu çalışmada ilk bölümde komşu ve çevre ülke kavramlarından bahsedildikten sonra literatür taramasından hareketle söz konusu ülkeler ile politik ve ekonomik durumdan bahsedilecektir. Bu çerçevede alandaki literatür incelenerek, politik ve ekonomik kavramlar değerlendirilecektir. Daha sonraki bölümlerde her bir komşu ülke için ihracat-ithalat verileri ve potansiyelleri incelenerek Türkiye'nin nasıl bir yol izlemesi gerektiği tartışılacaktır. Yorumlayıcı yaklaşım benimsenmiştir. Betimleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmadaki bağımsız değişkenlerin arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin yönü incelenmeye çalışılmıştır.

H0 , Türkiye'nin komşu ülkelerinin yaşamış olduğu politik-ekonomik krizlerin dış ticaret üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur.

H1, Türkiye'nin komşu ülkelerinin yaşamış olduğu politik-ekonomik krizlerin dış ticaret üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Hipotezlerde bağımsız değişken, politik-ekonomik krizler, bağımlı değişken ise, dış ticaret olarak ele alınmıştır.

Araştırmanın evrenini Türkiye ile dış ticaret yapan tüm ülkeler oluşturmaktadır. Çalışma evreni ise, Türkiye ile dış ticaret yapan çevre ve komşu ülkelerdir. Örneklem ise, Türkiye ile dış ticaret yapan komşu ülkeler olarak belirlenmiştir. Güdümlü örneklem seçim tekniği ile belirlenmiştir. Örneklem 12 komşu ülkeden oluşmaktadır. (İran, Azerbaycan, Suriye, Gürcistan, Irak, Bulgaristan, KKTC, Yunanistan, Ukrayna, Ermenistan, Romanya, Rusya Federasyonu)

Bu çalışmada, veri toplama aracı olarak ikincil veri kaynaklarından yararlanılmıştır. Tez, makale, dergi vs. literatüre dair kaynaklar incelenmiştir.

3. Analiz

3.1 Türkiye'nin Uluslararası Siyasi İlişkileri

Son dönemlerde dünyada yaşanan gelişmeleri yakından takip eden ve zaman zaman almış olduğu kararlar ile gündem oluşturan Türkiye, uluslararası siyasette belirleyici aktör haline gelmiş ve temel dış politikanın ötesinde bir konumda yer almaktadır.

Gelişmekte olan piyasası ile Avrupa ülkelerinde rekabet edebilir düzeye ulaşmış ve Ortadoğu ülkeleri arasında model ülke olarak anılmıştır. Dış politikada daha etkin ve katılımcı bir rol sergiledikçe köprü ülke olmanın ötesinde merkez ülke olarak tanımlanmaya başlanan Türkiye, çok yönlü dış politika ile komşularla sıfır problem stratejisini esas alarak (Davutoğlu, 2008: 77-96) Ortadoğu'ya yönelik siyasal girişimlerini hızlandırmıştır.

Coğrafi konumu ve ortak tarihi değerleri sayesinde Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerinde Batılı ülkelere göre daha avantajlı konumda bulunan Türkiye, bölgede önemi artan ülke haline gelmiştir. Bölgesel kriz durumlarında Türkiye'nin arabuluculuğu aranmakta ve Türkiye'nin katkısıyla birbirine düşman ülkeler bir araya gelerek çözüm üretilebilmektedir (Uslu, 2010: 174). Bu da Türkiye'yi hem siyasal hem de ekonomik anlamda bölgesel güç haline getirmektedir.

3.2 Türkiye'nin Uluslararası Ticari İlişkileri

Türkiye'nin dış ticareti, ülkelere ve bölgelere göre değişiklik göstermekle birlikte, sadece Ortadoğu ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini incelediğimizde; bu ülkelerin siyasi sorunları dolayısıyla ekonomiye yeterince ağırlık vermemeleri, ödeme güçlüklerinin bulunması, ithalatlarının sınırlı olması ve Türk ihraç ürünlerini yeterince tanımamaları gibi nedenlerle söz konusu ülkelere dış ticaretimiz yetersiz kalmıştır (Güçlü, mfa.gov.tr, 2002).

Türkiye'nin dış ticaretini etkileyen önemli faktörlerden biri ise, gelişmiş ülkelerin çevrelerindeki ülkelerin politik ve ekonomik açıdan daha iyi durumda olmasına rağmen, Türkiye'ye komşu ülkelerin ekonomik ve siyasi sorunlar içerisinde olmasıdır. Ayrıca, Avrupa Birliği ülkelerinin birlik içi ticaretinin % 70'ler, Asya ülkelerinde ve Kuzey Amerika bölgesinde bölge içi ticaretin % 40'lar düzeyinde olmasına kıyasla Türkiye'nin çevre ülkeler ile ticareti sınırlı kalmıştır (Kılıçkaya, mfa.gov.tr, 2004).

3.3 Türkiye'nin Komşu Ülke Sınıflandırmaları

Tarihsel süreçte Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerini geliştirmeye yönelik birçok strateji geliştirilmiştir. Ülkemizde uygulanan Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti

Geliştirme Stratejisinde komşu ülkeler ‘komşu ülkeler/önhat ülkeleri’ ve ‘çevre ülkeler’ olmak üzere iki grupta tanımlanmıştır.

Bu açıdan değerlendirildiğinde Komşu Ülkeler /Ön Hat Ülkeleri tanımı Türkiye ile sınırları ortak olan yani başka bir ülke üzerinden geçmeden direkt karayolu veya denizyolu ile ülkemizle ortak sınırları olan ülkeleri kapsamaktadır. Bu tanıma uyan ülkeler; İran, Azerbaycan, Suriye, Gürcistan, Irak, Bulgaristan, KKTC, Yunanistan, Ukrayna, Ermenistan, Romanya, Rusya Federasyonudur(Kılıçkaya, 2018).

Çevre Ülkeler olarak sınıflandırılan ülkeler, ise Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Suudi Arabistan, Ürdün, Arnavutluk, İsrail, Lübnan, Mısır, Makedonya, Moldovadır (Kılıçkaya, 2018). Ülkemizle sınırları ortak olan komşu ülkelerin dışında sınırları ortak olmasa da coğrafi açıdan yakın olan 13 çevre ülke bulunmaktadır. Türkiye’nin çevre ülkelerle yakınlıkları nedeniyle ülkemizle kültürel açıdan benzerlikleri bulunmaktadır. Bu noktada çevre ülkelerle de ticari ilişkileri geliştirmek büyük bir önem arz etmektedir.

4. Bulgular

TÜİK verilerine göre ülkemizin 2011 yılından 2021 yılına kadar gerçekleştirdiği toplam ihracatta komşu ülkelerin payı yüzde 15 ile yüzde 26 arasında değişmektedir. İthalatta ise yüzde 14 ile yüzde 22 arasında değişen verilere ulaşmak mümkündür. Türkiye 2021 yılında yaklaşık 225 milyar 215 milyon dolar olan ihracatının yaklaşık yüzde 18,74’ü ve aynı yıl yaklaşık 271 milyar 426 milyon dolar olan ithalatının yaklaşık yüzde 18’i komşu ülkeler ile gerçekleştirilmiştir. 2021 yılında oniki komşu ülkeye yapılan ihracatın değeri yaklaşık olarak 42.2 milyar dolar, ithalatın değeri ise 47.6 milyar dolardır. Türkiye’nin toplam ihracatında komşu ülkelerin payı en çok 2012 yılında yüzde 26,36 seviyelerini görmüştür. Toplam ithalatında ise komşu ülkelerin payı en çok yine aynı yıl yüzde 21,65 olmuştur.

Komşu ülkeler ile ticaret verilerini incelediğimizde; Suriye’nin en çok ithalat yaptığı ilk üç sırada yer alan ülkelere birinin Türkiye olduğu görülmektedir. Ancak bölgedeki iç

savaş Suriye ile ticaretimizi olumsuz etkilemiştir. Hem Suriye hem de Irak'taki olaylarda İran ve Türkiye birbirlerine karşı konumlanmıştır. Türkiye'nin toplam ihracatının yaklaşık yüzde 7-8'i Irak'a yapılmaktadır. Rusya ile ticari ilişkilerimiz ise uçak krizi ve son dönemde yaşanan siyasi gerilimler, vize muafiyetinin askıya alınması vs. dış ticaretin daralmasına neden olmuştur. Yunanistan ile ilişkilerimiz değerlendirildiğinde ise Türkiye ile Yunanistan arasındaki ikili ticari ilişkiler son on yılda 15 kat artış göstermiştir. Bulgaristan ise Türkiye'nin Avrupa'ya açılan kapısı olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'nin Romanya'ya ihracatı ise 3 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Türkiye Azerbaycan arasındaki ikili işbirliği ise enerji alanını kapsamaktadır. Ülkemizin Gürcistan ve Ermenistan ile olan ihracat ve ithalatında ise son yıllarda büyük bir artış olmamıştır. KKTC'ye ise yıllık 1 milyar doların üzerinde ihracat yapılmaktadır. Türkiye'den Ukrayna'ya yapılan ihracat ise ilgili yedi yılda ortalama olarak 1 milyar 598 milyon dolar düzeylerinde gerçekleşmiştir (TÜİK,2018)

Türkiye komşu ülkeler içerisinde en çok ticareti Rusya ile daha sonra ise Irak ve İran ile gerçekleştirmektedir. Türkiye'nin komşu ülkelerle ticaretinin toplam ticaret içerisindeki oranı ise yaklaşık olarak yüzde 19'dur.

Yalnızca komşu ülkelerle olan ticareti değil hem komşu hemde çevre ülkelerle olan ticaretin toplam ticareti içerisindeki oranları ile değerlendirildiğinde ise ülkemizin toplam ticaretinin yaklaşık yüzde 28'i komşu ve çevre ülkelerle yapılan ticaretten oluşmaktadır.

Tablo 1: Türkiye'nin Komşu Ülkelere İhracatı, Toplam İhracatı ve Payı

Yıllar	Türkiye'nin Toplam İhracatı	Türkiye'nin 12 Komşu Ülkeye Toplam İhracatı	12 Komşu Ülkenin Toplam İhracat içerisindeki Yüzdelik Payı
2021	\$225.214.458	\$42.214.282	18,74%
2020	\$169.637.755	\$32.323.346	19,05%
2019	\$180.832.722	\$34.651.030	19,16%
2018	\$167.920.613	\$29.630.342	17,65%
2017	\$156.992.940	\$29.019.829	18,48%
2016	\$142.529.584	\$26.761.626	18,78%
2015	\$143.838.871	\$26.831.701	18,65%
2014	\$157.610.158	\$36.347.812	23,06%
2013	\$151.802.637	\$37.667.591	24,81%
2012	\$152.461.737	\$40.181.356	26,36%
2011	\$134.906.869	\$21.546.072	15,97%

Kaynak: TÜİK verileriyle komşu ülkelere ihracat değeri tarafımda hesaplanmıştır

Tablo 2: Türkiye'nin Komşu Ülkelere İthalatı, Toplam İthalatı ve Payı

Yıllar	Türkiye'nin Toplam İthalatı	Türkiye'nin 12 Komşu Ülkeye Toplam İthalatı	12 Komşu Ülkenin Toplam İthalat içerisindeki Yüzdelik Payı
2021	\$271.425.553	\$47.647.347	17,55%
2020	\$219.516.807	\$37.118.345	16,91%
2019	\$210.345.203	\$39.624.093	18,84%
2018	\$223.047.094	\$40.792.295	18,29%
2017	\$233.799.651	\$39.142.902	16,74%
2016	\$198.618.235	\$29.392.511	14,80%
2015	\$207.234.358	\$42.420.896	20,47%
2014	\$242.177.117	\$50.382.468	20,80%
2013	\$251.661.250	\$52.916.770	21,03%
2012	\$236.545.140	\$51.219.512	21,65%
2011	\$240.841.676	\$48.448.037	20,12%

Kaynak: TÜİK verileriyle komşu ülkelere ithalat değeri tarafımda hesaplanmıştır

Türkiye'nin son 7 yılda ortalama 169 milyar dolar olan ihracatında komşu ülkelere ihracat değeri 27 milyar dolar ile 40 milyar dolar, ortalama 223 milyar dolar olan ithalatında komşu ülkelere ithalat değeri 29 milyar dolar ile 48 milyar dolar arasındadır.

4.1 Suriye

Genel itibariyle Türkiye ve Suriye arasındaki siyasi sorunlar; geçmişten süregelen Hatay sorunu, teröre destek sorunu ve su sorunları olmuştur. Bu durum her ne kadar ekonomik ilişkilere etki etse de Türkiye ile Suriye arasında gelişen ticari ilişkilerde, 2000'li yıllara kadar istatistiklere yansımaya değer olmayan fakat önemlilik arz eden sınır ve bavul ticareti de dikkate alındığında, Suriye dış ticaretinde Türkiye önemli bir yer almaktaydı ve ihracatın büyük bir kısmı özel sektöre yapılmaktaydı. Nitekim, Suriyeli firmalar Türkiye'nin sanayileşme düzeyini bilmekte, malların kalitesini, standartlarını beğenmekte ve fiyatları cazip bulmaktaydılar. Bu anlamda coğrafi yakınlık ve iki ülke toplumu arasındaki derin tarihi ilişkiler, ticari ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır (İZTO, 2006: 8).

Suriye ile ilişkilerin 2011 yılı öncesi döneme kadar; kültürel, ticari, diplomatik, politik, bölgesel sorunlar karşısında ortak politikalar, çözümler ve güvenlik yaklaşımları boyutunda karşılıklı bağımlılık ve entegrasyon temelinde derinleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Nitekim, 2003 öncesi dönemde yaklaşık 200 milyon dolar olan ticaret hacmi, 2004 yılında imzalanan ve 2007 yılında yürürlüğe giren Serbest Ticaret Antlaşmasının (STA) etkisiyle de 2008 yılında yaklaşık 1,4 milyar dolara çıkmış, 2010 yılında Türkiye'nin %8,9'luk büyümesine paralel olarak, Suriye ile dış ticaret hacmi 2.3 milyar dolara yükselmiştir. Suriye ile imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması'nın yürürlüğe girmesinin ardından Türkiye'nin, Suriye'ye ihracatı % 40, Suriye'nin Türkiye'ye ihracatı ise %25 oranında artmış bulunmaktaydı ve bu miktarın 2012'de 5 milyar dolara çıkartılmasına dönük çalışmalar başlatılmıştı (Ayhan, Basılğan ve Algan, 2012: 19). Ancak 2012 yılı hedefleri politik ve ekonomik sorunlar nedeniyle gerçekleşemedi.

Tablo 3 : Türkiye'nin Suriye'ye İhracatı ve İthalatı

Yıllar	İhracat Değeri (\$)	Yıllar	İthalat Değeri (\$)
2021	2.108.339	2021	187.102
2020	1.595.593	2020	246.874
2019	1.730.691	2019	117.716
2018	1.345.071	2018	69.388
2017	1.363.000	2017	70.560
2016	1.322.000	2016	65.388
2015	1.522.000	2015	51.506
2014	1.803.000	2014	115.498
2013	1.024.000	2013	84.909
2012	498.000	2012	67.448
2011	1.609.000	2011	336.646

*Kaynak: * TÜİK*

4.2 İran

Dünya kesinleşmiş ham petrol rezervlerinin %11,5'ine sahip olan İran; Suudi Arabistan ve Kanada'nın ardından dünyanın en büyük 3. petrol üreticisidir. Doğalgaz rezervleri açısından da Rusya'nın ardından 2. sırada yer almaktadır. İran'ın ihracat gelirlerinin %80-90'ı, bütçe gelirlerinin ise %40-50'si petrolden elde edilmektedir (Azhdargharehaghajı, 2013: 13). Türkiye-İran ticari ilişkileri yüksek bir seviyede enerji sektörüne dayalı gerçekleşmektedir. Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkilerdeki istikrarsızlık ve uzun süren siyasi sorunlar ilişkilerin gelişmesine engel olmuştur. Son dönem nükleer çalışmaları nedeniyle ambargo uygulanan İran ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiler gerileme göstermiştir.

İkili ekonomik ilişkilerin gelişmesine sebebiyet veren durumlar enerji ihtiyacı sonucu Türkiye'nin İran ile işbirliği içerisinde girmesi ve bu hususta ikili ekonomik ilişkileri geliştirmesi olmuştur.

Tablo 4 :Türkiye'nin İran'a İhracatı ve İthalatı

Yıllar	İhracat Değeri (\$)	Yıllar	İthalat Değeri (\$)
2021	2.770.743	2021	2.823.678
2020	2.253.118	2020	1.192.718
2019	2.737.240	2019	3.608.219
2018	2.393.298	2018	6.931.258
2017	3.259.270	2017	7.492.104
2016	4.966.176	2016	4.699.777
2015	3.664.228	2015	6.096.254
2014	3.886.190	2014	9.833.290
2013	4.192.511	2013	10.383.217
2012	9.921.602	2012	11.964.779
2011	3.589.635	2011	12.461.532

*Kaynak:*TÜİK*

4.3 Irak

Irak, 1990 yılındaki Birinci Körfez Savaşı öncesine kadar yaklaşık bir milyar dolarlık ihracat ile ülkemizin en yoğun ekonomik ve ticari ilişkiler içinde bulunduğu ülkeler arasında yer alırken, savaş sonrası uygulanan ekonomik ambargo kararı, ekonomik ve ticari ilişkilerin durmasına yol açmış, ihracatın 215 milyon dolara kadar düşmesine neden olmuştur. Aynı şekilde, bu durum Irak'tan yapılan ithalatı da petrol fiyatlarının artması nedeniyle olumsuz etkilemiş ve Türkiye kriz dönemi boyunca ithalatı için fazladan bir milyar dolar ödeme yapmak zorunda kalmıştır (Adil, Aktaş, 2003: 4-16).

2003 yılında Irak'a gerçekleştirilen askeri müdahaleden sonra ülkemizle olan ilişkiler ileri seviyeye taşınmıştır. Irak'a uygulanan ekonomik ambargonun askeri müdahaleden sonra kaldırılmasıyla bölge canlanmış ve Türkiye'den özellikle inşaat ve müteahhitlik sektöründe faaliyet gösteren şirketler Irak'ın yeniden yapılanması çalışmalarında faaliyetler göstermiştir. TÜİK verilerine göre Irak ülkemizin 2018 verilerine göre en büyük dördüncü ihracat pazarıdır. Irak'a yapılan ihracat ülkemizin ihracatının yaklaşık yüzde 7-8'ini oluşturmaktadır. (Coşkun Özer, A, 2019)

Türkiye ve Irak arasındaki ticaret, siyasi ilişkiler ve uluslararası konjonktür çerçevesinde etki görmüş ve son dönemde Ortadoğu’da beliren Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) Örgütü’nün yapmış olduğu faaliyetler Suriye ve Irak ile olan ticarete 2015-2018 yılları arasında gerilemeye sebebiyet vermiştir.

Tablo 5:Türkiye’nin Irak’a İhracatı ve İthalatı

Yıllar	İhracat Değeri (\$)	Yıllar	İthalat Değeri (\$)
2021	11.125.650	2021	1.664.100
2020	9.142.047	2020	8.201.651
2019	10.223.292	2019	2.678.193
2018	8.350.136	2018	1.420.433
2017	9.054.612	2017	1.527.573
2016	7.636.670	2016	836.298
2015	8.550.947	2015	296.505
2014	10.887.826	2014	268.544
2013	11.948.945	2013	145.684
2012	10.822.144	2012	149.328
2011	8.310.130	2011	86.753

Kaynak: TÜİK

4.4 Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

Türkiye, Yunanistan ve İngiltere’nin garantör devlet gözetimi altında kurulan ‘Kıbrıs Cumhuriyeti’; Kıbrıs Rum kesiminin Türk kesimi üzerindeki baskılarını artırmasıyla ancak 1963’e kadar varlığını devam ettirebilmiştir. Türkiye’nin ‘Garantör Devlet’ statüsüyle gerçekleştirdiği 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında ikiye bölünmüş, 1983 yılında da Ada’nın kuzeyinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) adıyla bağımsız bir Türk Devleti kurulmuştur. Bu oluşum ‘Kıbrıs Sorunu’ olarak isimlendirilen, ekonomik ve siyasi boyutları ağırlıklı olan gelişmeleri uluslararası platforma taşımıştır.

Türk ve Kıbrıs Türk halkları arasında var olan güçlü tarihi, kültürel ve din, dil, ırk birliği bağları Türkiye Cumhuriyeti ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti devletleri arasındaki ilişkilere haliyle güçlü ve yapıcı bir şekilde yansımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti ile KKTC arasındaki ikili ilişkileri en geneliyle, birbirlerinin her alandaki

çıkar ve haklarını koruyup, gözetim ve ilerlemesi için gerekli her türlü desteği sağlayan doğal müttefikler olarak özetlemek mümkündür.

Ülkemiz ile KKTC arasındaki ilişkilerde ise kurumsallaşma hedeflenmektedir. Tarihsel süreçten bu yana ikili ekonomik ve ticari ilişkiler yapılan anlaşmalar ile birlikte gelişme göstermiştir. İlgili yıllardaki ülkemizin ihracatını değerlendirdiğimizde ise TÜİK verilerine göre ülkemiz firmalarından KKTC'ye yıllık 1 milyar doların üzerinde ihracat gerçekleştirilmektedir.(Coşkun Özer, A, 2019)

Tablo 6: Türkiye'nin KKTC'ye İhracatı ve İthalatı

Yıllar	İhracat Değeri (\$)	Yıllar	İthalat Değeri (\$)
2021	1.238.381	2021	120.566
2020	859.850	2020	80.082
2019	1.298.165	2019	62.465
2018	1.226.096	2018	67.834
2017	1.097.257	2017	66.756
2016	906.954	2016	64.519
2015	1.005.731	2015	69.368
2014	1.195.264	2014	79.708
2013	1.117.347	2013	66.565
2012	1.009.588	2012	75.519
2011	1.022.660	2011	81.014

Kaynak: TÜİK

4.5 Rusya

Türkiye ile Rusya arasında yüzyıllardır süren ilişkiler içinde çeşitli inişler ve çıkışlar yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nin 1990'ların başında dağılması ile başlayan tek kutuplu dünya dönemi, Yeni Avrasyacı Vladimir Putin'in başkanlığa seçilmesi ile sona ermiştir. 2015 yılında yaşanan uçak krizinin ardından gerileyen ikili ticari ilişkiler daha sonradan düzelmiştir. İki ülke arasında Türk Akımı Doğalgaz boru Hattı Projesi ve Akkuyu Nükleer Güç Santrali inşaatı projeleri önemli projelerdendir. Türk Akımının Türkiye'ye doğalgaz tedarik edecek ilk hattı derin deniz kesimi 2018 yılında tamamlanmıştır.

Süreç içerisinde küresel ekonomik krizin yaşandığı 2008, Rusya Federasyonu’nun Kırım’ı ilhak etmesine bağlı olarak batılı ülkelerin ekonomik yaptırımları uygulamaya başladığı 2014 ve Rusya Federasyonu tarafından uçak krizine bağlı olarak uygulanılmaya başlanan ekonomik yaptırımların etkili olduğu 2015 yılları kırılma noktalarını oluşturmaktadır. TÜİK verilerine göre Rusya’ya ihracatımız 2016 yılında 2015 yılına göre yüzde 51.7 azalmış ve 1.733 milyar dolara gerilemiştir. İthalatımız ise bir önceki yıla kıyasla yüzde 25.7 azalarak 15.16 milyar dolara gerilemiştir. (TÜİK,2015, 2017).

Türkiye’ye karşı Rusya Federasyonu tarafından uygulanan yaptırımlar iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri olumsuz yönde etkilemiş ve politik gerilim yaratmıştır. 2017 yılı itibariyle belirli ürünlerde uygulanan ithalat yasağı kaldırılmıştır. Bu çerçevede, 2017 yılının ikinci yarısından itibaren yeniden yoğun bir ikili diyalog tesis edilmiş bulunmaktadır. Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında turizm alanında mevcut işbirliği, ikili ilişkilerin bir diğer önemli veçhesini oluşturmaktadır. 2017’de ülkemize gelen Rus turist sayısındaki 4,7 milyonluk rekor, 2018 yılında 5,9 milyon ile yenilenmiştir. Rus vatandaşları ülkemizi ziyaret eden yabancı turistler arasında son iki yıldır ilk sırada yer almaktadır.(Dışişleri Bakanlığı, Türkiye-Rusya İlişkileri,2018)

Tablo 7: Türkiye’nin Rusya’ya İhracatı ve İthalatı

Yıllar	İhracat Değeri (\$)	Yıllar	İthalat Değeri (\$)
2021	5.774.392	2021	28.959.361
2020	4.506.681	2020	17.829.309
2019	4.152.137	2019	23.115.236
2018	3.401.194	2018	21.989.574
2017	2.734.316	2017	19.514.094
2016	1.732.954	2016	15.162.386
2015	3.589.464	2015	25.288.597
2014	5.943.014	2014	25.064.214
2013	6.964.209	2013	26.625.286
2012	6.680.777	2012	23.952.914
2011	5.992.633	2011	21.600.641

Kaynak:TÜİK

4.6 Yunanistan

Türkiye Yunanistan ilişkileri tarihten bugüne çeşitli dinamikler çerçevesinde şekillenmiştir. İlk olarak tarafların tarih boyunca birbirlerine bakış açısı, güvensizlik ve ön yargıları dikkat çekmektedir. Kara ve uzun bir deniz sınırını paylaşan iki komşu ülke arasındaki ilişkiler bir yandan tarihi unsurların ve Kıbrıs sorununun, öte yandan Ege Denizi'nin coğrafi yapısının etkisi altındadır. Türk ve Yunan ulusları yaklaşık on yüzyıldan beri aynı coğrafyada birlikte ve komşu olarak yaşamaktadır. Bu birliktelik ve coğrafi yakınlık iki ulus arasında birçok benzerliğin zaman içinde ön plana çıkmasını sağlamıştır. Ancak bu uzun tarihi geçmiş iki ulus arasında ciddi bir güvensizliğin de varlık sebebidir.

Kıbrıs Meselesine ilişkin sorunlar veya uyuşmazlıklar, Türkiye ve Yunanistan hatta Avrupa Birliği içindeki konsensüslerin daimi bir dostluk, istikrar ve işbirliği temelinde gelişmesine engel teşkil eden konuların başında gelmektedir.

Tarihsel Süreçte sık sık karşı karşıya gelen bu iki ülkenin en büyük sorunlarından biri karasuları sorunudur. Ekonomik, mali veya demokratik sorunlar da elbette önemli olmakla birlikte Türkiye-AB ilişkilerinin Yunan ve Rum faktörlerinin ipoteği altında olduğu fevkalade açık bir konudur. Türkiye'nin AB'ye tam üyelik başvurusu sürecinde Yunanistan'ın tepkisi ise gecikmemiştir. O dönem Yunan yetkilileri Türkiye'nin üyeliğine bakışlarının olumsuz olduğunu dile getirmişlerdir. Sebep olarak ise, Ege ve Kıbrıs sorunları başta olmak üzere iki ülke arasında yaşanan sorunlarda Türkiye'nin tutumunu göstermişlerdir. (Bayramoğlu, 1987)

Türkiye Yunanistan ilişkileri değerlendirildiğinde son yıllarda gelişme göstermiştir. Turizm, ticaret enerji gibi alanlarda ticari ilişkiler bulunmaktadır. Yunanistan'a ihracatımızda demir çelik, elektrikli makine ve cihazlar, tekstil ürünleri önemli yer tutmaktadır ve yıllık ihracatımız 1 milyar 400 milyon dolar üzerindedir(TÜİK,2015)

Tablo 8: Türkiye'nin Yunanistan'a İhracatı ve İthalatı

Yıllar	İhracat Değeri (\$)	Yıllar	İthalat Değeri (\$)
--------	---------------------	--------	---------------------

2021	3.118.900	2021	2.162.133
2020	1.799.836	2020	1.320.976
2019	2.245.318	2019	1.474.999
2018	2.089.052	2018	2.104.900
2017	1.662.638	2017	1.833.068
2016	1.427.206	2016	1.187.058
2015	1.400.562	2015	1.860.935
2014	1.536.658	2014	4.043.839
2013	1.437.443	2013	4.206.020
2012	1.401.401	2012	3.539.869
2011	1.553.312	2011	2.568.826

Kaynak: TÜİK

4.7 Bulgaristan

Türkiye ile Bulgaristan dost, komşu ve müttefik iki ülkedir. Bulgaristan'ın demokrasiye ve serbest piyasa ekonomisine geçişiyle ilişkiler gelişme kaydetmiş ve iki ülke arasında temaslar artmıştır. Bulgaristan'ın önemli ticaret ortaklarından biri Türkiye'dir. Bulgaristan ülkemizin Avrupa ile ticaretinde üs olarak kullanılmaktadır. Karayolu ile Avrupa'ya ticaretin çoğunluğu Bulgaristan üzerinden gerçekleşmektedir. İlişkilerimizin en önemli unsurlarından biri Bulgaristan'da yaşayan soydaşlarımızdır. Bulgaristan'daki ulusal Türk azınlığın sayısı resmi verilere (2011 nüfus sayımı) göre 588.318. olup, toplam nüfusun yaklaşık %8.8'idir. Bulgaristan'ın dış ticaretinde Türkiye'nin payı % 8 oranındadır.

Tablo 9: Türkiye'nin Bulgaristan'a İhracatı ve İthalatı

Yıllar	İhracat Değeri (\$)	Yıllar	İthalat Değeri (\$)
2021	3.953.436	2021	2.545.472
2020	2.634.444	2020	2.124.162
2019	2.668.230	2019	2.384.901
2018	2.670.166	2018	2.501.393
2017	2.803.182	2017	2.773.127
2016	2.383.500	2016	2.142.523
2015	1.676.148	2015	2.254.180
2014	2.040.157	2014	2.846.185

2013	1.971.247	2013	2.760.303
2012	1.684.989	2012	2.753.650
2011	1.622.777	2011	2.474.621

Kaynak: TÜİK

4.8 Romanya

Ülkemizle Romanya arasında kökleri tarihe dayanan güçlü siyasi, ekonomik, kültürel ve insani bağlar bulunmaktadır. Romanya’yla ilişkilerimiz üst düzeyde var olan yakın diyalog ve dostluk ilişkileri çerçevesinde sürdürülmektedir.

Ülkemizin Romanya ile ekonomik ve ticari ilişkilerini değerlendirdiğimizde Balkanlarda ülkemiz ve Romanya en büyük ticaret ortağıdır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2015 yılında 5,4 milyar dolardır, bunun 2.8 milyar dolarını Romanya’ya yapılan ihracat, 2,6 milyar dolarını ise Romanya’dan yapılan ithalat oluşturmaktadır. Romanya’ya ihracatımız 2014 yılında 3 milyar doların üzerindedir. İkili ticaret hacmi açısından değerlendirildiğinde, 2014 yılı ile kıyaslandığında 2015 yılında ikili ticaret hacmimizde %15’lik bir düşüş yaşanmıştır. 2016 yılında 2 milyar 671 milyon dolar olan ihracatımız 2017 yılında 3 milyar 139 milyon dolara ulaşmıştır. (Ticaret Bakanlığı,2018)

Tablo 10: Türkiye’nin Romanya’ya İhracatı ve İthalatı

Yıllar	İhracat Değeri (\$)	Yıllar	İthalat Değeri (\$)
2021	5.175.021	2021	3.434.434
2020	3.893.981	2020	2.769.253
2019	4.073.075	2019	2.770.908
2018	3.873.191	2018	2.447.471
2017	3.139.188	2017	2.480.196
2016	2.671.249	2016	2.195.728
2015	2.815.642	2015	2.598.908
2014	3.008.011	2014	3.363.233
2013	2.616.313	2013	3.592.568
2012	2.495.427	2012	3.801.297
2011	2.878.760	2011	3.449.195

Kaynak: TÜİK

4.9 Azerbaycan

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri çok boyutlu bir niteliğe ve farklı yönler itibariyle derinliğe sahiptir. Bu çok boyutluluğun önemli yönlerinden birisini de ikili ekonomik ilişkiler teşkil etmektedir. Türkiye'nin Azerbaycan'da petrol dışı sektörde, Azerbaycan'ın ise Türkiye'de enerji sektöründeki yatırımları iki ülke yetkilileri ve uzmanlar tarafından özellikle vurgulanmaktadır. İki ülke arasında imzalanan stratejik ortaklık ve karşılıklı yardıma ilişkin anlaşmayla ikili ilişkiler tüm alanlarda olduğu gibi ekonomik alanda da farklı bir boyuta taşınmıştır. Türkiye, Azerbaycan'ın en büyük dış ticaret ortaklıklarından birisidir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi genellikle artış sergilemiş, 1992 yılında yaklaşık iki yüz milyon dolardan, 2016 yılı sonu itibariyle yaklaşık iki buçuk milyar dolara kadar yükselmiştir. İkili ticaret hacminin yükseldiği bazı dönemlerde Türkiye'de ve Azerbaycan'da yaşanan devalüasyonlar ikili ticaret hacminin ABD doları üzerinden azalmasına neden olmuştur. İki ülke arasındaki en önemli ticari ilişki Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı'dır. 1.768 km uzunluğundaki BTC Boru hattı 2006 yılında açılmıştır. Azerbaycan Bakü yakınlarındaki Sangaçal terminalinden gelen petrol, Gürcistan üzerinden Türkiye'deki Ceyhan limanına aktarılmakta ve buradan petrol Batı'ya gönderilmektedir. (ASLANLI, 2019)

Azerbaycan ve Türkiye arasında imzalanan stratejik ortaklık ve karşılıklı yardıma ilişkin anlaşmayla ikili ilişkiler tüm alanlarda olduğu gibi ekonomik alanda da farklı bir boyuta taşınmıştır. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki tek kara bağlantısını oluşturan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, ülkemizin Azerbaycan'la ikili ilişkileri açısından ayrı bir yer tutmakta olup, Azerbaycan halkı ile doğrudan bağlantı noktamızı oluşturmaktadır. (Dışişleri Bakanlığı, Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, 2018)

Tablo 11: Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatı ve İthalatı

Yıllar	İhracat Değeri (\$)	Yıllar	İthalat Değeri (\$)
2021	2.342.789	2021	751.290
2020	2.085.340	2020	410.710
2019	1.788.397	2019	411.022
2018	1.474.596	2018	378.734
2017	1.356.999	2017	350.870
2016	1.285.127	2016	278.131
2015	1.898.715	2015	232.376
2014	2.874.608	2014	291.283
2013	2.960.371	2013	333.748
2012	2.584.671	2012	339.936
2011	2.063.996	2011	262.263

Kaynak: TÜİK

4.10 Gürcistan

Türkiye ile Gürcistan arasındaki ilişkiler stratejik düzeydedir. Ülkemiz 2007 yılından beri Gürcistan'ın en büyük ticaret ortağı durumundadır. Gürcistan'a en çok doğrudan yatırım yapan ülkeler arasında da Türkiye ilk sıralarda gelmektedir. Diğer yandan, iki ülke arasında 31 Mayıs 2011 tarihinde imzalanan ve 10 Aralık 2011 tarihinde yürürlüğe giren bir protokol uyarınca, iki ülke vatandaşları birbirlerinin ülkelerine sadece kimlik belgeleri ile seyahat edebilmektedirler. Gürcistan arasındaki ilişkilerin daha da geliştirilmesi amacıyla, iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) mekanizması kurulmuştur. Türkiye- Gürcistan-Azerbaycan ve Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan-İran Üçlü ve Dörtlü Toplantılar süreci, bölgesel istikrar, barış ve refaha katkı sağlayan önemli mekanizmalardır.(Dışişleri Bakanlığı, Türkiye- Gürcistan İlişkileri,2018)

Enerji alanında Gürcistan ülkemiz ile işbirliğine önem vermektedir. Türkiye Hazar enerji kaynaklarının Batı'ya ulaştırılması konusunda transit ülkedir. Gürcistan açısından enerji nakil hatları alanında işbirliği ülkenin geleceğini açısından hayati bir öneme sahiptir. Bununla birlikte Gürcistan'ın kendi enerji ihtiyacında da Türkiye önem

taşımaktadır.(Türkiye Gürcistan İlişkileri, İşbirliği Alanları, Sorunlar ve Çözüm Önerileri 2, 2013).

Tablo 12: Türkiye'nin Gürcistan'a İhracatı ve İthalatı

Yıllar	İhracat Değeri (\$)	Yıllar	İthalat Değeri (\$)
2021	1.703.745	2021	470.851
2020	1.461.257	2020	348.884
2019	1.578.014	2019	272.350
2018	1.315.234	2018	233.872
2017	1.208.645	2017	215.276
2016	1.176.634	2016	211.680
2015	1.109.018	2015	223.107
2014	1.443.790	2014	232.596
2013	1.245.917	2013	201.738
2012	1.253.309	2012	180.351
2011	1.092.321	2011	314.352

Kaynak: TÜİK

4.11 Ermenistan

Türkiye, Ermenistan'ın bağımsızlığını 16 Aralık 1991 tarihinde tanımış ve bağımsızlığını müteakip ciddi ekonomik problemler yaşayan bu ülkeye insani yardımda bulunmuş; Ermenistan'ın bölgesel kuruluşlar, uluslararası toplum ve Batılı kurumlarla bütünleşmesi yönünde çaba harcamıştır. Bu çerçevede Ermenistan, Türkiye tarafından Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne (KEİ) kurucu üye olarak davet edilmiştir. Ancak, bugüne kadar Ermenistan'la diplomatik ilişki tesis edilmesi ve ikili ilişkilerin gelişmesi için uygun koşullar oluşmamıştır.

Ermenistan'ın, 1993 yılında Azerbaycan'ın Kelbecer bölgesini işgal etmesi üzerine, ülkemizden Ermenistan'a doğrudan ticaret sona erdirilmiş; iki ülke arasındaki sınır kapatılarak kara/demiryolu ve havayolu bağlantıları kesilmiştir.(Dışişleri Bakanlığı, Türkiye-Ermenistan İlişkileri,2018)

Diğer taraftan, Türkiye şimdiye kadar Ermenistan'la ilişkileri normalleştirmeye yönelik, iyi niyet ve kararlılığının göstergesi olarak kendi inisiyatifi ile tek taraflı birçok güven

artırıcı önlemleri hayata geçirmiştir. Ancak, Ermenistan'dan aynı yapıcı yaklaşım görülememektedir.

Öte yandan, Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinde ilerleme kaydedilmediği sürece, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde kaydedilecek bir ilerleme tek başına yeterli ve kalıcı olmayacaktır.(Dışişleri Bakanlığı, Türkiye-Ermenistan İlişkileri,2018)

Tablo 13:Türkiye'nin Ermenistan'a İhracatı ve İthalatı

Yıllar	İhracat Değeri (\$)	Yıllar	İthalat Değeri (\$)
2021	2.342	2021	3.684
2020	872	2020	3.352
2019	19	2019	2.665
2018	7	2018	1.957
2017	13	2017	2.145
2016	1	2016	1.386
2015	-	2015	988
2014	-	2014	1.465
2013	83	2013	399
2012	241	2012	222
2011	218	2011	133

Kaynak: TÜİK

4.12 Ukrayna

Türkiye, Ukrayna'nın bağımsızlığını 16 Aralık 1991 tarihinde tanımış, diplomatik ilişkiler 3 Şubat 1992 tarihinde tesis edilmiştir. Türkiye'nin Ukrayna'nın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkelerden biri olması, ekonomik olarak iki ülkenin birbirlerini tamamlaması ve bölge siyasetlerinin örtüşmesi, Türkiye-Ukrayna ilişkilerinin gelişmesinin başlıca sebepleridir. Türkiye-Ukrayna ilişkileri 2011 yılında kurulan Yüksek Düzeyli Stratejik Konsey (YDSK) mekanizmasıyla stratejik ortaklık düzeyine yükseltilmiştir. Ukrayna'yla ekonomik ve beşeri ilişkilerin güçlendirilmesi hedefi doğrultusunda 1 Haziran 2017 tarihinde kimlikle seyahat rejimi uygulamaya konmuştur.(Dışişleri Bakanlığı, Türkiye-Ukrayna İlişkileri)

2018 yılında Ukrayna'ya ihracatımız 1,46 milyar ABD doları, Ukrayna'dan ithalatımız 2,64 milyar ABD doları olmak üzere ticaret hacmimiz 4,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Ukrayna, diğer ticaret ortaklarıyla karşılaştırıldığında en çok dış ticaret fazlasını, ülkemiz ile ticaretinde vermektedir. Ukrayna ihraç mallarını en çok tüketen ve ikinci sırada yer alan ülke Türkiye'dir. (Ukrayna Ankara Büyükelçiliği, 30.10.2018)

Tablo 14: Türkiye'nin Ukrayna'ya İhracatı ve İthalatı

Yıllar	İhracat Değeri (\$)	Yıllar	İthalat Değeri (\$)
2021	2.900.545	2021	4.524.675
2020	2.090.327	2020	2.590.375
2019	2.156.454	2019	2.725.419
2018	1.466.506	2018	2.645.479
2017	1.340.709	2017	2.817.133
2016	1.253.155	2016	2.547.636
2015	1.121.246	2015	3.448.171
2014	1.729.294	2014	4.242.612
2013	2.189.245	2013	4.516.333
2012	1.829.207	2012	4.394.200
2011	1.729.760	2011	4.812.060

Kaynak: TÜİK

SONUÇ

Komşu ülkelerin Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı potansiyelinin altında olsa da bu oran yüzde 15 ile yüzde 26 arasındadır. İthalat verileri ise yüzde 14 ile yüzde 22 arasında değişmektedir. Ülkemizin 2021 yılında yaklaşık 225 milyar 214 milyon dolar olan ihracatının yaklaşık yüzde 19'u komşu ülkelere gerçekleştirilmiştir. Komşu ülkelerde yaşanan siyasi olaylar nedeniyle bu ülkelere yapılan dış ticarete yaşanan düşüşler gerçekleştirilebilecek potansiyel ihracatı da azaltmaktadır. Türkiye; bulunduğu konum ile Avrupa'ya açılan kapı olması ve coğrafi yakınlığı ile dış ticarete ulaşım maliyetlerinin nispeten düşük olması, kültürel ve tarihsel anlamda komşu ülkelere yakın

olması gibi Avrupa ülkelerine nazaran birtakım avantajlara sahip olmasına karşın, çeşitli siyasi engeller ve bölgesel krizler nedeniyle komşu ülkelerle ticareti istenilen seviyelerde geliştirememektedir. Bu bağlamda, ülkelerin gelişmesi ve kalkınması için politik sorunların ekonomiye etkisini azaltarak istikrarın sağlanması gerektiğinden, kalıcı ticari anlaşmalar ve çeşitli mutabakatlar ile çözüm üretilmelidir. Taşımacılık masraflarının düşük olması nedeniyle maliyet düşürücü etkisi ve coğrafi yakınlığın sağladığı diğer avantajlar da dikkate alındığında Türkiye'nin ihracatta öncelikli pazarlar olarak komşu ülkeleri hedeflemesi ve bu ülkelere yapılan ihracatları artırmaya yönelik stratejiler geliştirmesi önem taşımaktadır. Türkiye'nin dış ticaretinde en fazla ihracat yaptığı ülkeler arasında ikinci sırada yer alan Irak ile ekonomik faaliyetleri arttırması, ikili ilişkilerde dış ticaret fazlası verdiği Suriye ile ticaret hacmini geliştirmesi, enerji ithalatı yaptığı İran ile ihracatı arttırarak ticaret dengesini sağlaması dış ticaret açığını dengeye yaklaştıracığı gibi Türkiye'nin büyüme hedeflerine ulaşmasında da önemli rol oynayacaktır. Türkiye, komşusu olsun ya da olmasın dış ülkelerle olan ilişkilerinde ve sadece ülke menfaatleri doğrultusunda bir dış politika anlayışı sergilemelidir. Türkiye bağımsız bir siyasi ve dış ticaret politikası uygulamalıdır, bulunduğu coğrafyada ticareti geliştirmek üzere istikrarlı siyasi stratejiler ve ticaret stratejileri geliştirmelidir. Türk firmalarının ve Türk menşeli ürünlerin Batılı ülkelere ihracına nazaran Ortadoğu ülkelerinde daha rekabet edebilir düzeyde oluşu ve bu ülkelerle yapılan ticaretin ekonomide vazgeçilmez olması göz önünde bulundurulduğunda, 46 milyar dolarlık dış ticaret açığının kapatılması ve ülkemizin dünya sahnesinde hedeflerini gerçekleştirmesi adına en az Batılı ülkeler kadar komşu ülkelerle yapılan ticaretin ve politik ilişkilerin son derece önemli olduğu gün yüzüne çıkmaktadır.

Kaynakça

ADİL, İdris, AKTAŞ, Talip, (2003), “Economic relations between Turkey and Iraq and The Peril of Impending War: Turkey’s Losess and Possible Risks”, Foreign Economic Relations Board, s. 4-16

ASLANLI, A. (2019). Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri [Ebook].

Ata, S. (2013).Türkiye ile Komşuları Arasındaki Ticaret Potansiyeli: Çekim Modeli Çerçevesinde Bir İnceleme. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/275015364_Turkey's_Trade_with_Neighbor_CountriesA_Gravity_Model_Analysis

AYHAN, Veysel, BASILGAN, Müslüm, ALGAN, Ümit, (Ekim 2012), “Türkiye ile Suriye Arasındaki Krizin Gaziantep ve Hatay Bölgesi Ekonomileri Üzerindeki Etkileri”, Uluslararası Orta Doğu Barış Araştırmaları Merkezi – IMPR, Rapor No: 12, s.19.

AZHDARGHAREHAGHAJI, Mahdi, (2013), “Türkiye İran Ekonomik İlişkileri ve Petrolün Rolü”, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, s. 13

Bayramoğlu,N. N. (1987) Avrupa Topluluğu Ülkeleri ve Türkiye’nin Tanıtımı, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları

COŞKUN ÖZER, A . (2019). Türkiye’nin Komşu Ülkelerle Ticareti Üzerine Bir Değerlendirme. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 8 (1) , 292-313. DOI: 10.15869/itobiad.476770

DAVUTOĞLU, Ahmet, (Ocak-Mart 2008), “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, Insight Turkey, Cilt: 10, Sayı:1, s. 77-96.

Evenett, S. J. & W. Keller (2002), On theories explaining the success of the gravity equation, Journal of Political Economy,110, pp. 281-316

GÜÇLÜ, Yücel, (Ocak 2002), “Türkiye’nin Dış Ekonomik İlişkileri”, (mfa.gov.tr), Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Sayı:4,.

İZTO, (2006), “Suriye Arap Cumhuriyeti”, http://www.izto.org.tr/portals/0/iztogenel/dokumanlar/suriye_rapor_4-17-2012%2010-51-46%20am.pdf, s. 8

KILIÇKAYA, Hüsamettin, (Kasım 2004), “Komşu ve Çevre Ülkeler İle Ticareti Geliştirme Stratejisi”, (mfa.gov.tr), Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Sayı:15.

Kılıçkaya, H. (2018). Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi. Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Dış İşleri Bakanlığı Yayınları, Sayı XV. Erişim adresi: <http://www.mfa.gov.tr/komsu-ve-cevre-ulkeler-ile-ticareti-gelistirme-stratejisi.tr.mfa>

Krugman, Paul, 1991, The movetoward free trade zones, in: Policy Implications of Trade and Currency Zones, A Symposium Sponsored by the Federal Reserve Bank of Kansas City, Jackson Hole, WY.,Aug., 7-42.

Leamer, E. E. & J. Levinsohn (1995), International trade theory: The evidence. NBER Working Paper 4940,

Suvankulov, F.,Akhmedjonov, A, Ogucu,F. (2012). Restoring Forgotten Ties: Recent Trends and Prospects of Turkey’s Trade with Syria, Lebanon and Jordan,Turkish Studies,Vol. 13, No. 3, 343–361.

TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri, tuik.gov.tr Erişim adresi: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046

Türkiye-Azerbaycan Ekonomik ve Ticari İlişkileri.(2018). Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, BilgiNotları.Erişim adresi:<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

Türkiye-Ermenistan Ekonomik ve Ticari İlişkileri.(2018). Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Bilgi Notları.Erişim adresi:<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

Türkiye-Gürcistan Ekonomik ve Ticari İlişkileri.(2018). Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı,Bilgi Notları. Erişim adresi:<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-gurcistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

Türkiye Gürcistan İlişkileri, İşbirliği Alanları, Sorunlar ve Çözüm Önerileri 2. (2013). Akademik Perspektif. Erişim adresi: <http://akademikperspektif.com/2013/01/18/gecmisten-gunumuze-turkiye-gurcistan-iliskileri-isbirligi-alanlari-sorunlar-ve-cozum-onerileri-2/>

Türkiye-Romanya Ekonomik ve Ticari İlişkileri.(2018). Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı,Bilgi Notları.Erişim adresi: <http://www.mfa.gov.tr/-turkiye-romanya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

Türkiye-Rusya Ekonomik ve Ticari İlişkileri.(2017). Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Moskova Büyükelçiliği, Bilgi Notları. Erişim adresi: <http://moskova.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=219659>

Türkiye-Rusya Ekonomik ve Ticari İlişkileri.(2018). Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı Moskova Büyükelçiliği, Bilgi Notları .Erişim adresi: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

Türkiye-Ukrayna Ekonomik ve Ticari İlişkileri.(2018). Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Bilgi Notları. Erişim adresi: http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ukrayna-siyasi-iliskileri_.tr.mfa

Ukrayna ile Türkiye Arasında Ticari ve Ekonomik İşbirliği.(t.y.). Ukrayna Ankara Büyükelçiliği. Erişim adresi:<https://turkey.mfa.gov.ua/tr/ukraine-tr/trade>

How Effective is Digital Nudge in Determining Consumer Behavior?

Berna BALCI İZGİ¹

Today, it is seen that data-based decision-making processes are increasingly used in all areas of life. The digital revolution has increased the use of predictive analytics. Obtaining more data adds a new dimension to decision making at the individual and institutional level. Besides the static nature of predictive algorithms, new computational techniques allow for real-time analysis of data. With new discoveries and insights, it is possible to dynamically tune predictive algorithms. Such digital applications have a wide range of uses, from the company's marketing network to digital government applications.

In the age of technology, it is possible to reach individuals and make their behaviors more useful with a digital system. An example of this digital system is the "digital nudge". The digital nudge is a system that manipulates an individual's behavior to increase social well-being using insights from the behavioral economy and elements of the digital environment. Today, most decision makers use online environments. Digital nudge can be used to help any decision maker make the right decisions.

It is seen that the processes related to purchasing decision, social media, product comparison sites and friend relations are effective in creating consumer awareness. Consumption behavior is an area that has different reasons behind purchasing psychology and is not determined by needs alone. Our buying behavior is not always rational. From the point of view of "Maslow's Hierarchy of Needs", which is still valid although it is an old knowledge, one of the areas where unmet needs are tried to be met in different ways is irrational consumer behavior. This study aims to explore and discuss the effects of digital impulse on consumer behavior.

Keywords: digital nudging, consumer behaviour

*

¹ University of Gaziantep, Dept. Of Economics, bbalci240@gmail.com, ORCID id: 0000-0001-8336-5475

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book 24-28 October 2022
<https://www.intraders.org/october> e-ISBN: 978-605-72229-0-9

Introduction

Nudge, which is a method for changing consumer behavior in a predictable way, can be defined as a process that occurs without limiting consumer choices. Nudge is a mentioned concept in examples from Richard Thaler & Cass Sunstein's book “Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness”. Digital nudge is a system that tries to learn consumer behavior with the help of elements in the digital environment and directs marketing activities and human behavior in a desired way with this information. Digital nudging is defined as the use of user interface design elements that affect decision makers' information processing in predictable ways in digital election environments. Considering that online environments are somehow preferred by decision makers, digital nudge enables policy makers, communicators, and designers to learn about individuals' behavior.

With the right applications, digital impulses can be used as an important tool in changing the irrational choices of technology users.

For example, the nudge can be used for consumer policy objectives aimed at ensuring safe and satisfying online shopping activity for vulnerable consumers, such as the elderly and less educated citizens, and to strengthen trust in the electronic marketplace. (Esposito and othr. ,2017) tested the effectiveness of nudges to prevent the purchase of "incompatible" digital products.

Conceptual Framework

Today, understanding the willingness of consumers to pay and meeting the demand accordingly has become the key to business success for firms. Because e-commerce enables the consumer to buy both from individual sellers and from any type of firm.

The amount the consumer is willing to pay is a function of the consumer's perceived value of the product. This perceived value consists of factors related to the product, the vendor, and sometimes the design of the purchasing environment. These factors are used by consumers when choosing the most suitable product. In their study, (Dennis et al.,2020) investigated the effect of two types of provisioning (numerical priming and semantic priming) on what appears to be advertisements on an e-commerce website through seven experiments.

Much of online shopping behavior is based on trust. (Clemons et al.,2016) study compares trust in online shopping for the countries of the USA, Germany, Singapore, and China.

References

- Acemoglu, D., & Scott, A. (1994). Consumer confidence and rational expectations: Are agents' beliefs consistent with the theory?. *The Economic Journal*, 104(422), 1-19.
- Clemons, E. K., Wilson, J., Matt, C., Hess, T., Ren, F., Jin, F., & Koh, N. S. (2016). Global differences in online shopping behavior: Understanding factors leading to trust. *Journal of Management Information Systems*, 33(4), 1117-1148.
- Dennis, A. R., Yuan, L., Feng, X., Webb, E., & Hsieh, C. J. (2020). Digital nudging: Numeric and semantic priming in e-commerce. *Journal of management information systems*, 37(1), 39-65.

THE ROLE OF THE SECURITY SYSTEM OF THE REPUBLIC OF KOSOVO IN THE FIGHT AGAINST TERRORISM

Muhamet Racaj¹

Senat Saliu²

Vlera Fejzullahu³

Abstract

The beginning of the XXI century, among other things, is characterized by violence, since the whole world is facing terrorism, almost no country in the world can be said to be completely safe.

The establishment of certain measures and procedures for the successful fight against terrorism emphasizes the need for a high degree of cooperation between the institutions and authorities in the state that are responsible for the detection and determination of illegal acts and the use of force. disallowed by individuals or groups.

Terrorism, by its very nature, actually represents a compilation of more criminal offenses that constitute a major criminal offense. Emphasis necessarily falls on the psychological moment of causing fear and uncertainty as a general feature of the various acts that create terrorism.

The challenge for every state is the adequate response to the phenomenon of terrorism.

Key words: State, institutions, measures, activities, terrorism.

JEL Code: F52

¹Prof.Dr, College "BIZNESI", Republic of Kosovo 10 000 Pristina, Ulpianë Str. "Motrat Qiriazhi" No.18 Pristina, Republic of Kosovo, Email: muhamet.racaj@kolegijibiznesi.com, ORCID No: 0000-0003-0403-928X,

²Master of Security Sciences, Republic of North Macedonia, Email: senat.saliu@fon.mk, ORCID No: 0000-0002-8396-9444

³Student, College "BIZNESI", Republic of Kosovo 10 000 Pristina, Ulpianë Str. "Motrat Qiriazhi" No.18 Pristina, Republic of Kosovo, Email: vlera.fejzullahu@kolegijibiznesi.com, ORCID No: 0000-0001-7453-8530

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book 24-28 October 2022

<https://www.intraders.org/october> e-ISBN: 978-605-72229-0-9

Introduction

The beginning of the XXI century, among other things, is characterized by violence, since the whole world is facing terrorism, almost no country in the world can be said to be completely safe. Most of the peoples of the world recognized “contemporary terrorism” only after the first bombings of the World Trade Center (WTC) in New York in 1993 and after the bombings in Oklahoma at the Federal Bureau of Investigation (FBI) in 1995. The second spectacular attack at the World Trade Center, September 11 (9/11) 2001 popularized terrorism, after which the phenomenon overnight turned into the most complex political and security issue. Terrorism is the new dangerous virus of this century that spreads extremely quickly as a result of a large number of risk factors at all levels: global, interstate, national.

Terrorist attacks are by no means superficial, crazy and partial acts of people with sick and deranged minds, but are deeply rational and thoroughly planned acts undertaken to cause serious consequences to the national security of the state, paralyzing the basic functions, endangering the security system and the implication of insecurity and fear in all segments of society.

A comprehensive definition of terrorism would provide a basis for creating opportunities for more effective counter-terrorism. With the definition of terrorism, it is possible to create the most appropriate legislation for the sanctioning of those involved, supporters and perpetrators. The illumination of today's rational evil would give a complete insight into the possible ways and procedures of organization and effective action in the fight against the same.

What the phenomenon of this evil depends on, what are the causes, what are they, are just some of the still unexplained questions. Questions that every country should realize as soon as possible and put in the policy of preventive and active protection of its national values.

The models for the creation of anti-terrorist protection policies, mechanisms and systems must include all available progressive forces and capacities, institutions, trained formations, in accordance with normative-legal acts, to ensure the uncompromising preservation of the state's national values.

The notion and definition of terrorism

Terrorism is the deliberate use of unlawful violence or the threat of unlawful violence to instill fear with the intention of coercing or intimidating a government or society to achieve goals that are usually political, religious or ideological.

Terror (Latin: terror, terroris) means: fear, terror or (French: terreur) meaning system, i.e. regime of fear, is the composite and often apparently planned spread of fear and terror through enforcement or threat by force to make people submissive and obedient. The notion of terror means “causing fear, causing fear and trembling, terror, using violence up to the physical destruction of the opponent” (B. Klaić, Dictionary of foreign words, MH, Zagreb, 1968, p. 1345). The term terror was first used during the French Civil Revolution (1789-1795) to indicate a general state of fear which was deliberately created for political purposes.

Defining the notion and definition of the internal structure and content of terrorism still represents a current problem of political, legal and security sciences, first of all due to the unstoppable spread of terrorism throughout the world, not recognizing continents, states, regions, etc., “privileged” and “protected”.

There are many definitions of terrorism due to the continuous reformulation of this term through history, therefore there is no single, clear and precise definition in the world. That is, violent behavior in one period can be defined as terrorism, while the same behaviors or events can sometimes be defined as war, liberation, or just a free criminal act, i.e. illegal behavior (M. Racaj, <https://www.botasot.info/opinione/1416320/terrorizmi-bashkekohore-sfide-si-fenomen-shkencor-dhe-terheqese-per-kerkuesit-e-fenomeneve-shoqerore-politike-dhe-te-sigurise/>).

“Terrorism persistently survives and increasingly becomes a multidimensional political phenomenon that in its present forms experiences its social, political, but also historical peak. According to some authors, we are already living in the era of third world terrorism, without visible signs of eradicating the reasons for its disappearance” (M. Kotovchevski, Contemporary Terrorism, Macedonian Civilization, Skopje, 2003, pp.157).

The very definition of terrorism varies, depending on the time and place of its definition. The sufficient neutral definition of terrorism is “Terrorism is a specific form of aggressive action against the people, living environment and material goods of a country in peace and at war” (B. Cvjetković, *Terrorism-Means and Consequences*, Laus, Split, 2002, pp. 35.) Even a suitable definition will be “Terrorism is murder, mutilation and deliberate and systematic threat, to introduce fear into them due to some political goals” (C. Harmon, *Terrorism today*, Golden marketing, Zagreb, 2002, p.19)

Terrorism is most often defined as a war against state power, that is, as an attack on state regulation. In this context, terrorism is also understood as an action of violence against the innocent population, members of the police and the army, namely endangering the living environment and material goods with the aim of intimidation, creating insecurity, disorganization and destruction. The actions themselves must have serious consequences for people and material goods, but therefore must cause a very strong and powerful resonance in public opinion. The general fear that extends to the political and social order, the psychic state of disequilibrium, and the concrete material damage to life and property that terrorists do, are intended to promote some political goal, regardless of whether it is short-term or long-term, limited or unlimited.

The presupposition for the effective opposition to terrorism, especially on the international level, is the achievement of consensus on the content and essence of terrorism as a phenomenon. The general view is that this phenomenon is impossible to research if it is not known exactly what it is about, if the content of the phenomenon is not determined, that is, it is not defined. Although on a global scale, various social sciences over the years have dealt with the problem of terrorism, as a phenomenon, it is still insufficiently researched in terms of the non-existence of general agreement on what terrorism essentially is, i.e. there is no generally accepted definition of the notion of terrorism. In the literature dealing with the problem of terrorism, one can find more than 150 different definitions that define terrorism in one way or another. This has been studied by Alex Schmid and he has singled out the common features of the 109 definitions to which he has made a quantitative analysis, where he concluded that 22 elements are mentioned in them: Use of force and violence (83.5%), Political character (65%) , Emphasis on causing fear and terror (51%), Threat (47%), Expectations of effects and psychological reactions (41.5%), Differentiation of

victims and broad targets of the attack (37.5%), Directed, planned action, organized, systematic (32.5%), Method, strategy, tactics of war (30.5%), “paranormality”, violation of generally accepted rules, non-existence of humanity (30%), Blackmail, coercion, intolerance (28%), Desire for publicity (21.5%), Arbitrariness, impersonality (21%), Civilian victims, neutral persons unrelated to the reason (17.5%), Intimidation (17%), Innocence of victims (15.5%), Perpetrators are groups, movements, organizations (14.5%), Symbolism of the act, telling others (13.5%), Unpredictability, not expecting the show of violence (9%), Concealment, cover-up (9%), Repetition - low act of violence (7%), Criminal character (6%), Request for third parties (4%) (A. Schmid Terrorism and the Media: The Ethics of Publicity, and Terrorism and Political Violence, 1:4, Jesen 1989).

State and terrorism

Terrorism continues to remain one of the main security threats, both at the country level and at the international level, threatening not only life and property, but also democratic values and the very way of life of society. The global trend of terrorism and its extent, especially during the last two decades, has threatened the Republic of Kosovo (State Strategy of the Republic of Kosovo against terrorism and action plan 2018-2023), as well as the entire region, Europe and beyond.

As the political and security situation in northern Kosovo continued to limit the government's ability to exercise its authority in that part, NATO's Kosovo Force (KFOR) and the EU Rule of Law Mission (EULEX) worked with Kosovo Police to maintain a calm and safe environment and to strengthen the rule of law, including at the borders. Kosovo's ability to exercise its authority in the north has improved since the signing of the Brussels Agreement in 2013 for the normalization of relations with Serbia.

Although neighboring Kosovo and Serbia do not typically cooperate on counterterrorism issues, the governments have had an integrated border management (IBM) plan since 2013 and have participated in joint training sponsored by the US Government (Report of US Department of State, 2016).

Kosovo has a comprehensive legal framework that covers all criminal aspects related to terrorism. The Criminal Code of Kosovo follows the UN model for criminal legislation against terrorism and criminalizes all forms of terrorism, including the commission, assistance, facilitation, recruitment, training and incitement to commit terrorist acts.

It also criminalizes the concealment or failure to report terrorists or terrorist groups, the organization and participation in terrorist groups, and the preparation of terrorist acts against the constitutional order and security of the state of Kosovo.

In addition, the Criminal Procedure Code provides the authorities with all the necessary powers to investigate and prosecute such cases, including the possibility to use covert measures such as wiretapping, undercover agents, disclosure of financial data and wiretapping. computer communications. It further gives authorities flexibility to investigate criminal activities during the planning phase to prevent crimes and terrorist acts. The Code of Criminal Procedure also allows Kosovo courts to admit evidence from other countries, thus allowing the prosecution of international terrorism in Kosovo. The Republic of Kosovo strongly protects the state from terrorism, where it is said that the security authorities in Kosovo closed at least 14 non-governmental organizations more than a year ago, on suspicion of supporting and financing extremist and terrorist actions of individuals or specific groups (Radio Free Europe, 2016).

Kosovo also criminalizes joining a foreign army, police or paramilitary formation in armed conflicts outside the territory of Kosovo and related propaganda.

Causes for the appearance of terrorism and its goals

The reasons for the possible appearance of terrorism are more diverse, but they can mainly be grouped into:

- Objectives (economic injustice and imperfection, political improvement of society, isolation of individuals and social groups, post-conflict situations, ethnic clashes, etc.), and
- Subjective reasons that mean taking justice into one's own hands, because “such an unstable situation” can only be changed by using violence, which is why it is considered that taking up arms and using violence is a better and more quick to resolve such a situation.

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book 24-28 October 2022

<https://www.intraders.org/october> e-ISBN: 978-605-72229-0-9

Important factors for the appearance of terrorism can be divided into: *political, social, economic, ideological, geopolitical, religious and external*.

From the causes and factors for the appearance of terrorism, the goals of terrorism arise, while they are mainly economic and religious. But the purpose of the attacks can be:

- *State institutions* (their employees and property in order to cause political change, to cause dissatisfaction among citizens, to show citizens that they have nothing against them, but that they are only against those who are connected to the government).
- *Police and security forces* (show that they are unable to protect the population, force their overreaction, but these attacks also include attacks on family members of members of the armed forces and the police as revenge for the action carried out successfully, etc.).
- *Certain type of business activities* (aircraft hijacking, embezzlement of money to finance terrorist actions, etc.).
- *The public* (random kidnappings of certain individuals, with the aim of gaining publicity, as well as showing the government in the eyes of the public as incapable of dealing with terrorism, etc.).
- *The media* (in order to obtain the affirmation of terrorist actions, to exert influence on the population with distorted inscriptions about the real events and about the goals of the terrorists, etc.).

The danger that Kosovo faces are persons returned from the conflict zone, as well as persons involved in criminal acts of terrorism, with an interest in harming Kosovo as a state with a society with ethnic and religious diversity and with a democratic government and society secular. As has been seen from many examples in Europe, radicalized individuals can commit acts of extreme violence against the population and institutions in their own country, so the risk that Kosovo could be the target of such a terrorist attack is not can be excluded (State strategy of the Republic of Kosovo against terrorism and action plan 2018-2023, p. 9).

Among the possible threats that the Republic of Kosovo may face are:

- *Terrorist attacks* – either by members of terrorist organizations through foreign terrorist fighters, sleeper cells, but also by sympathizers and supporters who may be inspired to commit violent acts.
- *Indoctrination with extremist ideology* – based mainly through propaganda, indoctrinate and recruit young people to use them for the purposes of terrorist organizations;
- *Irregular migration* – taking into account the geographical position of the countries of the Western Balkans, in addition to the return of foreign fighters originating from these countries, another concern remains the possibility that foreign terrorist fighters from other countries will use the countries of the Western Balkans, mixed with potential refugees, with the aim of then traveling to EU countries.

Globalization in the world, supported by the interests of the great powers, also plays an important role in the appearance of terrorism. As the basic characteristics of such globalization can be singled out:

- Creation of the global financial system for the circulation of financial capital in the world,
- Creation of the global information and communication system,
- Creation of large cities with over 10 million inhabitants with cosmopolitan population,
- Creation of the global security system for protection and security from global types of threat,
- Creation of transnational criminal organizations as a result of globalization,
- The creation of systems for satellite control which collapses the national borders of the states (PhD. Jordan Spaseski, “Macedonia pillar of security and peace in the Balkans”, Skopje, October 2005, p. 200).

Measures and activities that are in function of protecting the state from terrorism

In the most general sense, anti-terrorist measures are a set of procedures written, ordered, organized or agreed upon with the implementation of which the subjects of the anti-terrorist system detect, follow and prevent the bearers of terrorism from endangering the security of the certain vital value of the state.

On the other hand, the activities are the most important element of the anti-terrorist system, because with their help the functioning of the system is achieved, namely the development of the anti-terrorist war. The activities ensure such a situation in the anti-terrorist system that eliminates or neutralizes threats to the state's vital values, whether from within or without. Anti-terrorist activities create a conscious, professional, initiating and creative attitude of the subjects and forces of the state against all tasks and obligations of protection from terrorism. Anti-terrorist activities can be divided into:

- Systematic (the approval of legal, doctrinal and other positions and acts), and
- Functional (opposition, the fight against terrorism).

Normative measures and activities

The legal-penal regulation of all aspects of protection from terrorism, namely the legality of the activities of all subjects and state forces in the plan of preventing and fighting terrorism is a fundamental and undoubtedly very important prerequisite for the successful development of the anti-terrorist war. The following factors particularly indicate this necessity for the normative organization of the anti-terrorist war:

The individual is only the immediate author of the terrorist act, but this act of violence of any form is, as a rule, a collective evil, i.e. a form of complicity behind which certain groups, gangs, organizations, etc. stand.

The immediate perpetrators of the terrorist act execute the same with the intention of endangering the life or physical integrity of one, several or a larger group of people, due to the greater doubt of the certain manner, clearly defined legally and the purpose (motive) and object of terrorism.

Since it is important to determine the immediate author of the terrorist act, taking into account the nature of the act, it is equally important to determine his collaborators - organizers, commanders, assistants, initiators and other supporters.

In the Criminal Code of the Republic of Kosovo, the criminal offense of terrorism is dealt with in the section that provides for criminal offenses against the constitutional order and security of the

Republic of Kosovo. According to the Criminal Code of the Republic of Kosovo, the criminal acts of terrorism remain: (Criminal Code no. 06/L-074 of the Republic of Kosovo, Official Gazette of the Republic of Kosovo, No. 2/14 January 2019, Pristina): committing terrorist acts article 129, assistance in the commission of terrorism article 130, facilitation and financing of terrorism article 131, recruitment for terrorism article 132; treatment for terrorism Article 133, incitement to commit terrorist acts Article 134, concealment, failure to report terrorists or terrorist groups Article 135, organization and participation in a terrorist group Article 136, travel for the purposes of terrorism Article 137, preparation of terrorist acts or criminal offenses against the constitutional order and security of the Republic of Kosovo, Article 138.

Security measures and activities – intelligence

Contemporary intelligence provides data and information with which national interests are protected. Intelligence provides data and information with which:

- Dangers from the country's military threat are revealed,
- Bases are created for protection from the action of intelligence bodies and activities of other bodies of foreign states directed towards the country,
- It is possible to undertake activities for protection from the spread of weapons and from illegal trafficking in narcotics and from the action of international terrorist and other hostile organizations,
- Support of military operations is provided for the successful protection of the country from all types of military threats,
- Opportunities are created for the protection of the country in case of conflicts with other countries in the immediate environment.

The essence of intelligence is gathering information, processing it and evaluating it. The more informants are engaged in collecting information about a terrorist group (its discovery, location, tracking, etc.), the less force will be used to “destroy” it (capture and bring the person to justice),

i.e. hindering the execution of the terrorist act will be more efficient. What makes intelligence different from other types of information are the threads of secret material sewn through it, threads that are invisible to ordinary “mortals”. According to the ancient Chinese thinker Sun Tzu Wu, it is the “divine tug of war” necessary for wise rule and the survival of the state. Today's intelligence services deal with “forecasting the future” with a special interest in national security, which means life or death for the state. They represent the “eyes and ears” of contemporary states and their underestimation makes states inevitably “blind and deaf”, bringing into question their state survival (M. Kotovevski “Fight against terrorism”, Skopje 2004, p. 166).

State leaders and others (military and police superiors) must be aware that when making any important decision they must have all the important elements and that the lack of any “details” can have a decisive effect on the effect of the decision. theirs. Without accurate, objective and useful intelligent information, there is always room for "errors" when making the right decisions. The importance of intelligence is of unappreciated importance to the successful conduct of the war against terrorism. This represents the main key in the fight against terrorism (M. Kotovevski “Fight against terrorism”, Skopje 2004, p. 165).

The greatest difficulties stem from the fact that terrorist groups are often small, simple, disciplined, fanciful, with a high degree of conspiracy practice, a high degree of security awareness, culture and knowledge. Their plans are simply known only to some of the leading leaders of the pyramid structure, while the possibility that someone from outside is familiar with their content is completely eliminated. Their closure and organizational structure create a “defense mechanism” that represents an important obstacle during the collection of secure information, while it is also reflected during their distribution to analysts and policy makers.

The terrorist organization is an association of militant individuals subject to internal hierarchy and a system of command and coordination of mutual activities, designed to commit violent acts aimed at spreading fear among the widest circle of people (PhD. Vlado Kambovski Criminal law, general part of culture Skopje 2004 p. 769).

In the fight against terrorism, it is necessary to provide resources and capacities for the full use of information about terrorists. The security and intelligence services must be able to prioritize,

translate and understand all the information they have access to in a timely manner. Today, terrorists have modern computer and communication technology.

When the services arrive at certain terrorist CD-ROMs and hardware, they have difficulty finding certain encrypted files in which there is sufficient information to prevent the next terrorist attack, to reveal the relevant stored information. in terrorist computer files.

For the successful realization of all activities, intelligent data are necessary, mainly obtained from human resources supplemented with information obtained from interception, decryption, data extraction with the application of the most modern IT and communication tools. Also, in this main activity, a large number of linguists who know the language of potential terrorist groups are needed, it is necessary to hire more professional terrorism analysts. Today, the intelligence services are increasingly expanding their activities in “predicting the future”, in the sphere of proliferation of weapons of mass destruction, against international organized crime and against all types of contemporary terrorism.

Terrorism intelligence must provide information and data that will enable the detection of international terrorist organizations or groups or individuals from abroad whose goals are to carry out terrorist activities against objects, institutions and persons in the country.

The main goal of any intelligence service is preventive action to prevent the development of terrorism beyond the initial stage. Success depends on the ability for sustained action and solid knowledge of terrorist individuals and groups, their exact nature, their plans and goals, their politics, motivation and economic and political tendencies, their leaders (leadership, membership, logistical and financial), for their secret accounts, their connections with other domestic and international terrorist organizations, connections with terrorist states, states that sponsor terrorism, as well as international organized crime structures that often appear in the role of their sponsors.

Intelligence data from the field of terrorism represents a product obtained through the collection, evaluation, analysis, integration and interpretation of all available information related to terrorism as a serious security threat to the state.

There are six basic categories of intelligence data that are also characteristic (with their specifics) for the successful development of the war against terrorism:

- Political data,
- Military data,
- Scientific and technical data,
- Sociological data,
- Economic data,
- Environmental data.

For the successful fight against terrorism, the availability of first-class intelligence is necessary. The creation of counter-terrorism policy depends on their quality.

Gathering data and intelligence, regarding terrorist groups and organizations, involves more diverse sources and disciplines.

Basically, there are several basic intelligence resources or gathering disciplines: (PhD. M.Racaj, PhD. Z. Dimovski, MA. A.Racaj, “Criminal Intelligence”, Skopje 2020, p. 51-52).

HUMINT (Human Intelligence-Humint): Represents the type of intelligence in which we use humans as a source with the help of which we arrive at certain findings or confirmation of certain information. The methodology or way in which data is collected can be through open, secret and classified data.

SIGINT (Signals Intelligence - SIGINT): Intelligence through signals, in intelligence services is a term that is carried out by following and using signals (connections). They can be carried out from various remote locations on earth, using airplanes and satellites.

IMINT (IMINT-Imagery Intelligence): Intelligence through the use of pictures with the help of visual pictures, infrared sensors, lasers, electro-optical devices and radar sensors (which are obtained using satellite pictures).

TECHINT (Technical Intelligence-TECHINT): This intelligent discipline is interested in the technological achievements of foreign forces and international terrorist organizations and their

operational capabilities. Technical data is usually available during the seizure of foreign equipment used by terrorist organizations in the execution of their operations.

ELINT (ELINT-Electronic Intelligence): electronic intelligence involves the tracking and analysis of non-broadcast information, often associated with civilian and military radars.

OSINT (OSINT- Open Source Intelligence): intelligence that is used through open sources, or derived from sources that are available to the public, especially through the media, the press and the Internet. This discipline is nowadays used a lot by the intelligence services.

GEOINT (GEOINT-Geospital Intelligence): is geospatial intelligence that uses and analyzes geospatial information to describe physical characteristics and specific geographic activities on Earth. Sources include photographs and maps, regardless of whether they are collected from satellites (commercial or government), aviation, reconnaissance aircraft, drones), GPS, maps, trade data or any type of information that has a geographic location.

FININT (FININT-Financial Intelligence): is financial intelligence which represents the collection of information related to financial affairs, subjects that are the subject of their interest, in order to understand their nature, opportunities and predict their goals. They are usually used to detect the appearance of “money laundering” as a phenomenon which is closely related to other criminal activities.

Armed (combat) measures and activities

Practice shows that in the fight against terrorism, unarmed measures and activities are not always sufficient and successful. In case of the execution of the terrorist act in which the direct victim of the attack was killed or physically injured, while a certain amount of fear was caused to the indirect victims. In such an unfavorable situation for the state, faced with the brazen challenge of the terrorists and the possible reluctance regarding the demands (ultimate goals) of the terrorists, especially the possible reluctance to destroy or bring to justice their armed forces, have an effect catastrophic in the security of the state. The optimal option for defense against terrorism in such a situation is to take adequate armed measures and activities to completely neutralize their classic military formations (the term “military wing” is often used in the literature). Although at this stage

of the anti-terrorist war armed measures and activities are priority and key, they are constantly coordinated with unarmed activities (political-diplomatic, security-intelligence, information-propaganda), which means that they are applied simultaneously, because only in that way, the achievement of the maximum effect in the fight against terrorism can be ensured.

The bearers of the anti-terrorist war in national frameworks

In the Republic of Kosovo, the competences of each relevant institution involved in the design and implementation of state policies in the field of counter-terrorism are, but are not limited to, institutions: (State strategy of the Republic of Kosovo against terrorism and action plan 2018-2023, p. 11):

Ministry of Internal Affairs. The Ministry of Internal Affairs is the responsible government institution that leads in the drafting and monitoring of policies and legislation in the field of general security and terrorism. Through its mechanisms and agencies, the Ministry of Internal Affairs undertakes activities in the prevention, protection, pursuit and response to all terrorist activities.

National Coordinator against Terrorism. The National Coordinator against Terrorism is the Minister of Internal Affairs, or the person authorized by him, who is responsible to coordinate, guide, monitor and report on the implementation of policies, activities and actions related to the Strategy against Terrorism.

Secretariat of Strategies. The Secretariat of Strategies in the Ministry of Internal Affairs has the task of monitoring on a regular basis the implementation of the strategy by collecting and analyzing data about the implementation of the activities of the action plan, as well as by drafting periodic and evaluation reports for the National Coordinator. In addition, the Secretariat will assist the National Coordinator for strategy coordination and communication with stakeholders.

Kosovo Police. As a law enforcement agency within the Ministry of Internal Affairs, KP has the main responsibility in the fight against terrorism, through the Directorate against Terrorism and other supporting structures within the Kosovo Police. The Directorate Against Terrorism (<https://www.kosovopolice.com/departamentet/departamenti-i-hetimeme/>) is the specialized Directorate within the Crime Investigation Division, which was created relatively recently

(October 2006), around which a lot of work has been done in terms of raising its capacities in human resources, work procedures, necessary tools and equipment as well as in operational work and investigations.

The vision of this Directorate is to build a society that lives in peace and without threats from Terrorism, while the Mission of this Directorate is to define strategic objectives and priorities, in order to prevent and fight terrorism.

The main objectives of the Anti-Terrorism Directorate are: to prevent and prevent terrorists from recruiting, planning to influence and build legitimacy within Kosovo, which objectives must be achieved through all legal and ethical forms defined by the laws applicable in the Republic of Kosovo and international ones.

These commitments include: investigations, intelligence gathering, intelligence maintenance and analysis, use of covert investigative measures, clandestine operations, etc.

The aim of the Anti-Terrorism Directorate is to prevent and fight terrorism through capacity building, cooperation, coordination and efficient use of all local agencies and institutions as well as cooperation with other international and legitimate institutions, as well as the protection of the citizens of Kosovo, property as well as and vital objects from all acts of terrorism as well as bringing to justice the individuals or groups responsible for committing, assisting or financing or planning terrorist acts.

Kosovo Agency for Forensics. As the law enforcement agency within the Ministry of Internal Affairs, KGF is responsible for conducting professional forensic expertise and according to international standards, as well as managing forensic databases.

Emergency Management Agency. As an agency within the Ministry of Internal Affairs, EMA is responsible for developing all measures to prepare, protect, react and recover from all possible risks, whether natural or caused by the human factor.

Kosovo Intelligence Agency. KIA identifies threats that endanger Kosovo's security, territorial integrity, the integrity of institutions, constitutional order, stability and economic development, as

well as threats to global security to the detriment of Kosovo, including the incitement, assistance or encouragement and support of terrorism. KIA is a security and intelligence agency that collects, analyzes and distributes intelligence products in a fast, legal and responsible manner to the President, Prime Minister and other competent institutions.

The Judicial Council of Kosovo. JCK develops effective policies for the judicial system for more efficient handling of terrorism cases and the punishment of persons involved in terrorist activities. JCK ensures the independence and impartiality of the judicial system in decision-making.

Court system. Cases of terrorism in Kosovo are handled at three levels: The Basic Court, the Court of Appeal and the Supreme Court, while the judges, while exercising their functions and making decisions, are independent, impartial, without being influenced in any way by any natural or legal person, including public bodies.

Prosecution Council of Kosovo. The Council develops effective policies for the prosecution system for the most efficient investigation and prosecution of persons involved in terrorist activities. The Prosecutorial Council of Kosovo ensures an independent, professional and impartial prosecutorial system.

State Prosecutor's Office. It is an independent institution, with authority and responsibility for the criminal prosecution of persons suspected and accused of their involvement in terrorist activities. The State Prosecutor's Office of the Republic of Kosovo has special competence to investigate and prosecute criminal offenses of a special nature, including the commission, preparation, cooperation and facilitation of the commission of criminal offenses of terrorism.

Secretariat of the Security Council of Kosovo. The Secretariat, as an integral part of the Security Council of Kosovo, prepares periodic reports and analyzes for the Government of the Republic of Kosovo and the Security Council of Kosovo related to political security issues. Given the risk that terrorist activities pose to Kosovo's security, this secretariat is also involved in coordinating the drafting of the national security strategy and security policies in Kosovo, including capacity building, policy instruments and research.

Ministry of Justice. The Ministry of Justice prepares and develops legislation in the field of justice, as well as coordinates and develops international legal cooperation in criminal matters. It also cooperates and coordinates activities with all ministries, agencies and religious communities which in various forms are related to the process of deradicalization and resocialization of those convicted of terrorism.

Correctional Service. The Correctional Service of Kosovo, in cooperation with all justice partners, aims to correct and resocialize persons convicted of criminal activities with special emphasis on preventing radicalization in prisons while respecting their fundamental rights regardless of race, language and religion, and provides a safe environment for staff, inmates and the community.

Probation Service of Kosovo. PSK is responsible for the execution of alternative measures and punishments, supervision, resocialization, reintegration and rehabilitation of all persons who have committed criminal offenses punishable under the laws applicable in the Republic of Kosovo. Likewise, PSK has as its mandate the reintegration and rehabilitation of persons released on parole from prison.

Ministry for the Kosovo Security Force. Ministry for the Kosovo Security Force. through its mechanisms it helps local institutions in the prevention of terrorism, while with its units it actively participates in defense and response to possible terrorist attacks. The Kosovo Security Force protects the sovereignty and territorial integrity, citizens, property and interests of the Republic of Kosovo. The Kosovo Security Force is a multi-ethnic, professional military force, armed and authorized to serve in the country and abroad, in accordance with the constitutional and legal powers granted. The general tasks of the Kosovo Security Force are: Protection of the sovereignty and territorial integrity of the Republic of Kosovo; Military support to civil authorities and Participation in international operations (Law no. 06/L-123 on the security force of Kosovo, Official Gazette of the Republic of Kosovo, No. 1/04 January 2019, Pristina, Article 4).

Ministry of Finance. The Ministry of Finance will have an active and cooperative role with all the institutions affected by the Action Plan for the implementation of the Strategy against

Terrorism, taking care that the activities and objectives foreseen are realized within the regular budget allocations.

Kosovo Customs. As an agency within the Ministry of Finance, Kosovo Customs, exercising its function of controlling goods and persons at border crossing points and within the territory of Kosovo, contributes to the prevention, identification, reporting, investigation and blocking of sources of financing activities terrorist.

Financial Intelligence Unit. As an agency within the Ministry of Finance, the FIU is responsible for researching, receiving, analyzing and disseminating to competent authorities and making public information related to potential money laundering and terrorist financing.

Electronic and Postal Communications Regulatory Authority. EPCRA is the regulatory body, which implements and supervises the regulatory framework determined by the law on Electronic Communications, by the law on postal services, as well as by the development policies of the field of electronic communications and postal services.

Ministry of Education, Science and Technology. MEST plays an important role in the field of prevention and awareness through the design of curricula, the organization of awareness activities in the prevention of violent extremism and terrorism.

Ministry of Foreign Affairs. The Ministry of Foreign Affairs plays an important role in the framework of international cooperation in the fight against terrorism, having for its mission (among others) the formulation and implementation of foreign policy, the development and coordination of policies in relation to other countries, as well as important responsibilities coordination of governmental and state departments dealing with international relations issues.

Ministry of European Integration. MEI ensures that the legal framework and government policies related to the prevention and fight against terrorism are in harmony with EU legislation and policies.

Ministry of Culture, Youth and Sports. Creates the cultural, youth, sports and heritage policy, designs programs for examining the needs of young people and their support and in particular the

identification and support of specific groups at risk. It creates programs for raising the level of cultural communication and coexistence between the cultures of all ethnic, religious or linguistic communities in the country, including cultural promotion and cooperation in the fields of culture, youth and sports.

Kosovo Agency for Radiation Protection and Nuclear Safety. As an independent body within the Office of the Prime Minister, the Kosovo Agency for Radiation Protection and Safety is a specialized agency for the implementation of national and international policies and standards in the field of radiation protection and nuclear safety.

Office for the protection and assistance of victims. The Office for the Protection and Assistance of Victims (OPSV) is an independent office that functions within the Office of the Chief State Prosecutor. OPSV is responsible for providing services to victims during legal procedures, informing them about their rights as well as representing their interests in the criminal system of Kosovo. The office also assists victims in completing claims for compensation in criminal proceedings and applying for state compensation (State strategy of the Republic of Kosovo against terrorism and action plan 2018-2023, p. 12-14).

Conclusion

There does not exist, nor can there exist a single generally acceptable model of anti-terrorist policy which will be universally applicable in all democratic societies. Each type of terrorism is a “story of itself”, with its own specific characteristics and, analogously, requires an adequate, original and specific response from the concrete society. Every society must necessarily make an effort to find its own, specific “exit” from terrorism.

Threats from terrorism are constant, so preventing and fighting it requires dedication and continuous commitment, as well as further development of capacities.

In order to create an original and effective anti-terrorist response, each responsible national authority must be able to identify the terrorist threat in time and immediately make a serious assessment of the probability and severity of its manifestation.

The prevention and fight against terrorism continues to remain one of the main strategic priorities of the Government of the Republic of Kosovo.

State institutions, through the security system, must find an optimal, efficient and well-calculated response to the terrorist threat, quickly and without too much political manipulation, tactics and bargaining. The answer must be between a weak reaction on the one hand and a strong reaction, for the sake of protecting democracy and the democratic processes of the state.

References

- [1] A. Schmid, Terrorism and the Media: “Ethics of Publicity”, and “Terrorism and Political Violence”, 1:4, Jessen 1989
- [2] B. Klaić, Dictionary of Foreign Languages, MH, Zagreb, 1968, p.1345.
- [3] B. Cvjetković, Terrorism-Means and Consequences, Lauš, Split, 2002, p.35;
- [4] C. Harmon, Terrorism today, Golden marketing, Zagreb, 2002, p.19;
- [5] PhD. Jordan Spaseski, “Macedonia pillar of security and peace in the Balkans”, Skopje, October 2005, p. 200
- [6] Code no. 06/L-074 Penal Code of the Republic of Kosovo, Official Gazette of the Republic of Kosovo, No. 2/14 January 2019, Pristina
- [7] Law no. 06/L-123 for the security force of Kosovo, Official Gazette of the Republic of Kosovo, No. 1/04 January 2019, Pristina, Article 4
- [8] M. Racaj, <https://www.botasot.info/opinione/1416320/terrorizmi-bashkekohore-sfide-si-fenomen-shkencor-dhe-terheqese-per-kerkuesit-e-fenomeneve-shoqerore-politike-dhe-te-sigurise/>
- [9] M. Kotovchevski, Contemporary Terrorism, Macedonian Civilization, Skopje, 2003, p.157;
- [10] M. Kotovevski “Fight against terrorism”, Skopje 2004, p.166.
- [11] PhD. M. Racaj, PhD. Z. Dimovski, MA. A. Racaj, “Criminal Intelligence”, Skopje 2020, p. 51-52.
- [12] USA Department of State Report, 2016
- [13] Radio Free Europe, 2016
- [14] State strategy of the Republic of Kosovo against terrorism and action plan 2018-2023
- [15] PhD. Vlado Kambovski, “Criminal law-general part”, Skopje 2004, p.769

[16] <https://www.kosovopolice.com/departamentet/departamenti-i-hetimeve/>

InTraders Academic Platform

Topics based on Social Sciences and Education topics; Sociology, Psychology, Communication Studies, Journalism, Public Relations, Advertising, Social Work, Philosophy, Economics, Business Administration, Labor Economics, Human Resources, International, Finance, Econometrics, Political Science and Public Administration, Law, Islamic Economics and Finance, Management Informatics Systems, Health Management, International Trade, Logistics, Distance Education, Higher Education, Teaching and Learning, E-learning, Lifelong Learning

"We caress the souls of researchers."

InTraders Academic Platform

<https://www.intraders.org>

<https://intraders.sakarya.edu.tr/en>

Autumn Conferences

<https://www.intraders.org/october/>

Winter Conferences

<https://www.intraders.org/icse/>

Spring Conferences

<https://www.intraders.org/may/>

Academic Journal

<https://dergipark.org.tr/en/pub/intraders>

Conference Alerts

<https://www.conferencealertsintraders.com> & www.paraekonomisi.com

8. InTraders Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı
The 8th InTraders International Conference on Social Sciences and Education Proceeding Book
24-28 October 2022

<https://www.intraders.org/october>

e-ISBN: 978-605-72229-0-9